

Tesi doctoral
Doctorat en Filosofia

LA RECEPCIÓ D'ARISTÒTIL EN LA MEDICINA D'ARNAU DE VILANOVA (c. 1240-1311).
ESTUDI DE LES CITACIONS I ANÀLISI DELS CONTINGUTS EN L'OBRA MÈDICA AUTÈNTICA

Autor
Sergi Grau Torras

Directors
Dr. Jaume Mensa
Departament de Filosofia
Universitat Autònoma de Barcelona

Dr. Sebastià Giralt
Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
Universitat Autònoma de Barcelona

Dr. Michael R. McVaugh
Department of History
University of North Carolina

Departament de Filosofia
Universitat Autònoma de Barcelona

2015

ÍNDEX

Presentació	8
Fonts i documentació	11
Qüestions formals	14
Introducció	15
I PART: ARNAU DE VILANOVA I ARISTÒTIL	
1. La medicina d'Arnau de Vilanova	22
1.1. Introducció biogràfica	22
1.2. Les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova	30
1.2.1. Les traduccions i reelaboracions	34
1.2.2. Els comentaris	35
1.2.3. Els aforismes	39
1.2.4. Obres de medicina teòrica i de filosofia natural	40
1.2.5. Els tractats de medicina pràctica	44
1.3. La biblioteca d'Arnau i els llibres d'Aristòtil	45
2. La recepció d'Aristòtil a Occident (s. XII-XIII)	49
2.1. Les traduccions llatines d'Aristòtil	49
2.2. Altres vies de difusió de l'obra aristotèlica	52
II PART: LA RECEPCIÓ D'ARISTÒTIL A LA UNIVERSITAT	
3. L'assimilació d'Aristòtil a la Facultat d'Arts: el cas de la Universitat de París	57
4. Aristòtil i els estudis de medicina	68
4.1. Les obres del currículum mèdic: l' <i>Articella</i>	68
4.2. La Facultat de Medicina de Montpeller	72
4.3. El pla d'estudis de Medicina a Montpeller	76
4.4. La relació entre els estudis d'Arts i els de Medicina	83
4.5. Arnau de Vilanova i els estudis d'Arts	91
4.6. Els primers testimonis de l'ús d'Aristòtil a Montpeller a mitjan segle XIII: Cardinalis i Gilbert Ànglic	95
III PART: ARNAU I ARISTÒTIL: ESTAT DE LA QÜESTIÓ	
5. Aristòtil en l'obra d'Arnau	102
5.1. L'obra mèdica i Aristòtil	102
5.2. L'obra religiosa i Aristòtil	106
5.3. La posició d'Arnau envers l'averroisme: algunes consideracions	108

6. Aristòtil i les discussions mèdiques del segle XIII	114
6.1. La medicina és una ciència o un art?	114
6.2. Arnau de Vilanova i la concepció de la medicina com a ciència aristotèlica	119

IV PART: ESTUDI I ANÀLISI DE LES CITACIONS D'ARISTÒTIL EN L'OBRA MÈDICA

D'ARNAU DE VILANOVA

7. Les obres d'Aristòtil citades per Arnau de Vilanova	130
8. Els escrits de lògica d'Aristòtil en les obres d'Arnau de Vilanova	134
8.1. Les <i>Categoriae</i> d'Aristòtil	134
8.2. Els <i>Analytica posteriora</i> i la ciència demostrativa	140
8.3. Els <i>Topica</i>	142
8.3.1. La disciplina o ciència dels contraris	143
8.3.2. Altres referències als <i>Topica</i>	147
8.4. El <i>De sophisticis elenchis</i>	148
8.5. Conclusions	149
9. Les obres de filosofia natural	151
9.1. La <i>Physica</i> i el <i>De caelo</i> d'Aristòtil	151
9.1.1. El <i>Tractatus de humido radicali</i> : la relació de forces i pesos	154
9.1.2. El <i>Tractatus de intentione medicorum</i> : el moviment de l'agent i el pacient	156
9.1.3. La <i>Repetitio super Vita brevis</i>	158
9.1.4. Els comentaris d'Averrois a la <i>Physica</i> : la sustentació i el cansament	159
9.1.5. Conclusions	160
9.2. El <i>De generatione et corruptione</i>	162
9.2.1. La discussió sobre les medecines i els aliments	162
9.2.2. L'alteració i les causes alterants	164
9.2.3. L'humit radical i l'espècie	165
9.2.4. La generació entesa com a impressió	167
9.3. Els <i>Meteorologica</i>	168
9.4. L'ús del <i>De anima</i> d'Aristòtil	173
9.5. Els <i>Parva naturalia</i> o tractats breus d'història natural	181
9.5.1. El <i>De somno et vigilia</i> d'Aristòtil en l'àmbit mèdic	184
9.5.2. El son i la vigília en l' <i>Speculum medicinae</i> d'Arnau de Vilanova	186
9.5.3. Arnau de Vilanova i el <i>De somno et vigilia</i> d'Aristòtil	191
9.6. Els llibres sobre els animals d'Aristòtil	194
9.6.1. Les traduccions llatines dels llibres sobre els animals	195
9.6.2. Cardinalis i els llibres sobre els animals a Montpeller	199
9.6.3. El cor i el moviment	201

9.6.4. La importància del cor com a primer principi	205
9.6.5. La generació dels animals: humitat radical i humitat espermàtica	208
9.6.6. Conclusions	215
10. La <i>Metaphysica</i>	217
10.1. Les traduccions llatines de la <i>Metaphysica</i>	217
10.2. El <i>Tractatus de intentione medicorum</i>	219
10.3. El <i>Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse</i>	221
10.4. El <i>Tractatus de humido radicali</i>	224
10.5. La <i>Repetitio super Vita brevis</i>	226
11. L' <i>Ethica</i> i els exemples morals	228
11.1. El <i>De esu carniū</i> i la tempraça	229
11.2. El <i>Tractatus de humido radicali</i> i l'home instruït	232
11.3. Bernat de Gordó i l' <i>Ethica</i> d'Aristòtil	233
12. Aristòtil i les traduccions àrabs: el cas d'Abu-l-salt	236
13. El comentari atribuït a Arnau al <i>De morbo et accidenti</i> de Galè	238
13.1. L'ús del <i>De somno et vigilia</i> d'Aristòtil	240
13.2. L'ús del <i>De anima</i> d'Aristòtil	244
13.3. Altres obres aristotèliques	246
13.4. Conclusions	248
14. Llibres pseudoaristotèlics	249
14.1. El <i>Secretum secretorum</i>	249
14.2. Els <i>Problemata</i>	251
15. L'obra religiosa d'Arnau de Vilanova i les citacions a Aristòtil	253
16. Obres d'autoria dubtosa i apòcrifa	261
16.1. El <i>Regimen quartane</i> i l' <i>Ethica</i>	261
16.2. El <i>Libellus regiminis de confortatione visus</i>	262
16.3. Obra alquímica apòcrifa	263
17. Bernat de Gordó i Aristòtil	265
Conclusions finals	269
APÈNDIXS	
1. Llista d'obres d'Arnau de Vilanova elaborada per Juan A. Paniagua	274
2. Llista d'obres autèntiques, dubtoses i probablement apòcrifes (<i>Arnau DB</i>)	276
3. El <i>Tractatus de conservatione vitae humanae</i> de Bernat de Gordó i Aristòtil	278
ÍNDIX D'ANTROPÒNIMS	280

FONTS I BIBLIOGRAFIA

Obres d'Arnau de Vilanova	282
Edicions impreses	282
Manuscrits	284
Bases de dades	284
Edicions de l'obra d'Aristòtil	285
Obres mèdiques manuscrites	287
Obres mèdiques impreses	287
Bibliografia	289

TAULES

1. Edicions de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova utilitzades	33
2. Obres de lògica dels estatuts de la Facultat d'arts de París de 1255	92
3. Obres d'Aristòtil citades per Arnau de Vilanova	131
4. Classificació de les obres citades	132
5. Comparació del text de les <i>Categoriae</i> d'Aristòtil	137
6. Comparació del llenguatge dels <i>Topica</i> i de la <i>Metaphysica</i>	145
7. Quadre amb les citacions d'Aristòtil en l'obra religiosa d'Arnau	254

SIGLES

<i>AL</i>	Aristoteles Latinus
<i>ALD</i>	Aristoteles Latinus Database
<i>Arnau DB</i>	Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova
<i>ASL</i>	Aristoteles Semítico-Latinus
<i>AVOMO</i>	Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia
<i>CUP</i>	Heinrich Denifle i Émile Chatelain eds., <i>Chartularium Universitatis Parisiensis</i> (París: ex typis fratrum Delalain 1889)
<i>CUM</i>	Alexandre Germain ed., <i>Cartulaire de l'Université de Montpellier</i> (Montpellier: Imprimé par la maison Ricard frères, 1890)
Vat. lat.	Fons Vaticani latini (Biblioteca Apostolica Vaticana)

ABREVIATURES

<i>al.</i>	<i>altri</i>
<i>c.</i>	<i>circa</i>
<i>Cf.</i>	comparar
<i>Cit.</i>	citat
<i>cor.</i>	correcció
ed./eds.	editor/editors
fl.	<i>floruit</i>
fol./fols.	foli/folis
<i>Ibid.</i>	<i>Ibidem</i>
<i>inf.</i>	<i>infra</i>
lín.	línia/es
ms.	manuscrit
n.	número
p./pp.	pàgina/pàgines
<i>sup.</i>	<i>supra</i>
trad.	traducció

AGRAÏMENTS

Voldria fer arribar el meu agraïment a totes les persones que d'una manera o altra m'han ajudat en el desenvolupament d'aquest estudi. En primer lloc als directors de la tesi, Jaume Mensa, Sebastià Giralt i Michael McVaugh, sense els quals no hauria estat possible desenvolupar-la. En segon lloc, voldria agrair a Jon Arrizabalaga la direcció del projecte de final del màster de Història de la Ciència, sota el títol "Les citacions d'Aristòtil en els escrits mèdics d'Arnau de Vilanova", llegit el 5 de setembre de 2012, el qual fou la primera aproximació a aquest estudi. També vull fer extensiu aquest agraïment a totes aquelles persones que, d'alguna manera, han contribuït en aquest estudi com Alexander Fidora, Luke Demaitre, Celia López, Fernando Salmón, Stefano Cingolani i Núria Gómez. Per últim, volia agrair al meu pare que, com Arnau, hagi fet de la seva passió una vida dedicada a la medicina. El present treball també s'ha beneficiat dels projectes de recerca «Corpus digital de la ciencia medieval en la corona de Aragón y su contexto latino y románico: obras vernáculas, Arnau de Vilanova y Vicent Ferrer. 02. Arnau de Vilanova» del Ministerio de Economía y Competitividad FFI2011-29117-C02-02 i «Corpus digital de Arnau de Vilanova: filosofía y ciencia en la Corona de Aragón (siglos XVIII-XIV)» (2015-2018) del Ministerio de Economía y Competitividad amb la referència FFI2014-53050-C5-2-P.

PRESENTACIÓ

Durant l'edat mitjana es va produir un important moviment de traduccions llatines a partir de nombrosos còdexs àrabs i grecs que va recuperar gran part de la cultura clàssica. Aquestes traduccions van ser de gran importància per a la cultura llatina, i especialment per al desenvolupament de disciplines de l'àmbit de la ciència medieval com la filosofia natural, disciplina que s'ocupava de l'àmbit de coneixement que abracen avui dia la geologia i la biologia. Un dels autors grecs que va rebre una atenció especial va ser Aristòtil, ja que la majoria de les seves obres van ser traduïdes al llatí i van configurar un mosaic molt variat i divers, que va donar lloc a diverses traduccions, comentaris i interpretacions de la seva obra.¹ La seva assimilació en la cultura llatina va contribuir a transformar progressivament la visió del món i de la natura.

Al llarg del segle XIII, gran part del corpus aristotèlic va quedar establert en el currículum de les universitats europees de la manera següent: per una banda l'*Organon*, o els llibres introductoris de lògica com els *Topica*, les *Categoriae* i els *Analytica*, els quals van esdevenir matèria d'estudi en les facultats d'arts des de les primeres dècades del segle; de l'altra, la filosofia natural o els *libri naturales* d'Aristòtil juntament amb els llibres *De anima* i la *Metaphysica*. L'assimilació de la filosofia natural va ser gradual, i en certs casos va sofrir una forta i aferrissada oposició, especialment a la Universitat de París. Tot i això, aquest conjunt de llibres va continuar present en l'ensenyança universitària fins a la seva definitiva consolidació a mitjan segle XIII. La implementació de la filosofia natural aristotèlica en l'estudi universitari va tenir repercussió en diverses disciplines, com per exemple la medicina, una disciplina que estava estretament

¹ Actualment disposem d'una important producció bibliogràfica amb relació a la recuperació del corpus aristotèlic. A títol general, remetem el lector a les introduccions que precedeixen les edicions de les col·leccions *AL* i *ASL*, en les quals es pot trobar una anàlisi exhaustiva de les obres que han estat editades críticament, amb la bibliografia corresponent i l'estudi codicològic. Sobre el projecte *AL*, vegeu, a tall d'introducció, DOD 1982, pp. 45-79; BRAMS 2003.

vinculada amb la filosofia natural. Això va fonamentar el desenvolupament d'una nova pràctica mèdica, generalitzada arreu d'Europa, que va tenir com a base els llibres de filosofia natural d'Aristòtil i va dotar la medicina d'un contingut teòric per establir-se com una ciència aristotèlica.

Arnau de Vilanova (c. 1240-1311), un dels metges més importants i de més prestigi de l'edat mitjana llatina, va contribuir a la creació i definició d'una disciplina mèdica entesa com a ciència en el sentit escolàstic del terme. Per fer-ho, Arnau va utilitzar un gran ventall d'autors clàssics, principalment metges, com Galè i Hipòcrates. També va utilitzar en diverses ocasions les obres d'Aristòtil, especialment les de l'àmbit de la filosofia natural. Arnau de Vilanova va estudiar a la Facultat de medicina de Montpeller cap al 1260. No hi ha gaires dades per reconstruir històricament aquesta etapa de la seva vida, però sabem que cap al 1290 va tornar a Montpeller per exercir la docència a la Facultat de medicina fins al curs de l'any 1300.

Quan Arnau va escriure el seu primer tractat mèdic, cap al 1270, la gran majoria de les obres d'Aristòtil ja estaven traduïdes al llatí i plenament integrades en les facultats d'arts, que exercien d'escoles preparatòries per les quals passaven la gran majoria d'estudiants abans de continuar amb els estudis superiors de dret, medicina o teologia. Les facultats d'arts van incloure gran part del corpus aristotèlic en el seu currículum, tant la vessant de la dialèctica o la lògica, com de la filosofia natural, i van esdevenir escoles filosòfiques, algunes de les quals van arribar a tenir molta força.

Aquesta assimilació, emperò, no va ser fàcil, sinó que va tenir una forta oposició, sobretot per part de la Facultat de Teologia de la Universitat de París, com a conseqüència de la consolidació d'un programa d'estudis filosòfic propi a les facultats d'arts. Això va portar a condemnes reiterades al llarg del segle XIII contra algunes tesis i obres de l'àmbit de la filosofia natural, incloses les famoses condemnes de París de 1270 i 1277, que van tenir una gran transcendència. Tot i això, la posició més moderada d'Aristòtil va consolidar-se en els ambients universitaris de final de segle i els mestres continuaren ensenyant Aristòtil.

L'arribada de les obres d'Aristòtil a Montpeller és una qüestió encara poc estudiada avui dia, ja que la Facultat d'arts de la ciutat no va tenir tanta importància com la de París

i la documentació és més escassa. Això encara es complica més en l'àmbit mèdic del Montpeller del segle XIII; per les escasses dades de què disposem podem constatar que, efectivament, ja des de mitjan segle XIII són diversos els metges que utilitzen les obres d'Aristòtil per aclarir passatges i comentar les obres mèdiques que s'estudien a la Universitat. La seva recepció va ser important en la mesura que va establir els fonaments d'una nova pràctica mèdica i va dotar la disciplina mèdica d'un contingut teòric que fins llavors mai no havia tingut. Arnau de Vilanova va participar en aquest procés. En aquest estudi ens proposem analitzar la recepció d'Aristòtil en les obres mèdiques autèntiques d'Arnau de Vilanova. Amb això volem aprofundir en un millor coneixement dels aspectes següents:

- El procés d'assimilació del corpus aristotèlic en la medicina d'Arnau de Vilanova.
- Les obres utilitzades per Arnau de Vilanova
- Els temes i els conceptes tractats en les seves obres mèdiques
- Les versions llatines emprades.
- La metodologia de les citacions de les autoritats, en aquest cas, Aristòtil.
- Els aspectes de la medicina d'Arnau de Vilanova que estan relacionats amb la filosofia natural i la lògica.
- Les diferències en la utilització d'Aristòtil entre l'obra mèdica i l'obra religiosa.
- La influència d'Aristòtil en el desenvolupament d'una medicina com a ciència en el sentit aristotèlic.
- L'assimilació d'Aristòtil en el marc de la Facultat de medicina de Montpeller durant la segona meitat del segle XIII, és a dir, el context universitari en què Arnau de Vilanova va estudiar medicina i va poder accedir a les obres d'Aristòtil.
- Les discussions amb altres metges contemporanis centrades en temes que tracta Aristòtil.
- L'aportació global de les obres d'Aristòtil en els escrits mèdics d'Arnau de Vilanova.

Bastirem aquest estudi sobre les obres mèdiques autèntiques d'Arnau de Vilanova.² També tindrem en consideració algunes obres d'atribució dubtosa per tal d'aportar noves dades al respecte. En canvi, deixem al marge de l'estudi les obres d'atribució dubtosa, sospitoses de ser apòcrifes, totes les obres apòcrifes i totes aquelles obres que han estat restituïdes als seus veritables autors.³ L'obra mèdica d'Arnau de Vilanova publicada en edició crítica està editada per la Universitat de Barcelona, juntament amb la Fundació Noguera, en la col·lecció *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (AVOMO)*, fundada per Luis García Ballester, Juan Antonio Paniagua i Michael R. McVaugh el 1975, i dirigida actualment per Michael R. McVaugh, Pedro Gil Sotres, Fernando Salmón i Jon Arrizabalaga. Igualment, consultarem les versions publicades en edició crítica en revistes especialitzades. Per a les obres que encara no gaudeixen d'edició crítica, fem servir

² L'any 1995 Juan A. Paniagua va dur a terme la primera catalogació de vint-i-set obres autèntiques; PANIAGUA 1995, pp. 20-22. Reproduïm la llista d'obres autèntiques i el grup d'obres d'atribució dubtosa amb presumpció d'autenticitat i sospitoses de ser apòcrifes en l'Apèndix núm. 1 del present treball (p. 274). Sobre la qüestió de la constitució del cànon mèdic autèntic, vegeu, a part de l'article esmentat, l'estudi clàssic que va establir aquest cànon, gairebé invariànt fins a dia d'avui, llevat d'alguna obra, PANIAGUA 1969; GARCÍA BALLESTER 1995a, pp. 23-29. Aquesta catalogació ha sofert molt poques modificacions fins ara. Una d'elles és la *Compilatio de conceptione, l'Expositio super isto amphorismo Ypocratis: in morbis minus* o una part de l'*Antidotarium* ('Antidotari'). La primera part d'aquesta darrera obra, centrada en aspectes generals de la tasca dels apotecaris, sembla ser autèntica, però la segona part, en canvi, que recull al voltant de dues-centes receptes de preparats farmacològics, prové d'altres antidotaris medievals recollits per un deixeble d'Arnau, Petrus Cellerarius. Sobre aquesta qüestió, vegeu MCVAUGH 1995, pp. 75-94 i GIL 2014, pp. 239-253. En total són vint-i-nou obres, si hi afegim el *De esu carniū*, editat en les *AVOMO*, tot i que a vegades es cataloga en llistes d'obres religioses. En canvi, algunes de les obres d'autoria dubtosa o apòcrifa ja han quedat descartades i algunes han quedat restablertes als seus autors. Tanmateix, encara hi ha un gran nombre d'obres en què l'atribució a Arnau resta incerta, i especialment algunes parts. Un d'aquests casos és el tractat *De venenis* ('Sobre els verins'), una compilació que reuneix quatre fragments la part més extensa dels quals podria ser d'Arnau.

³ En aquest cas consultem obres com el *Regimen quartanae* ('Tractament de la febre quartana'), un consilium dedicat al tractament de la febre quartana d'un malalt, en el qual constatem referències a l'*Ethica* d'Aristòtil. Aquest tractat ha estat editat per GIRALT 2005a, pp. 97-112. També aportem una breu anàlisi del *Libellus regiminis de confortatione visus*, editat per PANSIER 1903.

l'edició renaixentista de 1532, la qual inclou una seixantena d'obres mèdiques i alquímiques atribuïdes a Arnau.⁴ Hom trobarà les versions emprades en el quadre 1 (pp. 34-35) i la referència completa de les obres en la Bibliografia.

Pel que fa a als textos llatins d'Aristòtil, hem consultat les obres que s'han editat en la col·lecció de l'*Aristoteles Latinus* (AL), que són les edicions llatines de l'edat mitjana d'Aristòtil que provenen de traduccions gregues, com també les de l'*Aristoteles Semitico-Latinus* (ASL), les edicions llatines que provenen de l'àrab, per veure quin criteri segueix Arnau en les citacions i si, en algun cas, podem discernir quina traducció utilitza. Les citacions a l'obra d'Aristòtil que proporcionem utilitzen, com és comú, la numeració de l'edició de Bekker.⁵ Per a les obres no editades, també fem servir altres edicions llatines, especialment les del Renaixement.⁶ També consultarem edicions renaixentistes d'altres metges per a comparar les referències d'Aristòtil amb les d'Arnau, com per exemple Gilbert Ànglic, Bernat de Gordó, Pietro d'Abano, Avicenna o Averrois, i obres manuscrites, com la de Cardinalis.⁷

Un cop catalogades les citacions i els conceptes d'Aristòtil que utilitza Arnau de Vilanova, passarem a fer un estudi detallat de la seva aplicació en la medicina de l'època per tal de disposar d'una visió acurada del seu ús i de la seva implementació en els debats

⁴ La primera edició renaixentista de les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova té lloc a Lió el 1504. En aquest cas, per a les obres no editades en edició crítica, fem servir la sisena edició de 1532, la qual reproduïx l'estructura de les anteriors. Aquesta edició inclou l'*Speculum medicinae* (fols. 1r-36r), el *De parte operativa* (fols. 123r-130r) i la *Repetitio super Vita brevis* (fols. 275v-281r). Les edicions posteriors, com la de 1585, ja foren editades amb criteris més moderns i amb comentaris. Sobre aquesta qüestió, vegeu GIRALT 2002a.

⁵ El *Corpus aristotelicum* s'edita usualment segons la numeració de l'edició del corpus d'Aristòtil d'Immanuel Bekker, en què s'indica la pàgina, la columna i la línia del text; BEKKER 1831-1870.

⁶ Limitem aquesta cerca al món llatí i no farem servir les edicions àrabs o hebrees per comparar els textos, tot i que les tindrem en compte per complementar la informació.

⁷ Amb relació als noms, hem optat per traduir al català tots els noms dels metges de l'època, segons les convencions actuals. Com a norma general, fem servir la traducció dels noms establerta en les AVOMO i CIFUENTES 2006. Només deixem en llatí aquells que no han estat traduïts en la historiografia catalana, com per exemple Cardinalis. Per a facilitar la cerca, hem inclòs un índex de noms al final del treball.

d'aquell període. També valorarem com determinades idees aristotèliques han influït en la medicina d'Arnau, especialment la concepció de la medicina com a ciència aristotèlica, la qual és, potser, una de les qüestions d'Aristòtil més interioritzades per Arnau a l'hora d'exposar la seva concepció de la naturalesa de la medicina.

L'obra escrita d'Arnau no es limita només a la vessant mèdica; Arnau de Vilanova també va escriure sobre religió amb la intenció d'impulsar una reforma del cristianisme. En l'obra religiosa també hi trobem algunes referències a Aristòtil, tot i que en menor mesura que a l'obra mèdica. En aquest sentit, també tindrem en compte les referències aristotèliques de l'obra religiosa per tal de disposar d'una visió global sobre aquesta qüestió. Per a l'obra espiritual o religiosa, seguirem l'edició que trobem en la col·lecció *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOThO)* dirigida per Josep Perarnau i publicada per l'Institut d'Estudis Catalans, la Facultat de Teologia de Catalunya i la Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani.

Aquesta producció es complementa amb les aportacions i edicions crítiques de l'*Arxiu de Textos Catalans Antics (ATCA)*, una publicació anual de l'Institut d'Estudis Catalans i la Facultat de Teologia de Catalunya, dirigida actualment per Josep Perarnau, que ha publicat diverses obres d'Arnau, estudis monogràfics i les actes de la “Trobadà Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova”, celebrada el 1995, el 2005 i el 2011, que ha reunit a grans especialistes de la matèria a la ciutat de Barcelona. Complementarem aquestes edicions amb altres publicacions que hagin editat altres obres, així com les versions manuscrites d'aquelles no publicades, especialment el manuscrit Vat. lat. 3824, que conté obres religioses recopilades pel mateix Arnau en aquell període per entregar-les al papa Climent V.⁸ Amb tota aquesta informació podrem disposar de noves dades per a conèixer amb més profunditat aquesta vessant d'Arnau de Vilanova.

⁸ És el cas de l'obra religiosa arnaldiana *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum Athecae*.

Hem dividit aquest estudi en quatre parts. La primera part té l'objectiu d'introduir la figura d'Arnau de Vilanova i, més concretament, les obres mèdiques que analitzem. En la segona part presentem la recepció d'Aristòtil durant el segle XIII a les universitats per tal de mostrar el marc acadèmic en el qual va estudiar Arnau de Vilanova. Aquí hem intentat descriure el marc acadèmic dels estudis de Medicina durant la segona meitat del segle XIII a la Facultat de Medicina de Montpeller, per a dilucidar, d'aquesta manera, quines obres d'Aristòtil eren presents en el currículum mèdic, a partir de les poques i disperses dades disponibles. Sobre aquesta qüestió no disposem d'estudis que se centrin en la Universitat de Montpeller, per la qual cosa farem una aproximació a través dels estatuts de la Facultat de Medicina, tot comparant-los amb els estatuts de la Universitat de París, i d'alguns comentaris al currículum mèdic d'aquesta etapa que integren referències a Aristòtil. Aquests tractats de la primera meitat del segle XIII són el primer testimoni de l'ensenyament mèdic a Montpeller i molt probablement foren les obres que Arnau va consultar per complementar els seus estudis. Tampoc disposem de l'edició de moltes d'aquestes obres mèdiques, algunes de les quals es conserven només en manuscrits, cosa que dificulta encara més dilucidar aquesta qüestió. Tot i això, en general queda palesa la importància d'Aristòtil en els estudis de Medicina durant el període en què Arnau de Vilanova va estudiar.

En la tercera part presentem l'estat de la qüestió sobre l'ús d'Aristòtil per part d'Arnau de Vilanova, un tema abordat de forma específica en els estudis que precedeixen les edicions crítiques de les obres mèdiques d'Arnau, amb relació a les referències que apareixen en l'obra editada. La quarta part és el moll de l'os de l'estudi i se centra en l'anàlisi de les referències d'Aristòtil que apareixen en les obres mèdiques d'Arnau. Per dur-la a terme, hem fet un buidatge sistemàtic de les referències a Aristòtil, ja sigui en obres seves o bé en conceptes i idees que remetien als seus escrits. Amb aquesta informació podem establir unes conclusions globals sobre el seu ús i determinar, amb una visió acurada, quins conceptes utilitza Arnau, com els desenvolupa i com els aplica a la medicina sense perdre de vista el conjunt de les seves obres. En aquesta anàlisi tenim en compte l'aportació d'altres metges del seu període, o fins i tot d'abans –i molt especialment de l'àmbit acadèmic de Montpeller–, que també utilitzen Aristòtil per a poder tenir una visió de conjunt i comparativa.

INTRODUCCIÓ

Durant l'edat mitjana es va dur a terme un important moviment de traductors que va contribuir a la difusió d'obres de la cultura clàssica al món llatí. La traducció llatina de la filosofia natural d'Aristòtil va oferir un mosaic de traduccions, comentaris i interpretacions que va donar lloc a l'eclosió de diverses disciplines que es fonamentaven en l'estudi de la naturalesa, com per exemple la medicina. Els debats i les discussions entre els filòsofs de la naturalesa i els metges posaven de relleu els vincles i els límits entre les dues disciplines; durant l'edat mitjana, la medicina adquiria l'estatus de ciència en el sentit aristotèlic fonamentada en principis de la filosofia natural que instauraven la base del coneixement teòric de la natura. Això va donar lloc a una nova pràctica mèdica que es va consolidar en diverses universitats europees i va tenir com a fonament la filosofia natural d'Aristòtil. Luis García Ballester descriu la importància d'aquest fenomen europeu de la següent manera:

“In the twelfth century a development of singular importance for the intellectual history of European medicine took place in the southern parts of Latin Europe (southern Italy, Sicily, and Salerno in particular). This was the basing of medical practice on natural philosophy – or, to be precise, its Aristotelian variety– which gave rise a new form of medicine resting on new concepts and a new way of conceiving of medical training. This also had certain consequences for a medical practice, which developed from the thirteenth century onward as a network of medical care and attention”.⁹

Així, doncs, el desenvolupament de la filosofia natural aristotèlica va ser de gran importància per al desenvolupament de la disciplina mèdica i, per això, molts metges integraven l'estudi de la filosofia natural en l'aprenentatge mèdic. Això ho constatem pel gran ventall d'obres d'Aristòtil inclòs en l'ensenyança mèdica a través dels comentaris de les obres que conformaven el currículum mèdic que els estudiants havien de treballar.

Les facultats d'arts van ser els espais on es van comentar i discutir les obres d'Aristòtil. Durant els segles XII i XIII apareixen nombrosos comentaris i discussions de

⁹ GARCÍA BALLESTER 1995b, pp. 75-76.

l'obra aristotèlica, la qual cosa va incidir en l'estudi de la medicina, atès que algunes consideracions de la filosofia natural repercutien sobre les teories mèdiques. Les més destacades són els principis fonamentals de la matèria i el moviment recopilades per Aristòtil en la *Physica*; la meteorologia general que recull els *Meteorologica* o *Metheora*; el moviment astral i la naturalesa dels cossos considerats siderals recopilat en el *De caelo et mundo*; informació sobre la botànica integrada en el *De plantis*; els principis de mutació en els cossos terrenals i la funció dels elements que esbossa el *De generatione et corruptione*; els elements de psicologia i la percepció sensorial reunits en els *Parva naturalia* i el *De anima*, i l'estudi de la zoologia, la fisiologia i l'anatomia animal del conjunt de tractats aristotèlics sobre els animals reunits en l'obra *De animalibus*.¹⁰ Aquestes obres servien com a base per a estructurar les discussions sobre l'alimentació i el creixement o la relació entre la calor, la humitat i la vida, i donaren lloc a importants discussions sobre conceptes com el de la humitat radical. Així, doncs, la filosofia natural esdevingué una disciplina d'interès per als metges en la mesura que fornava elements per a desenvolupar teories mèdiques.

Aquest vincle es feia més patent quan els estudis d'arts i els estudis de medicina estaven estretament relacionats en les universitats més importants d'Europa, ja que la gran majoria d'estudiants de medicina havia cursat arts prèviament. A més, les regulacions dels estatuts universitaris establien que els estudiants de medicina podien reduir els anys d'estudi si prèviament havien cursat estudis d'arts. Amb això, els seus coneixements de la lògica aristotèlica i dels *libri naturales* (el conjunt de llibres que conformen la filosofia natural) quedaven integrats en la seva formació prèvia i eren aplicats, posteriorment, en l'àmbit mèdic.

A banda de l'interès dels metges per la filosofia natural d'Aristòtil, també cal tenir present l'àmbit de la lògica. Bona part del que va motivar els metges a estudiar lògica eren les seves aplicacions al món físic, és a dir, que el coneixement demostratiu de la natura es podia adquirir a través de les discussions sobre els cossos naturals. La 'nova lògica' que es va instaurar en els cursos d'arts fou molt important per a establir el que

¹⁰ Sobre aquesta qüestió, vegeu en termes generals, SIRAISSI 1981, pp. 154-236.

hom ha anomenat la ‘racionalitat del metge’; els metges esdevenien racionals –sota la via de la racionalitat aristotèlica– a través dels exercicis lògics que es desenvolupaven en el marc acadèmic i la pràctica de l’experiència.¹¹ Això comportava l’estudi de les disciplines que conformaven els cursos d’arts, ja fos abans de cursar medicina, de forma paral·lela o, fins i tot, posteriorment. La gran majoria de metges de l’època mostra tenir un coneixement, més o menys profund, de les qüestions de l’univers de les arts que s’estudiaven en les universitats.

La difusió d’Aristòtil a la Universitat de París és una qüestió ben coneguda gràcies als nombrosos estudis que s’hi han dedicat, a l’extensa documentació que existeix i a la importància històrica que va tenir la seva Facultat d’Arts. Aquesta situació, en canvi, està menys explorada en l’ambient de la Universitat de Montpeller o, fins i tot, en les escoles mèdiques de Salern, un dels primers espais on es va desenvolupar aquesta pràctica mèdica. Els primers metges que empren conceptes d’Aristòtil estan documentats a finals del segle XII, concretament en l’àmbit de les escoles de medicina de Salern. Tanmateix, avui dia encara no disposem de l’edició crítica dels tractats dels metges salernitans ni tampoc d’una cronologia ben definida. En aquest cas, Danielle Jacquart assenyala que:

“What seems most profitable in the present state of research is to blaze a trail by offering examples of explicit quotations or of the recognizable influence of Aristotelian thought”.¹²

Aquest buit també és extensible a l’òrbita de la Facultat de Medicina de Montpeller, especialment durant el segle XIII, moment en què es desenvolupa aquesta pràctica, cosa que consagra les obres d’Aristòtil en el currículum de la Facultat d’Arts de París. A les dificultats de la reconstrucció històrica del desenvolupament de l’aristotelisme a Montpeller, s’hi suma l’escassetat de dades disponibles sobre la seva Facultat d’Arts, la qual no va tenir l’eclosió de què gaudí la de París durant el segle XIII. L’ensenyament mèdic girava al voltant d’unes lectures (obres d’autors clàssics) i d’uns comentaris, escrits pels mestres, que complementaven la formació i ajudaven els estudiants a entendre

¹¹ És el que es coneix com el ‘metge racional’; sobre aquest aspecte, vegeu FRENCH 2003, pp. 95-101; SIRAISSI 1990, pp. 17-18.

¹² JACQUART 1988, p. 407.

les lectures que conformaven el currículum mèdic. En realitat, sabem molt poc sobre l'ensenyança mèdica de Montpeller entre 1240 i 1280, tot i que durant aquest període hi ha grans mestres de medicina.¹³ Alguns exemples en són Cardinalis, Gilbert Ànglic, Enric de Winchester, Roger Baron (fl. 1260-70)¹⁴ –canceller de la Universitat–, Gautier Agilon¹⁵ o Nicolau de Polònia¹⁶ (fl. 1270). La producció mèdica de molts d'aquests metges resta encara inèdita, en manuscrit o edició renaixentista. Alguns d'aquests mestres en medicina són autors d'obres mèdiques i de comentaris al currículum mèdic que són l'única via per conèixer com s'articulava, durant aquest període, el currículum, el mètode d'ensenyament basat en les autoritats i les formulacions mèdiques que se'n derivaven.

A través dels comentaris al currículum mèdic constatem que, efectivament, la majoria d'aquests metges estaven formats en les arts liberals. L'assimilació del corpus aristotèlic en la Facultat d'Arts és important en la mesura que aquests centres eren les escoles d'estudis prèvies als estudis universitaris superiors, com ara la Teologia, el Dret i la Medicina. Fa uns anys, Michael McVaugh va para atenció a l'ús d'obres de filosofia natural en comentaris al currículum mèdic de mestres i professors de medicina de mitjan del segle XIII escrits per Cardinalis i Gilbert Ànglic; en aquests autors constatem l'ús de les obres d'Aristòtil que conformen la filosofia natural i la lògica.¹⁷ D'altra banda, a finals de segle, Arnau de Vilanova i Bernat de Gordó demostren tenir un domini clar de les disciplines que s'estudiaven en les facultats d'arts i això posa de relleu el vincle entre les dues disciplines.

¹³ Sobre la llista de metges de Montpeller del segle XIII, vegeu PANSIER 1904, pp. 443-451 (segle XII), 499-511 (segle XIII), 537-545 i 593-602 (segle XIV), i *Janus* 10 (1905), pp. 1-11; DULIEU 1975, pp. 112-113 i 204-206.

¹⁴ Sobre Roger Baron (de Barone), autor d'una *Practica*, vegeu WICKERSHEIMER 1979, pp. 720-721.

¹⁵ Sobre Gautier Agilon, autor, entre d'altres obres, d'una *Summa medicinalis*, i possiblement Canceller durant l'etapa en què Arnau va estudiar medicina a Montpeller, vegeu l'edició del tractat a DIEPGEN 1911; per a la llista d'obres, vegeu WICKERSHEIMER 1979, pp. 170-173. Vegeu també MCVAUGH 1994, pp. 2-17.

¹⁶ Vegeu WICKERSHEIMER 1979, p. 575.

¹⁷ MCVAUGH 1974, pp. 148-174.

Durant els segles XIII i XIV hi havia una estreta relació entre la facultat d'arts i la de medicina. En les principals universitats europees, els estatuts afavorien aquest vincle tot establint que els estudiants de medicina que prèviament haguessin estudiat arts rebrien una reducció dels anys d'estudi. Això fa pensar que un gran nombre d'alumnes ho feia així, perquè, malgrat que els estatuts de Montpeller no estableixen la obligatorietat de fer-ho, a efectes pràctics, els metges dominaven, de forma més o menys aprofundida, el contingut d'aquestes disciplines.

La primera vegada que els estatuts de Montpeller estipulaven una reducció en els estudis de medicina si l'estudiant havia cursat prèviament Arts era el 1240; tot i això, hem de suposar que aquestes mesures afectaven aquells que venien a estudiar medicina a Montpeller, atès que la Facultat d'Arts d'aquesta ciutat no fou creada fins dos anys més tard, el 1242. Això no vol dir que no hi haguessin escoles prèvies d'arts, com per exemple els *studia* dels dominics. Els estatuts de 1240 de Montpeller esdevingueren el primer document que estableix una relació directa entre els dos estudis, una vinculació que no s'estrucarà fins al 1340, quan els estatuts introduïren una clara demarcació entre les matèries d'arts i les de medicina. L'any 1240 és també quan trobem Cardinalis ensenyant medicina a Montpeller. Algunes de les seves obres inclouen diverses referències a Aristòtil, fet que posa de relleu l'interès de la filosofia natural i la lògica d'Aristòtil per alguns metges durant aquest període, quan encara no s'havia fundat la Facultat d'Arts. Ara bé, quan s'integren les obres d'Aristòtil en els estudis de medicina de Montpeller? On havien estudiat el corpus aristotèlic aquests metges?

El primer contacte d'un estudiant de medicina amb Aristòtil podia ser a través dels estudis d'Arts, en els quals, l'estudiant aprenia, entre altres coses, les eines del sil·logisme, la lògica i la gramàtica per a la interpretació dels textos i el conjunt de la filosofia natural. Una vegada accedia als estudis de medicina després de finalitzar les arts, l'estudiant tornava a trobar-se amb Aristòtil en les obres que complementaven el currículum mèdic de medicina, que es coneixia amb el nom d'*Articella* ('el petit art') o *Ars medicinae*, una col·lecció de cinc o sis tractats mèdics que eren la base de l'estudi universitari. Aquestes lectures obligatòries es complementaven amb altres lectures i comentaris, escrits majoritàriament pels mestres o professors en medicina, que tenien l'objectiu de clarificar l'ensenyança dels textos de les autoritats. És en aquestes lectures complementàries en què constatem que, des de mitjan segle XIII, s'integren diversos

conceptes d'Aristòtil, tant de la lògica com de la filosofia natural.

Tot i tenir el testimoni de diversos metges que citen les obres d'Aristòtil en aquestes lectures, encara no coneixem l'abast d'aquesta assimilació, ni tampoc el grau d'ús que comportava durant aquest període. Tanmateix, aquesta assimilació va tenir una gran repercussió en el desenvolupament de la medicina com a disciplina que volia definir els seus objectius a través d'una teoria i una pràctica pròpies, alhora que establia els seus límits respecte de la filosofia natural. Els filòsofs de la natura tenien per objecte d'estudi l'univers físic i van tenir una gran eclosió arran de la difusió i l'estudi dels llibres de filosofia natural d'Aristòtil, que van consolidar aquesta disciplina; la medicina, en canvi, tenia les seves arrels en els metges clàssics però depenia, en gran part encara, d'elements de la filosofia natural que instauraven la base del coneixement teòric de la natura.¹⁸

Quan Arnau de Vilanova va estudiar medicina cap a la dècada de 1260, gran part del corpus aristotèlic ja havia estat traduït al llatí. En la seva obra mèdica detectem diversos elements, no només de la lògica aristotèlica sinó també de la filosofia natural. De fet, en el conjunt del seu corpus es constata la utilització d'un gran ventall d'obres aristotèliques que abasten els diferents camps del coneixement i que posen de relleu l'interès i l'ús d'Aristòtil en diversos àmbits. Arnau de Vilanova utilitza Aristòtil per confrontar les desavinences entre filosofia natural i medicina, per definir els límits de la certesa mèdica, per desenvolupar conceptes tractats per Aristòtil com la humitat radical, o bé per desenvolupar teories fisiològiques i biològiques que després va aplicar al seu discurs mèdic, com per exemple la preponderància del cor en el moviment o els processos de lactància. Arnau de Vilanova es presenta, doncs, com un testimoni de com l'àmbit de la medicina de Montpeller aplica diversos conceptes i idees d'Aristòtil en el camp mèdic.

¹⁸ Dins del marc de la filosofia natural, una de les discussions que afectaven el camp mèdic era la que desenvolupava la noció de natura d'Aristòtil com a forma. El concepte aristotèlic de la natura com a forma era emprat pels metges ja que els permetia argumentar, a partir d'una concepció filosòfica de la natura, sobre una noció més concreta del que constitueix una cosa natural i sobre altres discussions relacionades amb el cos humà; vegeu una síntesi d'aquestes discussions a O'BOYLE 2000, pp. 197-227.

Amb Arnau de Vilanova ens trobem davant d'un cas que evidencia l'assimilació de les dues vessants aristotèliques, els llibres de lògica i la filosofia natural. A més, també exemplifica l'aplicació d'aquests llibres en el desenvolupament d'una teoria i pràctica mèdiques, que intenten fer de la medicina una ciència en el sentit aristotèlic del terme. Quin va ser, doncs, el paper d'Aristòtil en la medicina d'Arnau de Vilanova? Podem afirmar que Arnau de Vilanova fou un dels impulsors de l'aristotelisme a Montpeller? O bé cal ubicar aquesta etapa d'assimilació aristotèlica en la generació dels seus professors, com ara Cardinalis o Gilbert Ànglic? Quines tesis d'Aristòtil fa servir Arnau de Vilanova? I quina repercussió va tenir en els seus contemporanis de la Facultat de Medicina de Montpeller? Aquestes són algunes de les qüestions que intentarem abordar amb el present treball.

I PART: ARNAU DE VILANOVA I ARISTÒTIL

1. LA MEDICINA D'ARNAU DE VILANOVA

1.1. INTRODUCCIÓ BIOGRÀFICA

L'interès per la vida i l'obra d'Arnau de Vilanova a la seva època es constata per la gran quantitat de manuscrits, ja fossin seus realment o que se li atribuïssin, que circulaven tant durant la seva vida com després de la seva mort. Les primeres edicions de l'*Opera omnia* del Renaixement, que van recopilar les seves obres mèdiques i altres obres que se li atribuïen, ja integraven breus biografies amb els esdeveniments més característics de la seva vida.¹⁹ Tot i això, no fou fins al segle XIX quan aparegueren els primers estudis crítics centrats en la seva figura i en la seva producció escrita. Des de llavors i fins avui dia, ha aparegut un important volum de producció bibliogràfica sobre Arnau de Vilanova, juntament amb el projecte d'edició crítica de la seva obra mèdica i religiosa.²⁰

Generalment, se situa l'any de naixement d'Arnau cap el 1240, probablement a València.²¹ No tenim cap certesa sobre l'any de la seva naixença, però per altres referències sabem que va estudiar medicina entre els anys 1260 i 1270 a la Facultat de Medicina de Montpeller; per tant, per qüestions cronològiques Arnau devia néixer entre el 1235 i el 1240. Tampoc disposem de gaire informació més sobre els seus estudis, tot i que consta documentalment que l'any 1276 ja exercia com a metge amb el títol de Mestre en Medicina. Arnau va contraure matrimoni amb Agnès Blasi de Montpeller, amb qui va tenir una filla, Maria.

¹⁹ Sobre aquesta qüestió vegeu GIRALT 2006, pp. 137-145.

²⁰ Vegeu, sobre això, la recopilació bibliogràfica de MENSA 1994. Una altra recopilació més recent que inclou un apartat destinat a la producció religiosa i un altre a la producció mèdica és la de MENSA/GIRALT 2003, pp. 665-734. Vegeu també la presentació d'Arnau de Vilanova i de la seva obra a GIRALT/MENSA 2013.

²¹ CARRERAS/BATLLORI 1947, pp. 5-57. Aquest article, traduït al català, es troba a BATLLORI 1994, pp. 3-73.

En conjunt, disposem de poques dades documentals dels primers anys de la seva vida. Ell mateix indica que va estudiar les primeres lletres en un convent dels dominics, va ser admès a l'estat clerical (ordes menors) en la diòcesi de València, segons la menció del papa Climent V de "clergue de la diòcesi de València".²² Més endavant va traduir obres de l'àrab al llatí, i això posa de relleu que segurament va ser a València on va aprendre aquell idioma.²³ Des de 1270, Arnau va dur a terme traduccions de l'àrab al llatí que feia directament a partir dels textos en àrab;²⁴ a vegades, a més, va fer revisions de les traduccions ja existents, per a les quals recorria als textos àrabs quan els passatges dubtosos ho requerien.²⁵

Entre l'any 1281 i 1285, Arnau va exercir de metge del rei de la Corona d'Aragó, Pere el Gran. A partir de 1281, el rei Pere assigna 2.000 sous anuals a Arnau de Vilanova amb la condició que visqui a Barcelona amb la seva muller per a atendre les necessitats mèdiques del rei.²⁶ Així, doncs, a partir d'aquesta data, Arnau es trasllada de València a Barcelona. Després de la mort del rei l'any 1285, Arnau va continuar exercint com a metge per als seus descendents, Alfons III d'Aragó, Jaume II d'Aragó i Frederic III de Sicília. A Barcelona, Arnau va estudiar hebreu de la mà de Ramon Martí a l'*Studium linguarum* o escola de llengües del convent de Santa Caterina, una formació que va

²² El 15 de març de 1312, el papa Climent V ordena que se li enviï un llibre de medicina pràctica escrit pel seu amic Arnau de Vilanova i l'anomena *magister Arnaldus de Villanova clericus valentine diocesis*; RUBIÓ 1908, vol. 1, pp. 56-57. Vegeu també al respecte BATLLORI 1994, pp. 3-73.

²³ Sobre la influència aràbiga en Arnau, vegeu PANIAGUA 1964, pp. 631-637; PANIAGUA 1981, pp. 321-326; GARCÍA BALLESTER 1988, pp. 79-95; SANTONJA 1990, pp. 39-61; BALAGUER 1996, pp. 13-19.

²⁴ Altres metges valencians, com Berenguer Eimeric, que van estudiar també a Montpeller (abans de 1318), van dur a terme traduccions llatines d'obres àrabs, com una part *del Kitab al-tasrif* d'Albucasis. El que ens interessa destacar és que primer va fer una traducció de l'àrab al català i a continuació una nova traducció al llatí (llengua acadèmica). Aquest mètode era comú, tot i que en altres casos també es donava la traducció directa. Sobre aquesta qüestió, vegeu CIFUENTES 2002, p. 61.

²⁵ GARCÍA BALLESTER/SÁNCHEZ 1985, pp. 34-36.

²⁶ ALANYÀ 2014, pp. 73-74, doc. 2.

alternar amb la seva pràctica mèdica.²⁷ Durant aquesta època, també va començar a escriure algunes obres de caire religiós.

Cap al 1290, Arnau va ser professor a la Facultat de Medicina de Montpeller, una tasca que continuà compaginant com a metge del casal de Barcelona.²⁸ Va ser durant aquesta etapa quan va escriure el volum més important de les seves obres mèdiques – moltes d’elles tècniques– adreçades a un públic especialitzat i als seus estudiants. A finals de la dècada de 1290, Arnau compaginava la docència amb la tasca de metge oficial del rei Jaume II. També realitzava tasques diplomàtiques al seu servei i va adquirir alguns censos a Montpeller.²⁹ A partir d’aquesta etapa també va esdevenir metge del papa Bonifaci VIII (1295-1303) i, després de la seva mort, ho va ser del seu successor, Climent V (1305-1314).

A partir del 1300 s’esdevé un canvi en la vida d’Arnau que el porta a deixar la docència a Montpeller per a centrar-se durant els anys següents en una discussió religiosa.³⁰ A l’estiu d’aquell any o a les seves acaballes, Arnau es va desplaçar a París

²⁷ A partir de la dècada de 1280, Arnau va començar a estudiar hebreu a Barcelona amb Ramon Martí. Sobre aquesta qüestió, vegeu COLOMER 1997 pp. 239-252. Ramon Martí va morir en algun moment a partir de 1284. Sobre la relació entre Arnau i Ramon Martí, vegeu BERTHIER 1936, pp. 267-311; i FIDORA 2012, pp. 373-397.

²⁸ Tant la data d’inici com la de la finalització d’aquest període ha estat objecte de debat ja que no s’ha conservat, fins a dia d’avui, cap document que les concreti. Sobre els inicis, vegeu PANIAGUA 1994, pp. 157-210 i 305-316; SALMÓN 2004, pp. 133-143.

²⁹ El 8 de juliol de 1300 el rei Jaume II descriu els plans de l’ambaixada d’Arnau a París a Jaume II de Mallorca; MCVAUGH 1982, pp. 367-368, doc. 39a. Sobre els censos a Montpeller, vegeu ALANYÀ 2014, p. 82, doc. 22.

³⁰ Tampoc no hi ha unanimitat entre els principals estudiosos d’Arnau sobre la data exacta d’aquest fet; la discussió se centra en si la data del viatge de l’ambaixada a París fou a finals de 1299, la qual cosa comportaria dues ambaixades, la primera el 1299 i la segona el 1300 (PERARNAU 2001b, pp. 349-402; PERARNAU 2014, pp. 335-361), o bé un únic viatge a finals de 1300 a París (MCVAUGH 2006, pp. 29-42). Per tant, la presentació de l’opuscle que va desencadenar el procés se situaria, segons alguns estudiosos, nou o deu mesos abans, i segons altres, dos o tres mesos abans. A l’octubre de 1300, Arnau de Vilanova es declara *habitor Montispessulani* (PERARNAU 2001b, pp. 358); per tant, és probable que aquell curs encara exercís com a professor a Montpeller fins a la primavera de 1301.

per encàrrec de Jaume II per a atendre com a diplomàtic un assumpte amb Felip IV de França sobre els límits de la Vall d'Aran entre la Corona d'Aragó i França, estada que va aprofitar per a donar a conèixer un opuscle sobre la vinguda de l'Anticrist, que es coneixia amb el nom de *Tractatus de tempore adventus Antichristi*.³¹ Aquest escrit va provocar que, entre setembre i octubre, el bisbe de París, a instàncies dels teòlegs de la Universitat primer, i els dominics després, li obrís un procés *in causa fidei*. Després del 12 d'octubre de 1300, Arnau de Vilanova apel·la al papa Bonifaci VIII i s'allibera del procés de París, però inicia una aferrissada polèmica religiosa contra els dominics, que s'estén fins al 1305; durant aquest període, Arnau es va dedicar plenament a escriure les tesis profètiques, tot i que aquesta dedicació no el va apartar de la seva pràctica mèdica i de l'elaboració d'opuscles mèdics i traduccions llatines d'obres mèdiques.³²

Probablement corria l'estiu de 1300 quan va acabar la *Doctrina Galieni de interioribus* per als alumnes de la Facultat de Medicina, ja que poc després va marxar cap a la cort de Felip IV per a entregar-li l'exemplar.³³ Cal tenir present que Arnau adeçava la majoria de les obres mèdiques d'aquests anys a figures poderoses amb la intenció de guanyar-se'n l'adhesió a la seva proposta religiosa. Aquest mateix any, també va acabar les *Medicationis parabole* i, la primavera de 1301, la *Repetitio super Vita brevis* coincidint amb la seva sortida de Montpeller per a dirigir-se a Roma a defensar, durant el mes de maig, les seves tesis davant del papa Bonifaci VIII. És probable, doncs, que Arnau hagués finalitzat com a professor el curs acadèmic iniciat el 1300, sobretot pel volum d'obres que finalitza pels seus estudiants.

Arnau va mantenir discussions contra teòlegs dominics i va estar vinculat amb moviments de l'orde terciari dels franciscans, com els espirituals i beguins, als quals va dedicar alguns tractats en defensa del seu estil de vida.³⁴ La seva obra teològica, religiosa

³¹ Edició del text a cura de Josep Perarnau, a ARNAU DE VILANOVA 2014b. La redacció del tractat *De adventu Antichristi* se situa cap al 1297, tot i que en les obres mèdiques d'aquest període no hi ha rastre de les preocupacions teològiques exposades en el tractat. Vegeu MCVAUGH 2006, p. 41.

³² Sobre la polèmica, vegeu SANTI 1987, MENSA 1998 i PERARNAU 2001b, pp. 349-402.

³³ MCVAUGH/SALMÓN 2014, p. 110.

³⁴ L'*Alia informatio beguinorum*. Edició a PERARNAU 1978.

o espiritual és molt extensa i complexa, tot i que en termes generals consta d'uns trets comuns que defineixen les característiques del seu pensament i la proposta d'una nova forma d'entendre el cristianisme.³⁵

Tot i escriure sobre temes religiosos, Arnau mai no va completar els estudis de teologia. Cal tenir present que durant aquesta etapa encara no s'ha fundat la Facultat de Teologia, i aquesta disciplina s'ensenya als claustres. Arnau també va estudiar, segons informa ell mateix, teologia a l'*Studium generale* o escola de teologia dels dominics a Montpeller durant sis mesos, tot i que sembla que mai no va arribar a finalitzar o completar aquests estudis.³⁶ Anteriorment, Arnau havia estat tonsurat a València.³⁷ En els estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller, ja des de 1220, s'estipula l'obligació de la tonsura, és a dir, l'ordenació sacramentalment per a fer la seva professió, i també es prohibeix l'admissió dels professors i dels estudiants a reunions, cursos o actes, sense la tonsura.³⁸ De la mateixa manera, tampoc no s'admeten clergues regulars sense l'hàbit religiós.

La relació entre metges i clergues també era estreta a París, ja que un dels elements distintius de la ciutat era l'estatus dels metges com a clergues.³⁹ El fet de ser clergue

³⁵ COLOMER 1997, pp. 34-56.

³⁶ Hi ha dos documents que donen testimoni que Arnau va estudiar durant uns mesos teologia amb els dominics a Montpeller: el primer testimoni és de l'any 1303 i apareix en la seva obra de polèmica religiosa *Tertia denunciatio gerundensis*, en què declara que “non tantum audivit theologiam sed etiam legit eam sollempniter in scolis fratrum predicatorum Montispeulani”, CARRERAS 1950-1951, p. 55; el segon testimoni apareix en una carta de 1304 que Arnau escriu al papa Benet XI, en què especifica el temps de sis mesos d'estudi: “semper in scientiis secularibus ab infantia quasi vel puericia studui et nunquam scholas theologorum nisi sex mensibus aut circiter frequentavi”; vegeu EHRLE 1920, p. 476; ZIEGLER 1995, pp. 252-253; ZIEGLER 1998, p. 22.

³⁷ CARRERAS/BATLLORI 1947, p. 34.

³⁸ CUM, vol. 1, vol. 1, 181, doc 2: “Nullus magister vel scholaris inter magistros vel inter scholares alicubi in conventibus, inceptionibus, vel in scolis, recipiatur, nisi deferat tonsuram clericalem, dum tamen ecclesiasticum beneficium fuerit assecutus, vel in sacris ordinibus fuerit constitutus; similiter nec aliquis regularis, nisi habitum defferat regularem, juxta ritum sue professionis.”

³⁹ O'BOYLE 1998a, pp. 45-52.

comportava privilegis, ja que s'establia una relació específica legal i eclesiàstica amb l'Església.⁴⁰ Val a dir, emperò, que hi va haver fortes restriccions per part de la legislació eclesiàstica perquè els clergues practiquessin medicina; les restriccions canòniques sobre l'ensenyament mèdic prohibien, entre d'altres coses, que els clergues practiquessin cirurgia o qualsevol dissecció anatòmica, concretament com a conseqüència de la legislació del IV concili de Laterà celebrat el 1215.⁴¹ No obstant això, aquesta prohibició no sempre s'aplicava; a Montpeller, per exemple, hi havia una separació clara entre anatomistes i metges, i a les universitats italianes la dissecció era permesa, ja que eren institucions seculares, mentre que la Universitat de París era una institució clerical.

La polèmica d'Arnau amb els dominics va finalitzar el 1305, quan el papa i amic d'Arnau, Climent V, va posar fi a la problemàtica escatològica tot reservant-se el judici i prohibint a Arnau i als dominics escriure més sobre aquesta qüestió. A partir de llavors, Arnau es dedicà fins al dia de la seva mort, el 1311, a voltar per les corts europees i escriure obres de caire reformador i apologètic, moltes de les quals dedicades als reis de l'època com a impulsors de la reforma del cristianisme. Durant aquesta etapa també va continuar vinculat a la Facultat de Medicina de Montpeller, plena d'amics i deixebles, un vincle que es va enfortir encara més quan va participar en la reforma dels plans d'estudi

⁴⁰ El fet que un estudiant esdevingués clergue li comportava beneficis, sobretot a aquells estudiants més pobres, ja que rebien immunitats i privilegis pel fet de formar part de l'orde religiosa. Aquí s'inclou a tots aquells que són ordenats en ordes menors o majors, però també a aquells que només han rebut la tonsura, el ritual sagrat de tallar el cabell, que és una cerimònia d'iniciació requerida a aquells que mostren el desig de ser rebuts en un orde eclesiàstic. Sobre aquesta qüestió, vegeu ZIEGLER 1998, pp. 214-267. Per altra banda, també hi havia contradiccions entre els metges i els clergues; per exemple, els metges atribuïen un poder i una autonomia a la natura que anava en perjudici de l'omnipotència de Déu i, per tant, entrava en contradicció amb el cristianisme, que refusava l'explicació natural de la malaltia. Vegeu sobre això, FRENCH 2003, pp. 66-67.

⁴¹ GODDU 1985, pp. 342-362. La separació entre metges i cirurgians porta també a la professionalització de la medicina. Sobre aquest procés vegeu al respecte BULLOUGH 1957, pp. 197-211. En aquest procés, els cirurgians queden al marge de l'ensenyament que es duu a terme a les universitats i en canvi queden agrupats en gremis i escoles. Sobre aquest assumpte vegeu ALSTON 1944, pp. 221-238; AMUNDSEN 1978, pp. 22-44.

de la Facultat de Medicina a petició del papa Climent V.⁴² Tot i això, sembla que no va arribar a exercir-hi la docència. Un cop finalitzada la polèmica, és difícil seguir-ne el rastre; entre 1306 i 1308 sembla que va viure un període de calma relativa i va ser llavors quan va poder concebre i escriure les seves darreres obres de medicina teòrica, de medicina pràctica i sobre les preparacions mèdiques, de les quals només va concloure definitivament l'*Speculum medicinae*.⁴³ A partir de 1309 torna a la tasca diplomàtica i a dedicar el temps a impulsar el seus projectes reformistes amb Jaume II i Frederic III de Sicília.

Arnau de Vilanova va morir al mar davant de les costes de Gènova la tardor de 1311, en el transcurs d'un viatge entre Sicília i Avinyó.⁴⁴ Després de la seva mort, l'execució del seu testament va comportar una forta oposició i resistència. L'any 1318, un cop mort també el Papa Climent V, protector i amic seu, una comissió de teòlegs encapçalada pel preposit de l'arquebisbat de Tarragona i per l'inquisidor general, va condemnar algunes tesis de diverses obres religioses arnaldianes i va prohibir-ne la possessió.⁴⁵ Aquesta condemna es va materialitzar en el concili de Tarragona de 1318, que va condemnar i perseguir les seves obres teològiques. El 22 d'octubre de 1347 es va dur a terme la crema d'obres d'Arnau a les escales de la catedral de la ciutat de Girona, juntament amb les del franciscà Pere Joan Oliu. La sentència del concili de Tarragona va ser reproduïda per l'inquisidor gironí Nicolau Eimeric en el seu *Directorium inquisitorum* ('Directori inquisitorial') de 1376. Atesa la gran difusió d'aquest manual, la condemna fou reproduïda en molts altres manuals i catàlegs d'heretges.

⁴² Una de les qüestions que ha sigut objecte de debat és la possible existència d'una segona etapa docent entre 1306 i 1308, un període que se situa entre la finalització de la polèmica religiosa i l'any en el que va finalitzar obres de caire teòric com l'*Speculum medicinae*, en què Arnau passa llargues estades a Montpeller. No obstant, tot sembla indicar que tot i escriure obres mèdiques, no va exercir docència.

⁴³ Sobre aquests últims anys de producció mèdica vegeu MCVAUGH 2014, pp. 293-304.

⁴⁴ Aquesta data està extreta d'una crònica del segle XVI que es conservà en un còdex de Ripoll; sobre aquesta qüestió, vegeu FITA 1897, pp. 313-314.

⁴⁵ Sobre la sentència condemnatòria, vegeu RODRIGO 1981, pp. 241-273 i MENSA 2009, pp. 21-46. Malgrat la sentència inquisitorial que prohibia les obres religioses d'Arnau, se n'ha conservat l'exemplar que Arnau va entregar al papa i amic seu Climent V, en què recollia les seves tesis sobre la vinguda de l'anticrist; es troba al ms. 3824 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana.

Els seus escrits i la condemna inquisitorial han contribuït a interpretar el seu pensament des de dues vessants, aparentment irreconciliables entre si; d'una banda, s'alça la de l'Arnau metge, escolàstic i impulsor d'una medicina entesa com a ciència, i, de l'altra, la de l'Arnau teòleg o religiós, que durant molt de temps li ha valgut l'etiqueta de místic o profètic, arran de les seves tesis. Tanmateix, un major coneixement sobre la polèmica teològica ha permès interpretar el missatge profètic de l'Arnau d'aquests anys més com una dura crítica a l'escolàstica religiosa impulsada per Tomàs d'Aquino que com una crida pròpiament profètica. El seu missatge no tenia altre objectiu, doncs, que el d'impulsar una reforma de l'Església.⁴⁶

A més, pocs anys després de la seva mort se li atribuïren, d'una forma similar a com va passar amb Ramon Llull, un nombre important d'obres apòcrifes i alquímiques que van caracteritzar les edicions renaixentistes.⁴⁷ D'aquesta manera, la seva figura fou objecte d'una llegenda que va créixer poc després de la seva mort i que arribava a assegurar que ell fou el mestre de Ramon Llull en aquest art, que havia fabricat làmines d'or i, fins i tot, un *homunculum* o home artificial.⁴⁸ Aquesta situació va propiciar que, durant molts anys, l'estudi d'Arnau de Vilanova i les seves obres quedés dividit en dues direccions irreconciliables: la de l'Arnau metge, home escolàstic i de ciència, i la de l'Arnau teòleg o profètic i antiescolàstic. Aquesta doble figura d'Arnau de Vilanova, la mèdica i la religiosa, ha impulsat una doble interpretació de les obres mèdiques i religioses, que han estat interpretades de forma independent i autònoma. En canvi, les obres mèdiques no van patir cap mena de represàlia, ans al contrari, es van difondre arreu d'Europa. Només durant el segle XVI es documentaren vuit edicions de la seva *Opera*

⁴⁶ Vegeu MENSA 1998.

⁴⁷ Sobre aquesta qüestió, vegeu les actes de la segona Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de vilanova editades per Josep Perarnau, a PERARNAU 2005; especialment GIRALT 2005, pp. 61-128; CIFUENTES 2005, pp. 129-150; MCVAUGH 2005, pp. 239-267; WEILL-PAROT 2005, pp. 269-280; PEREIRA 2005, pp. 381-412; PILEGGI 2005, pp. 413-433; CALVET 2005, pp. 435-456. Es pot consultar també l'edició dels textos alquímics pseudoarnaldians a CALVET 2011.

⁴⁸ Sobre la llegenda d'Arnau de Vilanova, vegeu a GIRALT 2004, pp. 127-142, i especialment GIRALT 2013, pp. 411-444.

medica omnia, que agrupava gran part dels escrits mèdics d'Arnau, juntament amb aquestes obres que li eren atribuïdes.

1.2. LES OBRES MÈDIQUES D'ARNAU DE VILANOVA

El sistema que durant l'antiguitat i l'edat mitjana fonamentava la medicina tenia el seu origen en la tradició clàssica i en la teoria dels humors. Aquesta teoria propugnava una relació entre els fluids del cos i els elements essencials existents en la concepció dels quatre elements i la teoria aristotèlica de la 'justa mesura'. La salut de l'home depenia d'una temperatura adequada i de l'equilibri entre els quatre líquids o humors que conformaven el cos. Així, doncs, una alteració d'aquests líquids, ja fos un dèficit o un excés, produïa la malaltia.

Arnau va desenvolupar la seva teoria mèdica fonamentada en les autoritats gregues, entre les quals tingué un paper destacat Hipòcrates i, molt especialment, Galè. El seu interès per aquests dos metges clàssics fou fonamental per incorporar les seves obres al currículum mèdic de Montpeller. També va estudiar els metges àrabs, especialment Ibn Sina (conegut a l'Occident llatí amb el nom d'Avicenna) i Rasís, els quals també tingueren un paper molt important en la seva medicina; el *Canon* d'Avicenna fou, en efecte, una eina fonamental, no només per a una nova medicina sinó també per a interpretar Galè. El *Canon* fou traduït al llatí el 1187 per Gerard de Cremona a Toledo, i també era conegut a través dels comentaris que se'n derivaven, com per exemple els d'Averrois, els quals havien arribat entre 1210 i 1230. El *Canon* era recomanat en la butlla de 1309, que instaura el nou currículum acadèmic de Montpeller, com un dels llibres de lectura opcional per als estudiants de medicina, i en els estatuts de 1340 s'incloïa en el programa d'estudis. L'arribada del *Canon* al món llatí va tenir una gran repercussió en les discussions entre metges i va aconseguir dividir-los en dues faccions: un grup l'utilitzava com a única font per a respondre totes les qüestions i un altre grup l'utilitzava com un llibre més per a explicar Galè.⁴⁹ Arnau es posicionà clarament en

⁴⁹ JACQUART 1985, pp. 69-77. Vegeu, també, sobre el *Canon* i la seva importància en l'educació mèdica, SIRAISSI 1987; JACQUART 2002, pp. 313-324; LAVABRE-BERTRAND 2004, pp. 147-155.

aquesta segona branca. També en Avicenna trobem una forta influència d'Aristòtil que servia, en ocasions, com a font per a conèixer les aportacions de l'Estagirita.⁵⁰ El *Canon* va ser un text cabdal per a Arnau de Vilanova, sobretot per a explicar la doctrina galènica. Tot i això, Arnau tingué una relació ambigua amb aquesta obra ja que si d'una banda li serví per a interpretar Galè, de l'altra no sempre li'n va reconèixer el deute –a vegades li manlleva les idees exposades sense mencionar-lo.

Paral·lelament a la recuperació dels autors grecs i àrabs, podem destacar, de la seva aportació la tasca científica, és a dir, la d'investigador pròpiament dit, que no és sinó aquella que té a veure amb la construcció d'una medicina teòrica fonamentada en una nova metodologia deductiva basada en els clàssics. Un dels elements més destacables de la seva aportació en aquest camp és allò que Michael McVaugh ha definit com 'l'instrumentalisme mèdic', el qual va contribuir a definir la medicina com una ciència en el sentit escolàstic d'aquest terme; aquest instrumentalisme és el que porta Arnau a entendre que tota teoria és un instrument per a l'acció i la transformació de l'experiència.⁵¹

En una de les seves obres mèdiques més tardanes, l'*Speculum medicinae*, Arnau defineix la medicina com la ciència que té per objecte les disposicions del cos humà en tant que sanable, així com la conservació de la salut o la seva recuperació, quan l'ha perduda.⁵² Per a Arnau, la medicina consta d'una part teòrica i d'una altra de pràctica. La medicina teòrica té per objecte d'estudi les disposicions del cos sanable, i la medicina pràctica aplica aquestes disposicions en el cos del pacient; així, doncs, per a Arnau hi ha

⁵⁰ Vegeu, sobre això, GUTAS 1988, esp. pp. 237-318.

⁵¹ Sobre aquest assumpte, vegeu MCVAUGH 1990, pp. 75-84; MCVAUGH 2000, p. 145 i seg.

⁵² Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 1ra: "Medicina est scientia cognoscendi dispositiones humani corporis, in quantum sanabile, et conservandi sanitatem inuentam in eo, et restituendi deperditam, quantum possibile fuerit. Et ideo recte dividitur in theoreticam et practicam: nam theoretica est pars illa, in qua dispositiones sanabilis corporis cognosci docentur, quantum necessarium est ad opus explendum. Practica vero est pars illa, in qua modus recte operandi describitur, secundum exigentiam dispositiones praecognitae."

una disposició natural que és la *sanitas* (salut) i una disposició contrària a la salut, coneguda com *morbis* (malaltia), que remou la salut del cos.

Arnau de Vilanova va escriure un important nombre d'obres mèdiques i religioses. Els estudiosos han situat un dels seus primers escrits mèdics al voltant de 1270 i l'elaboració de gran part del seu corpus entre 1290 i 1300, l'etapa en què exerceix com a professor de medicina a Montpeller. La tradició mèdica manuscrita d'Arnau de Vilanova és complexa ja que, de la major part d'aquestes obres –a diferència de les religioses–, no en consta la data de composició ni la menció del lloc on foren elaborades. A través de les referències internes dels tractats, les referències externes i algunes datacions explícites, s'ha pogut elaborar una cronologia aproximada dels escrits mèdics d'Arnau de Vilanova. A més, s'han atribuït a Arnau de Vilanova un gran nombre d'obres mèdiques, i la tradició impresa del Renaixement adjuntava, en molts casos en un mateix volum, les obres autèntiques i les apòcrifes. Per tant, encara hi ha diverses qüestions importants per resoldre dins l'àmbit de la seva producció mèdica.

En canvi, pel que fa a l'obra religiosa, disposem del manuscrit del Vaticà 3824, que fou reunit per Arnau l'any 1305 per a ser presentat al papa Climent V, i que recull un important nombre d'obres escrites per ell mateix. N'hi ha, però, moltes altres que no hi foren incloses o que Arnau va escriure posteriorment. Tanmateix, aquest manuscrit ha estat vertaderament important per establir l'autoria d'aquest conjunt d'obres.

Arnau va traduir al llatí i va reelaborar diverses obres mèdiques, i va escriure una extensa obra en la qual va abordar diversos gèneres de la literatura mèdica: el comentari a les autoritats mèdiques (sobretot durant la seva etapa com a docent, ja que aquestes obres anaven destinades als seus alumnes), el tractat teòric i de filosofia natural, els aforismes, la summa o compendi de medicina teòrica (*speculum*) i pràctica (*practica*), el regiment de sanitat, així com la monografia especialitzada en una malaltia o el *consilium* (tractament específic adreçat a un pacient determinat). Algunes referències que apareixen en els seus escrits també permeten conèixer el títol de dues obres perdudes avui dia: l'*Epistola de elementis* i el *De integritate medicine*, a banda d'alguns comentaris a obres mèdiques que també resten perduts actualment.

A continuació presentem un quadre amb el llistat de les obres mèdiques autèntiques d'Arnau, l'edició emprada per a l'estudi i les obres que contenen referències a Aristòtil: de les vint-i-vuit obres mèdiques analitzades, n'hi ha dotze que contenen referències a Aristòtil.⁵³

Obres mèdiques d'Arnau de Vilanova⁵⁴	Edició utilitzada	Referències a Aristòtil
Traduccions i reelaboracions		
1. <i>De medicinis simplicibus</i>	ARNAU DE VILANOVA 2004	Sí
2. <i>De rigore, tremore, ictigatione et spasmo</i>	ARNAU DE VILANOVA 1981	-
3. <i>De viribus cordis</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	-
4. <i>Doctrina Galieni de interioribus</i>	ARNAU DE VILANOVA 1985a	-
5. <i>Compendium regimenti acutorum</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	-
Comentaris		
6. <i>Repetitio super Vita brevis</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532 / ARNAU DE VILANOVA 2014a	Sí
7. <i>Expositio super isto amphorismo Ypocratis: in morbis minus...</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532 / ARNAU DE VILANOVA 2014a	-
8. <i>Commentum super tractatum Galieni de malicia complexionis diverse</i>	ARNAU DE VILANOVA 1985a	Sí
Aforismes		
9. <i>Aphorismi de gradibus</i>	ARNAU DE VILANOVA 1992	-
10. <i>Medicationis parabole</i>	ARNAU DE VILANOVA 1990	Sí
11. <i>Commentum super quasdam parabolas</i>	ARNAU DE VILANOVA 1993	-
12. <i>Aphorismi particulares</i>	ARNAU DE VILANOVA 1993	-
13. <i>Aphorismi de memoria</i>	ARNAU DE VILANOVA 1993	-
14. <i>Aphorismi extravagantes</i>	ARNAU DE VILANOVA 1993	-

⁵³ Una síntesi general d'aquest quadre ha estat publicada a GRAU 2014, pp. 236-257.

⁵⁴ Aquest quadre segueix la distribució de la llista que apareix a Sebastià GIRALT i Jaume MENSA, "Obra mèdica," dins d'*Arnau DB* «<http://grupsderecerca.uab.cat/arnau>». També hi hem inclòs el tractat *De esu carniū*, editat en les *AVOMO* (vol. XI). N'hem llevat, en canvi, el comentari al *De morbo et accidenti* de Galè i la *Tabula super Vita brevis*, ja que les dues obres presenten alguns problemes d'autoria.

Medicina teòrica i filosofia natural		
15. <i>De amore heroico</i>	ARNAU DE VILANOVA 1985b	Sí
16. <i>Epistola de reprobacione nigromantice fictionis</i>	ARNAU DE VILANOVA 2005	-
17. <i>Tractatus de intentione medicorum</i>	ARNAU DE VILANOVA 2000	Sí
18. <i>Tractatus de humido radicali</i>	ARNAU DE VILANOVA 2010	Sí
19. <i>De consideracionibus operis medicine sive de flebotomia</i>	ARNAU DE VILANOVA 1988	Sí
20. <i>De dosi tyriacalium medicinarum</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	-
21. <i>Speculum medicinae</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	Sí
22. <i>Compilatio de conceptione</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	-
Medicina pràctica		
23. <i>Regimen sanitatis ad regem Aragonum</i>	ARNAU DE VILANOVA 1996	Sí
24. <i>Regimen Almariae or Regimen castra sequentium</i>	ARNAU DE VILANOVA 1998	-
25. <i>Practica summaria</i>	GIRALT 2014	-
26. <i>Pars operativa o bé De parte operativa</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	Sí
27. <i>Regimen podagrae</i>	ARNAU DE VILANOVA 1532	-
28. <i>De esu carniū</i>	ARNAU DE VILANOVA 1999	Sí

Quadre 1: Edicions utilitzades de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova.

1.2.1. LES TRADUCCIONS I REELABORACIONS

Arnau de Vilanova va dur a terme diverses traduccions al llatí o reelaboracions d'obres mèdiques d'Hipòcrates, Galè, Avicenna o Abu-l-Salt. Una de les primeres traduccions conegudes fou el *De medicinis simplicibus* ('Sobre els medicaments simples') del metge Abu-l-salt, o 'Albumesar' en català, duta a terme probablement a València durant la dècada de 1270. Aquesta obra és la traducció del tractat farmacològic d'Abu-l-Salt, en la qual trobem una referència a Aristòtil que Arnau va conèixer a través de l'àrab.⁵⁵

⁵⁵ Edició crítica a ARNAU DE VILANOVA 2004. Aquest volum inclou l'edició d'Ana Labarta de la versió original àrab del *De medicinis simplicibus* d'Abu-l-Salt, l'edició de José Martínez Gázquez i Michael R. McVaugh de la traducció llatina d'Arnau de Vilanova del mateix escrit, i la transcripció de Lluís Cifuentes de la traducció catalana anònima. Justament en aquesta traducció hi trobem una referència explícita a Aristòtil que fou traduïda de l'àrab al llatí per Arnau de Vilanova. Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol 12 del present treball: "Aristòtil i les traduccions àrabs: el cas d'Abu-l-salt."

Durant la seva etapa a Barcelona va dur a terme més traduccions, com la del *De viribus cordis* ('Sobre les forces del cor') d'Avicenna, realitzada molt probablement a principis de 1281, i la del *De rigore, tremore, ictigatione et spasmo* ('Sobre el calfred, el tremolor, la palpitació i l'espasme') de Galè, realitzada l'any 1282. Durant la seva etapa com a professor a Montpeller, cap al maig de l'any 1300, Arnau va finalitzar la traducció d'una altra obra de Galè, el *De interioribus* ('Sobre les parts internes').⁵⁶ Aquest tractat és un compendi de l'obra sobre patologia i medicina interna que sintetitza els dos primers llibres del *De interioribus* (nom medieval del *De locis affectis* de Galè). Arnau també va traduir d'Hipòcrates el *Compendium regimenti acutorum* ('Compendi del tractament de les afeccions agudes'), en el qual va reescriure el contingut de l'obra hipocràtica *Regimen acutorum*, un tractat que també va ser objecte d'un comentari per part d'Arnau de Vilanova, avui dia perdut. La gran majoria d'aquestes obres van formar part del currículum acadèmic de Montpeller.

1.2.2. ELS COMENTARIS

Arnau també va escriure diversos comentaris durant la seva etapa de docència a Montpeller. Els comentaris tenien l'objectiu d'aclarir el contingut de les obres mèdiques de les autoritats o metges clàssics i àrabs que conformaven el currículum mèdic, i per tant, proporcionen diversos elements per conèixer el mètode d'ensenyança mèdica, en aquest cas centrada en l'escola de Montpeller, així com l'assimilació de les autoritats. Els comentaris desenvolupaven la metodologia de la *questio* per discutir els temes més complexos, que articula un gènere propi en la literatura mèdica de l'època. És en aquests comentaris on constatem una forta influència de qüestions tractades per Aristòtil.

Els seus comentaris se centren en obres dels metges clàssics tradicionals, Hipòcrates i Galè. Sobre Galè, hi ha constància que Arnau en va escriure cinc comentaris, tres dels quals s'han perdut o encara no s'han localitzat, com el comentari al *Tegni* i al *De*

⁵⁶ Edició a ARNAU DE VILANOVA 1985a. Sobre la data de composició, vegeu GARCÍA BALLESTER/SÁNCHEZ 1985, p. 32; MCVAUGH 2006, p. 42. Sobre l'atribució d'aquest tractat anònim a Arnau de Vilanova vegeu MCVAUGH 1981, pp. 225-230. Arnau tenia en possessió un *liber Galeni de interioribus*, segons CHABÀS 1903, p. 191, n. 37.

ingenio sanitatis, i el comentari a l'hipocràtic *Regimen acutorum morborum*. Els altres dos són comentaris sobre el *De malicia complexionis diverse* i el *De morbo et accidenti*, dels quals es conserven molt poques còpies. De fet, només tenim la certesa que, de la còpia que n'ha perdurat, sols el primer sigui realment seu. Aquesta situació posa de relleu la poca difusió que van tenir els seus comentaris, i en devem la conservació a copistes, probablement estudiants, que els van transcriure per a estudiar-los.⁵⁷

El que ens interessa destacar d'aquests comentaris a obres de Galè és l'alt volum de citacions que remetent a Aristòtil. El primer comentari sobre el tractat de Galè *De malicia complexionis diverse* ('Sobre la complexió patològica desequilibrada'), fou elaborat entre 1292 i 1295. Aquesta obra, dirigida als estudiants de medicina de Montpeller, és el comentari al tractat de Galè sobre la complexió patològica desequilibrada.⁵⁸ En aquest comentari s'inclou un gran nombre de citacions a obres aristotèliques: la *Metaphysica* és citada en diverses ocasions, i també hi ha altres referències als *Meteorologica*, als *Analytica posteriora* i al *De anima*. En aquest comentari també trobem la citació dels comentaris dels llibres de la *Physica* d'Aristòtil duta a terme per Averrois. Tot aquest grup d'obres presenta una relació molt estreta amb les obres de lògica i de filosofia natural.

El segon comentari que ha perdurat de Galè és sobre el *De morbo et accidenti*, una obra sobre malalties i símptomes que estudia les causes dels accidents en els sentits. Sota el nom de *De morbo et accidenti* va circular un conjunt d'obres de Galè sobre patologia: el *De morbo differentiis*, el *De causis morborum*, el *De symptomatum differentiis* i el *De symptomatum causis*. Dels sis llibres que componen el *De morbo*, els tres últims corresponen al *De symptomatum* i els tres primers a les altres tres obres de Galè mencionades.

⁵⁷ El primer d'ells es conserva en dos manuscrits, mentre que el segon es conserva en un únic manuscrit del segle XIV.

⁵⁸ Aquesta noció s'estén al mètode curatiu com una aplicació pràctica per als metges. L'edició del tractat, la trobem a ARNAU DE VILANOVA 1985a.

Entre 1290 i 1340, aquesta obra va donar lloc a nou comentaris dins el marc de les universitats de Montpeller, Bolonya i Pàdua.⁵⁹ Arnau va escriure un comentari durant els seus primers anys de docència a Montpeller, a partir de 1290, potser el primer de tots. Una de les còpies manuscrites d'aquest comentari ha perdurat sota l'autoria d'Arnau de Vilanova, tot i que es conserva gràcies a una única còpia manuscrita de 1335 que presenta alguns problemes que qüestionen aquesta autoria.⁶⁰ Com que el problema no està resolt, l'analitzarem en un apartat al marge de les altres obres. Fernando Salmón ha editat l'extens llibre quart del comentari i, a partir del seu estudi, constatem que hi ha identificades, com a mínim, dotze referències a Aristòtil (en els sis llibres que componen el comentari se n'han registrat, com a mínim, trenta-cinc).⁶¹

En conjunt, podem veure que hi ha un gran volum de citacions i que s'hi inclouen una gran varietat d'obres aristotèliques, com per exemple el *De anima*, el *Liber physicorum*, el *De somno et vigilia*, el *Liber metheorum*, el *De generatione et corruptione*, *De celo et mundo*, *De ystoriis animalium* i els *Problemata*. De les obres citades en el comentari, n'hi ha quatre que no apareixen explícitament en les obres arnaldianes: el *De morte et vita*, el *De sensu et sensato*, la *Politica* i la *Rethorica*. No obstant això, cal tenir present que les dues primeres van arribar a través del conjunt dels

⁵⁹ Sobre els comentaris a aquest tractat de Galè vegeu SALMÓN 2000, pp. 135-157

⁶⁰ Biblioteka Jagiellońska de la Universitat de Cracòvia, ms. 781, fols. 131ra-157v. Sobre els problemes d'atribució, vegeu SALMÓN 1991 i GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, pp. 31-74. El manuscrit conté un colofó que data del 1335 i atribueix el comentari a Arnau de Vilanova. Tanmateix, l'atribució es complica quan altres metges de la seva època com Gentile de Foligno o el mateix Bernat de Gordó també van escriure comentaris a aquesta obra galènica molt poc després del comentari d'Arnau. A més, en aquest cas, la còpia més antiga que es conserva del comentari d'Arnau és aquesta, 130 anys posterior a la seva escriptura. L'estudi del llibre quart del manuscrit de Cracòvia de la mà de Fernando Salmón no ofereix elements per desestimar l'atribució d'Arnau com a autor, tot i que caldrà esperar l'estudi i edició completa del comentari per descartar que no hagi estat reelaborat per un altre mestre de Montpeller. Sobre aquesta qüestió, vegeu GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, pp. 31-74. L'estudi i edició del quart llibre d'aquest comentari està editat a SALMÓN 1991. En aquest sentit farem una anàlisi específica d'aquest quart llibre amb algunes referències puntuals a la resta del manuscrit al marge de la resta de tractats d'Arnau de Vilanova però sense perdre de vista el conjunt de les citacions.

⁶¹ Llista extreta de GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, p. 64. Vegeu també SALMÓN 1991; GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, p. 69; SALMÓN 2000, p. 153.

Parva naturalia, una col·lecció de tractats que Arnau coneix perquè en cita alguns i n'exposa alguns tòpics. Així, doncs, n'hi ha dues que Arnau no cita, si més no directament, en cap de les obres mèdiques, com són la *Politica* i la *Rethorica*, la qual cosa esdevé un element més que, com veurem posteriorment, se suma als problemes d'atribució.

Pel que fa als comentaris a les obres hipocràtiques, se'n conserven tres. El primer és la *Repetitio super Vita brevis* ('Repetició sobre *La vida breu*'), finalitzat la primavera de 1301, que comenta el primer aforisme d'Hipòcrates en tres parts o *lectiones*, per tal d'explicar-ne el significat, demostrar-ne la veritat i mostrar-ne la seva utilitat.⁶² Aquesta obra també conté diverses referències a Aristòtil. Per la tradició manuscrita sembla que l'obra no va gaudir de gaire difusió, ja que només ha perviscut de forma completa en una sola còpia manuscrita; en canvi, la tercera part va tenir prou importància com per a ser considerada com una obra autònoma, ja que podia aplicar-se fàcilment a la pràctica del metge. Aquesta part fou coneguda com el *De circumspectione medicorum* i va circular amb el nom d'Arnau com a autor. Amb el temps, un autor anònim va redactar-la novament com un resum tabular que enumerava les accions del metge, conservant les expressions del comentari original d'Arnau però ampliant-lo i modificant-lo amb diversos exemples; el resultat va ser una obra coneguda com la *Tabula super Vita brevis*, que també ha circulat sota el nom d'Arnau i va gaudir de més difusió que el comentari mateix d'Arnau.⁶³ La *Repetitio* planteja un altre problema si només se'n utilitza la versió impresa renaixentista ja que la primera edició impresa de 1504 inclou un capítol que, en realitat, forma part de la *Metaphysica* d'Avicenna i que, malrat no aparèixer en el manuscrit, es repeteix en les successives reedicions de les *Opera omnia* d'Arnau.⁶⁴ En aquest capítol,

⁶² MCVAUGH/SALMÓN 2014, pp. 111-113. Edició de l'obra, a ARNAU DE VILANOVA 2014a.

⁶³ MCVAUGH/SALMÓN 2014, pp. 174-179 i 186-187. Així, doncs, la *Tabula* deriva del *De circumspectione medici* i resulta ser una paràfrasi selectiva d'un fragment de la tercera lliçó de la *Repetitio* (ARNAU DE VILANOVA 2014a, lín. 1355-2277).

⁶⁴ ARNAU DE VILANOVA 1532, fol. 276vb-277rb; "capitulum stabiliendo subiecto huius scientia." Aquest text substitueix el text de l'edició crítica que va de les línies 796-906 (ARNAU DE VILANOVA 2014a.), i resulta ser un fragment del *Liber De philosophia prima* d'Avicenna, concretament del capítol 1 al 4 del llibre primer. En aquest capítol inserit, Avicenna reflexiona sobre el paper de les ciències i, com veurem en

Avicenna desenvolupa la qüestió de les ciències demostratives i hi inclou alguna referència a Aristòtil molt similar a la que Arnau va emprar en el seu capítol original.

Per últim, Arnau també va realitzar el comentari al trenta-quatrè aforisme (de la segona secció) d'Hipòcrates, l'*Exposicio super isto amphorismo Ypocratis: in morbis minus...* ('En les malalties'), del qual no sabem la data de composició, tot i que circulava durant la dècada de 1290 a Montpeller.⁶⁵

1.2.3. ELS AFORISMES

Arnau de Vilanova també va escriure aforismes. Un dels volums més primerencs són els *Aphorismi de gradibus* ('Aforismes sobre els graus'), escrits entre 1295 i 1300, en què Arnau tracta les gradacions dels medicaments i les interaccions mútues dels seus components.⁶⁶ Cap al 1300, Arnau va escriure les *Medicationis parabolae* ('Paràboles de la curació'), dedicades al rei Felip IV de França. En aquesta obra, Arnau recull tres-cents quaranta-dos aforismes d'inspiració hipocràtica que proporcionen normes d'ètica professional i instruccions terapèutiques per a la professió del metge.⁶⁷ El seu caràcter pràctic va fer que aquesta obra gaudís de molta difusió.

També va dur a terme la recopilació heterogènia de cent seixanta-dos aforismes sota el títol de *Aphorismi particulares* ('Aforismes particulars'), basats en observacions clíniques sobre malalties que afecten a diverses parts del cos. Els *Aphorismi de memoria* ('Aforismes de la memòria') són un conjunt de vint-i-cinc regles higièniques per reforçar

el seu moment, hi apareix una referència a Aristòtil que és emprada també per Arnau en un altre fragment de l'obra. Sobre aquesta qüestió, vegeu MCVAUGH/SALMÓN 2014, pp. 183-184.

⁶⁵ Edició a ARNAU DE VILANOVA 2014a.

⁶⁶ Arnau defensa el mètode matemàtic desenvolupat per l'àrab al-Kindi com la interpretació autèntica de Galè enfront d'Averrois. El tractat d'al-Kindi ja havia estat traduït per Gerard de Cremona, però tot i això, fou a partir de l'obra d'Arnau que aquesta qüestió fou assimilada pels metges. Els *Aphorismi de gradibus* van tenir continuïtat a Montpeller anys després de la mort d'Arnau, i també podria haver influït en la formulació de la llei matemàtica física per part de Thomas Bradwardine a Oxford. Sobre aquesta qüestió, vegeu MCVAUGH 1967, pp. 56-64.

⁶⁷ Inclou una part cirúrgica utilitzada per cirurgians com Henri de Mondeville i Guiu de Caulhiac.

la facultat de la memòria i els *Aphorismi extravagantes* ('Aforismes extravagants') són vint-i-quatre indicacions dirigides a curar les articulacions. De tots aquests aforismes n'existeix edició crítica i només en les *Medicationis parabole* constatem referències a l'obra aristotèlica.

1.2.4. OBRES DE MEDICINA TEÒRICA I DE FILOSOFIA NATURAL

Arnau de Vilanova va escriure diverses obres de medicina teòrica i filosofia natural. La majoria d'elles s'emmarquen dins de la seva etapa docent, però val a dir que en altres èpoques també va escriure obres d'aquest àmbit teòric. La seva primera obra teòrica és el *Tractatus de amore heroico* ('Tractat sobre l'amor heroic'), l'obra més antiga coneguda d'Arnau, escrita cap al 1270 en forma d'epístola per a respondre a un amic sard, en la qual Arnau aplega el saber de l'època sobre la malaltia de l'amor heroic, el trastorn que causava la malaltia de l'amor obsessiu.⁶⁸ Es tracta, doncs, de la primera monografia mèdica dedicada al mal de l'amor. En aquesta obra breu hi trobem una referència a Aristòtil, concretament als llibres sobre els animals, que es repetirà en altres obres d'Arnau.

El *Tractatus de intentione medicorum* ('Tractat sobre la intenció dels metges'), escrit el 1290/91, és un dels primers tractats que es conserva de la seva etapa docent a Montpeller.⁶⁹ Aquest tractat està dividit en dos llibres: en el primer, Arnau hi exposa de quina manera la veritat filosòfica i la mèdica poden harmonitzar-se pel que fa a l'aspecte teòric; el segon llibre és més extens i es divideix en quatre capítols que agrupen i presenten una discussió entre Aristòtil i Galè en què aparentment discrepen, i que Arnau concilia o resol: la primacia del cor sobre els altres òrgans, la diferència entre els aliments i les medecines, l'estat neutral o mitjà entre malaltia i salut, i la natura de l'ànima.

⁶⁸ ARNAU DE VILANOVA 1985. Hi ha traducció catalana amb la reproducció del text llatí a cura de Sebastià Giralt amb la introducció de Michael R. McVaugh, a ARNAU DE VILANOVA 2011.

⁶⁹ Edició crítica del tractat a càrrec de Michael R. McVaugh, a ARNAU DE VILANOVA 2000. Sobre les discussions entre filosofia natural i medicina, vegeu també MCVAUGH 1990, pp. 62-84; GARCÍA BALLESTER 1995c, pp. 127-150.

Més enllà del problema de les contradiccions entre les autoritats representades per Aristòtil i Galè, que era una preocupació dels metges de l'època, el tractat posa en evidència la confrontació i les desavinences entre la filosofia natural i la medicina, amb l'objectiu de definir els límits de la certesa mèdica i l'ús que el metge ha de fer de la ciència natural. De l'edició crítica realitzada per Michael McVaugh, en podem extreure la referència de com a mínim vuit obres d'Aristòtil, al marge de la influència més o menys directa que l'Estagirita hagi pogut exercir en conceptes i idees expressades en el tractat.

La primera discussió del segon llibre analitza si el cor és l'únic membre principal del cos o només un d'ells; aquí, Arnau de Vilanova esmenta el *De partibus animalium* i el *De somno et vigilia* d'Aristòtil. La segona controvèrsia fa referència a la diferència entre els aliments i les medecines, i Arnau menciona el *De generatione* i la *Physica* d'Aristòtil. La tercera controvèrsia està centrada en l'hipotètic estat de neutralitat entre la malaltia i salut, i aquí Arnau remet a les *Categoriae vel predicamenta*. El quart i últim capítol està dedicat a la naturalesa de l'ànima, i aquí utilitza el *De anima*.⁷⁰ Aquesta obra és, per tant, molt rica, no només per les citacions que conté sinó també perquè s'hi expressa la visió arnaldiana de la naturalesa de la medicina, en la qual les idees de l'*Ethica* i la *Metaphysica* d'Aristòtil estan plenament assimilades.

Un dels altres tractats d'aquesta etapa que integra elements de filosofia natural és el *Tractatus de humido radicali* ('Tractat sobre la humitat radical'), una obra de filosofia natural que tracta sobre la humitat radical, un fluid elemental que està vinculat a la calor i la humitat, i resta dispers per l'organisme sense una localització concreta.⁷¹ La humitat radical està en relació directa amb la vida i la nutrició, ja que la base del cos humà és una barreja de quatre qualitats, entre les quals la calor i la humitat s'uneixen amb un vincle

⁷⁰ En aquest opuscle trobem una gran varietat d'escrits aristotèlics que formen part dels camps de la lògica, la metafísica i la filosofia natural. Aquesta varietat posa de relleu l'alt grau d'assimilació de l'obra aristotèlica per part d'Arnau de Vilanova durant el període en què exercia docència a Montpeller.

⁷¹ El mateix Arnau considera aquest tractat com una obra no mèdica, sinó més propera a l'àmbit de la filosofia natural, tot i que el tema té, efectivament, aplicació mèdica. L'edició del tractat a cura de Michael R. McVaugh, i l'estudi introductori a cura de Chiara Crisciani i Giovanna Ferrari, a ARNAU DE VILANOVA 2010.

necessari per a la vida; d'aquí sorgeix la idea d'una proporció entre la calor i la humitat lligada amb la durada de la vida.⁷² En el contingut d'aquest tractat, molt més teòric i especulatiu, la filosofia natural d'Aristòtil hi té un paper rellevant.⁷³

Aquest tractat reuneix dos escrits. En la primera part, Arnau defineix el concepte de la humitat radical formulat per Avicenna, un fluid indistingible que resta dispers per tot el cos i és el fonament de la calor innata i de la vida orgànica.⁷⁴ Aquesta part del tractat es divideix en tres capítols i Arnau integra en cada un d'ells un problema concret relacionat amb l'humit radical i l'esperma (com a agent de reproducció). La segona part es divideix en quatre capítols en els quals s'exposen les raons a favor i en contra de la reconstitució i restauració de la humitat radical.

En aquest tractat trobem un gran nombre i varietat de citacions identificades amb obres aristotèliques, com l'*Ethica*, la *Metaphysica*, la *Physica*, el *De caelo*, els *Meteorologica*, el *De generatione et corruptione*, el *De historia animalium*, el *De generatione animalium* i el *De anima*. Al marge de les referències més explícites, el tema de la humitat està present en els *Parva naturalia*, el conjunt de tractats breus de filosofia natural d'Aristòtil, que no hi són esmentats directament, tot i que l'anàlisi crítica del tractat evidencia elements suficients com per afirmar que els coneixia (i de fet, n'exposa alguns tòpics). El tema de la humitat és present en tractats que formen part dels *Parva naturalia*, com per exemple el *De longitudine et brevitate vitae*, *De iuventute et senectute* i *De morte et vita*, en els quals Aristòtil posa l'accent en la relació entre calor i humitat. Aquests tractats no són esmentats per Arnau, però, en canvi n'exposa el tòpic de la

⁷² Aristòtil, *Meteorologica* IV 2, 379b35. Això s'origina quan Aristòtil afirma que la proporció correcta entre calor i humitat és essencial per a la vida. Vegeu CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 124.

⁷³ Cal tenir present que l'humit radical no és propiament un concepte aristotèlic però, tot i això, aquest concepte està present en la seva obra.

⁷⁴ Arnau ho exposa al prefaci que va escriure d'aquesta obra per als seus col·legues amb la finalitat d'aclarir les confusions que certs filòsofs coetanis propagaven sobre aquest concepte. L'estructura de les dues parts que componen l'obra posen de relleu el seu probable origen en dues *quaestiones disputatae*, característiques de l'escolàstica universitària.

‘longevitat de la palmera’ o el fenomen de ‘l’empelt’, la qual cosa en fa evident el seu coneixement.⁷⁵

Així, doncs, en aquest tractat trobem no només les obres que toquen temes biològics que, en aquest cas, ens remetent a l’humit radical, sinó que hi constatem una llarga llista que evidencia el domini i coneixement que tenia Arnau del corpus aristotèlic en les seves diferents vessants, ja sigui amb els textos sobre els elements i processos generals de la matèria i de la forma o amb aquells d’un tarannà més biològic. En canvi, en aquest tractat, les obres de lògica són menors en comparació amb altres tractats.

Un altre tractat mèdic d’aquesta etapa amb referències a Aristòtil és el *De considerationibus operis medicinae* (‘Sobre les consideracions de l’obra mèdica’), redactat a principis de la dècada de 1290. Arnau hi exposa la doctrina de la indicació terapèutica de Galè en l’aspecte pràctic emprant, per a això, l’exemple de la flebotomia.⁷⁶ En aquest àmbit, Arnau utilitza elements dels *Problemata* atribuïts a Aristòtil. En aquest tractat, a més, també hi ha una referència a una idea esbossada en el *De motu animalium*, que Arnau farà servir en més d’una ocasió amb relació a la preponderància del cor sobre els altres òrgans.

En l’etapa posterior al període de docència, Arnau va compondre altres obres de medicina, d’entre les quals en destaca una de teòrica en què Arnau va aglutinar tots els seus coneixements, l’*Speculum medicinae* (‘Espill de la medicina’), finalitzada a finals de 1308 o a principis de 1309. Aquesta obra és un llibre molt llarg, organitzat i estructurat amb detall a partir de la *Isagoge* de Joannici –una breu obra introductòria que formava part del currículum mèdic que s’ensenyava a la Universitat– i representa una síntesi de la

⁷⁵ El tema de la ‘humitat’ és present en tractats que formen part dels *Parva naturalia*, tot i que no s’esmentin directament, com per exemple el *De longitudine et brevitate vitae*, *De iuventute et senectute* i *De morte et vita*, en els quals Aristòtil posa l’accent en la relació entre calor i humitat. Aquests tractats no són esmentats directament en l’obra d’Arnau però, en canvi, hi apareixen alguns tòpics que analitzarem posteriorment. Sobre aquesta qüestió, vegeu l’explicació a CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 106 i 124.

⁷⁶ Sobre aquesta pràctica, vegeu GIL 1994, pp. 110-155.

teoria galenista amb l'objectiu de presentar el conjunt de la disciplina mèdica.⁷⁷ El 1310, el mestre de Montpeller Jacques Egidii en té una còpia en possessió.⁷⁸ Aquesta obra desplega, en efecte, un caràcter general en què Arnau volia oferir un recull sistemàtic dels principis generals de l'art mèdica que servís d'introducció a les autoritats mèdiques, principalment Galè i Avicenna. En els primers capítols, Arnau proporciona un resum dels elements bàsics que constitueixen l'organisme humà i dels factors externs que l'afecten. També presenta les nocions generals sobre la salut i la malaltia, i ofereix una classificació de les malalties i dels signes que permeten al metge establir una diagnosi. També dedica una gran part del tractat a la farmacologia. En aquesta obra de maduresa, Arnau de Vilanova presenta diverses referències a Aristòtil.

1.2.5. ELS TRACTATS DE MEDICINA PRÀCTICA

Arnau va escriure diversos tractats de medicina pràctica, en dos dels quals trobem referències a Aristòtil, tot i que aquestes són molt menys nombroses que les presents als tractats de medicina teòrica i de filosofia natural: són el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* i el *De parte operativa*. El primer, el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* ('Regiment de sanitat per al rei d'Aragó'), escrit el 1305 o 1307, és un règim de vida per conservar la salut dirigit al rei Jaume II. El regiment està adaptat a la complexió individual i a les condicions físiques del rei, amb consells higiènics sobre els factors que condicionen la salut. En un dels apartats hi apareix una referència als *Problemata* atribuïts a Aristòtil.⁷⁹ Arnau també va escriure el *Regimen Almariae* ('Regiment d'Almeria') o *Regimen castra sequentium* ('Regiment dels que segueixen els

⁷⁷ També anomenat *Speculum introductionum medicinalium*. Sobre la data de composició d'aquesta obra, vegeu MCVAUGH 2014, pp. 293-304.

⁷⁸ Sobre aquest metge, Cancellier de la Facultat de medicina de Montpeller el 1333, vegeu JACQUART 1979, p. 135; ASTRUC 1767, p. 182.

⁷⁹ Aquest regiment, tot i estar dedicat al rei Jaume, va esdevenir el text més popular d'Arnau, atès el seu estil clar i concís, que arribà a un públic molt gran. D'aquesta obra es conserven moltíssims manuscrits arreu d'Europa. També va ser traduït al català, per primera vegada per encàrrec de la reina Blanca al cirurgià Berenguer de Sarriera el 1310, i se'n conserva una traducció moderna al castellà, de Jerónimo de Mondragón, de l'any 1610. També consta l'existència de quatre traduccions medievals a l'hebreu. Vegeu, sobre això, GIL *et al.* 1996, pp. 471-861.

campaments'), un breu opuscle que aconsella mesures d'higiene i sanitat per als exèrcits en campanya.⁸⁰

L'altre escrit de medicina pràctica que conté referències a Aristòtil és la *Pars operativa* o *De parte operativa* ('Part operativa'), un tractat sobre la pràctica mèdica redactat com a complement del tractat teòric *Speculum medicinae*.⁸¹ Aquest tractat va quedar incomplet i només n'ha perdurat la introducció i la primera part, que està dedicada a les afeccions mentals. Tot i això, és probable que seguís l'esquema tradicional de les malalties, del cap als peus, i que el conebés durant els anys de calma relativa en què va concloure l'*Speculum medicinae*, tot just abans de dedicar els esforços dels seus últims anys als projectes reformistes. A l'inici de l'obra, Arnau proporciona una reflexió sobre la naturalesa de la medicina i el seu contingut, que està amb relació a algunes idees d'Aristòtil i elements que ja havia exposat en altres obres. Per últim, hem inclòs en aquesta categoria el tractat espiritual o religiós amb connotacions mèdiques conegut com *De esu carniium*, que també conté alguna referència a Aristòtil.

1.3. LA BIBLIOTECA D'ARNAU I ELS LLIBRES D'ARISTÒTIL

Conservem dos inventaris dels seus béns, elaborats pòstumament, que permeten conèixer una llista de llibres que Arnau tenia en possessió, entre els quals hi ha un parell d'obres d'Aristòtil. Arnau de Vilanova va redactar el seu testament a Barcelona el 20 de juliol de 1305, en el qual instituí marmessors seus Pere de Montmeló, Pere Jutge i Jaume des Pla, juntament amb Ramon Conesa, i el va completar amb un codicil el 10 de març de 1308.⁸² El primer inventari es va realitzar entre el 6 de desembre de 1311 i el 9 de febrer

⁸⁰ Aquest regiment va ser escrit el 1310 en ocasió de la croada de Jaume II a Almeria, tot i que fou lliurat quan el setge ja havia conclòs.

⁸¹ Sobre això, vegeu SALMÓN 2014, pp. 373-383.

⁸² Sobre el testament d'Arnau, vegeu CHABÀS 1896, pp. 87-90; FITA 1896, pp. 90-92. Sobre els llibres que tenia en possessió, vegeu: CHABÀS 1903, pp. 189-203; D'ALÓS 1923, pp. 289-306; CARRERAS 1935, pp. 63-84; NEBBIAI-DALLA 2004, pp. 255-272.

de 1312, i fou recopilat el 27 de juliol de 1318.⁸³ L'altre inventari és del 22 d'octubre de 1318.⁸⁴

En l'inventari dels seus llibres fet pels seus marmessors pòstumament trobem una gran diversitat de documents i còdexs que són prou representatius de les seves lectures. En aquest inventari constatem que Arnau tenia una biblioteca important conformada per manuscrits llatins i àrabs, amb obres de medicina, filosofia, teologia i d'altres àmbits. L'inventari conté uns tres-cents manuscrits: el fons més important és el voluminós gruix de manuscrits llatins i també hi tenen un pes important els còdexs àrabs, hebreus i grecs que conformen el fons oriental.⁸⁵ Tot i que ell mateix indica al text galènic *De malicia complexionis diverse* que no coneixia el grec, el seu inventari contenia alguns manuscrits en aquesta llengua i algunes de les seves obres també hi foren traduïdes.⁸⁶

D'entre tots els llibres en possessió d'Arnau, l'inventari reporta dues obres d'Aristòtil:

- Item quemdam librum sine postibus cujus rubrica est *Liber Ethicorum primus incipit*⁸⁷
- Item *metafisica* Aristotelis.⁸⁸

Per tant, Arnau posseïa un exemplar de l'*Ethica* i un de la *Metaphysica*, i sabem que les va fer servir en més d'una ocasió; de fet, al marge de les citacions podem afirmar

⁸³ Publicat a CHABÀS 1903.

⁸⁴ Publicat a D'ALÒS 1923.

⁸⁵ El fons oriental és important en la seva biblioteca. Entre els seus llibres trobem més d'un "liber in arabico" (CHABÀS 1903, p. 192, n. 48 i n. 65) així com "duo libri hebraici voluminis in hebreo" (CHABÀS 1903, p. 192, n. 59) o un psalteri "in hebreo" (CHABÀS 1903, p. 192, n. 61), entre d'altres. Sobre la influència d'aquest fons en la medicina d'Arnau, vegeu GARCÍA BALLESTER 1988, pp. 79-95.

⁸⁶ Arnau de Vilanova, *De malicia complexionis diverse*, p. 285. A pesar d'això, Arnau posseïa alguns manuscrits grecs com un "libellus in greco" i un psalterium "in greco", CHABÀS 1903, p. 193, n. 96; 195, n. 148. A més, algunes de les seves obres foren traduïdes al grec. Vegeu l'edició *Tractatus octo in graecum sermonem versi: Petropolitanus graecus* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2002).

⁸⁷ CHABÀS 1903, p. 200, n. 308.

⁸⁸ D'ALÒS 1923, p. 304.

que aquestes són dues de les obres aristotèliques que més influència exerciran en Arnau, ja que algunes de les idees que s'hi exposen estaven plenament assimilades per ell, sobretot per formular la seva concepció de la ciència mèdica. Tanmateix, no sabem quines versions eren o d'on procedia la seva traducció, ja que el nom de l'incipit és genèric. D'aquesta biblioteca, també cal destacar-ne el llibre quart dels *Meteorologica*, el qual pot remetre a l'obra d'Aristòtil, també utilitzada per Arnau de Vilanova. De fet, a la llista es menciona un *quartus metaurorum* que remet directament a la versió de Boeci i un altre *quartum metaurorum* que podria remetre al llibre dels *Meteorologica* d'Aristòtil:

- Item Boecius de scolastica disciplina et quartus metaurorum in pergamenno scriptus pro tribus solidis⁸⁹
- Item unus libellus super quartum metaurorum et de speculis scriptus in pergamenno⁹⁰

En aquest cas, i tenint present que els marmessors assimilen el primer llibre a l'obra de Boeci, la segona obra podria fer referència a la d'Aristòtil. Aquests llibres es complementaven amb altres volums que Arnau tenia en possessió sobre filosofia natural que apareixen anomenats de la següent manera:

- phisica naturali cum coopertura de pergamenno⁹¹
- tractatus phisice in pergamenno sine postibus⁹²
- Item unus quaternus phisice in...⁹³
- tractatus phisice qui incipit *inter phisicos considerationes*⁹⁴

Aquestes obres posen de relleu l'interès d'Arnau de Vilanova per la filosofia natural. També és factible que el *tractatus phisice in pergamenno* faci referència a la *Physica* d'Aristòtil, un llibre que Arnau també va emprar en més d'una ocasió. L'última obra, *Inter phisicos considerationes*, ens remet al tractat de geometria *Perspectiva*

⁸⁹ *Ibid.*, p. 304.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 304.

⁹¹ CHABÀS 1903, p. 190, n. 8.

⁹² *Ibid.*, p. 191, n. 31.

⁹³ *Ibid.*, p. 192, n. 52.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 191, n. 32; NEBBIAI-DALLA 2004, p. 261.

communis del franciscà d'Oxford John Peckham.⁹⁵ Aquests llibres posen de relleu l'interès d'Arnau no només per la física sinó també per altres camps, com la geometria. Dins d'aquest àmbit, Arnau també tenia en possessió llibres com ara:

- Item unus liber de geometria in papiro et latino pro duobus solidis.⁹⁶

El paper de la filosofia natural en la medicina d'aquesta època era, com hem comentat, important. La gran majoria de metges havia cursat Arts anteriorment –o com a mínim molts d'ells en dominaven els continguts. Arnau també tenia obres d'altres disciplines que conformaven els estudis d'arts, com per exemple la música, tot i que se'n desconeix l'aplicació.⁹⁷ Arnau també tenia en possessió tractats pseudo-aristotèlics que són mencionats en les seves obres de la manera següent:

- Item quoddam scriptum supra computum et secreta Aristotilis in simul scriptum in pergameno et latino pro duobus solidis et sex denariis.⁹⁸

En qualsevol cas, la biblioteca d'Arnau posa de relleu que tenia en possessió com a mínim dues obres d'Aristòtil, una atribuïda a Aristòtil i dues obres més que podrien remetre a tractats aristotèlics, i que totes aquestes obres eren utilitzades en els seus escrits mèdics. A més, Arnau posseïa diverses obres que tenen una relació clara amb el domini de la filosofia natural.

⁹⁵ THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 189; MCVAUGH 1992, pp. 106-107. És el llibre que en l'altre inventari apareix com "Item unus libellus de sciencia perspectiva scriptus in latino et pergameno pro decem octo denariis", D'ALÒS 1923, p. 304.

⁹⁶ D'ALÒS 1923, p. 304.

⁹⁷ CHABÀS 1903, p. 193, n. 107: "Item unus quaternus in musica."

⁹⁸ D'ALÒS 1923, p. 304.

2. LA RECEPCIÓ D'ARISTÒTIL A OCCIDENT

2.1. LES TRADUCCIONS LLATINES D'ARISTÒTIL

La renovació científica que es va produir durant els segles XII i XIII fou possible gràcies al moviment de traductors que es va dur a terme durant l'edat mitjana. El gran moviment de traduccions d'obres teològiques, científiques i filosòfiques havia començat cap al 1120 emparat sota el que hom coneix com el 'renaixement cultural' del segle XII, que va potenciar les traduccions llatines d'autors clàssics de còdexs i manuscrits tant àrabs com grecs.⁹⁹

Un dels autors amb més difusió fou Aristòtil, el qual fou traduït, comentat i discutit en gairebé tots els àmbits del coneixement durant l'edat mitjana.¹⁰⁰ Fins a mitjan segle XII, circulava un conjunt d'obres d'Aristòtil que constituïa la base del que es coneix com a *logica vetus* o antiga lògica, que incloïa la versió llatina d'Aristòtil de les *Categoriae* i el *Peri hermeneias* (o *De interpretatione*), juntament amb la introducció de Porfiri al corpus aristotèlic coneguda com la *Isagoge* de Porfiri.¹⁰¹ La traducció d'aquest corpus està atribuïda a Boeci (c. 480-524) i representa, d'una banda, la traducció directa d'aquestes obres d'Aristòtil del grec i, de l'altra, un conjunt de comentaris a aquestes obres que van dominar l'estudi de lògica fins a mitjan segle XII.¹⁰²

Al voltant de 1120 noves traduccions d'obres d'Aristòtil van començar a difondre's. Els autors més destacats d'aquesta onada de traduccions del grec al llatí són Giacomo de Venezia i Burgundi de Pisa, tot i que també hi hagué una important aportació

⁹⁹ No és aquest el lloc per fer un estudi exhaustiu sobre les diferents traduccions de l'obra aristotèlica sinó més aviat per presentar, breument i de manera esquemàtica alguns dels principals traductors i traduccions llatines que posteriorment veurem amb més detall. Per a una referència més àmplia sobre la qüestió de les traduccions, remetem el lector a la bibliografia específica de cada apartat.

¹⁰⁰ Sobre les diferents vies de recepció d'Aristòtil durant l'edat mitjana, vegeu LOHR 1982, pp. 80-98.

¹⁰¹ Sobre l'antiga lògica, vegeu EBBESEN 1982, pp. 101-127; HENRY 1982, pp. 128-142.

¹⁰² El problema recau a saber fins a quin punt les antigues traduccions que porten el nom de Boeci són veritablement dutes a terme per ell. Sobre aquesta problemàtica, vegeu BRAMS 2003, pp 27-35; MINIO-PALUELLO 1972, pp. 328-335.

de traduccions anònimes. El projecte de traducció de Giacomo de Venezia mostra una certa continuïtat amb el lèxic filosòfic i la terminologia tècnica de Boeci.¹⁰³ Giacomo estigué a Bizanci, on va tenir accés a còdexs grecs. Les seves traduccions inclouen els *Analytica priora*, la *Physica*, el *De anima* i els primers quatre llibres de la *Metaphysica*, i es van dur a terme entre 1125 i 1150. Burgundi de Pisa (c. 1110 - 1193), en canvi, fou un jurista interessat per la medicina i membre de la delegació diplomàtica que també estigué a Bizanci a partir de 1136.¹⁰⁴ Va traduir almenys dos tractats d'Aristòtil, l'*Ethica* (que es conserva de forma fragmentària) i el *De generatione et corruptione*, traduccions dutes a terme directament del grec cap al 1150.¹⁰⁵ La tasca de Burgundi ha tingut una gran influència en l'elaboració d'una terminologia teològica i filosòfica llatina que expressés exactament el terme filosòfic grec.¹⁰⁶ A aquestes obres també s'hi afegiren traduccions d'altres tractats aristotèlics, com el quart llibre dels *Meteorologica* d'Enrico Aristippo de Calàbria.¹⁰⁷ També hi hagueren altres traduccions llatines anònimes que provenien del grec, com per exemple una nova versió dels *Analytica priora* i dels *Topica*, que depenen, en certa mesura, de les traduccions de Boeci.

Durant aquest període, també hi hagueren traduccions llatines que provenien de l'àrab de la mà de Gerard de Cremona (c. 1114-1187), probablement el més fecund de tots els traductors medievals. Gerard va realitzar la seva tasca traductora a l'escola de Toledo i va traduir de l'àrab al llatí més de setanta obres, entre les quals n'hi ha algunes d'Aristòtil, com els *Meteorologica*, el *De caelo et mundo*, la *Physica*, i els *Analytica Posteriora*. Les traduccions llatines de mitjan segle XII van constituir un nou corpus de lògica que va incloure els *Analytica priora* i *posteriora*, els *Topica*, i el *De sophisticis elenchis*. Aquest conjunt d'obres va definir un nou corpus conegut com el *corpus recentius* o lògica nova que, tot i no substituir directament la versió antiga, va acabar

¹⁰³ MINIO-PALUELLO 1952b, pp. 265–304.

¹⁰⁴ BRAMS 2003, pp. 53-62; WILSON 1986, pp. 113-118.

¹⁰⁵ BOSSIER 1998, pp. 406-427; DURLING 1994, pp. 320-330.

¹⁰⁶ BOSSIER 1997, pp. 81-116.

¹⁰⁷ MINIO-PALUELLO 1947, pp. 206-236.

tenint una major preeminència sobre l'altra.¹⁰⁸ Els dos corpus de lògica aristotèlica s'ensenyaven a les facultats d'arts i es van convertir en eines indispensables per a l'estudi del sil·logisme, la lògica amb la qual els estudiants s'havien de familiaritzar per a accedir després als estudis superiors, com Teologia, Dret o Medicina. De totes aquestes obres es conserven múltiples versions que reflecteixen el grau de revisió que van sofrir, fet que en dificulta la crítica textual.

Tanmateix, el gran període de traduccions de les obres d'Aristòtil va tenir lloc durant el segle XIII. Un dels traductors més importants d'Aristòtil fou Robert Grosseteste (c. 1168-1253), de l'escola d'Oxford. La seva tasca posa de relleu el teòleg que acaba per integrar l'aristotelisme dins de la teologia cristiana i l'escolàstica, i la seva aportació en introduir el pensament d'Aristòtil a la Universitat d'Oxford va ser molt important.¹⁰⁹ Grosseteste va esdevenir bisbe de Lincoln a partir de 1235 i les seves traduccions foren completades el 1246/47, entre les quals es troba la traducció completa de l'*Ethica nicomachea*, molt possiblement a través dels originals grecs que provenien de la tasca d'Anna Comnena a Constantinoble i d'on també provenien les traduccions de Giacomo de Venezia i Burgundi de Pisa.¹¹⁰ Al mateix temps, Grosseteste va escriure comentaris a obres aristotèliques, com els *Analytica posteriora* i la *Physica*. Durant el mateix període, Bartomeu de Messina va traduir els *Problemata* i els *Parva naturalia*.¹¹¹

El gran impuls en la traducció i difusió de l'obra llatina d'Aristòtil va arribar durant la segona meitat del segle XIII, quan Guillem de Moerbeke (c. 1215-1286), un dels traductors més importants d'Aristòtil, va revisar de forma completa i va traduir del grec al llatí els vint-i-vuit tractats d'Aristòtil.¹¹² La seva activitat se situa a partir de 1260 a

¹⁰⁸ BRAMS 2003, pp. 63-67; BRAAKHUIS 1997, pp. 129-145. Tot i la uniformitat del corpus de lògica que es va consolidar a les universitats, també es van produir algunes divergències sobre el desenvolupament d'aspectes lògics i semàntics a Oxford i París. Sobre aquest assumpte, vegeu DE LIBERA 1982, pp. 174-187.

¹⁰⁹ CUNNINGHAM 2012; LÓPEZ 2005, pp. 49-92; MCEVOY 2000.

¹¹⁰ BRAMS 1996, pp. 45-55.

¹¹¹ FRANCESCHINI 1935, pp. 3-26.

¹¹² BRAMS/VANHAMEL 1989; BRAMS 2003; BRAMS 1990, pp. 317-336; MINIO-PALUELLO 1947, pp. 206-236.

Grècia, probablement també a Nicea i, des del 1267 i fins al 1278, a Viterbo, ciutat on va elaborar un gran nombre de traduccions. La nova traducció de Guillem de Moerbeke va esdevenir el text oficial d'Aristòtil de la Universitat de París i va gaudir d'una gran difusió, però això no va excloure la circulació de les altres traduccions.

Si les traduccions llatines de l'obra d'Aristòtil van ser la via directa d'accés al seu pensament, hem de tenir present que bona part de les seves idees van ser difoses a través d'altres vies, com per exemple els comentaris, així com també altres reculls d'autoritats que presentaven diversos tòpics sobre l'obra aristotèlica. Aquests reculls són molt importants a l'època, ja que eren el suport de mestres i estudiants per a accedir a l'Estagirita, i en diversos casos sembla molt plausible que fossin la via de coneixement d'aquestes idees.

2.2. ALTRES VIES DE DIFUSIÓ DE L'OBRA ARISTOTÈLICA

Una altra via de difusió del corpus aristotèlic van ser els comentaris de les seves obres, que figures com Albert el Gran o Tomàs d'Aquino van aportar a la cultura llatina de l'època, fins al punt d'integrar la filosofia llatina del segle XIII, que tenia la base aristotèlica com a fonament de la teologia. Al marge de les traduccions de l'obra aristotèlica i de l'elaboració d'un llenguatge específic per a aquestes traduccions, també cal tenir present que durant aquest període es van difondre diversos comentaris a les obres d'Aristòtil, alguns amb més repercussió que d'altres. Alguns d'aquests comentaris, com els d'Averrois, van gaudir de gran difusió i van afectar diversos camps del coneixement, com la medicina.

Els comentaris són una possible via per conèixer la filosofia aristotèlica. També ho són els debats i les afirmacions que, en alguns casos en forma de *quaestio* i en d'altres en forma de text comentat com una glossa, es presentaven com a manuals. Un dels exemples més característics es troba en els comentaris als textos dels animals d'Aristòtil, els quals, van esdevenir una possible eina per a accedir a la filosofia aristotèlica. Aquest és, tanmateix, un tema complex, atès el gran nombre de comentaris que es van produir durant aquesta època. En el nostre treball tindrem en compte algunes qüestions per analitzar les possibles influències i similituds amb les afirmacions d'Arnau, especialment per a

aquelles discussions pròpies de metges i filòsofs de la naturalesa que abordaven temes comuns.

Una altra via de difusió de les obres d'Aristòtil foren els florilegis, un gènere literari que neix amb la finalitat de furnir les citacions necessàries per a il·lustrar o defensar una doctrina. Els florilegis són recopilacions que recullen les principals afirmacions i sentències d'autoritats, dirigides als ambients universitaris i religiosos, ja fossin als estudiants o als clergues i, fins i tot, als erudits. Aquests florilegis reunien els textos principals dels autors que estudiaven i van tenir un rol important en la transmissió d'Aristòtil.¹¹³

Val a dir que Arnau podia haver conegut algunes de les referències que utilitza a través d'alguns dels florilegis o reculls d'autoritats de l'època.¹¹⁴ Tanmateix, constatem que el coneixement que tenia Arnau d'Aristòtil anava més enllà que el que es presentava en florilegis i sembla, doncs, que Arnau no els va utilitzar directament com a recurs per a la seva citació d'Aristòtil, sobretot perquè quan cita ho fa majoritàriament de memòria o sense el text al davant.¹¹⁵ També cal tenir present que algunes de les seves citacions a Aristòtil provenen de fonts indirectes, és a dir, d'autors, especialment metges, que presenten una discussió en la qual plantegen els tòpics d'Aristòtil. Hi ha dos exemples que en són il·lustratius:

1. Els principis de la teoria de l'alimentació d'Albert el Gran amb relació a la discussió sobre la humitat radical –que es troben en els seus comentaris al *De*

¹¹³ HAMESSE 1974, pp. 6-24.

¹¹⁴ No sabem el grau d'influència que podia haver exercit algun d'aquests florilegis en Arnau, però en aquest domini farem una anàlisi de les expressions que proporciona l'exemplar de París editat per Jacqueline Hemesse, el qual sembla que fou compost entre 1267 i 1325, per tal de comparar-les amb les citacions que Arnau de Vilanova procura d'Aristòtil i veure fins a quin punt Arnau podia haver utilitzat algun florilegi o recopilació d'autoritats.

¹¹⁵ Tot i que els florilegis forneixen expressions com “dicit philosophus in prima *Metaphysicae*” seguides de l'afirmació en qüestió, una formulació que Arnau utilitza sovint, no sembla que fossin la font directa d'Arnau ja que són pocs els casos en els quals trobem referències explícites. Sobre la qüestió de les expressions, vegeu HAMESSE 1974, p. 38.

generatione et corruptione I.5 i al *De anima* II.4,104– els quals són compartits per Arnau, fins al punt que, segons es desprèn de la seva comparació i l'anàlisi dels arguments, podria fins i tot ser-ne deutor.¹¹⁶

2. El llibres sobre els animals d'Aristòtil en són un altre exemple. Com veurem posteriorment, les referències que presenta Arnau dels llibres sobre els animals d'Aristòtil formen part dels tòpics de discussió de l'època ja presentats per altres metges abans que ell amb les mateixes referències. Tot i que contenen alguns elements nous, bona part d'ells podien ser deutors d'aquestes discussions i això suggereix que la font de la seva citació podien ser aquestes discussions més que la consulta directa dels llibres aristotèlics. Aquestes qüestions les veurem amb més detall posteriorment.

Així, doncs, tot i que Arnau posseïa algunes obres d'Aristòtil, el cert és que hi ha diverses referències que poden provenir de tercers, és a dir, d'altres escrits que parlen sobre el tòpic, el comenten o el discuteixen, sobretot de l'àmbit mèdic, i que van esdevenir-ne la font. A l'hora d'analitzar el grau de coneixement d'Aristòtil, també hem de tenir present les obres del món àrab i hebreu que encara no havien estat traduïdes al llatí. Si l'entorn de la Universitat de Montpeller era el lloc adequat per a conèixer l'Aristòtil llatí, i això fa que Arnau utilitzi més referències a Aristòtil en les obres mèdiques que escriu durant la seva etapa com a professor, cal tenir present també la possibilitat, encara que sigui remota, que Arnau accedís en alguna ocasió a l'obra aristotèlica a través d'algun dels còdexs àrabs de l'època. Ja hem comentat que Arnau de Vilanova havia traduït de l'àrab escrits de metges àrabs durant la dècada de 1280, i a la seva biblioteca constatem una presència important del fons oriental, minoritari amb relació al llatí, però prou rellevant com per a no desestimar-lo, i en el qual trobem diverses obres en àrab.

¹¹⁶ En aquest cas, l'ànima nutritiva s'empra com a instrument de calor natural alhora que consumeix la humitat per tal que l'ànima pugui exercir les funcions de la vida. Sobre aquesta qüestió, vegeu CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 115-116.

També hem vist que Arnau va estudiar hebreu amb Ramon Martí a Barcelona. Una altra forma de contacte amb el món hebreu va ser a través dels seus nebots i metges Ermengol i Joan Blasi; tots dos van dur a terme una tasca destacada no només com a metges sinó també com a traductors.¹¹⁷ En aquest context del món intel·lectual jueu, Arnau podia haver conegut referències a Aristòtil a través dels filòsofs i metges jueus. La tasca d'Ermengol Blasi com a metge i traductor de textos mèdics de l'hebreu i l'àrab al llatí fou molt rellevant.¹¹⁸ Ermengol va esdevenir professor de medicina a Montpeller l'any 1289 a instàncies del bisbe de Magalona, tot i l'oposició d'alguns professors de la mateixa Universitat. Tot i això, Ermengol no va exercir de manera estable com a professor ja que alternava aquesta tasca amb la pràctica mèdica des de 1301, quan va esdevenir metge dels reis de la Corona d'Aragó.

Ermengol és autor d'uns *Aphorismi* i de la *Tabula antidotarii*, tot i que fou més conegut per la traducció llatina d'obres en àrab i hebreu, algunes per iniciativa pròpia, d'altres com a resposta a comandes de clients il·lustres, com per exemple el papa Climent V.¹¹⁹ A banda d'aquestes obres, també destaca la seva tasca traductora duta a terme a Montpeller. Ermengol va traduir obres de l'hebreu al llatí; de Maimònides traduï el *Liber Raby Moyses Egipcii de regimine egrorum et sanorum et specialiter de asmate* el 1294 i el *Tractatus Rabi Moysis Cordubensis de medicinis contra venena* el 1305; també traslladà al llatí el tractat astronòmic *Quadrans novus* de Profatius.¹²⁰ L'any 1284 va traduir de l'àrab el comentari d'Averrois als *Cantica* d'Avicenna (*Translatio Canticorum Avicenne cum comento Averrois*), i el 1299, el *De cognitione vicium* de Galè.

Cal tenir en compte aquest context perquè tant Ermengol com Arnau traduïren de l'àrab al llatí diverses obres i a través d'aquests manuscrits podien accedir a determinades discussions en què apareixia Aristòtil. Un exemple d'això es troba en la traducció de

¹¹⁷ Vegeu BATLLORI 1948, pp. 75-119; GARCÍA BALLESTER/FELIU 1988, pp. 55-88; MCVAUGH 1997, pp. 115-133; FERRE 1998-1999, pp. 21-36.

¹¹⁸ WICKERSHEIMER 1979, pp. 40-41. Joan Blasi, en canvi, tot i exercir com a metge, no va tenir la mateixa producció que Ermengol; sobre Joan Blasi, vegeu WICKERSHEIMER 1979, p. 364.

¹¹⁹ Estudi i edició del segon tractat, a MCVAUGH/FERRE 2000.

¹²⁰ WICKERSHEIMER 1979, p. 41; THORNDIKE 1937, pp. 306-309.

l'àrab al llatí que va dur a terme Arnau de l'obra *De medicinis simplicibus* del metge Abu-l-Salt en la qual, justament, constatem una referència a Aristòtil. Per tant, no podem desestimar aquesta possible via de coneixement d'algunes de les referències a Aristòtil.

3. L'ASSIMILACIÓ D'ARISTÒTIL A LA FACULTAT D'ARTS: EL CAS DE LA UNIVERSITAT DE PARÍS

Les traduccions dels llibres aristotèlics van transformar progressivament la visió del món que la cultura llatina tenia durant l'edat mitjana. Fins al segle XII, les escoles de Teologia fonamentaven el seu estudi en la Bíblia i la patristica, la qual cosa donà lloc a una visió del món i de la naturalesa plenament cristiana. A principis del segle XIII, aquesta situació va començar a canviar quan les obres d'Aristòtil van introduir-se a les universitats, sobretot a les facultats d'arts. Aquesta assimilació va ser lenta i progressiva, també va produir el recel d'un gran nombre de teòlegs.

El segle XIII és el moment en què apareixen les principals universitats europees, basades en un mètode d'estudi fonamentat en l'escolàstica. El primer estadi dels estudis universitaris eren les arts liberals, i superar aquest grau possibilitava accedir als estudis superiors. Quan un estudiant accedia als estudis d'arts entrava en contacte, d'una banda, amb la lògica d'Aristòtil i, de l'altra, amb la filosofia natural aristotèlica.

Les arts liberals tradicionals que tot estudiant aprenia a la Facultat d'Arts eren set i estaven agrupades en el *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica o lògica)¹²¹ i el *quadrivium* (aritmètica, astronomia, geometria i música).¹²² Aquestes disciplines formaven la base de l'educació universitària i tenien l'objectiu de furnir a l'estudiant les eines del sil·logisme, la lògica i la gramàtica per a la interpretació dels textos. Tanmateix, al llarg del segle XIII, la Facultat d'Arts es va establir amb un programa d'estudis propi i amb una representació d'alumnes més nombrosa que la d'altres facultats, fet que la va dotar d'una gran força que, amb el temps, va acabar per establir un programa d'estudi filosòfic que va conviure amb les altres facultats, especialment a París. De fet, l'estatus de

¹²¹ Sobre el *trivium* vegeu, a títol general, LEFF 1992, pp. 307-336; EBBESEN/ ROSIER-CATACH 1997, pp. 97-128.

¹²² Vegeu NORTH 1992, pp. 337-359 i BEAUJOUAN 1997, pp. 185-194.

la filosofia en aquestes facultats va adquirir un protagonisme tal que l'ensenyament que s'oferia era pròpiament de l'àmbit de la filosofia, no només pel contingut sinó també per la metodologia d'estudi, la presentació dels continguts i les discussions.¹²³

Amb el naixement de les universitats també es va establir una metodologia d'estudi pròpia i característica, que coneixem amb el nom d'escolàstica.¹²⁴ L'escolàstica era el mètode per a l'estudi i la interpretació dels textos en què l'aprenentatge era dirigit pel significat de l'exposició i els comentaris dels textos de les autoritats. En aquest sentit, Aristòtil va començar a tenir-hi un pes molt important, sobretot com a base del saber científic a partir d'un coneixement deductiu. La lògica aristotèlica i la gramàtica eren aplicades a l'estudi i la comprensió dels textos i per aquesta raó van esdevenir un eina indispensable en la formació dels estudiants en els cursos universitaris.

L'ensenyança del curs es dividia en dos mètodes o exercicis, la *lectio* i la *disputatio*.¹²⁵ La *lectio* consistia en una lectura en què es comentaven els textos oficials que servien com a base de cada disciplina amb l'objectiu que l'estudiant dominés les autoritats.¹²⁶ El treball incloïa comentaris en forma de *lectiones* o lliçons, comentaris de *quaestiones* i comentaris de *sententiae*. Arnau de Vilanova desenvolupa aquest tipus de gènere principalment en els comentaris a les obres del curriculum mèdic. La *disputatio* era un debat oral o una discussió organitzada per qüestions que sorgien del text d'acord amb la sil·logística aristotèlica, amb l'objectiu d'abordar casos concrets.¹²⁷ En aquesta metodologia, la gramàtica i la dialèctica eren l'instrument per a abordar la comprensió dels textos, i les lliçons dels textos bàsics i la discussió de les qüestions presentades incorporaven moltes qüestions aristotèliques.

¹²³ DE LIBERA 1997, pp. 430-444. Vegeu també LAFLEUR 1998, pp. 387-410.

¹²⁴ El terme 'escolàstic' és un adjectiu que, en certa mesura, desvel·la connotacions negatives en estar vinculat a la lògica i l'ús de l'autoritat en lloc del sentit. Bona part d'aquestes connotacions són d'herència renaixentista. Sobre aquesta qüestió, vegeu: SIRAISSI 2001, pp. 140-156.

¹²⁵ WEIJERS 1996, pp. 39-59

¹²⁶ WEIJERS 1994, pp. 57-74; WEIJERS 1996, pp. 61-75.

¹²⁷ Sobre aquesta qüestió, vegeu WEIJERS 1995.

El curs també es dividia en lectures ordinàries i cursives que apareixen descrites en els estatuts universitaris del segle XIII.¹²⁸ Les lectures ordinàries (*legere ordinarie*) eren els comentaris aprofundits de les obres que conformaven el currículum, i desenvolupaven qüestions que derivaven del text. També hi havia el mètode de la lectura cursiva (*lectio cursoria*), caracteritzat per una explicació cursiva o ràpida de sentit immediat, i amb un tractament menys profund que la primera lectura. Els estatuts d'arts marcaven l'obligatorietat de cursar els dos mètodes de lectura, a vegades sobre les mateixes obres per potenciar la memorística.

En aquest sistema, la lògica d'Aristòtil va tenir un paper destacat en la *lectio*, una etapa formativa en què els textos de les autoritats eren llegits i s'acompanyaven de comentaris per aclarir-ne els passatges. L'estudi de l'autoritat començava amb una anàlisi gramàtica de les proposicions del text per arribar al significat literal del text, després es desplegava una anàlisi lògica que donava el seu significat o *sensus* (sentit) i, finalment, una tercera fase que iniciava la interpretació del text per revelar el coneixement que contenia (*scientia*). En els casos en què alguns passatges eren dubtosos o podien generar problemes de comprensió, els mestres proporcionaven una demostració lògica de la veritat del text (sil·logisme) a partir dels requeriments de les demostracions estipulades per Aristòtil en els *Analytica posteriora*. El curs d'arts fornava a l'estudiant les eines conceptuals de lògica i gramàtica per treballar el text de les autoritats. Juntament amb aquests llibres o lectures, la formació de l'estudiant exigia el coneixement d'altres ciències auxiliars de l'àmbit de les ciències o de la filosofia natural. Per tant, la importància d'Aristòtil fou molt destacada en la universitat, no només per l'estudi de les seves obres sinó també perquè la lògica aristotèlica va servir de base per a una metodologia d'estudi que va esdevenir indispensable per a comprendre els textos clàssics.

La recepció d'Aristòtil a la Universitat de París, concretament a la Facultat d'Arts, és una qüestió ben coneguda per la importància en aquella època d'aquesta facultat i per l'important volum de documentació que se'n conserva i que permet traçar-ne la seva

¹²⁸ MAIERÙ 1997, pp. 373-391.

història.¹²⁹ En canvi, la Facultat d'Arts de Montpeller és menys coneguda perquè se'n conserva molta menys documentació ja que, durant el segle XIII, no va tenir tanta repercussió com la de París.

La primera condemna oficial de París als llibres d'Aristòtil és la de 1210, mitjançant la qual l'arquebisbe de París condemna la lectura dels *libri Aristotelis de naturali philosophia*.¹³⁰ Per tant, des de 1210 hi ha una condemna als llibres de filosofia natural d'Aristòtil a París. La següent condemna es produeix cinc anys més tard, amb el primer document oficial que descriu el programa d'ensenyament de la Facultat d'Arts de París: aquest document és la carta del cardenal i legat Robert de Courçon de 1215 adreçada al conjunt de mestres i estudiants de la mateixa Universitat, en la qual dona les regles per a l'ensenyament d'Arts i de Teologia, i descriu la disciplina que hi ha de ser observada.¹³¹

En aquest programa constatem que s'ensenyen els llibres de dialèctica d'Aristòtil, tant la vella com la nova, segons el mètode ordinari o de lectura amb comentari del text – és a dir, no cursiva– que es duu a terme al matí. Ja des dels estatuts de 1215 de la Universitat de París, el programa acadèmic de la Facultat d'Arts acompanya les dues lògiques amb les obres de les *Categoriae*, el *Peri hermeneias* i els *Analytica priora* i *posteriora*.¹³² L'*Ethica* i la *Rethorica* d'Aristòtil també en formen part, juntament amb les *Institutiones grammaticae* de Priscià de Cesarea, la *Consolatio philosophiae* de Boeci, el llibre quart dels *Topica* de Boeci i el *Barbarismus* de Donat. També s'ensenya el llibre quart dels *Topica* d'Aristòtil. Un element important en aquest àmbit és que el document

¹²⁹ Vegeu, sobre això, VULLIEZ 1997, pp. 71-82.

¹³⁰ CUP, vol. 1, p. 70, doc. 11: “Quaternuli magistri David de Dinant infra natale episcopo Parisiensi afferantur et omburantur, nec libri Aristotelis de naturali philosophia nec commenta legantur Parisius publice vel secreto, et hoc sub penae (e)xcommunicationis inhibemus.”

¹³¹ CUP, vol. 1, pp. 78-80, doc. 20; WEIJERS 1996, apèndix 1, p. 231.

¹³² CUP, vol. 1, p. 78: “Et quod legant libros Aristotelis de dialectica tam de veteri quam de nova in scholis ordinarie et non ad cursum. Legant etiam in scholis ordinarie duos Priscianos vel alterum ad minus. Non legant in festivis diebus nisi philosophos et rhetoricas, et quadrivialia, et *barbarismum*, et *ethicam*, si placet, et quartum *topichorum*.”

prohibeix l'ensenyament dels llibres de filosofia natural d'Aristòtil i la *Metaphysica*.¹³³ Així, doncs, si per d'una banda la lògica aristotèlica hi és acceptada, de l'altra la filosofia natural hi és prohibida.

L'any 1228 es va produir una altre avís contra l'aristotelisme, quan el papa Gregori IX va prevenir els teòlegs de París i els dominics sobre els perills de la filosofia natural.¹³⁴ Això va portar, poc després, a la creació d'una comissió per investigar els llibres de filosofia natural. L'any 1231, el papa Gregori IX va promulgar la butlla *Parens scientiarum* en la qual ordenava que els llibres de filosofia natural d'Aristòtil i la *Metaphysica* que havien estat prohibits durant el concili provincial, no es podien ensenyar a París fins a l'examen i la depuració dels textos que permetés purgar-los de tota sospita d'errors.¹³⁵ L'any 1231 es va crear una comissió per a analitzar els llibres prohibits, entre els quals es trobaven els llibres de filosofia natural i la *Metaphysica* d'Aristòtil.¹³⁶ Aquesta comissió estava integrada per dos canonges i un arxidiaca però sembla que la comissió no va perdurar; la comissió va començar a treballar sobre els llibres que requerien censura o purga però sembla que es va dissoldre sense arribar a analitzar els llibres d'Aristòtil censurats, ja que va oferir l'absolució de tots els llibres que havia

¹³³ CUP, vol. 1, pp. 78-79: "Non legantur libri Aristotelis de methafisica et de naturali philosophia."

¹³⁴ CUP, vol. 1, pp. 114-116, doc. 59.

¹³⁵ CUP, vol. 1, pp. 136-139, doc. 79; esp. p. 138: "Ad hec jubemus, ut magistri artium unam lectionem de Prisciano et unum post alium ordinarie semper legant, et libris illis naturalibus, qui in Concilio provinciali ex certa causa prohibiti fuere, Parisius non utantur, quousque examinati fuerint et ab mni errorum suspitione purgati."; WEIJERS 1996, p. 231, doc. 2.

¹³⁶ CUP, vol. 1, pp. 143-144, doc. 87, es llegeix al regest: "Gregorius IX magistris Guillelmo archidiacono Belvacensi, Simoni de Alteis Ambianensi, Stephano de Pruvino Remensi canonicis mandat ut libros naturalium Parisiis in Concilio provinciali prohibitos examinent, et quae ibi erronea seu scandali legentibus illativa invenerintm penitus resecent" i llegeix part del text: "Ceterum cum sicut intelleximus libri naturalium, qui Parisius in Concilio provinciali fuere prohibiti, quedam utili et inutilia continere dicantur, ne utile per inutile vitietur, discretioni vestre, de qua plenam in Domino fiduciam obtenemus, per apostolica scripta sub obtestatione divini iudicii firmiter precipiendo mandamus, quatinus libros ipsos examinantes sicut convenit subtiliter et prudenter, que ibi erronea seu scandali vel offendiculi legentibus inveneritis illativa, penitus resecentis ut que sunt suspecta remotis incunctanter ac inoffense in reliquis studeatur."

estudiat fins a aquell moment.¹³⁷ Tot i que la comissió no s’hi va pronunciar, sembla que l’aristotelisme va continuar essent estudiat i interpretat fins que els estatuts de la Universitat de París del 1254 (1255 en el còmput del nostre calendari) van consagrar el seu estudi a la mateixa Universitat amb els llibres de filosofia natural:

“Veterem logicam, videlicet librum Porfirii, predicamentorum, periarmentias, divisionum et thopicorum Boecii, excepto quarto, in festo Annunciationis beate Virginis vel ultima die legibili precedente; Priscianum minorem et majorem, topica et elechos, priora et posteriora dicto tempore vel equali terminare teneantur. Ethicas quantum ad quator libros in xij septimanis, si cum alio legantur; si per se non cum alio, in medietate temporis. Tres parvos libros, videlicet sex principia, barbarismum, Priscianum de accentu, si simul legantur et solum in sex septimanis. Physicam Aristotelis, metaphisicam et librum de animalibus in festo sancti Johannis Baptiste; librum celi et mundi, librum primum metheorum cum quarto in Ascensione; librum de anima, si cum naturalibus legatur, in festo Ascensionis, si autem cum logicalibus, in festo Annunciationis beate Virginis; librum de generatione in cathedra sancti Petri; librum de causis in septem septimanis; librum de sensu et sensato in sex septimanis; librum de sompno et vigilia in quinque septimanis; librum de plantis in quinque septimanis; librum de memoria et reminiscentia in duabus septimanis; librum de differentia spiritus et anime in duabus septimanis; librum de morte et vita in una septimana.”¹³⁸

Els estatuts de 1255 són els que consoliden l’estudi d’Aristòtil a la Universitat de París i vinculen dues fases d’estudi del programa oficial amb la lògica antiga, Porfiri, els *Predicaments*, els *Peri hermeneias*, el *De divisione*, els *Topica* de Boeci (excepte el llibre quart), els *De sophisticis elenchis*, els *Analytica priora* i *posteriora*, i els quatre llibres de l’*Ethica*. També en forma part la *Metaphysica*, la *Physica*, el tractat *De anima*, els llibres *De animalibus*, els *Parva naturalia* i la resta de la filosofia natural d’Aristòtil amb el llibre *De caelo et mundo*, el llibre primer i quart dels *Meteorologica*, el *De generatione*, el *De plantis*, el *De sensu et sensatu* i el *De somno et vigilia*, juntament amb el llibre pseudoaristotèlic *De causis*. En aquest cas, es pot comprovar que les disciplines del

¹³⁷ CUP, vol. 1, p. 143, doc. 86: “Gregorius IX Petro abbati S. Victoris et priori fratrum Praedicatorum Paris mandat ut magistros et scholares, qui in sententiam latam Parisiis in provinciali Concilio et alias occasions librorum naturalium inciderint, absolvant.”

¹³⁸ CUP, vol. 1, pp. 277-279, doc. 246, especialment p. 278.

quadrivium que apareixien el 1215 han desaparegut del programa obligatori, i la lògica que s'ensenyava a la Facultat d'Arts comprèn l'antiga i la nova. També tornem a trobar el llibre de l'*Ethica* –la primera traducció llatina completa arriba l'any 1246/47 amb la tasca traductora de Robert Grosseteste–, i Aristòtil hi té un paper molt destacat, amb l'entrada de tot el conjunt dels llibres naturals i el *De anima*. És en aquest moment, doncs, la primera vegada que s'inclouen els llibres naturals d'Aristòtil en el programa oficial de París. Aquest conjunt d'obres conforma el 'nou Aristòtil', el qual fa referència a la prescripció de l'any 1255 dels treballs d'Aristòtil d'ètica i filosofia natural com a textos bàsics per a l'estudi de les arts a la Facultat de París.¹³⁹

Aquesta realitat ha portat a establir que l'anterior prohibició no va tenir un valor absolut; la prohibició fou impulsada pels teòlegs, no només perquè la doctrina aristotèlica podia semblar perillosa per al dogma sinó també per a salvaguardar el lloc i la importància dels cursos sobre Priscia de Cesarea i l'*Organon*.¹⁴⁰ Així, doncs, la prohibició afectava l'ensenyament públic dels llibres d'Aristòtil. Això vol dir que la lectura privada d'aquests llibres es podia continuar fent, i més encara quan aquesta prohibició no s'havia promulgat en altres universitats, com les de Montpeller o Oxford. Per aquesta raó, les reiterades prohibicions des de 1210 posen de relleu que, de facto, aquests llibres continuaven essent estudiats pels mestres en arts.

L'any 1252 es promulga l'estatut de la nació anglesa en el qual s'estableixen les prescripcions de lectura per als exàmens de la universitat. El document estipula l'estudi dels llibres d'Aristòtil de la lògica antiga, és a dir, els *Predicamenta* (conegut també amb el nom de *Categoriae*) i el *Peri hermeneias*, almenys dues vegades com a lectura ordinària i una com a cursiva.¹⁴¹ Els *Topica* d'Aristòtil i els *De sophisticis elenchis* dues vegades com a lectura ordinària i, com a mínim, una com a lectura cursiva, els *Analytica priora* com a mínim una vegada com a lectura de mètode ordinari i una altra de cursiva, i

¹³⁹ LOHR 1997, pp. 251-269.

¹⁴⁰ WEIJERS 1996, p. 17.

¹⁴¹ CUP, vol. 1, pp. 227-230, doc. 201; especialment p. 229: "Insuper quod audiverit libros Aristotilis de Veteri logica, videlicet librum predicamentorum et librum periarmentias bis ad minus ordinarie, et semel cursorie."

els *Analytica posteriora* una vegada de manera ordinària.¹⁴² En aquest cas, els llibres d'Aristòtil de lectura obligada per a passar l'examen són bàsicament la gramàtica i la lògica, i no hi ha rastre dels llibres d'*Ethica*. El fet que no hi apareguin no significa que no s'ensenyin, ja que el text només especifica els llibres necessaris per a l'examen.¹⁴³ Un element nou que s'incorpora és l'exigència de superar un curs sobre el *De anima*, que a partir d'ara esdevé un requisit per a l'examen.¹⁴⁴

Segons aquesta cronologia sembla que, efectivament, abans de 1240 els llibres prohibits no eren llegits però, en canvi, eren coneguts pels mestres de París, ja que els utilitzaven en els seus comentaris sobre textos i, per aquesta raó, potser eren objecte de cursos privats durant aquest període. Un d'aquests textos podria ser el *De anima*, ja que han perdurat molts comentaris d'aquest tractat elaborats durant de la primera meitat del segle XIII i això és un indicatiu que, tot i no formar part del programa oficial, amb molta probabilitat s'ensenyaven de forma privada.¹⁴⁵

També podem conèixer el programa d'estudi de la Facultat d'arts de París d'aquesta època a través de la guia d'estudiant d'un mestre anònim del segle XIII, conservada a Barcelona i editada per Claude Lafleur l'any 1992.¹⁴⁶ La guia, datada entre els anys 1230 i 1240, mostra el grau d'assimilació de les obres aristotèliques en el currículum acadèmic d'arts de la Universitat de París, que integra gairebé totes les obres d'Aristòtil; pel que fa

¹⁴² *Ibid.*: “libros topicorum Aristotilis et elencorum bis ordinarie, et semel ad minus cursorie, vel si non cursorie, ad minus ter ordinarie; librum priorum semel ordinarie et semel cursorie, vel sit in audiendo, ita quod medietatem ad minus ante quadregesiman peraudiverit audiendo continue usque in finem; librum posteriorum semel ordinarie complete.”

¹⁴³ Cal tenir present que l'*Ethica* fa referència només a la traducció dels quatre primers llibres que es coneixien al món llatí abans de la traducció de Robert Grosseteste de l'any 1246/47 (autor de la traducció completa de l'*Ethica*); el llibre I es coneixia amb el nom d'*Ethica nova* i els llibres II i III amb el d'*Ethica vetus*. La segona part de l'*Ethica vetus* inclou el llibre IV.

¹⁴⁴ CUP, vol. 1, p. 229: “Item librum de anima semel audiverit vel sit in audiendo, sicut predictum est.”

¹⁴⁵ Això explicaria els nombrosos comentaris que han perdurat. Sobre aquesta qüestió, vegeu GAUTHIER 1985.

¹⁴⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó, Ripoll 109, fols. 134ra-158va; edició del manuscrit a càrrec de Claude Lafleur, a LEFLEUR 1992.

a l'apartat de la filosofia natural, hi trobem els llibres de la *Metaphysica* –amb tres llibres, *Metaphysica vetus*, *Metaphysica nova* i *De causis*–, les matemàtiques, així com d'altres referències a la *Physica*, la filosofia moral –amb l'*Ethica*, entre d'altres– i la filosofia racional amb la retòrica, la gramàtica i la lògica. En aquest darrer apartat, hi trobem un gran pes d'obres com les *Categoriae uel predicamenta*, els *Topica* i els *Analytica posteriora*.

La inclusió dels llibres naturals en el currículum d'arts respon a un procés de consolidació de la Facultat d'Arts amb un programa d'estudis autònom i complet que s'erigeix al marge de les altres facultats de Teologia, Dret i Medicina. Aquesta realitat i la força que assoleix gràcies al volum d'estudiants –si tenim present que eren estudis previs que tots els estudiants de dret, medicina i teologia passaven– va generar força tensió amb les altres facultats, especialment amb la de Teologia. Aquesta tensió es va veure incrementada per la inclusió de la filosofia natural aristotèlica, que fou inclosa, al seu torn, a la Facultat de Teologia per mantenir un cert control sobre els debats filosòfics que podien atemptar contra el dogma.

Aquesta polèmica va esclatar durant la dècada de 1270, quan es condemnen tota una sèrie de tesis de l'aristotelisme per ser considerades perilloses per a la fe i que, de fet, estan vinculades amb l'averroisme llatí. Així, doncs, l'assimilació del corpus aristotèlic no va ser homogènia, sinó que del seu estudi sorgiren diferents interpretacions; hi havia una interpretació d'Aristòtil heterodoxa o radical promoguda per Averrois i els seus comentaris, i una altra de més moderada a càrrec d'Albert el Gran i Tomàs d'Aquino. Aquest darrer autor va incloure la filosofia aristotèlica dins de la doctrina cristiana i va construir un nou sistema filosòfic que conciliava Aristòtil amb el cristianisme. D'aquestes formes interpretatives, en sorgí la condemna a la filosofia d'Aristòtil de 1270 i 1277 a la Facultat d'Arts.¹⁴⁷ La condemna afecta principalment certes idees d'Aristòtil i els seus comentaris d'Averrois, que serà rebutjat pels teòlegs, sense condemnar pròpiament els

¹⁴⁷ Edició del text de la condemna de 1277 a PICHÉ 1999; la traducció al castellà, a LEÓN FLORIDO 2007; Sobre la condemna, vegeu LEFF 1975, pp. 187-239; HISSETTE 1977; BIANCHI 1990.

textos d'Aristòtil. Al final d'aquesta polèmica, l'aristotelisme més moderat es va acabar imposant.

Aquest és el marc dels cursos d'arts i la via principal que els estudiants tenien per a treballar les obres aristotèliques. Al marge del currículum que englobava els llibres oficials d'estudi, l'estudiant podia treballar amb manuals o textos compostos específicament per a l'aprenentatge, unes guies que eren concebudes per a la preparació dels exàmens, la literatura introductòria als textos així com els *compendia* especialitzats en una disciplina concreta. En aquest domini constatem que, a partir de 1260, els comentaris apareixen amb introduccions en les quals Aristòtil ja té un paper destacat per a l'anàlisi dels textos. Aquestes introduccions a vegades tenen la forma de sermons en els quals un breu passatge d'una autoritat clàssica és explicada per l'autor, i exposen la necessitat de l'estudi del text, la claredat de l'ensenyança, els aspectes formals, etc.; trobem aquests exercicis en metges com, per exemple, Gentile de Foligno o Bartomeu de Bruges.¹⁴⁸

Així, doncs, durant el segle XIII es consolida l'estudi d'Aristòtil a les facultats d'arts. Això va tenir força importància amb relació a les facultats de medicina ja que molts estudiants passaven abans per l'estudi d'arts o, si més no, es pressuposa que ho feien. Per tant, quan els estudiants començaven Medicina, ja tenien nocions bàsiques d'aristotelisme. No hem de perdre de vista que una via per a estudiar les arts eren les escoles d'estudi dels dominics; aquests *studia generalia* van implementar el programa d'estudis de filosofia natural d'Aristòtil de la Universitat de París de l'any 1255 i en aquests *studia* també hi havia, en efecte, un aprofundiment en la lògica aristotèlica, seguint l'esquema d'obres de la Universitat, i els estudiants també aprenien des dels

¹⁴⁸ O'BOYLE 1998a, pp. 222-223. A vegades, aquestes introduccions s'acompanyen dels *accessus* que incorporen diverses distincions i divisions d'estructura.

tractats a les fal·làcies.¹⁴⁹ A mitjan segle XIII, l'*studium generale* dels dominics ja funcionava a Montpeller.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Sobre aquest assumpte, vegeu MULCAHEY 1998, pp. 220-238.

¹⁵⁰ A finals del segle XIII hi havia set *studia generalia* on es formaven els dominics; l'any 1256, el papa Alexandre VI descrivia el de Montpeller com un *studium universale*. Cal tenir present que Arnau de Vilanova va estudiar un curs de Teologia en aquesta escola dels dominics.

4. ARISTÒTIL I ELS ESTUDIS DE MEDICINA

4.1. LES OBRES DEL CURRÍCULUM MÈDIC: L'ARTICELLA

La consolidació de la medicina com una disciplina acadèmica universitària va comportar l'adopció d'uns mètodes d'ensenyament característics que giren al voltant d'un currículum acadèmic.¹⁵¹ Durant el segle XIII apareixen i es consoliden les principals facultats de medicina a universitats europees com París, Oxford o Montpeller. Al marge de les diferències que existien entre aquestes universitats, hi ha un tret comú i és que totes elles articulen els seus estudis a partir d'un currículum acadèmic fonamentat en les mateixes fonts, cosa que permet entendre que les reflexions que se'n deriven reflecteixin preocupacions similars. Algunes d'aquestes universitats provenien d'escoles mèdiques que es remuntaven al segle XII, i eren llocs d'estudi que encara no es regien per uns estatuts com els de les universitats. D'aquestes escoles destaca, principalment, la de Salern, l'escola de medicina més antiga i que ja inclou l'ús d'aquest mètode d'estudi aplicat a la medicina.

Aquest nucli d'obres es conforma a partir de les traduccions llatines d'una sèrie de llibres de medicina directament des dels textos àrabs, que s'iniciaren a partir del segle X de la mà de Constantí l'Africà. Dues de les traduccions més primerenques de Constantí l'Africà van ser la *Isagoge* de Joannici i el *Pantegni* (reelaboració del *Liber regalis*) del metge persa Ali-Ibn al Abbas al-Magusi (que al món llatí es coneixia amb el nom d'Haly Abbas).¹⁵² Aquestes dues obres van constituir el nucli de la formació mèdica dels mestres de medicina de l'escola de Salern, que poc després es va ampliar amb la col·lecció de cinc o sis tractats breus de medicina, coneguts amb el nom d'*Articella* o *Ars medicinae*, que amb poc temps va esdevenir la base dels estudis de medicina de totes les universitats europees.¹⁵³

¹⁵¹ JACQUART 1986, p. 209. Per a una visió de conjunt, vegeu SIRAISSI 1992, pp. 360-387.

¹⁵² Constantí l'Africà va dur a terme una reelaboració de les dues obres, més que no pas una traducció literal. A Constantí, també se li atribueix el *Megategni*, una paràfrasi del *Methodus medendi* de Galè.

¹⁵³ Sobre la formació de l'*Articella*, vegeu KRISTELLER 1976, pp. 57-87; KRISTELLER 1986, pp. 97-151; PESENTI 1989, pp. 155-77.

Els tractats que conformen l'*Articella* són la *Isagoge ad Tegni Galieni* de Joannici (*Isagoge Johannitii*) –un compendi curt d'introducció a la medicina teòrica centrat en el *Tegni* de Galè que va tenir molta repercussió–¹⁵⁴, els *Aphorismi* i els *Prognostica* d'Hipòcrates, i dos tractats més com el *De pulsibus* de Teòfil i el *De urinis* de Filaret. A mitjan segle XII, aquest corpus fou ampliat amb la inclusió del *Tegni* (també conegut amb el nom de *Techne* o *Ars medica*) de Galè.¹⁵⁵ Aquest és el nucli dels textos que es troben en els manuscrits del segle XII. Poc després, també s'hi afegiren el *Regimen acutorum morborum* d'Hipòcrates, juntament amb el *Commento* d'Ali ibn Ridwan (conegut al món llatí amb el nom d'Haly Rodoan), un comentari al *Tegni*.

A partir del segle XIV, l'*Articella* fou ampliada amb més escrits de Galè, d'Hipòcrates, el *Canon* d'Avicenna i diverses col·leccions d'aforismes i comentaris.¹⁵⁶ Aquest conjunt de tractats fou el cànon bàsic dels estudis mèdics, tot i que va rebre diferents noms i a vegades anava acompanyada d'altres obres mèdiques. Aquesta col·lecció es va estendre en poc temps per totes les universitats de medicina d'Europa com les de París, Nàpols, Pàdua, Bolonya o Montpeller. Cornelius O'Boyle ha recopilat la informació de més de cent setanta manuscrits en diferents biblioteques i arxius que contenen la col·lecció completa o alguna de les seves formes (amb tres d'aquestes obres com a mínim), fet que mostra la importància d'aquesta col·lecció en la seva variant manuscrita.¹⁵⁷ Amb relació a la impremta, el seu èxit no va ser menor, ans al contrari; Jon Arrizabalaga ha mostrat que aquesta col·lecció va assolir un gran èxit editorial, amb

¹⁵⁴ La traducció llatina del tractat també s'atribueix a Constantí l'Africà; des del segle XII, aquesta obra va quedar inclosa dins de la col·lecció de l'*Articella*. Vegeu JACQUART 1986, pp. 209-240. Edició de la *Isagoge*, a GARCÍA/VIDAL 1974-1975, pp. 267-382 i MAURACH 1978, pp. 148-174.

¹⁵⁵ Aquest tractat de Galè s'anomena *L'art mèdic* (*Technē iatrikē*), però en la seva traducció llatina va adquirir el nom de *Tegni* per la transliteració del not grec *technē*. També fou conegut com *Ars medica*, *Ars parva* o *Microtegni* (petit art) i fou inclòs per primera vegada a l'*Articella* per Bartomeu de Salern a mitjan segle XII; vegeu WALLIS 2008, pp. 127-168.

¹⁵⁶ Cal tenir present que aquesta col·lecció fou coneguda, amb els comentaris, amb el nom d'*Ars commentata*.

¹⁵⁷ O'BOYLE 1998b.

divuit edicions, des dels primers anys d'impremta fins al 1534, quan comença a caure en desús.¹⁵⁸

Al mateix temps, aquests textos foren comentats pels metges en diverses obres per aclarir-los als seus estudiants. Aquests comentaris a voltes es recollien juntament amb els textos d'estudis bàsics, la qual cosa donà lloc al que es coneix amb el nom d'*Ars commentata*. Això també es constata primer a Salern i després a les altres universitats europees. Aquests comentaris que, des de mitjan segle XIII, circulen a les escoles i facultats de medicina indiquen, en molts casos, les lectures obligatòries del currículum, sobretot quan coneixem el currículum de forma tardana a través d'estatuts universitaris o exemplars de l'*Ars medicinae*.

Ja hem comentat que aquest conjunt de textos mèdics va començar a aplicar-se en l'ensenyament mèdic a l'escola de Salern a principis del segle XII.¹⁵⁹ L'escola mèdica de Salern, juntament amb la de Sicília, fou un dels primers centres a integrar elements de la filosofia aristotèlica en la formació mèdica. L'aplicació de l'*Ars medicinae* en els estudis va donar lloc al naixement d'una pràctica mèdica fonamentada en la filosofia natural d'Aristòtil. Nancy Siraisi ha posat de relleu que la producció escrita del metge italià Taddeo Alderotti va tenir una aportació transcendental en adaptar la filosofia natural aristotèlica a les especificitats de l'ensenyança mèdica a Bolonya.¹⁶⁰ Tant ell mateix com els seus alumnes mostren un gran ús d'Aristòtil i del mètode escolàstic que s'hi associava. Així, doncs, el nom de Salern va intrínsecament lligat al primer

¹⁵⁸ ARRIZABALAGA 1998, p. 6.

¹⁵⁹ L'escola de medicina de Salern fou un lloc d'estudi i pràctica mèdica molt important, en el qual es documenten els primers testimonis de l'ús d'un currículum mèdic estàndard. Tot i això, Salern no gaudeix d'una estructura institucional que configuri una universitat (o un *studium* general) tal com s'entén per a París, Montpeller o Oxford, probablement amb un model d'ensenyament obert, en el qual un mestre ensenya al seu deixeble seguint els seus propis criteris. Sobre els seus inicis, vegeu RASHDALL 1895, vol. 1, pp. 75-86; GLAZE 2008, pp. 149-190; JACQUART 1988, pp. 407-428; O'BOYLE 1998a, pp. 98-100.

¹⁶⁰ A Bolonya sembla que, tot i haver-hi escoles anteriors, l'escola mèdica no es va establir definitivament fins al 1260, amb el mestratge de Taddeo Alderotti. Sobre els inicis de la Universitat de Bolonya, vegeu RASHDALL 1895, vol. 1, pp. 87-268; i més especialment sobre la Facultat de Medicina, vegeu el monogràfic sobre Taddeo Alderotti, a SIRAISSI 1981.

desenvolupament de l'aristotelisme aplicat a la medicina, molt abans de la primera condemna de París de 1210. Els mestres de medicina de Salern, i després d'altres escoles d'Europa, van estudiar els textos mèdics d'Hipòcrates i Galè a través de comentaris a la llum de les obres d'Aristòtil, i més concretament explorant les oportunitats de la nova via racional que oferien les seves obres de física i de filosofia natural.¹⁶¹ La novetat és que aquests metges van fer servir els llibres de filosofia natural quan en altres parts d'Europa només s'empraven les obres de lògica d'Aristòtil. Per tant, és a Salern on, per primera vegada, es produeix una lectura de les obres físiques d'Aristòtil per donar explicacions racionals en l'àmbit mèdic. A través d'aquests comentaris també es constaten les discussions entre les diverses escoles de medicina, com per exemple, la que existeix entre els mestres de medicina de Salern i de Montpeller, un fenomen prou important ja que un coneixement millor d'aquestes relacions podria explicar una via de transmissió d'idees i de conceptes en què Aristòtil es troba present.¹⁶² De totes elles, és especialment significativa la discussió entre els mestres de Salern i de Montpeller de principis del segle XIII, que ens acosta el comentari de l'obra de Gil de Corbeil:

“Primo inuitat Musam suam et ingenium, ut debeat quiescere, quia iam expediuit sufficienter materiam sumptam. Secundario intendit roborare et atentare verbum ad doctrinam magistrorum suorum Salernicorum, apud quos diu studuerat, et intendit infringere sectam et opiniones falsas magistrorum montis Pessulani, qui semper in contrarium sentiunt, et adductorum Salernitatis et noticiam dicendorum clariorem”¹⁶³

¹⁶¹ FRENCH 2003, pp. 74-75.

¹⁶² Sobre aquesta qüestió, vegeu SUDHOFF 1928, pp. 51-62. Cal tenir present que, tot i la similitud que hi havia amb el programa d'estudi entre les universitats de Montpeller i les italianes, també hi havia diferències importants que afecten la metodologia de treball; vegeu VERGER 1982, pp. 145-172.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 53. Gil de Corbeil reflecteix les relacions entre l'escola mèdica de Salern i la de Montpeller ja que estudià medicina a Salern i va morir a Montpeller. Les seves apreciacions sobre els metges de Montpeller posen de relleu algunes de les discrepàncies però també les relacions que hi havia entre les dues escoles durant els segles XII i XIII. Aquestes discussions queden paleses en la seva obra *De urinis*: “Nunc mea, completo respira, musa, labore... ne tecum moveat contraria secta duellum, discolus et mordax, vehemens, clamorus, inanis, quem sterili lolio pascit ferragine cruda, inflat et infatuat Monspessulanicus error, ne probis fontem lateret formeque nitorem, obfuscet maculis verreor, clam basia figat, lenoni populo faciem nec castra reveles, fimbria monstretur, quam non est tangere dignus,” TURCHINI 1956, p. 363.

Aquest procés va culminar amb l'establiment del mètode escolàstic, el qual va regir l'ensenyament universitari, fins i tot en la medicina. Amb aquest sistema, eren els mestres mèdics els responsables del desenvolupament de l'aprenentatge mèdic, els canvis de l'exegesi mèdica, i la introducció de noves autoritats i fonts en l'ensenyança mèdica.¹⁶⁴ Per tant, són els mateixos mestres els qui configuren la base de l'estudi. L'element principal per a començar a desenvolupar una nova medicina fou la traducció de textos mèdics i filosòfics al llatí, fet que va possibilitar la redescoberta de tractats oblidats fins aleshores i que, en ésser traduïts, podien ser estudiats, comentats i aplicats en les noves formulacions mèdiques.

Així, doncs, a partir de l'*Articella* es va establir el mètode d'estudi característic de l'escolàstica, un mètode del qual Arnau fou deutor. Fou en aquest àmbit en què l'aristotelisme va tenir un rol destacat. Si bé els primers testimonis es troben a Salern, amb el temps aquesta formació mèdica va desenvolupar plenament el seu mètode exegetic del corpus mèdic al nord de França. A partir del segle XIII, es constata a París l'aplicació d'aquesta nova metodologia amb l'antic currículum mèdic a través de l'aparició de glosses al voltant de l'*Ars medicinae*, i amb les tècniques d'estudi que eren aplicades en teologia o els comentaris bíblics.¹⁶⁵ A mitjan segle XIII, també constatem aquesta mateixa metodologia a la Facultat de Medicina de Montpeller, el lloc on Arnau de Vilanova va estudiar medicina cap al 1260.

4.2. LA FACULTAT DE MEDICINA DE MONTPELLER

Arnau de Vilanova va estudiar medicina a la Facultat de Medicina de Montpeller, uns de les escoles més importants de medicina durant els segles XIII i XIV.¹⁶⁶ Montpeller

¹⁶⁴ O'BOYLE 1998a, pp. 189-191.

¹⁶⁵ *Ibid.*, pp. 99-100.

¹⁶⁶ Sobre el naixement i desenvolupament de la Facultat de Medicina de Montpeller, vegeu els treballs de: GERMAIN 1890, vol. 1, pp. 1-176 (estudi de les tres facultats, Art, Teologia i Medicina, dividit en períodes); RASHDALL 1895, vol. 2, part 1, pp. 113-135; BULLOUGH 1956 p. 508-523; BORIES 1970, pp. 92-107; DULIEU 1975; JACQUART 1981, pp. 64-67; VERGER 2004, pp. 13-28; RÖTZER 2008, pp. 745-758; DUMAS 2014, pp. 25-87.

era una senyoria, és a dir, una jurisdicció feudal amb centre a la mateixa vila de Montpeller, a mans del Senyor de Montpeller, que restava, al seu temps, sota jurisdicció espiritual del bisbe de Magalona. A partir de 1204, aquesta senyoria fou administrada pel rei de la Corona d'Aragó, Pere el Catòlic, com a conseqüència del seu matrimoni amb Maria de Montpeller. Després de la mort del rei el dijous 12 de setembre de 1213 a la batalla de Muret, la senyoria va passar al seu fill Jaume I, que la va mantenir fins al 1276, any en què la senyoria i el regne de Mallorca foren cedits en testament al seu fill, Jaume II de Mallorca. L'any 1293, el bisbe de Magalona va cedir el seus drets feudals de Montpeller al rei de França i, d'aquesta manera, el rei mallorquí va esdevenir feudatari immediat del rei francès fins que el 13 d'abril de 1349 Jaume III de Mallorca va vendre la senyoria de Montpeller al rei de França. Montpeller quedava així sota domini francès.

La Facultat de Medicina de Montpeller va aparèixer a principis del segle XIII, tot i que anteriorment a la ciutat ja hi havia una important tradició d'escoles, especialment relacionades amb la medicina i el dret.¹⁶⁷ Durant aquesta etapa, la Facultat de Medicina de Montpeller era, juntament amb la de París i la de Bolonya, un dels centres universitaris de formació mèdica més important d'Europa. En canvi, malgrat el gran renom de l'Escola de Teologia i de Filosofia que tenia la Universitat d'Oxford (i també de Cambridge), la Facultat de Medicina d'Oxford mai no va ser tan important com les anteriors.

Els inicis de les escoles de medicina de Montpeller es remunten a la segona meitat del segle XII. Un dels documents més primerencs és la carta de Guillem VIII de Montpeller, de gener de 1180 (1181 segons el còmput del calendari actual), en la qual

¹⁶⁷ Utilitzem el terme de Facultat de Medicina de la Universitat de Montpeller, tot i que en aquesta etapa encara no hi ha una universitat que agrupi les diferents facultats o estudis superiors, sinó que aquesta institucionalització apareixerà una mica més tard. La medicina, juntament amb les arts, el dret i la teologia, compondran els diferents camps d'estudi universitaris. Aquestes escoles estan vinculades entre elles sota el nom d'universitat i funcionen amb un règim disciplinari comú a partir d'estatuts i de la solidaritat associativa, però cada una d'elles té la seva pròpia regulació i autonomia. A mitjan segle XIII és, en efecte, quan apareix el terme de Facultat en el sentit institucionalitzat, tot i que la facultat com a realitat és anterior. Sobre aquesta qüestió, vegeu VERGER 1997, pp. 17-42.

s'establí la Facultat i la llibertat d'ensenyament dels metges en les seves escoles.¹⁶⁸ No hi ha gaires dades més per a conèixer els seus orígens però el que queda palès és que la seva originalitat rau en l'arribada de mestres en medicina des d'arreu del Mediterrani.¹⁶⁹ Així ho constatem en poc temps: a Montpeller s'hi reuniran metges que venen de Salern, de París, d'Oxford, etc., i això farà que, durant els segles XIII i XIV, esdevingui el centre d'una important producció mèdica.

Els primers estatuts que regulen l'ensenyament a les escoles apareixen l'any 1220 promulgats pel cardenal alemany Conrad.¹⁷⁰ Els estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller arribarien molt poc temps després que el legat papal, Robert de Courçon, promulgés, l'agost de 1215, els estatuts generals per regular la disciplina escolar de la Universitat de París, que també gaudia d'una important escola mèdica des de mitjan segle XII. Cal tenir en compte algunes consideracions d'aquests primers estatuts amb relació a la pràctica mèdica: els estatuts de Montpeller de 1220 estableixen que la regulació dels estudis de medicina queda sota la tutela del bisbe de Magalona i estipulen la prohibició formal d'ensenyar-los sense obtenir una llicència mitjançant un examen de competències dut a terme davant del bisbe.¹⁷¹ També estableixen que els estudiants no poden exercir la pràctica mèdica fins que rebin la llicència (llicenciatura), tot i que tenen l'obligació de fer

¹⁶⁸ CUM, vol. 1, pp. 179-180, doc 1: "Et ideo mando, volo, laudo atque concedo in perpetuum, quod omnes homines, quicumque sint vel undecumque sint, sine aliqua interpellatione regant scholas de fisica in Montepessulano, qui regere scholas de fisica voluerint, et plenam facultatem, licentiam et potestatem inde eis stabilitate dono et concedo perpetua." Del segle XII ja hi ha documentats diversos metges que tenen activitat a Montpeller; vegeu Dulieu 1975, p. 195.

¹⁶⁹ DULIEU 1985, p. 80.

¹⁷⁰ CUM, vol. 1, pp. 180-183, doc. 2: "Sane cum dudum medicinalis scientie professio sub gloriosis profectuum titulis in Montepessulano claruerit, floruerit et fructuum fecerit ubertatem multipliciter in diversis mundi partibus salubrem, tanto ad conservationem medicinalis astudii duximus studendum et ejus occurrendum dispendiis, communi utilitate et singulorum in hac Facultate studentium pensata, quanto ipsus exercitium, rerum, familiare naturis, discretiores suos reddit opifices et humane infirmitatis instauracioni gratius adminiculatur."

¹⁷¹ *Ibid.*, "Nullus, qui antea non rexerit in Montepessulano, de cetero publice regat, nisi prius examinatus fuerit et approbatus ab episcopo Maguelonensi et quibusdam regentium bona fide sibi adjunctis, juxta sue arbitrium discretionis."

pràctica sota la direcció d'un mestre experimentat.¹⁷² Aquesta regulació és important perquè també es dona a París i té per objectiu ordenar la pràctica mèdica i excloure'n aquells que no hagin realitzat els cursos oficials.¹⁷³ Els estatuts també estableixen que l'estructura de la Facultat la configuren a un canceller, els mestres que hi ensenyen i els estudiants o batxillers; aquests tenen la llibertat d'escollir el mestre, i el mestre té la potestat d'admetre'ls o refusar-los i de crear, en aquest sentit, escoles d'estudi. La regulació estableix una sèrie de mesures de protecció per als alumnes perquè no siguin objecte d'arbitrarietat per part d'altres mestres.¹⁷⁴ El 1220 és, doncs, la primera vegada que es promulga un marc per institucionalitzar les escoles mèdiques de Montpeller i regular l'estudi de medicina.

Aquestes mesures foren ampliadades el 14 i el 21 de gener de 1240 amb una revisió dels estatuts.¹⁷⁵ En aquest cas, el reglament establia la durada del curs en tres anys i mig – dos anys i mig si l'estudiant havia cursat Arts a París o a un altre lloc notable –, i un exercici pràctic de sis mesos en un indret fora de la vila de Montpeller.¹⁷⁶ Aquesta és la primera vegada que apareix la menció del curs en Arts. Aquests estatuts estipulen que el curs consistia en la lectura d'un llibre autèntic de medicina teòrica i un de pràctica, tot i

¹⁷² La seva promulgació també respon a la necessitat del papa de tenir una universitat sota el seu control, just el mateix any que Frederic II és coronat Emperador i Sicília també queda sota els seus dominis, on es troba Salern i una de les universitats de medicina més importants. Vegeu, sobre això, MANDIN/JEANNEAU 1985, p. 17.

¹⁷³ KIBRE 1953, pp. 1-20.

¹⁷⁴ Aquestes escoles estan vinculades entre elles sota el nom d'universitat, que funciona sota un règim disciplinari comú a partir d'uns estatuts i de la solidaritat associativa.

¹⁷⁵ CUM, vol. 1, pp. 186-190, doc. 5. En el document de complementació dels estatuts de la Universitat de Medicina de Montpeller del 14 i 21 de gener de 1240, hi apareix *Magister Cardinalis* com a professor; CUM, doc. 5, p. 186. Aquest nom no torna a aparèixer en els següents documents.

¹⁷⁶ *Ibid.*, “Item, nullus magister presentet aliquem, nisi ille audierit medicina in Montepessulano vel in alio loco famoso ad minus per tres annos et dimidium, nisi idem fuerit magister in artibus Parisius vel in alio loco famoso; et talis possit post duos annos et dimidium presentari [...] “Item, nullus magister presentet aliquem, nisi ille steterit in practica extra villam Montispessulani per dimidium annum; et hoc intelligimus preter annos predictos.”

que no n'especifica els títols.¹⁷⁷ Un cop realitzat el curs, l'estudiant era examinat pels professors sota la tutela del bisbe de Magalona i, si aprovava, feia el jurament mèdic. En definitiva, amb els estatuts de 1240 es dota la Facultat de Medicina de Montpeller dels elements bàsics perquè pugui funcionar com un dels centres més importants de medicina, i és just en aquest moment quan constatem que alguns metges comencen a aplicar les obres d'Aristòtil que s'ensenyen a la Facultat d'Arts en els comentaris del currículum mèdic.

4.3. EL PLA D'ESTUDIS DE MEDICINA A MONTPELLER

El primer currículum mèdic dels estudis de medicina de Montpeller que coneixem directament és de principis del segle XIV. No coneixem, en canvi, quin era el currículum mèdic durant el segle anterior, el moment de consolidació de la Universitat i l'etapa en la qual Arnau de Vilanova va estudiar-hi. Els estatuts inicials de 1220 no diuen res dels llibres d'estudi. Tampoc transmeten aquesta informació les reformes posteriors que van consolidar el seu mètode d'estudi i el seu funcionament, com per exemple la butlla de Guiu de Sora, legat de Gregori IX, del 15 de juny de 1239, en la qual confirma els estatuts del seu predecessor, el cardenal Conrad, i renova la prescripció de les proves per a ser admès a exercir medicina.¹⁷⁸ Tampoc no transmeten aquesta informació els estatuts complementaris publicats el 14 i 21 de gener de 1240 (estatuts en els quals apareixen els noms de diversos professors de medicina).¹⁷⁹ I no en diu res la butlla de Nicolau IV de 1289, que unifica les diferents escoles o facultats de Montpeller sota una mateixa normativa, tot i que de facto prevaldrà l'autonomia de cadascuna d'elles.¹⁸⁰

La primera vegada que accedim a la descripció del currículum mèdic a Montpeller és amb la butlla *Ad pascendum oves* del 8 de setembre de 1309, emesa per Climent V des

¹⁷⁷ *Ibid.*, “Nullus magister presentet baccalarium, nisi prius cursorie legerit in scolis alicujus regencium unum librum autenticum de theorica et alium de practica.” Sobre el problema de la lectura cursiva en aquest text, vegeu DUMAS 2004, p. 31, nota 23.

¹⁷⁸ CUM, vol. 1, pp. 185-186, doc. 4.

¹⁷⁹ CUM, vol. 1, pp. 186-190, doc. 5.

¹⁸⁰ CUM, vol. 1, pp. 210-213, doc. 20.

d'Avinyó, en la qual Arnau de Vilanova va col·laborar oferint el seu consell, juntament amb dos mestres més en medicina com eren el bolonyès Guillem de Brescia, deixeble de Taddeo Alderotti, i Joan d'Alès.¹⁸¹ La següent ocasió en què els estatuts de Montpeller ofereixen el currículum detallat és l'any 1340 amb modificacions destacades respecte de l'anterior.¹⁸²

La butlla de 1309 fixa el currículum mèdic d'estudis segons un programa de lectures assignades que es componen d'una quinzena d'obres, lectures ordinàries, etc. La butlla ofereix el programa d'estudi per als batxillers d'aquesta facultat, amb una organització de les lectures que girava al voltant de Galè. Arnau de Vilanova va col·laborar en la reforma dels plans d'estudis ordenats en la butlla papal *Ad pascendum oves* de Climent V, que establia la base dels estudis amb allò que Luis García Ballester ha denominat el "nou Galè", una col·lecció de trenta-cinc obres fisiologia, patologia, clínica i terapèutica.¹⁸³ Arnau de Vilanova ja havia traduït i comentat diverses obres de Galè durant el seu període de docència, però ara esdevenia un dels impulsors d'aquest moviment en introduir les seves obres al currículum acadèmic, unes obres que fins llavors o bé no s'ensenyaven o bé encara no eren conegudes. La introducció del "nou Galè" va convertir-se en un pilar fonamental per a una nova etapa en la història de la medicina; aquest fenomen universitari i acadèmic va esdevenir una peça clau no només en la medicina arnaldiana sinó també en el nou sistema mèdic que va regir els estudis de medicina a Montpeller.

Les primeres traduccions llatines d'obres de Galè van arribar, de la mà de Gerard de Cremona, amb el recull de textos que reuneix la traducció d'escrits àrabs al llatí de diversa índole conegut com el *corpus Toletanum*.¹⁸⁴ Aquest corpus fou ampliat amb noves obres que es van traduir durant la segona meitat del segle XIII. De totes les obres, en destaquen les de patologia i terapèutica de Galè, que van ser fonamentals per a definir les

¹⁸¹ CUM, vol. 1, pp. 219-221, doc. 25.

¹⁸² CUM, vol. 1, pp. 340-368, doc. 68.

¹⁸³ CUM, vol. 1, pp. 219-221, doc. 25. Sobre aquesta qüestió, vegeu GARCÍA BALLESTER, 1982, pp. 97-158; GARCÍA BALLESTER/SÁNCHEZ 1985, pp. 15-119.

¹⁸⁴ GARCÍA BALLESTER 1982, pp. 101-103.

pautes de la nova medicina montpellerina. En aquest corpus hi havia textos mèdics de Galè, el *Canon* d'Avicena i escrits d'altres metges àrabs com Averrois o Rasís, que en conjunt van possibilitar una renovació científica i intel·lectual a Montpeller. En aquest sentit, l'assimilació dels llibres d'Aristòtil va ser fonamental per a comentar aquestes obres i donar explicacions en base segons la filosofia natural. Quan Arnau de Vilanova estudià medicina a Montpeller cap al 1260, ja hi havia gran part del corpus aristotèlic traduït al llatí. De fet, fins i tot tenim documentats diversos comentaris a les obres del currículum mèdic i obres de medicina que inclouen una gran varietat de les seves obres. Per tant, podem deduir que a mitjan segle XIII, Aristòtil ja s'estudia a la Facultat de Medicina de Montpeller, o almenys ho suggereixen els comentaris al currículum mèdic d'aquesta època que ens han arribat. L'obra de Magister Cardinalis n'és l'exemple més clar: el seu comentari a la *Isagoge* mostra que Galè començava a ensenyar-se a Montpeller i que els llibres naturals d'Aristòtil (i la lògica) començaven a tenir pes en l'ensenyança mèdica.¹⁸⁵

Tot i que no fou fins a principis del segle XIV quan disposem del currículum mèdic, hi ha diversos indicis que suggereixen que les obres que configuren l'*Articella* estaven present en l'ensenyança mèdica des del segle XIII. Els estatuts de 1220 informen que el curs s'estructura segons unes lectures: es tracta d'unes obres que, tot i que no s'especifiquen, ja inclouen els textos mèdics bàsics de l'*Articella*. Per exemple, un manuscrit conservat sota el nom del mestre de medicina de Montpeller Cardinalis recull els seus comentaris a la *Isagoge* de Joannici, els *Aphorismi*, *Prognostica* i *De regimine acutorum* d'Hipòcrates, el *Tegni* de Galè i el *De urinis* de Filaret.¹⁸⁶ La seva activitat se situa cap al 1240, moment en què el seu nom apareix en un dels estatuts de la Universitat de Montpeller com a mestre de medicina. Així, doncs, queda palès que l'ensenyament de

¹⁸⁵ Malauradament encara no disposem d'estudis sobre aquesta qüestió.

¹⁸⁶ Ms. 222, Bernkastel-Kues, Bibliothek MS. Bibliothek des St. Nikolaus-Hospitals, fols. 1r-181r: I. *Glosa Cardinalis super Iohannicium* (fols. 1r-48v), II. *Glosule cardinalis supra tegni* (fols. 49r-88v), III. Notiz über den Puls; o. Überschr. (fols. 89r-v), IV. *Glosule cardinalis supra pulsum Philareti* (fols. 90r-106), V. *Glose cardinalis supra amphorismos ypocratis* (fols. 107r-143v), VI. *Glosule cardinalis supra prognostica* (fols. 144r-166v), VII. *Scripta cardinalis supra regimentum acutorum* (fols. 167r-181r).

la Facultat de Medicina de meitat del segle girava al voltant de l'*Articella*, i incorporava Aristòtil de manera prou destacada.

Al marge d'aquest exemple, algunes de les còpies de l'*Ars commentata* d'aquesta època –el conjunt d'obres que foren escrites pels professors de medicina per a comentar l'*Articella*– posen de relleu la possible ensenyança de Montpeller. Per exemple, n'hi ha una que dugué a terme un clergue de Perpinyà, A. de Crullariis, l'any 1260, que prové de l'òrbita de la Universitat de París i inclou les obres següents: la *Isagoge* de Joannici, l'*Urines* de Teòfil, el *Pulses* de Filaret, i continua amb els quatre comentaris més difosos: els *Aphorismi*, els *Prognostica*, els primers tres llibres del *De regimen acutorum*, i el *Tegni* de Galè i els comentaris que se'n deriven.¹⁸⁷ Una altra còpia, en aquest cas realitzada a Montpeller l'any 1288, mostra les mateixes obres que la còpia parisenca de 1260, amb la inclusió dels set tractats que conformen aquest corpus, d'una forma molt similar a com ho fan les còpies conservades de la Universitat de París d'aquesta mateixa època.¹⁸⁸ De fet, el primer testimoni directe d'un programa d'estudis universitaris apareix en els estatuts de la Universitat de París de 1270, gairebé quaranta anys abans que aparegui als estatuts de Montpeller. Els estatuts de París de 1270/74 ofereixen el primer programa universitari que parteix de l'*Ars medicinae*.¹⁸⁹ Tot i que els estatuts no mencionen directament les obres que conformen l'*Ars medicinae*, aquest conjunt surt citat com a lectura ordinària i confirma que, efectivament, el currículum girava al voltant de les set obres que el formen. En aquests estatuts també s'estableix la distinció de les lectures que l'alumne havia d'escoltar i realitzar, així com les lectures ordinàries i les excepcions. Per tant, podem suposar que el programa d'estudis de París i Montpeller era, o havia de ser, molt similar, i l'ensenyança de Montpeller es duia a terme partint de l'*Articella*.

¹⁸⁷ O'BOYLE 1998a, pp. 141-142.

¹⁸⁸ *Ibid.*, pp. 142-143.

¹⁸⁹ CUP, vol. 1, p. 517, doc. 453: "Forma auditionis librorum est quod debet audivisse bis artem medicine ordinarie et semel cursorie eceptis *urinis Theophili*, quas sufficit semel audivisse ordinarie vel cursorie; *Viaticum* bis ordinarie, alios *libros Ysaac* semel ordinarie, bis cursorie, exceptis *dietis particularibus*, quas sufficit audivisse cursorie vel ordinarie; *Antidotarium Nicholai* semel *Versus Egidii* non sunt forma. Et hoc debe jurare; si quis autem de perjuro vel de mendacio convictus fuerit, qui licentiatu poteri repelli."

La primera vegada que els estatuts de la Universitat de Montpeller ofereixen les lectures detallades en els estudis de medicina és amb la butlla de 1309. El programa d'estudi és el següent:

“Galieni «De complexionibus», «De malicia complexionis diverse», «De simplici medicina», «De morbo et accidenti», «De crisi et criticis diebus», «De ingenio sanitatis», et Avicenne, vel, ejus loco, Rasis ac Constantini et Ysaac libros habore, hujusmodi promocionis tempore, teneantur, et insuper duos comentatos et unum non comentatum, videlicet Tegne et Pronosticorum vel Aphorismorum Hippocratis, quoad ipsorum quinque particulas, ac Regimenti et Johannicii aut Febrium ipsius Ysaac vel Antidotarii seu «De morbo et accidenti» et «De ingenio sanitatis» libros, quoad ejus octo particulas, légère, et ad questiones faciendas eisdem per quemlibet vestrum, legentium publice in scholis Facultatis ejusdem, ad minus semel respondeant, ipsarum repetendo rationes et nodos communiter solvendo.”¹⁹⁰

La butlla de 1309 establia que havien de formar part del curs dels estudis de medicina de Montpeller els comentaris de les obres de Galè *De complexionibus* ('Sobre les complexions'), *De malicia complexionis diversae* ('Sobre la complexió patològica desequilibrada'), *De simplici medicina* ('Sobre el medicament simple'), *De morbo et accidenti* ('Sobre la malaltia i l'accident'), *De crisi* ('Sobre la crisi'), *De criticis diebus* ('Sobre els dies crítics'), i *De ingenio sanitatis* ('Sobre la ciència mèdica'). També hi havia les obres d'Hipòcrates, així com les d'Avicenna o, si no, les de Rasis, Constantí l'Africà i Isaac l'Israelí. En aquest sentit, la butlla especifica que abans de ser promocionats, els estudiants havien d'explicar dos llibres comentats i un tercer no comentat. Els estatuts de 1340 són els següents que estableixen el programa de curs i, tot i alguns canvis, la majoria de llibres es mantenen.¹⁹¹ A més, al cànon següent especifica altres llibres de lectura.¹⁹²

¹⁹⁰ CUM, vol. 1, p. 220, doc. 25.

¹⁹¹ CUM, p. 347, doc. 68, article 20: De Libris legendis in Universitate per Magistros. “Cursus autem prefatos dicimus esse istos volumusque: Primus Canonis totus sit pro uno cursu; Liber de Morbo et Accidenti et Differentiis Febrium, pro alio; Liber de Crisi et criticis diebus et de Malicia Complexionis diverse, pro alio; Liber de Simplicibus Medicinis et de Complexionibus, pro alio; Liber Amphorismi, cum Regimine acutorum vel de Pronosticis, pro alio; Liber de Juvamentis Membrorum et de Interioribus, pro

La butlla de 1309 també especifica la durada del curs. Per llicenciar-se, l'aspirant havia de respondre sobre les matèries d'aquest programa a cada un dels seus examinadors, després de sis anys d'estudis mèdics, amb un any escolar de vuit mesos. En el cas que fos mestre en arts i estudiant d'una de les grans universitats, aquest període es reduïa a cinc anys, un període en el qual l'estudiant havia de certificar vuit mesos més de pràctica. Amb aquestes condicions, l'estudiant era apte per a llicenciar-se realitzant dues lliçons, una de teòrica i una altra de pràctica, davant d'un jurat convocat pel canceller a l'església de Saint-Firmin o bé a la de Notre-Dame-des-Tables (Santa Maria de Tabulis).¹⁹³ Aquí podem observar el canvi en la durada del curs respecte dels estatuts de 1240.

En la formació del metge hi ha una gran preeminència dels textos i de les autoritats, les quals tot just ara comencen a difondre's a través de les traduccions llatines d'autors grecs i àrabs. També hi ha un paper destacat de la filosofia escolàstica i de la filosofia especulativa (la filosofia més teòrica), mitjançant la qual es teoritza sobre conceptes i idees. El currículum mèdic dels estatuts de 1309 i 1340 posen de relleu la importància del

alio; Liber de Ingenio et ad Glauconem, pro alio; Quartus Canonis, quoad duas primas, seu cum Johannicio de Pulsibus et urinis Theophili, pro alio; Tegni cum Pronosticis et Regimine acutorum, pro alio; Liber de Regimine Sanitatis et de Virtutibus naturalibus, pro alio.”

¹⁹² CUM, p. 348, doc. 68, article 21: De aliis libris legendis: “Si tamen predicti cursus non sufficerent Magistris legere volentibus, utpote... denarium excedentibus, statuimus et ordinamus, quod, eo casu Magistri super excrescentes, qui de cursibus habere non poterunt, utpote ab aliis occupatis, secundum modum et ordinem supradictum possint pro ordinaria lectura libere, prout optaverint, de libris seu cursibus infrascriptis recipere, videbct «De Febribus» Ysaac, cum «Dietis universalibus» ejusdem, vel tertia vel quarta fen quarti Canonis; vel alias duas fen ejusdem quarti; vel de tercio Canone Avicenne vel de aliis libris Galieni; istaque sufficiant ad cursum superius pro ordinarie legentibus ordinatum.”

¹⁹³ CUM, vol. 1, 220-221: “Ac in locis famosis quinque annis, si in artibus magistri existant ydonei, aliquin per sex annos, pro quolibet anno octo duntaxat mensibus computatis, ejusdem Facultatem audiverint Medicine, ac in similibus locis per octo menses aut duas estates ad minus ejusdem medicine practicam duxerint exercendam; et nichilominus, tempore promocionis ejusdem ad statum magisterii memoratum, legant duas, unam videlicet in theorica, reliquam vero in practica, coram vobis, ad vocacionem Cancellarii Studii supradicti vel vicesgerentis ipsius in Sancte Marie de Tabulis vel Sancti Firmini ecclesiis predicti loci de Montepessulano.”

paper de la teoria en la formació del metge però no hem d'oblidar que, en aquest procés, la pràctica mèdica també hi tenia un paper molt destacat.¹⁹⁴

Els primers estatuts de 1220 de Montpeller estipulen que el curs constava de la lectura d'un llibre autèntic de medicina teòrica i un de pràctica, i la necessitat per a superar el curs, que els estudiants realitzin pràctica mèdica sota direcció d'un mestre experimentat i una estada, que a partir dels estatuts de 1240, ha de ser fora de Montpeller.¹⁹⁵ D'aquesta manera, els estatuts de 1240 també amplien l'estada a l'estranger per a la pràctica mèdica a mig any fora de la ciutat d'estudi.¹⁹⁶ Així, doncs, hem de suposar que Arnau de Vilanova va cursar la seva pràctica mèdica fora de la vila de Montpeller, tot i que no tenim documentat on. El currículum de 1309 estipula que els candidats han de fer dues lectures públiques, una de teòrica i una altra de pràctica (seguint l'esquema inicial dels estatuts de 1220), i incrementa en vuit mesos o dos estius el temps de pràctica fora de la ciutat.¹⁹⁷

Els estatuts també donen indicacions pràctiques per als metges. Els de 1240 diuen que no tractaran la lepra a Montpeller durant més de vuit dies, i que avisaran un clergue si els metges troben una malaltia crítica.¹⁹⁸ Així, la literatura que surt d'aquest àmbit universitari també posa en evidència la importància de la pràctica. Molts autors compilen summes de pràctica mèdica que alternen amb tractats de teoria o especulació filosòfica.

¹⁹⁴ DEMAITRE 1975, pp. 103-123.

¹⁹⁵ CUM, p. 182, doc. 2: "Quando scholaris redit a locis in quibus practicaverit, libere sibi addicat quemcumque voluerit magistrum, dum tamen priori magistro suo non teneatur ratione salarii, vel alterius alicujus rei."

¹⁹⁶ CUM, p. 187, doc. 5: "Item, nullus magister presentet aliquem, nisi ille steterit in practica extra villam Montipessulani per dimidium annum; et hoc intelligimus preter annos predictos."

¹⁹⁷ CUM, pp. 220- 221, doc. 25: "ejusdem Facultatem audiverint Medicine, ac in similibus locis per octo menses aut duas estates ad minus ejusdem medicine practicam duxerint exercendam; et nichilominus, tempore promocionis ejusdem ad statum magisterii memoratum, legant duas, unam videlicet theorica, reliquam vero in practica."

¹⁹⁸ CUM, p. 188, doc. 5: "Item, jurent quod nullum leprosum in Montepessulano recipient in cura sua ultra octo dies inter duas aquas, videlicet inter Lanum et Amausionem, nisi de licencia curie regis, si leprosus fuerit in territorio regis, vel de licencia curie episcopi, si fuerit in territorio episcopi."

Un exemple d'això és la *Practica summaria* d'Arnau de Vilanova¹⁹⁹ o la *Practica seu Liliium medicinae* (un tractat de practica mèdica de Bernat de Gordó²⁰⁰), o els regiments de sanitat escrits per tots dos autors.²⁰¹ Entrarem amb més detall en aquesta qüestió quan analitzem la naturalesa de la medicina en l'obra d'Arnau, que estipula la divisió entre una part teòrica i una de pràctica, seguint les formulacions de molts altres metges, però també amb elements propis.

El currículum mèdic de mitjan segle XIII girava al voltant de l'*Articella* i es complementava amb les obres que els metges escrivien per tal d'aclarir el contingut dels llibres i de les autoritats que formaven part del currículum. Una de les qüestions que gravita sobre els estudis de medicina és l'obligatorietat de cursar arts liberals prèviament. Aquest tema ens interessa especialment, ja que, tal com hem vist, l'estudi de les arts era una via d'aprenentatge de la lògica aristotèlica i de la filosofia natural, i estava estretament vinculat amb el currículum mèdic.

4.4. LA RELACIÓ ENTRE ELS ESTUDIS D'ARTS I ELS DE MEDICINA

El metge italià Pietro d'Abano defensava en el seu *Conciliator differentiarum philosophorum et medicorum* el valor que els estudis filosòfics tenien en la formació del metge. Aquesta premissa, que també defensaven altres metges italians com Taddeo Alderotti, fou la que va contribuir a desenvolupar una vessant més teòrica o especulativa de la medicina i sembla que efectivament formava part de la formació mèdica del període. Si prenem l'exemple de la Universitat de París, sembla que durant el segle XIII les arts del *trivium* eren importants en els estudis de medicina, sobretot pels comentaris al currículum mèdic. En el cas de Montpeller, també era així; molts d'aquests comentaris contenen elements similars d'organització lògica i arguments dialèctics, i posen èmfasi en

¹⁹⁹ La *Practica summaria* és un breu compendi de tractaments de diverses malalties. Edició a GIRALT 2014, pp. 255-291.

²⁰⁰ També conegut amb el nom de *Liliium medicinae*.

²⁰¹ Bernat de Gordó va escriure *Tractatus de conservatione vitae humanae*, també conegut amb el nom de *Regimen*. Utilitzarem el primer nom per a referir-nos a aquest tractat.

definicions acurades i classificacions.²⁰²

Al segle XIII, Montpeller va tenir un nombre d'estudiants similars al de la Universitat de París, tot i que durant els segles posteriors fou inferior. Segons els estudis realitzats sobre la Facultat de Medicina de París, gairebé la totalitat dels estudiants de medicina havia cursat el mestratge en arts prèviament a la mateixa Universitat.²⁰³ Són molt pocs els casos en què no es dona aquesta relació i per això, tot i que els estatuts no ho estableixin directament, hi ha el pressupòsit que estudiar arts era una norma o una costum, sobretot pels avantatges que això suposava per als estudiants. A més, l'estudi en arts dotava a l'estudiant de les eines de lògica i gramàtica que li permetien estudiar els textos mèdics, a banda dels coneixements sobre la naturalesa.

Hi ha molts elements que suggereixen un lligam entre art i medicina entre els segles XIII i XIV. Els estatuts de les universitats de París i de Montpeller estableixen una reducció d'anys favorable als alumnes si abans de cursar medicina han estudiat Arts. Els estatuts no estipulen l'obligatorietat d'estudiar Arts prèviament, tot i que l'evidència sembla indicar que era un requisit. Ja hem vist que la butlla papal *Parens scientiarum* de Gregori IX de 1231 sotmetia la interdicció d'Aristòtil a l'estudi d'una comissió per a valorar-ne el contingut i purgar i prohibir el material contrari al dogma. En aquesta butlla s'ordenava que els llibres de filosofia natural d'Aristòtil i la *Metaphysica*, que havien estat prohibits durant el concili provincial, no s'havien d'ensenyar a París fins que aquests textos s'examinessin i es depuressin amb l'objectiu de censurar-los i purgar-los de tota sospita d'errors. Tot i això, els seus efectes van ser escassos com a conseqüència

²⁰² DEMAITRE 1975, p. 107.

²⁰³ Primer París i després Montpeller són, sense cap mena de dubte, les universitats de Medicina amb més volum d'estudiants. Vegeu els annexos de JACQUART 1981, pp. 363-393. Al segle XIV, els alumnes es matriculaven a estudiar Arts cap als quinze anys, i es graduaven al cap d'uns sis anys, és a dir, rebien el mestratge d'arts amb vint-i-un anys. Aquells que volien cursar Medicina, entraven a continuació a estudiar Medicina durant sis anys més i assolien el mestratge als vint-i-set anys. Amb el temps es va reduir el període per a aquells que cursaven Arts i Medicina, fins al punt que podien ser doctors en medicina als vint-i-cinc anys; vegeu O'BOYLE 1998a, pp. 56-59.

de la dissolució de la comissió, i l'any 1255 aquests llibres ja formaven part del currículum d'Arts de la Universitat de París.

Cal tenir present que el 22 de setembre de 1245, el papa Innocenci IV va ordenar que aquesta normativa fos aplicada a la Universitat de Tolosa.²⁰⁴ Aquest és el testimoni més proper a Montpeller que tenim sobre aquesta legislació dels llibres de filosofia natural, atès que no queda documentació similar en els documents de la Universitat de Montpeller que posi de relleu que aquesta prohibició s'arribés a aplicar; per tant, es desconeix fins a quin punt això va afectar Montpeller, ja sigui per la prohibició o bé per la recepció d'estudiants que, fugint de París i Tolosa, arribaven a aquesta Universitat, que oferia més permissivitat en l'ensenyança. Tot i això, no sembla que a la Universitat de Tolosa hi hagués una facultat de medicina abans del segle XIV; els estatuts de 1303 mencionen els casos dels doctors en medicina però això tampoc no evidencia l'existència d'una facultat. El més probable és que els estudis de medicina es fessin dins el marc de la Facultat d'Arts de Tolosa.²⁰⁵ D'aquesta manera, i sense més autonomia, el contingut quedaria molt limitat, atès l'àmbit on s'ensenyava. També cal tenir present que el context del sud de França amb relació a l'heretgia, especialment el dualisme càtar, va fer que l'*Studium generale* que va néixer a Tolosa l'any 1229 ho fes amb una clara voluntat ortodoxa per a fer front a la dissidència; en aquest sentit, es desconeix el paper de l'aristotelisme en la doctrina que s'ensenyava durant la primera meitat del segle XIII. Aquest no és un fet menor, ja que hem de tenir present que la filosofia natural es va convertir en una eina dels frares predicadors per a combatre l'heretgia i aquests *studia* dels dominics eren llocs on s'ensenyava la filosofia natural.²⁰⁶

A Montpeller la relació entre medicina i arts era estreta. La renovació dels estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller de 1239 fa referència a com la medicina resplendeix entre les arts liberals.²⁰⁷ El gener de 1240 hi ha la primera gran renovació dels

²⁰⁴ CUP, vol. 1, pp. 185-186, doc. 149. Vegeu DOSSAT 1970, pp. 72-74.

²⁰⁵ DOSSAT 1970, p. 62.

²⁰⁶ Vegu al respecte FRENCH/CUNNINGHAM 1996.

²⁰⁷ CUM, vol. 1, pp. 185-186, doc. 4: "Quia in firmamento scienciarum inter liberales artes medicinalis sciencia tanquam luminare majus noscitur prenitere."

estatuts i s'estableix que cap mestre pot presentar cap estudiant per a llicenciar-se que no hagi estudiat medicina a Montpeller o en un altre lloc distingit durant tres anys i mig. En el cas que sigui un mestre en arts de París o un altre lloc notable, podia ser presentat després de dos anys i mig d'estudis.²⁰⁸ Aquests estatuts estableixen per primera vegada a Montpeller un vincle entre els estudis d'arts i de medicina. La mesura no és arbitrària ja que coincideix amb el tancament de la Facultat d'Arts de París i es produeix en un moment en què encara no s'havia creat institucionalment la Facultat d'Arts a Montpeller. En aquest cas, queda palesa l'arribada d'alumnes procedents de la Universitat de París o d'altres llocs insignes. Això potser podria explicar l'aparició de tractats mèdics de mitjan segle XIII amb l'assimilació de la filosofia natural d'Aristòtil.

La Facultat d'Arts de Montpeller es va fundar el 27 de març de 1242, quan el bisbe de Magalona, Jean de Montlaur II, va promulgar els estatuts que donaven naixement a la Facultat a partir de l'ordenació de les escoles de medicina.²⁰⁹ Aquests estatuts unifiquen les diferents escoles d'arts que hi havia a Montpeller com una sola institució universitària; aquestes escoles eren les escoles de gramàtica i dialèctica (lògica), que ara quedaven sota jurisdicció del mateix bisbe de Magalona. El reglament de 1242 tampoc ofereix material sobre l'ensenyament literari però estableix els mètodes uniformes d'estudi de la gramàtica i la lògica; la gramàtica, les humanitats i la retòrica per al primer grup, i la filosofia i les ciències per al segon. A partir de llavors s'oficialitza l'estudi d'arts a Montpeller, tot i que abans ja hi havia una tradició d'escoles. Tanmateix, aquests primers anys no van ser pròspers, com va passar amb París, i en tenim dades escasses.

En qualsevol cas, la concessió dels estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller de 1240 és important. Aquesta concessió va ser motivada per diverses raons. Una d'elles és la demanda de graduats en arts que cursaven medicina. Probablement, tal com ha suggerit Michael McVaugh, era una demanda de graduats en arts que provenien de la onada migratòria de mestres d'arts de París vinculada a les prohibicions del corpus

²⁰⁸ CUM, vol. 1, doc. 5: "Nullus magister presentet aliquem, nisi ille audierit medicina in Montepessulano vel in alio loco famoso ad minus per tres annos et dimidium, nisi idem fuerit magister in artibus Parisius vel in alio loco famoso; et talis possit post duos annos et dimidium presentari."

²⁰⁹ CUM, vol. 1, pp. 190-193, doc. 6.

aristotèlic –que foren especialment fortes a París–.²¹⁰ Cal tenir present que entre 1230 i 1240 es produeix una intensa migració d'estudiants d'arts de París com a conseqüència de les prohibicions dels llibres de física d'Aristòtil i l'entrada de les autoritats el març de 1229 a la Universitat de París, un fet que va tenir greus conseqüències per als estudiants i professors, que ho van percebre com una violació.²¹¹ Abans, però, ja s'havien produït altres condemnes dels *libri naturales* d'Aristòtil: les dels anys 1210, 1215 i 1228. L'any 1229, les reiterades prohibicions van provocar un conflicte entre les autoritats eclesiàstiques i un moviment de vaga de mestres i estudiants.²¹² Com a conseqüència d'això, la Universitat de París va sofrir l'entrada de les autoritats i la dispersió dels alumnes i mestres de la Universitat, que va romandre tancada durant dos anys sense fer-hi cursos. Aquesta situació va generar onades migratòries d'estudiants cap a d'altres universitats europees.

L'any 1229 també es va crear la Universitat de Tolosa, a mans dels dominics.²¹³ La Universitat de Tolosa féu una crida als mestres de Teologia de París perquè hi anessin a ensenyar i a predicar contra l'heretgia. A Tolosa van arribar mestres de París que ensenyaven la filosofia natural d'Aristòtil, que s'aplicava per a combatre l'atac de la dissidència càtara contra el món natural.²¹⁴ Aquesta era la mateixa filosofia natural que s'aplicava en l'àmbit mèdic i possiblement és aleshores quan comença a ensenyar-se al sud de França. Després del conflicte de 1229, el papa Gregori IX va intervenir per a reobrir la Universitat de París l'any 1231, quan es va crear la comissió per a valorar –censurar i corregir– els llibres prohibits. Sembla que la comissió no va finalitzar la seva tasca però, tot i això, la prohibició no va ser mai aixecada fins que, en els estatuts de 1255 de París, trobem els llibres prohibits d'Aristòtil plenament integrats de nou com a lectures en el currículum d'Arts.

²¹⁰ MCVAUGH 2011, pp. 193-197.

²¹¹ LEFF 1975, pp. 27-47; BULLOUGH 1957, p. 201; JACQUART 1998, p. 132.

²¹² RASHDALL 1895, vol. 1, pp 334-343.

²¹³ Sobre la fundació de la Universitat de Tolosa vegeu DOSSAT 1970, pp. 58-91. Anys després, es documenta l'existència d'un *studium* a Narbona; sobre això, vegeu CAILLE 1970, pp. 245-257.

²¹⁴ VICAIRE 1970, pp. 35-57.

Amb aquest context és factible que un nombre significatiu de graduats en arts es presentessin entre 1230 i 1240 per a cursar estudis mèdics a Montpeller, ja que aquesta universitat podia ser un focus atractiu, sobretot quan la medicina començava a convertir-se en una disciplina intel·lectual, més que no pas en un art purament pràctic. D'aquí, en sortiria també una primera onada d'obres que contenen diverses referències a Aristòtil en altres universitats europees. La Universitat de Montpeller podria haver rebut aquests metges amb mestratge en arts, la qual cosa constatem en metges com Gilbert Ànglic, que arriben a Montpeller durant aquest període i demostren un gran domini de les obres aristotèliques.

Durant la segona meitat del segle XIII, la relació entre la Facultat d'Arts i la de Medicina de Montpeller no va variar i la separació entre l'una i l'altra és patent en la documentació. Per exemple, la butlla *Quia sapientia*, emesa pel papa Nicolau IV el 26 d'octubre de 1289, fou promulgada amb la intenció d'agrupar totes les escoles o facultats de Montpeller i emplaçar-les totes sota l'autoritat eclesiàstica.²¹⁵ D'aquesta manera el papa Nicolau IV creava un *Studium generale* que agrupava les escoles de dret, art i medicina sota un mateix corpus normatiu emparat per la Universitat.²¹⁶ Aquesta disposició no afecta la regulació interna sinó que associa les facultats en benefici de

²¹⁵ CUM, vol. 1, pp. 210-212, doc. 20. Una anàlisi d'aquesta butlla a ROMESTAN 1991, pp. 39-52. L'any 1291 i 1291 el papa va impulsar la mateixa normativa a la Universitat de Bolonya i de París, respectivament.

²¹⁶ CUM, vol. 1, p. 211, doc. 20: "Cum autem locus Montispesulani, celebris plurimum et famosus, aptus valde pro studio, consideratis diligenter ejus conditionibus, dinoscatur, nos, utilitati publice quamplurimum expedire credentes, ut in loco ipso cultores sapientie inserantur, fructum desideratum, largiente scientiarum Domino, in tempore producturi, auctoritate presentium indulgemus, ut in dicto loco sit deinceps Studium generale, in quo magistri docendi licentiam, ut alios licentius erudire valeant, petierint impertiri, sancimus ut, in jure canonico et civili, necnon et in medicina et artibus, examinari possint ibidem et in eisdem Facultatibus dumtaxat titulo magisterii decorari; statuentes ut, quotiens aliqui ad magisterium fuerint promovendi, presententur episcopo Magalonensi, loci diocesano, qui fuerit pro tempore, vel ei quem ad hoc idem episcopus duxerit deputandum, qui, magistri Facultatis illius, in qua examinatio facienda fuerit, de Universitate vestra in eodem Studio presentibus, convocatis, eos gratis et difficultate quacumque sublata, de scientia, facundia, modo legendi et aliis quae in promovendis ad doctoratus officium requiruntur, examinare studeant diligenter.

l'ensenyament comú, i es referma la superioritat del bisbe diocesà; ara bé, tot i la legislació, la Facultat de Medicina mantingué la seva autonomia respecte a les altres i això no afectà al seu propi desenvolupament intern.

En la segona gran revisió dels estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller de 1309, tornem a trobar-hi la qüestió de les arts. La butlla de 1309 requeria que els llicenciats haguessin estudiat Medicina en aquesta facultat durant cinc anys, si havien assolit prèviament el mestratge d'arts en algun lloc famós; si no, es requerien sis anys, amb el còmput de l'any acadèmic de vuit mesos.²¹⁷ Aquesta regulació és similar a la que es va establir a París amb els estatuts de 1270/74, en els quals el temps d'estudi necessari per a llicenciar-se en Medicina és de cinc anys i mig si l'estudiant havia cursat prèviament arts, i de sis anys si no ho havia fet.²¹⁸ En aquest cas, el període d'estudi queda uniformitzat a París i a Montpeller.

La següent gran renovació es produeix el 1340. En els estatuts de 1340 de la Facultat de Medicina de Montpeller es torna a repetir la mateixa fórmula de 1309 en el requeriment per a examinar l'estudiant.²¹⁹ A més, aquests estatuts marquen una línia divisòria clara entre la Facultat d'Arts i la de Medicina, i evidencien una separació entre les dues disciplines. Els estatuts estableixen dues prohibicions per delimitar més clarament les facultats: en primer lloc, estableix que els mestres de medicina tenen prohibit ensenyar (o fer lectura) en les escoles mèdiques cap text de gramàtica, lògica o

²¹⁷ CUM, vol. 1, p. 220, doc 25: “Ac in locis famosis quinque annis, si artibus magistri existant ydonei, alioquin per sex annos, pro quolibet anno octo duntaxat mensibus computatis, ejusdem facultatem audiverint medicine.”

²¹⁸ CUP, vol. 1, p. 517, doc. 453: “Tempus auditionis debet probare per duos testes ad minus, et tempus auditionis quod debet audivisse per quinque annos cum dimidio si rexerit in artibus vel licentiatu fuerit, vel per sex si non rexerit vel liventiatu fuerit.”

²¹⁹ CUM, vol. 1, p. 357, doc. 68, article 51: “Ac specialiter quod audivit medicinam in Montepessulano vel alio Studio famoso, sex annis, computando annum pro octo mensibus ordinarie, nisi Magister fuerit in Artibus Parisius vel in alio Studio famoso, cui sufficiant quinque anni.”

ciència natural, llevat del *De animalibus* d'Aristòtil,²²⁰ i, en segon lloc, els mestres en medicina no poden rebre el mestratge en arts un cop hagin fet una lectura pública en medicina o hagin entrat a estudiar-la, si no és que volen cursar arts en comptes de medicina.²²¹ Aquesta nova regulació posa de relleu la importància dels estudis d'arts durant aquest període com una disciplina autònoma.

Així, doncs, queda clar que existeix una relació directa entre les dues facultats des del 1240 fins al 1340, moment en què els continguts de les arts queden fora del pla d'estudis de medicina. Tanmateix, a la pràctica les coses podien ser molt diferents, sobretot perquè aquesta legislació intenta resoldre problemes pràctics que els estudiants es trobaven entre els continguts d'uns estudis i dels altres. En qualsevol cas, des de 1240, a Montpeller es considera que els estudis en arts són equivalents a una part de l'estudi de medicina, com també passa a París. Podem afirmar, doncs, que si el metge no cursava arts, assolía el seu aprenentatge en aquest any de diferència? No ho sabem, però, pel programa d'estudis de 1309, sembla que no; arts i medicina són disciplines clarament demarcades. Com hem vist, els estatuts no estableixen l'obligatorietat de cursar prèviament arts, un fet que a vegades s'ha pressuposat com a requisit formal. Estudiar Arts no era un requeriment explícit de la Facultat de Medicina, tot i que era avantatjós per als alumnes i sembla que la gran majoria ho feia. L'equivalència, però, no era igual a totes les universitats: el 1240, a Montpeller, un estudiant que havia cursat Arts a París o a un altre lloc notable rebia una reducció d'una mica més de la tercera part del curs, mentre que a París, el 1270, la reducció era de mig any, una proporció que serà similar en la reforma de 1309, la qual la redueix a una sisena part del curs.

²²⁰ CUM, vol. 1, p. 364, doc. 68, article 31: "Item statuimus quod Nullus Magister legat vel permittat legere in scolis medicinalibus aliquem librorum in cathedra gramaticalis vel logicalis nec naturalis science, ullo modo, excepto libro *De animalibus*."

²²¹ CUM, vol. 1, p. 364, doc. 68, article 64: "Quod Magistri in medicina non possunt graduari in artibus. Item, statuimus quod, postquam aliquis Baccalarius promotus suum fecerit principium publice in ecclesia Sancti Firmini in Medicina recipiendo insignia magistratus, non possit in artibus publicam [lauream] nec insignia magistratus recipere."

4.5. ARNAU DE VILANOVA I ELS ESTUDIS D'ARTS

Arribats a aquest punt, ens hem de preguntar si Arnau de Vilanova havia estudiat arts o no. Ja hem comentat que no disposem de documents que avalin aquesta hipòtesi directament i, amb la regulació universitària que es troba Arnau a Montpeller, aquesta qüestió queda oberta. En qualsevol cas, ja hem comentat que hi ha indicis en les seves obres que Arnau coneixia les disciplines ensenyades a les escoles d'arts; de fet, Arnau de Vilanova utilitza un gran ventall d'obres que s'ensenyaven en els cursos d'arts i demostra conèixer els continguts que s'hi desenvolupen, encara que no aborda amb profunditat alguns dels tòpics.

El bagatge d'Arnau en aquest camp és prou significatiu per constatar l'aplicació d'aquest mètode en la seva formació i l'accés al corpus aristotèlic, no només en la seva vessant de la filosofia natural sinó també en la dialèctica i lògica. A continuació, presentem un quadre amb les obres que componen els dos corpus de lògica per a presentar quines obres de lògica són utilitzades per Arnau de Vilanova.

Classificació ²²²	Obres del currículum	Usats per Arnau
<i>vetus logica</i>	1. <i>Liber Porfirii</i>	
	2. <i>Liber Predicamentorum</i>	
	3. <i>Liber Periarmerias</i>	
	4. <i>Liber Diuisionum</i>	
	5. <i>Liber Thopicorum Boecii, excepto quarto</i>	Sí
<i>nova logica</i>	6. <i>Priscianus minor</i>	
	7. <i>Priscianus maior</i>	
	8. <i>Topica</i>	Sí
	9. <i>Elenchi</i>	Sí
	10. <i>Analytica priora</i>	
	11. <i>Analytica posteriora</i>	Sí
Moral	12. <i>Ethica, quantum ad quatuor libros</i>	Sí
<i>Tres parvi libri</i>	13. <i>Sex principia</i>	
	14. <i>Barbarismus</i>	
	15. <i>Priscianus de accentu</i>	
Metafísica	16. <i>Metaphysica</i>	Sí
	17. <i>Liber de causis</i>	
Filosofia natural	18. <i>Physica</i>	Sí
	19. <i>De animalibus</i>	Sí
	20. <i>Liber celi et mundi</i>	Sí
	21. <i>Liber metheorum, primus cum quarto</i>	Sí
	22. <i>De anima</i>	Sí
	23. <i>De generatione</i>	Sí
	24. <i>De sensu et sensato</i>	Sí ²²³
	25. <i>De sompno et uigilia</i>	Sí
	26. <i>De memoria et reminiscentia</i>	
	27. <i>De morte et uita</i>	
	28. <i>De planus</i>	
	29. <i>De differentia spiritus et anime</i>	

Taula 2: Les obres del currículum de la Facultat d'Arts de París de 1255

²²² CUP, p. 278, doc. 246; LAFLEUR 1998, p. 391. Aquesta llista reflecteix els llibres dels estatuts de 1255 de París, els quals certifiquen l'arribada de l'aristotelisme a través de la filosofia natural i de la lògica.

²²³ Arnau utilitza d'aquesta obra algun tòpic que hi apareix, amb les limitacions que això suposa.

Amb aquesta informació es pot deduir que Arnau de Vilanova coneix bona part del corpus de la lògica nova i part de la lògica antiga, ensenyades als cursos d'arts. A més, en el desenvolupament de les seves idees demostra tenir cert domini de les disciplines del *trivium* i això fa pensar que molt probablement hagués estudiat arts en algun moment. Amb relació al *quadrivium* o a les arts matemàtiques, també hi ha una certa evidència que li interessaven. A finals del segle XIII i principis del segle XIV, hi ha constància que com a mínim tres metges (Arnau de Vilanova, Bernat de Gordó i Jordà de Turre) mostren el seu interès en l'aplicació de les matemàtiques a l'àmbit mèdic.²²⁴ De fet, durant aquesta etapa, el metge es relaciona amb el món matemàtic de l'astronomia i de l'aritmètica, el qual va esdevenir essencial per a elaborar cartes i diagrames.

Posem alguns exemples de l'aplicació d'aquestes disciplines per part d'Arnau de Vilanova. En el *Tractatus de humido radicali*, Arnau utilitza el concepte de *proportio* per a designar la proporció matemàtica en diversos passatges, com la crítica a determinats filòsofs que no saben explicar com es poden mesclar de forma equitativa quantitats diverses d'humitats diferents,²²⁵ o bé a propòsit d'algunes dificultats de càlcul entre grandàries diferents.²²⁶ D'altra banda, Arnau també fa ús d'Euclides, del qual, des de finals del segle XIII, ja circulaven traduccions llatines en l'àmbit italià i diversos comentaris; sobre aquest aspecte, no sabem fins a quin punt l'havia llegit directament o bé el menciona a través d'altres autors, per exemple a través de Boeci, tal i com s'observa en els *Aphorismi de gradibus*.²²⁷

²²⁴ McVAUGH 1969, pp. 397-413.

²²⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 185-193. Sobre la qüestió de la *proportio* i la *complexio* en aquest tractat, vegeu CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 120 i seg.

²²⁶ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 126-144, 151-189 i 534-554. Cal tenir present que, segons suggereix Michael McVaugh, l'ús de la *proportio* en Arnau representa l'intent d'aplicar eines noves a problemes antics, més que un recurs pròpiament matemàtic; vegeu McVAUGH 1974, p. 282; CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 120-121.

²²⁷ CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 121. Sobre la difusió del tractat d'Euclides en llatí, vegeu FOLKERTS 2006, pp. 1-64.

A banda de l'interès per la geometria i les matemàtiques, Arnau remet en diverses ocasions a qüestions exposades als estudiants d'arts. Per exemple, en la *Repetitio super Vita brevis*, Arnau fa referència a algunes de les discussions i premisses que eren abordades pels estudis d'arts, especialment a través de l'exposició d'aforismes.²²⁸ En l'*Speculum medicinae*, Arnau torna a fer referència a qüestions característiques dels alumnes d'arts.²²⁹ En aquest context, un altre fet que podria fer pensar en l'estudi d'arts és que Arnau esmenta el nom d'algunes fal·làcies, com per exemple la *fallacia consequentis*, fet que posa de relleu el coneixement del raonament lògic. Més enllà de la polèmica, el que ens interessa destacar és que aquesta discussió que Arnau va sostenir amb els teòlegs de París en el context de la polèmica escatològica va desencadenar que els teòlegs desqualifiquessin els arguments d'Arnau de Vilanova perquè incorria en la fal·làcia del conseqüent, a causa de la seva interpretació de Daniel (XII,11).²³⁰ Arnau de Vilanova es defensa d'aquesta acusació, tot i que no demostra un coneixement gaire aprofundit del tema. La menció de la *fallacia consequentis* també surt esmentada en el comentari de l'obra de Galè *De malicia complexionis diverse* que Arnau va escriure per als seus estudiants de Medicina, quan afirma que:

“Unde est eciam quod, si propter hoc accipiatur illa proportio universaliter, committetur fallacia consequentis, ac si diceretur: omnis calor superfluous in predicto gradu solvit continuitatem, ergo omnis absolute.”²³¹

²²⁸ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 196, lín. 34-40: “Hec autem premissa sunt propter duo, primum ut ratio pateat eorum que dicuntur circa declarationem prepositi amphorismi; secundum est ut quilibet alumnus artis possit agnoscere et iudicare facilius per seipsum de qualibet expositione cuiuslibet amphorismi vel documenti alterius scripta vel prolata vel a seipso inventa, utrum sint pertinens vel impertinens, sufficiens vel insufficientis.”

²²⁹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 3rb: “Medicus tamen quator dicit esse distinctas, non quia sic membrum realiter informetur, sed quia sic exigit forma mentalis considerationis in opere medicantis, ut sciat alumnus artis, quod lapsus cuiusque naturalis virtutis, in quolibet membro qualitatibus distincte alterantibus recte corrigitur.”

²³⁰ MENSA 2003, pp. 297-301.

²³¹ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 245, lín. 28-31.

Així, doncs, Arnau de Vilanova demostra interès en algunes de les disciplines que s'estudien en els cursos d'Arts. També demostra conèixer diversos problemes i qüestions que es relacionen amb els estudis d'arts, tot i que analitza algunes de les qüestions superficialment. Això tampoc és un argument a favor del fet que no ho conegués, sinó més aviat de la instrumentalització de la informació per a il·lustrar allò que vol afirmar.

4.6. ELS PRIMERS TESTIMONIS DE L'ÚS D'ARISTÒTIL A MONTPELLER A MITJAN SEGLE XIII: CARDINALIS I GILBERT ÀNGLIC

Els estudis d'Alexander Birkenmajer de 1970 posaven de relleu com, ja des del segle XII, diversos metges utilitzen conceptes i idees d'Aristòtil aplicats a la medicina, una pràctica que es farà més evident i constant al llarg del segle XIII.²³² Cal tenir present que els mestres de medicina sovint recorrien a figures com Aristòtil i Avicenna en els comentaris de les obres del currículum mèdic per a clarificar els passatges dubtosos. En el cas de Montpeller, és a partir de mitjan segle XIII quan constatem això i, per tant, l'assimilació de diversos llibres d'Aristòtil en l'àmbit mèdic, i més concretament en els comentaris i les obres que els metges escriuen.

Un dels primers exemples de Montpeller de l'aplicació dels llibres de filosofia natural i de lògica d'Aristòtil en l'àmbit de la medicina és Magister Cardinalis, un mestre de medicina que, tot i tenir una important producció escrita, encara resta molt poc conegut avui dia. La seva presència en els documents de l'època és molt escassa; el seu nom apareix vinculat al magisteri de la Universitat en el document de complementació dels estatuts de la Facultat de Medicina de Montpeller del 14 i 21 de gener de 1240.²³³ Al llarg de la sèrie de documents que se'n conserven, el seu nom no hi torna a aparèixer llevat de la menció d'un professor anomenat *Petrus Cardinali* l'any 1292; no obstant això, si tenim en compte que el 1240 ja era professor i mestre de medicina, la diferència

²³² BIRKENMAJER 1970, pp. 73-87.

²³³ CUM, p. 186, doc. 5.

de cinquanta-dos anys fins al 1292 exercint classe és prou significativa com per a descartar-ne la relació.²³⁴ A més, els seus manuscrits duen la signatura de Cardinalis.

Cardinalis apareix en els estatuts de 1240, quan Enric de Winchester (*Henricus de Guintonia*) fou nomenat canceller de la Universitat.²³⁵ Enric també ha llegat una destacada producció escrita; de fet, alguns manuscrits que duen el seu nom es confonen amb els de Cardinalis. Enric era de procedència anglesa i durant la primera meitat del segle XIII va escriure diverses obres, entre les quals destaca un comentari a la *Isagoge* de Joannici, que es coneix amb el nom de *Medicinales quaestiones*, escrit com a molt tard el 1240, i en la qual es troba la influència de certs aspectes de l'escola de Salern.²³⁶ És probable que Enric de Winchester formés part d'una generació anterior a Cardinalis, molt probablement de la primera generació que, cap al 1220, va conformar la Facultat de Medicina i els seus estatuts, i, per tant, els seus escrits serien el primer testimoni de l'ensenyament mèdic a Montpeller.

La documentació sobre la vida de Cardinalis és escassa, però es conserva un gran volum de manuscrits dispersos en diferents biblioteques i arxius que porten el seu nom.²³⁷ Actualment, existeix un buit historiogràfic sobre la seva obra i el seu paper en la configuració de l'ensenyança mèdica de mitjan segle XIII a Montpeller. Gairebé totes les seves obres resten inèdites en manuscrits, sense edicions renaixentistes destacables, i la seva figura ha estat tractada només puntualment per alguns estudiosos. Això es complica encara més perquè algunes de les obres que se li atribueixen es confonen amb les d'altres

²³⁴ CUM, p. 216, doc. 22.

²³⁵ Enric de Winchester (*Henricus de Guintonia*), mencionat amb el nom de *Chancellorium* en el document anterior. Sobre aquest autor, vegeu ASTRUC 1767, p. 166; WICKERSHEIMER 1979, p. 279; TALBOT/HAMMOND 1965, p. 87; MCVAUGH 1975, pp. 57-71.

²³⁶ Enric de Winchester és autor d'un comentari a la *Isagoge* de Iohannitius (incipit: *Presentis negotii est medicinales questiones*); els manuscrits són: Oxford New Coll., 171, fols. 1-18va (s. XIII) i Bale, Univ. Bibl., D III 20, fols. 122r-137 (incomplet). Vegeu THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 1085; JACQUART 1979, pp. 119-120. Sobre aquesta obra, vegeu també MCVAUGH 1974, pp. 259-283; CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 91-92.

²³⁷ Per a la llista de manuscrits, vegeu principalment, THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 1771; WICKERSHEIMER 1979, pp. 94-95; JACQUART 1979, pp. 53-54.

autors.²³⁸ El manuscrit conservat a la Bibliothek des St. Nikolaus-Hospitals de Bernkastel-Kues ofereix una visió global sobre el seu treball pedagògic amb un conjunt de comentaris a les obres que conformen l'*Articella*.²³⁹ Tot i això, cal tenir present que la seva producció va més enllà dels comentaris al currículum mèdic, i el seu nom apareix en obres sobre el tractament de la visió,²⁴⁰ la lepra,²⁴¹ la febre quartana²⁴² o l'apoplexia,²⁴³ per esmentar algunes de les obres més representatives.

Michael McVaugh ha posat l'atenció sobre aquesta figura en destacar que fou el primer metge que va introduir els treballs de Galè i l'*Articella* en el currículum de la Facultat de Medicina de Montpeller.²⁴⁴ En el seu comentari a la *Isagoge* s'inclouen referències, no només a les obres de lògica d'Aristòtil, sinó també dels seus llibres naturals; de fet, l'ampli ventall d'obres que utilitza en aquest comentari convida a pensar que Cardinalis va introduir el corpus aristotèlic en l'àmbit mèdic de Montpeller de mitjan segle XIII i que, fins i tot, en va ser un dels impulsors. Si prenem com a exemple el seu comentari a la *Isagoge* constatem que, efectivament, gairebé la totalitat de les obres d'Aristòtil hi apareixen mencionades; entre elles, trobem obres de lògica com el *Libro posteriorum*, el llibre tercer dels *Topica*, el *Secundo elencorum*, els *Predicamentis*; obres de filosofia natural com el *De caelo et mundo*, el *De generatione et corruptione*, el *De*

²³⁸ Justament amb Enric de Winchester i Ricard Anglicus; sobre aquest darrer autor vegeu la problemàtica, a *inf.* nota 245 i 247.

²³⁹ Ms. 222, Bernkastel-Kues, Bibliothek MS. Bibliothek des St. Nikolaus-Hospitals, fols. 1r-181r. Per la descripció del contingut *sup.* nota 186.

²⁴⁰ Íncipit: "Cum sint oculi corporis lucerna", Cambridge, Gonville and Caius 379 (599), fols. 149rb-152rb (incomplet) THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 698 (folis erroris); WICKERSHEIMER 1979, p. 95; JAMES 1908, p. 433; Cambrai, Bibliothèque municipale 916, fols. 224-228 (THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 341). A Cardinalis, també se li atribueix un *Collirium pro oculis*, Graz, Universitätsbibl, II 594, fol. 95v; JACQUART 1979, pp. 53-54.

²⁴¹ Íncipit: "Cura talis est et (?) dieta debet esse"; Oxford, Bodleian, E musaeo 19, fol. 116va-b; THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 361; WICKERSHEIMER 1979, p. 95.

²⁴² París, Bibliothèque Nationale lat. 6976, fol. 126, JACQUART 1979, p. 53.

²⁴³ Íncipit: "Scire debes quod apoplexia duplex est"; WICKERSHEIMER 1979 p. 53; THORNDIKE/KIBRE 1963, cols. 380, 1405.

²⁴⁴ McVAUGH 1974, p. 271; Sobre aquesta qüestió, vegeu també GARCÍA BALLESTER 1982, pp. 101-102; SALMÓN 2004, pp. 134-137; CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 399; LUGT 2011, pp. 21-23.

somno et vigilia, els *Meteorologica*, el *De anima*, el *Primo phisicorum* o bé els llibres sobre els animals –en aquest cas, la traducció de Michael Scot.²⁴⁵ El seu comentari a la *Isagoge* és, veritablement, molt interessant en aquest sentit, ja que s’hi entreveu una discussió filosòfica sobre els principis del món en el qual Aristòtil juga un paper cabdal:

“Unum esse rerum principium tam philosophi quam theologi²⁴⁶ atestantur, set theologi subponunt, quod philosophi probant. Vult ergo philosophus quod si plura essent rerum principia, plures essent mundi, set non sunt plures, ergo nec principia. Item si plura essent principia, destrueretur naturam boni, hoc autem est inconue(niens), ergo etc. Item nisi esset vnum principium principaliter non causatum, set causa omnium esset in infinitum procedere, sed non est procedere in infinitum, ut (ai)t Philosophus in *Libro Posteriorum*, ubi probat status ergo etc. Item scribitur in *Libro celi et mundi* (quod) (u)nus est Deus creator omnium cuius propieta(te)s (emi)nent, proprietatibus creaturarum, ergo quod

²⁴⁵ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, esp. fols. 1ra-b, 3vb, 5ra, 5va, 11ra, 14ra-rb, 34ra, 40b, 42ra, etc. La llista de manuscrits d’aquesta obra és la següent: Íncipit: “Unum esse principium rerum tam philosophi quam theologi”: còpia del segle XV: Bernkastel-Kues (Cues), Bibliothek des St. Nikolaus-Hospitals Ms. 222, fols. 1-48v (THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 1605; JACQUART 1979, p. 53); Còpia del segle XIII-XIV: Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha, Amplonian Collection Q. 173, fols. 84-128 (JACQUART 1979, p. 53); Erfurt, Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha, Amplonian Collection Q. 181, fols. 49-69 (THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 1605; WICKERSHEIMER 1979, p. 94); Würzburg, M.p med. Q.1, fols. 14r-60v (THORNDIKE/KIBRE 1963, col. 1605; WICKERSHEIMER 1979, pp. 94-95); Al marge superior del ms. de Würzburg (fol. 14rb) hi ha l’addició de “Lectura Rikardi Anglici”, i això ha portat a atribuir aquesta obra i les que segueixen a continuació en el manuscrit al metge de Salern de finals del segle XII i principis del XIII, Ricard Anglicus (Riccardo Anglicus). Vegeu THURN 1970, pp. 11-12. Tanmateix, al fol. 60vb diu: “expliciunt glosule magistri cardinalis supra Johannitium.” De la mateixa època hi ha documentat un Ricardus de Montepessulano a qui s’atribueixen alguns tractats mèdics, com el *De signis et prognosticis de digestionem anatomia*, i que a vegades s’ha vinculat amb Ricard Anglicus; vegeu JACQUART 1979, p. 257. També hi ha un Ricardus Anglicus, canonista anglès, que va estar a Bolonya (on hi havia l’escola jurídica més important d’Europa) i va dur a terme una important producció escrita, el qual a vegades es confon amb el metge que porta el mateix nom; vegeu KUTTNER 1965, cols. 676-681.

²⁴⁶ *cor.* teologi

(De)us (p)er hoc et per multa alia probari potest vnum esset rerum principium, huic unico et simplicissimo principio (?) additur trinitas quod sic ostenditur.”²⁴⁷

En aquest cas, constatem que en el comentari de *Cardinalis* la filosofia té un pes molt important; en l’inici de l’obra, l’autor s’acosta al debat filosòfic de l’averroisme que planteja la problemàtica de la doctrina de la creació i la naturalesa, i del lloc de la medicina en les ciències, una qüestió que desenvoluparà en els folis següents a través d’un gran ventall d’obres d’Aristòtil.²⁴⁸ *Cardinalis*, a més, demostra tenir coneixement del sil·logisme amb les formulacions que desenvolupa i això posa de relleu l’assimilació de la lògica aristotèlica en l’àmbit mèdic, un fet que es corrobora en comprovar l’ampli ventall d’obres d’aquest camp que són emprades en aquest comentari.

A més, aquesta no és l’única obra seva on trobem referències a Aristòtil; *Cardinalis* també va recórrer a Aristòtil per comentar els aforismes d’Hipòcrates en la seva *Glose cardinalis supra amphorismos ypocratis*.²⁴⁹ En aquest cas, *Cardinalis* explica, en comentar la qüestió dels exemples mèdics, que el metge ha de considerar cada cas que tracta com si fos diferent i que, a través d’aquests casos, ha d’arribar a principis universals a partir del judici. *Cardinalis* presenta les etapes que, des de l’observació fins a

²⁴⁷ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 1ra. Aquesta mateixa obra es conserva en un altre manuscrit del segle XIII a Würzburg amb algunes variants importants; Würzburg, Universitätsbibliothek, M.p med. Q.1, fol. 14ra: “Unum esse principium tam philosophi <o phisici?> attestantur, sed theologi supponuntur quod philosophi probant ultra non (esse) quod si essent plura principia rerum plures essent mundi, sed non sunt plures ergo nec principia... Item scribitur in *Libro Celi et Mundi* quod unus est Deus creator omnium principia... Item scribitur in *Libro de Celi et mundi*, sed non sunt plures ergo nec principia... Item scribitur in *Libro Celi et Mundi* quod unus est Deus creator omnium cuius proprietates eminent proprietatibus creaturarum.” Ed. MORPURGO 1993, p. 101. L’autor atribueix aquestes paraules al mestre salernità Riccardo Anglico, ja que el manuscrit conté una nota marginal que així ho suggereix. Si fos així, l’origen del text podria ser l’escola de Salern i, de fet, això té sentit perquè enllaça amb el contingut i les discussions de l’escola salernitana sobre la naturalesa de la medicina i les ciències. Tanmateix, ens manca un estudi aprofundit sobre aquesta qüestió per poder validar les hipòtesis i, encara més, per establir la relació entre Salern i Montpeller durant aquesta etapa primerenca que, sense cap mena de dubte, generava un intens debat sobre aquestes qüestions.

²⁴⁸ Vegeu MORPURGO 1993, pp. 100-102; MCVAUGH 1994, pp. 5-6.

²⁴⁹ *Glose cardinalis supra amphorismos ypocratis*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fols. 107r-143v.

la formació d'un judici universal, estableixen aquest procés, i destaca el paper de l'experimet i del judici.²⁵⁰ En aquesta formulació constatem, en efecte, la influència dels *Analytica posteriora*.

En definitiva, l'obra de Cardinalis posa de relleu que a mitjan segle XIII Aristòtil ja s'aplicava en els comentaris del currículum mèdic de Montpeller, de forma similar a com es feia en altres parts d'Europa, no només en la vessant de la lògica sinó també en la de la filosofia natural. Així, doncs, sembla que és amb Cardinalis com a *magister* quan diversos llibres d'Aristòtil comencen a introduir-se en els comentaris mèdics de Montpeller o, si més no, ell és un dels primers testimonis que els aplica. El que no sabem és com es va produir aquesta assimilació: va ser a Montpeller? Eren metges que procedien d'altres regions d'Europa, com París o Salern, els qui ho van establir? On estudiaven Arts els metges de Montpeller? Dit això, és probable que el mateix Cardinalis hagués estat un dels mestres d'Arnau de Vilanova quan va estudiar Medicina durant la dècada de 1260 o, com a mínim, hem de suposar que els seus comentaris a l'*Articella*, amb les mencionades referències a Aristòtil, eren coneguts per Arnau durant la seva etapa com a estudiant.

Cardinalis no és l'únic exemple d'això. Hi ha altres autors de l'època que utilitzen reiteradament les obres d'Aristòtil, com Gilbert Ànglic, un metge format a París que arribà a Montpeller al voltant de 1240 i hi va acabar d'escriure algunes de les seves obres.²⁵¹ Gilbert és autor d'obres de gran importància en la cultura mèdica d'aquella època i dels anys posteriors, com per exemple el seu *Compendium medicinae*, redactat entre el 1250 i 1260, obra que durant molts anys gaudí d'una gran difusió i de diverses impressions renaixentistes. Gilbert, per tant, sembla que va culminar la seva carrera a Montpeller, com altres metges del moment. El que ens interessa destacar de Gilbert és el seu ús d'Aristòtil durant aquests anys. En el mateix *Compendium Medicinae*, Gilbert facilita un gran nombre de citacions de diverses obres d'Aristòtil, entre les quals

²⁵⁰ *Ibid.*, fol. 107rb; aquest assumpte ha estat analitzat a McVAUGH/SALMÓN 2014, pp. 120-123. Aquí Cardinalis fa ús del ranomanet d'Aristòtil dels *Analytica posteriora*, 100a4.

²⁵¹ Per a la llista d'obres de Gilbert Ànglic (o d'Aquila), vegeu PANSIER 1904, p. 505; WICKERSHEIMER 1979, pp. 191-192.

destaquen, principalment, els *Meteora*.²⁵² Però n'hi ha moltes més, que fan referència als llibres sobre els animals d'Aristòtil, als llibres de filosofia natural, etc. En aquest domini es pot constatar una certa influència d'autors àrabs, ja que Gilbert extreu diverses referències d'Aristòtil de l'obra d'Avicenna.²⁵³ Això posa de relleu el paper que alguns autors van tenir a l'hora de difondre aquestes discussions i com alguns metges les van conèixer per tercers i no a través dels textos mateixos dels autors clàssics.

En una altra obra de Gilbert, el seu comentari al líquid de l'orina de Gil de Corbeil, el *Commentarii in versus Aegidii de urinis* –una obra que estava en possessió d'Arnau²⁵⁴–, Gilbert proporciona una dotzena de referències a Aristòtil, entre les quals es troba també el *De animalibus*.²⁵⁵ Tot això planteja una qüestió important: l'any 1240 encara no hi ha creada una Facultat d'Arts a Montpeller però en canvi hi ha diversos metges, com Cardinalis o Gilbert Ànglic, que demostren un gran domini d'obres d'Aristòtil aplicades en l'àmbit mèdic, no només de la filosofia natural sinó també de la lògica. Aquests exemples posen de relleu que, a mitjan segle XIII, un gran ventall d'obres d'Aristòtil estaven presents en els comentaris de les obres mèdiques de Montpeller i en les discussions entre medicina i filosofia natural.²⁵⁶ Per tant, quan Arnau de Vilanova va estudiar medicina, diverses obres d'Aristòtil ja estaven plenament integrades en els comentaris i en altres obres de medicina.

²⁵² Per a una anàlisi de les autoritats emprades en el tractat, vegeu KURDZIALEK 1963, pp. 106-126, especialment per a Aristòtil, 109-117. Vegeu també HANDERSON 1918, p. 25.

²⁵³ KURDZIALEK 1963, p. 110.

²⁵⁴ CHABÀS 1903, p. 192, n. 44: “Item unus libellus de urinis Egidii.”

²⁵⁵ MCVAUGH 2011, pp. 189-211. Una relació dels manuscrits d'aquest tractat a RIHA 1994, pp. 64-65.

²⁵⁶ Arnau menciona l'obra de Gilbert en el seu tractat *De considerationibus operis medicinae*; ARNAU DE VILANOVA 1988, p. 133: “et summis que potissime magni voluminis sunt, sicut in historiis Gilleberti.” Sobre aquesta qüestió, vegeu GIL 1988, p. 60. Cal tenir present que aquestes discussions que es fonamentaven en les autoritats dels antics no només pretenien explicar els autors o conciliar les seves afirmacions, sinó també construir una imatge sobre el tòpic de discussió; sobre aquest procés amb relació a la percepció visual, vegeu SALMÓN 1997, pp. 397-420.

III PART: ARNAU I ARISTÒTIL: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

5. ARISTÒTIL EN L'OBRA D'ARNAU

Quin és l'estat actual dels estudis sobre la influència d'Aristòtil en Arnau de Vilanova? Aquesta qüestió ha estat tractada en diverses ocasions des de dues vessants independents, la mèdica i la religiosa. Amb relació a l'obra mèdica, disposem dels estudis introductoris que encapçalen les edicions crítiques de les obres que aborden aquesta qüestió, principalment amb relació a l'obra que el volum edita, i per això aquesta anàlisi es relaciona amb el text concret però no presenta un marc global. Pel que fa a l'obra teològica o religiosa, la seva filosofia ha estat objecte d'una anàlisi centrada en l'antimotisme i l'antiescolastisme d'Arnau, però no s'ha abordat en conjunt amb totes les dades disponibles.

5.1. L'OBRA MÈDICA I ARISTÒTIL

A continuació presentem una síntesi dels diferents punts en què s'ha tractat la influència de l'aristotelisme en els escrits mèdics d'Arnau. En aquest sentit, les tres obres de medicina teòrica i de filosofia natural que citem a continuació contenen referències a Aristòtil i aprofiten algunes de les seves idees: són el *Tractatus de intentione medicorum*, el *Tractatus de humido radicali* i l'*Speculum medicinae*. D'aquestes obres, només les dues primeres s'han publicat amb una edició crítica i el consegüent estudi introductor en què s'aborda la qüestió d'Aristòtil.

Pel que fa al primer tractat, el *Tractatus de intentione medicorum*, cal dir que Arnau hi utilitza un seguit de tesis i conceptes aristotèlics per tal de conjugar la filosofia natural d'Aristòtil amb la medicina de Galè; es tractava de conciliar les dues disciplines i establir, d'aquesta manera, els límits de la certesa mèdica i l'ús que el metge ha de fer de la ciència natural.²⁵⁷ Aquest tractat és un dels primers escrits de la seva etapa com a docent i és un intent d'integrar el galenisme medieval en la cultura mèdica de Montpeller amb

²⁵⁷ Vegeu MCVAUGH 2000, pp. 127-197.

l'objectiu de constituir la medicina com una disciplina independent i autònoma de la filosofia natural. Les qüestions sobre Aristòtil plantejades en aquesta obra són les següents:

1. L'ampli ventall de citacions a Aristòtil: en efecte, en aquesta obra hi ha citades una gran varietat d'obres aristotèliques perquè l'objectiu és conjugar determinades divergències entre Aristòtil i Galè que *a priori* semblen contradictòries.
2. En aquest tractat, Arnau formula quina és la intenció del metge amb relació a la filosofia natural. Un dels primers elements que cal tenir present sobre la utilització d'Aristòtil en el camp mèdic és la necessitat de defensar el valor com a ciència de la medicina; tot i que en la formulació d'Arnau la medicina està més propera a l'*ars* (per la part pràctica que té la medicina; per tant, el metge, segons la visió d'Arnau, ha de conèixer la filosofia natural en la mesura que li serveixi per a exercir la seva pràctica mèdica), també és cert que la formulació de la disciplina mèdica s'inclou dins de la concepció de ciència aristotèlica, mitjançant la qual, a partir de raonaments generals, es poden extreure conclusions específiques. L'obra posa de relleu, doncs, la interiorització d'algunes idees d'Aristòtil que s'expressen en aquests termes.
3. La formulació de l'"instrumentalisme mèdic" –tal com el planteja Michael McVaugh–, un element molt important en la medicina d'Arnau, sobretot perquè estableix una nova formulació mèdica mitjançant la qual s'arriba a conjugar, en determinats aspectes, la via del filòsof de la naturalesa i la del metge.²⁵⁸

Amb aquest tractat ens trobem, doncs, davant d'una obra que interioritza molts aspectes de les obres d'Aristòtil. Un altre dels escrits en què Arnau utilitza la figura i les obres d'Aristòtil és el *Tractatus de humido radicali*. En aquest cas, Arnau utilitza Aristòtil per desenvolupar la seva teoria de l'humit radical. Cal tenir present que, tot i que aquest concepte no és pròpiament aristotèlic, la filosofia natural d'Aristòtil tindrà un

²⁵⁸ Vegeu *sup.* p. 31.

paper rellevant en la seva definició. Arnau estableix una clara demarcació dels dos fluids corporals principals del cos i construeix una nova teoria de l'humit radical.²⁵⁹ Els elements més destacables en l'àmbit aristotèlic són:

1. La humitat radical és un tema de discussió que abasta diverses disciplines i, per això, autors de diversos àmbits acadèmics –especialment metges i filòsofs de la naturalesa– escriuran sobre aquesta qüestió. Tanmateix, Arnau dona a aquesta obra un caire de filosofia natural més que de medicina pràctica, atès que l'objectiu és aclarir la naturalesa de la humitat radical a través de l'especulació filosòfica en lloc d'aportar remeis mèdics.
2. Amb el concepte d'humit radical trobem qüestions filosòfiques presents en els llibres naturals d'Aristòtil: el nexa vital calor/humitat (un tema fonamental en les obres biològiques d'Aristòtil), les reaccions fisiològiques del cos, l'alimentació, les febres, etc. La majoria d'aquestes qüestions tenen relació amb les obres biològiques i de filosofia natural d'Aristòtil.
3. Per aquestes dues raons, Arnau de Vilanova utilitza també un gran ventall d'obres d'Aristòtil. Les referències a determinats tractats de l'Estagirita són la base per a desenvolupar les teories següents:
 - a. del creixement/alimentació,
 - b. de la reconstitució de la humitat radical,
 - c. de l'origen del semen de tot el cos com a residu de l'última digestió.²⁶⁰
4. Les citacions són rarament literals. En aquest tractat predomina la citació d'Aristòtil a través del seu nom i no, en canvi, amb el del Filòsof. Per contra, en la resta d'obres mèdiques analitzades, Arnau menciona Aristòtil preferentment com el Filòsof.
5. Al marge de les obres que explícitament remeten a Aristòtil, segons que es desprèn de l'estudi crític, Arnau utilitza tòpics que apareixen en els *Parva naturalia*.

²⁵⁹ Vegeu CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 15-269.

²⁶⁰ *Ibid.*, p. 111.

6. En aquest sentit, el discurs d'Arnau s'articula entre les categories de la *Metaphysica* i de la filosofia natural aristotèlica, i es refereix més als textos que remetien a processos generals de la matèria i la forma (principalment els *Meteorologica*, el *De generatione et corruptione* i el *De anima*) en lloc d'aquells que descriuen processos biològics.²⁶¹ Arnau, per tant, conserva un esquema aristotèlic emprant els instruments que li són útils per a la descripció i l'articulació de l'humit radical. I això queda palès en la fisiologia que presenta Arnau a partir del *De anima* d'Aristòtil, en què s'atorga un paper significatiu a la calor vital/natural, nutritiva, informadora i conservadora del cos, ja que aquesta calor és l'instrument dels actes de l'ànima.²⁶² Tot això ens permet comprovar la gran influència d'Aristòtil, fins al punt de que “en resulta, en conjunt, una ‘aristotilització’ del concepte d'humitat radical”.²⁶³

Amb aquests dos exemples podem constatar la influència que el Filòsof exercí en l'estructuració de conceptes d'Arnau. La seva posició és clara: Aristòtil rep el tractament d'autoritat en el camp del saber, alhora que és utilitzat en diverses ocasions per sustentar i construir una nova ciència mèdica que la faci autònoma de la filosofia natural. El problema de les contradiccions entre autoritats és una qüestió important que reclama, en Arnau, una obra que abordi diversos aspectes d'Aristòtil i de Galè, com el *Tractatus de intentione medicorum*. Tanmateix, aquest tema apareix de forma puntual en d'altres obres: per exemple, en la *Repetitio super Vita brevis* Arnau aconsella que en un cas concret que aporten Rasis i Joan de Damasc que concorda amb les sentències d'Hipòcrates i Galè en la medicina i d'Aristòtil, s'ha d'acceptar; però si, per altra banda, discrepen en tot, s'ha de rebutjar, tot i que la raó del defecte d'aquella posició no sigui mínimament clara, perquè és més versemblant que aquest s'enganyi a falses imaginacions que aquells s'equivoquin.²⁶⁴

²⁶¹ *Ibid.*, p. 125.

²⁶² *Ibid.*, p. 126.

²⁶³ *Ibid.*, p. 416.

²⁶⁴ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 215, lín. 737-746: “Pro tertio autem, scilicet principiorum, tradunt Rasis et Johannes Damascenus hanc regulam in suis amporismis, scilicet quod advertendum est utrum id quod traditur sive ponitur ab aliquo concordet cum sententiis, precipue Ypocratis

Aquestes dues obres són les que tenen més citacions d'Aristòtil. La resta d'obres d'Arnau editades inclouen menys referències i tracten aspectes puntuals. Les obres no editades amb edició crítica encara no incorporen aquest estudi, com passa amb l'*Speculum medicinae*. Quan analitzem, més endavant, cada una de les referències entrarem amb més detall en totes aquestes qüestions.

5.2. L'OBRA RELIGIOSA I ARISTÒTIL

Pel que fa a l'obra religiosa, l'estudi d'Aristòtil o la influència de l'aristotelisme en el seu pensament s'ha centrat sempre en un aspecte de la seva filosofia: l'antiescolastisme. Tot i que Arnau de Vilanova va formar-se en medicina i va exercir la pràctica mèdica, també tenia inquietuds espirituals i religioses que el van dur a escriure una obra religiosa complexa i extensa. Amb relació a Aristòtil, podem destacar en la seva obra religiosa dos elements rellevants. El primer d'ells és que trobem citat Aristòtil de manera directa en pocs casos, molts menys que en l'obra mèdica. Per tant, podem constatar que la utilització d'Aristòtil per part d'Arnau està directament relacionada amb el caràcter 'científic' de la medicina.

Un segon element característic de l'obra religiosa és el que s'ha denominat l'antiescolastisme d'Arnau. En aquest sentit, cal tenir present que, si bé en l'obra mèdica Arnau es caracteritza per ser un autor típicament escolàstic, amb una metodologia d'estudi centrada en la literalitat del text, l'estudi de la lògica, la gramàtica, l'ús de glosses, etc., en l'obra religiosa pot ser titllat d'autor antiescolàstic que carrega contra els tomistes i els teòlegs de París seguidors de la filosofia de Tomàs d'Aquino. En aquest sentit, el que Arnau no accepta és la barreja del cristianisme amb l'aristotelisme, és a dir,

et Galieni in medicina et Aristotelis in naturalibus. Nam si sic adherendum est illi dicto; si vero discordet, in toto respui debet licet ratio defectus illius positionis non pateat, quia verisimilius est quod iste unus –posito etiam quod esset illis equalis ingenio et experientia– decipiatur falsis imaginationibus quam quod illi erraverunt.”

que l'assimilació a Déu sigui, o si més no segueixi, la via metafísica dels doctors aristotèlics.²⁶⁵

Tanmateix, això no vol dir que Arnau ataquí Aristòtil, sinó que, més aviat, critica la Teologia cristiana fusionada amb Aristòtil i aquells qui la defensen. Per a Arnau, Aristòtil té, en medicina, un paper d'autoritat. En l'obra religiosa, s'empra Aristòtil de forma molt més minoritària, però sempre des de la mateixa òptica. En qualsevol cas, és cert que existeix una relació entre l'Arnau metge i l'Arnau reformador espiritual; ara bé, fins a quin punt aquestes dues facetes representen dues personalitats diferenciades? Hi ha diversos exemples que posen de relleu aquesta qüestió: en el camp mèdic, Arnau accepta la interpretació aristotèlica de la concepció, mitjançant la qual el pare aporta l'ànima i la mare només contribueix amb el fetus; aquesta concepció mèdica també es troba present en escrits religiosos de la mateixa època en què Arnau promulga aquestes tesis, concretament en l'*Allocutio super Tetragramaton*.²⁶⁶ Tanmateix, cal tenir present que a principis de 1290 Arnau desenvolupa una teoria del coneixement des de dues perspectives diferents, mèdica i teològica, i té la intenció de reconciliar-les a través del *Tractatus de intentione medicorum* i els llibres de caire religiós com la *Introductio in librum Ioachim de semine scripturarum* i l'*Allocutio super Tetragramaton*, aquests dos darrers enllestits el 1292.²⁶⁷

Un altre exemple és l'ús de les mateixes formulacions en obres mèdiques i religioses. Entre l'obra mèdica i l'obra religiosa hi ha diferències considerables però també hi ha elements comuns. En aquest cas, Arnau utilitza Aristòtil de forma similar en

²⁶⁵ FORTUNY 1989a, p. 43; Vegeu també CARRERAS 1939, pp. 199-230. Tot i això, les tesis que desenvolupa Fortuny s'han de prendre amb prudència ja que la presentació del pensament aradldià es realitza sense distingir etapes evolutives en l'obra d'Arnau de Vilanova; sobre aquest aspecte, vegeu PERARNAU 1991, p. 40, n. 57; i, més concretament, PERARNAU 1992, pp. 40-47.

²⁶⁶ ZIEGLER 1998, pp. 62-63. Aquesta qüestió també s'analitza a MCVAUGH 2001, pp. 52-53.

²⁶⁷ Així, doncs, no seria fins al 1300, l'any de la seva confrontació amb els teòlegs de París i el *Medicationis parabole*, que ja estan veritablement fusionats; vegeu MCVAUGH 2001, pp. 66-67. Tot i això, el 1280 es produeix un moment d'inflexió amb Ramon Martí (i el possible accés a l'obra de Tomàs d'Aquino), amb qüestions que sortiran el 1290.

les dues vessants. Les seves referències en l'obra religiosa, emperò, són molt més limitades; Arnau menciona Aristòtil com a mínim de quatre obres religioses (i una d'apòcrifa), i ho fa des d'una perspectiva molt similar a com ho fa en l'obra mèdica. En l'obra religiosa hi ha molt poques referències directes a Aristòtil, i aquestes ens remeten als *Topica*, l'*Ethica* i la *Metaphysica* (i algun cas particular que es repeteix en l'obra mèdica).

5.3. LA POSICIÓ D'ARNAU ENVERS L' AVERROISME

Una altra qüestió és la posició d'Arnau envers l'averroisme. L'obra d'Ibn Rušd (conegut al món llatí amb el nom d'Averrois) va ser molt important per als seus contemporanis. Averrois fou el comentarista d'Aristòtil més important del món àrab, i gran part de la seva obra fou traduïda al llatí, comentada i discutida. Averrois és autor d'un gran nombre de tractats mèdics entre els quals destaca el *Liber Canonis de Medicinae* (*Kitàb al-kulliyat*), també conegut com el *Colliget* en el món llatí. Aquesta obra, traduïda al llatí el 1285, va generar una sèrie de discussions que van tenir gran repercussió en la medicina de l'edat mitjana i en els debats mèdics, molt especialment a Montpeller.²⁶⁸ De fet, l'arribada del *Colliget* a l'òrbita de Montpeller també va influir en corrents mèdics molt més racionalistes enfrontats a altres propostes com la d'Arnau de Vilanova.

Averrois també és autor d'altres tractats mèdics, com per exemple el seu *Comentari a la Uryūza* o *Poema de la medicina* d'Avicenna (traduït al llatí sota el títol d'*Avicennae Cantica*), un comentari compost amb la mateixa estructura i contingut que la seva extensa obra en prosa, el *Liber Canonis de Medicinae*, una modalitat emprada pels metges àrabs mitjançant la qual compendiaven en vers els seus propis treballs escrits en prosa per tal de facilitar l'aprenentatge de la medicina.²⁶⁹ Averrois també va comentar gairebé la totalitat de l'obra d'Aristòtil i algunes de les seves aportacions en aquest camp foren discutides per Arnau de Vilanova, tot i que d'altres foren assimilades positivament.

²⁶⁸ GARCÍA BALLESTER 1987, pp. 317-332.

²⁶⁹ Edició del text àrab, versió llatina i traducció a l'espanyol, a AVERROIS 2010.

Quan Arnau de Vilanova va escriure el seu primer tractat mèdic, el bisbe de París, Étienne Tempier, tot just promulgava la condemna de la interpretació heterodoxa d'Aristòtil per Averrois de 1270 i 1277. Durant la dècada de 1280, el *Colliget* d'Averrois i el seu comentari als *Cantica* d'Avicenna foren coneguts a Montpeller i van desencadenar una discussió important.²⁷⁰ Arnau de Vilanova va conèixer l'obra d'Averrois i, de fet, en les seves obres fa referència a diversos tractats seus; al marge del *Colliget*, al qual fa diverses referències, Arnau també utilitza elements dels seus comentaris a la *Physica*.

A banda de les referències, cal tenir present que Arnau es va posicionar en contra d'Averrois: en els *Aphorismi de gradibus*, Arnau declara explícitament haver escrit tres tractats en contra d'ell: el *Tractatus de intentione medicorum*, el *De considerationibus opere medicine* i l'*Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*.²⁷¹ A vegades, Arnau li retreu no haver entès certs passatges d'Aristòtil.²⁷² Però és a partir de 1295, amb els *Aphorismi de gradibus*, quan comença l'antiaverroisme d'Arnau, un distanciament que, com va destacar Juan A. Paniagua, ve més donat per la repercussió del seu racionalisme en teologia que per desacords en temes d'epistemologia mèdica.²⁷³ Tot i això, l'antiaverroisme ja està present des de l'inici del període de la seva docència en obres com el *Tractatus de intentione medicorum*. En aquest sentit, Michael McVaugh estableix d'aquesta obra que Arnau

“is more concerned with the dangers than with the benefits that will arise from imagining that medicine can, as Averroes has proposed in the *Cantica*-commentary, be understood as a science whose goal is to know rather than art whose purpose is to heal.”²⁷⁴

²⁷⁰ GARCÍA BALLESTER 1987, pp. 317-332.

²⁷¹ Arnau de Vilanova, *Aphorismi de gradibus*, p. 201, lín. 32-37.

²⁷² Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 959-961, *cit. inf.* pp. 111-112; Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum galieni de malicia complexionis diversae*, p. 190, lín. 8; *cit. inf.* nota 417.

²⁷³ PANIAGUA 1964, p. 322; SALMÓN 2004, p. 139.

²⁷⁴ MCVAUGH 2000, p. 196.

Si Arnau es caracteritza per un antiaverroisme, d'altra banda no podem desestimar que, en alguna ocasió, Arnau és deutor dels comentaris d'Averrois, tot i no estar-hi totalment d'acord. Algunes de les seves tesis són utilitzades per fer convergir la filosofia natural i la medicina. En aquesta línia, alguns dels temes més destacats són:

1. La relació entre la *proportio* i la *complexio* que apareix en el tractat *Tractatus de humido radicali*, analitzada per Chiara Crisciani i Giovanna Ferrari en l'estudi de l'obra.²⁷⁵ En aquest tractat, Arnau utilitza el concepte de *proportio* amb la idea d'una proporció entre calor i humitat vinculada a la durada de la vida. La base d'aquesta idea apareix en el tractat aristotèlic dels *Meteorologica*, en el qual Aristòtil afirma que la proporció correcta entre calor i humitat és essencial per a la vida.²⁷⁶ Més enllà del tractat aristotèlic, que coneixia i del qual potser fins i tot posseïa un exemplar, Arnau també sembla conèixer la breu paràfrasi d'Averrois al *De longitudine et de brevitate vitae* d'Aristòtil, en què el concepte de *proportio* té certa rellevància. Averrois afirma que la mort del cos està relacionada amb l'existència d'una *proportio magna* de calor i humitat, si s'entén la proporció com l'equilibri correcte entre ambdues qualitats. Com posa de relleu l'estudi introductori, Arnau no segueix aquesta equació però n'extreu la base per a la seva concepció de la restauració adient de la humitat.
2. Arguments que apareixen en la condemna d'Aristòtil de 1270 i 1277, especialment de a la interpretació averroista. En el *Tractatus de humido radicali*, Arnau engloba com a pertanyents a una secta aquells que s'oposen a diverses afirmacions que contrargumenta amb relació a la humitat radical i l'alimentació. Aquesta crítica s'adreça, entre d'altres, a Averrois, i d'entre les seves contraargumentacions n'hi ha una que fa referència a una idea que surt esbossada

²⁷⁵ CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 124-125.

²⁷⁶ Aristòtil, *Meteorologica*, IV.2, 379b35 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): "Accidit autem hoc pati omnibus, cum optineatur materia et humiditas: hec enim est que terminatur ab ea que in natura caliditate. Quamdiu enim insit in ipsa ratio, natura hoc est."

en la condemna de París: la idea equivocada que mitjançant la restauració de la humitat radical pot donar-se una duplicació de la matèria en una forma única.²⁷⁷

3. La teoria de les febres. La recepció del *Colliget* llatí al món universitari a partir de l'any 1285 va comportar, entre moltes altres coses, el debat sobre les febres i noves formulacions sobre aquest tema.²⁷⁸ Averrois va establir una relació entre les dues calors, les quals sorgeixen del cor i s'estenen arreu del cos.²⁷⁹ Les diferents postures que apareixen a finals del segle XIII a Montpeller sobre la naturalesa de les febres tenen com a base l'aportació d'Averrois, ja sigui per a considerar-la o per a refutar-la.
4. En el comentari al text galènic *De malicia complexionis diverse*, Arnau remet a una asseveració d'Averrois sobre la física en un comentari a Aristòtil. En aquest cas la segueix, ja que Averrois li aporta informació per a descriure elements que no estan presents en l'obra aristotèlica.²⁸⁰

Al marge d'aquests aspectes, Arnau sovint recrimina a Averrois que no compregui determinats passatges d'Aristòtil. Averrois és conegut com el 'Comentador', i així l'anomena quan s'hi refereix en el *Tractatus de humido radicali*:

“Quod autem quidam expositores Aristotelis non parvi dixerunt –membra secundum speciem et formalia esse que ordinatur ad formales actiones anime, que vere et manifeste actiones sunt, licet secundum plus et minus, sicut alia a carne et pinguedine; materialia vero sicut carnem et pinguedinem, que alicui notabili et manifeste actioni anime exercende non deputantur– licet in se aliquam habeat veritatem, tamen scimus hoc non convenire

²⁷⁷ L'acusació contra els filòsofs de París de 1277: 148 “Quod homo per nutritionem potest fieri alius numeraliter et individualiter”; CUP, p. 552. *Cit.* per CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 119.

²⁷⁸ Analitzat a GARCÍA BALLESTER/SÁNCHEZ 1985, p. 109; GARCÍA BALLESTER 1987, pp. 317-332. Una anàlisi sobre el tractament de les febres a partir dels manuals mèdics es troba a DEMAITRE 2013, pp. 35-66.

²⁷⁹ Ho va fer seguint Galè, però també hi intervenen elements que es troben al llibre quart dels *Meteorologica*, com per exemple elements que formen part del procés de putrefacció.

²⁸⁰ En aquest cas, tal com veurem més endavant, Arnau utilitza una referència dels comentaris d'Averrois a la *Physica* d'Aristòtil que no està present en Aristòtil. Cal tenir en compte que en aquest comentari galènic, igual que en la còpia del comentari sobre el *De morbo et accidenti*, trobem una actitud diferent cap a l'averroisme, molt probablement pel tipus d'obra i per les qüestions que s'hi desenvolupen.

intentioni Aristotelis, cum plane in textu de generatione de carne secundum speciem et materiam fecerit mentionem.”²⁸¹

Arnau llança una crítica a determinats comentaris d’Aristòtil que mal interpreten la idea original. Per exemple, en aquest cas arremet contra allò que els expositors o comentaristes d’Aristòtil que havien dit que els membres segons l’espècie i formals són aquells que són ordenats cap a les accions formals de l’ànima, les quals són accions vertaderes i manifestes. En aquest cas concret, Arnau nega la doble subdivisió, filosòfica i fisiològica, que defensen els “quidam expositores Aristotelis non parvi” i els recrimina no haver entès el Filòsof, ja que aquest no diferencia els membres segons el tipus o la matèria. Arnau posa l’exemple que els materials com la carn i el greix no es consideren que hagin d’exercir cap acció notable i manifesta de l’ànima. Aquests comentadors són, en primera instància, Albert el Gran i Averrois, de qui el mateix Albert extreu l’argument.²⁸² Arnau continua tot defensant que, malgrat el grau de certesa que hi pugui haver, això no coincideix amb les intencions d’Aristòtil, tal com va exposar clarament en el *De generatione* segons l’espècie i la matèria. Per tant, Arnau confronta les interpretacions d’Aristòtil amb alguns temes concrets que tracta, una característica que a vegades l’apropa més a les discussions dels filòsofs de la naturalesa que als metges.

En l’*Speculum medicinae*, Arnau torna a arremetre contra Averrois. En aquest cas, Arnau afirma que atès que en un membre no hi ha només una qualitat indivisible, que és la seva complexió, té la virtut de totes les qualitats.²⁸³ Per aquesta raó, amb la virtut d’una qualitat manifesta la seva acció en algú que la pateix, el metge diu que opera amb una qualitat. Per això, Arnau recrimina que alguns que no ho van entendre i van anotar, com

²⁸¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 959-967.

²⁸² Vegeu, sobre aquest punt, CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 117-118.

²⁸³ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 7vb: “Cum in membro non sit una, et in divisibilis qualitas, quae est complexio eius, sed quia virtutem habet omnium qualitatum, et ideo cum virtute unius qualitatis manifestat actionem suam in aliquo passo, Medicus utens sermonibus ad sufficientiam non ad necessitatem dicit, quod agit cum una qualitate: Quia aliqui non intelligentes posuerunt Averroes quod medicina corpus alterat, sicut et cibus scilicet per qualitates, quas relinquit post transmutationem eius in chylo, et in chymis et ultimo in humiditatibus membrorum.”

Averrois, que la medicina altera el cos com el menjar a través de les qualitats, les quals deixa després de la transmutació del menjar en quilo i en quim, i finalment en les humitats dels membres. Més endavant, en la mateixa obra, Arnau presenta la posició d'Averrois amb relació a les virtuts: afirma que hi ha virtuts quaternàries perquè divideix les secundàries en dues, unes que, de manera indiferent, manifesten el seu efecte en qualsevol òrgan, com passa amb la corrosiva o la ulcerativa.²⁸⁴ Altres estan localitzades en certs òrgans, com la virtut provocativa de la menstruació ho està en la matriu, o la generativa de la llet en les mamelles. Arnau, doncs, es posiciona clarament en alguns aspectes contra Averrois i contra els seus seguidors, i ho fa no només durant el període de docència a Montpeller, quan declara explícitament haver escrit obres contra l'averroisme, sinó també en altres moments de la seva vida. Tot i això, cal tenir present que en algunes qüestions també n'és deutor i quan li convé emprar-lo per a il·lustrar algun aspecte, també ho fa. Un altre element que cal tenir present és la seva posició envers la concepció de ciència que, com veurem a continuació, suposarà un atac frontal a la concepció de la medicina d'Averrois.

²⁸⁴ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 9ra: “Tertiae vero, quae ex tertio, quae alio nomine vocantur proprietates. Averrois tamen dicit esse quartas virtutes, quoniam secundas distinguit in duas: nam earum quaedam sunt, quae indifferenter manifestant effectum suum in quolibet organo, sicut abstersiva, corrosiva, ulcerativa etc. quaedam vero determinatae in aliquibus organis, aut magis in illis, quam in caeteris, ut provocativa urinae in urinalibus, vis prouocativa menstruorum in matrice, generativa lactis in mammillis et ita de consimilibus.”

6. ARISTÒTIL I LES DISCUSSIONS MÈDIQUES DEL SEGLE XIII

6.1. LA MEDICINA ÉS UNA CIÈNCIA O UN ART?

Les discussions mèdiques del segle XIII contenen una marcada influència de l'aristotelisme com a conseqüència de la consolidació de l'estudi de les obres d'Aristòtil a les facultats d'arts. Això va fer que els metges estipulessin la naturalesa de la disciplina mèdica i de la seva tasca com a 'coneixement', és a dir, com una *scientia* que derivava dels principis de les causes universals als efectes específics. Aquesta concepció havia de prevaler, alhora, amb aquella que entenia la medicina com un art o una tècnica, en el qual la pràctica tenia un pes important en la producció de coneixement. A partir del segle XIII són diversos els metges que comencen a dotar la medicina d'un contingut teòric o filosòfic que fins llavors no existia. Aquesta concepció teòrica de la medicina és la que establirà les pautes filosòfiques per a consolidar la disciplina mèdica com una ciència.

Els conceptes de 'ciència' i 'art' tenen el seu origen en la civilització grecoromana. Els termes exactes eren el d'*epistème* i *téchne* en grec, i el de *scientia* i *ars* en llatí, respectivament; mentre que el concepte de *scientia* es pot traduir com a 'ciència' només en el sentit que significa coneixement empíric a partir de la deducció, el concepte d'*ars* es pot entendre com la tècnica en el sentit d'habilitat que s'aprèn a través de l'experiència o com la capacitat humana per a produir a través de l'acció, segons la concepció aristotèlica.

El metge utilitza tant el coneixement teòric com l'experiència de la seva praxi en el tractament als pacients, part denominada 'art', entenent el concepte sota l'accepció aristotèlica. Així, doncs, en aquella època, el concepte d'art no es defineix en contraposició amb el de ciència, com podríem arribar a concebre avui dia, sinó que inclou el coneixement mèdic, les accions i les habilitats. Aquest és un significat molt diferent del que avui dia donem a aquest darrer concepte; mentre que 'ciència' fa referència a allò que forma part del mètode científic, 'art' es refereix a les arts visuals i al treball artístic.²⁸⁵ El

²⁸⁵ Sobre l'evolució i la construcció del concepte 'científic' i 'coneixement científic', vegeu ROSS 1962, pp. 62-85.

concepte de l'art en sentit aristotèlic aplicat a la medicina rau, doncs, en la capacitat de producció, allunyada de l'estètica, tot i que avui dia el desenvolupament de l'art vinculat a la creació artística ha fet que aquest concepte quedi apartat de la branca mèdica.²⁸⁶

Així, doncs, la noció de ciència en el sentit aristotèlic va tenir un paper molt important en la formació de la disciplina mèdica durant aquest període; si d'una banda, la medicina es considera una ciència pel coneixement que derivava dels principis de les causes universals fins als efectes específics, de l'altra també és considerada un art, una professió exercida en el tractament dels pacients.²⁸⁷ Aquesta concepció s'emmarca en el concepte de ciència de l'edat mitjana, emprat per a definir el coneixement demostratiu, que inclou tant la filosofia natural com les ciències matemàtiques, físiques i mecàniques.²⁸⁸

En aquest àmbit hi ha dues qüestions d'Aristòtil que ens interessen especialment. La primera és el concepte de ciència experimental i el mètode científic, una qüestió que Aristòtil tracta en diverses obres, entre les quals hi ha els *Analytica posteriora*.²⁸⁹ Aquí, Aristòtil hi estableix les pautes de la ciència demostrativa i la certesa de les premisses científiques a través del sil·logisme; de fet, Aristòtil desenvolupa una veritable 'cultura epistemològica' per a avaluar i produir coneixement.²⁹⁰ Cal tenir present que, durant l'edat mitjana, els arguments científics es fonamenten en l'autoritat o la raó, la qual pot ser inductiva –de l'experiència particular se'n poden extreure unes conclusions generals– o bé deductiva –el coneixement dels universals pot aportar explicacions dels

²⁸⁶ Sobre aquesta qüestió, vegeu WIELAND 1993, pp. 165-166.

²⁸⁷ Sobre aquestes dues qüestions, vegeu DEMAITRE 1975, pp. 103-123.

²⁸⁸ Així, doncs, la medicina és considerada també una filosofia, ja que és un art liberal que estudia la natura; vegeu DELARUELLE 1970, p. 233.

²⁸⁹ És a l'edat mitjana, amb les traduccions del corpus aristotèlic, quan es produeix una interessant discussió sobre la ciència i el seu mètode; sobre aquesta qüestió, vegeu SERENE 1982 pp. 497-517; LOHR 2004, pp. 251-269. Vegeu, també, WEISHEIPL 1984, pp. 435-470, en aquest cas centrat en l'escola d'Oxford, especialment a través de Robert Grosseteste i Roger Bacon, i la seva aportació als ideals científics de l'edat mitjana.

²⁹⁰ Sobre aquest assumpte, amb relació als *Analytica* d'Aristòtil, vegeu DETEL 2004, pp. 1-14.

particulars.²⁹¹ En la tradició aristotèlica, ‘ciència’ significa el coneixement teòric que deriva en conclusions a través del sil·logisme; ‘ciència’, per tant, es refereix a un hàbit intel·lectual mitjançant el qual ens predisposem a acceptar unes conclusions que són vertaderes i certes perquè deriven d’una demostració sil·logística dels principis universals.²⁹² Aquesta concepció de la ciència serà la base del model teòric de la medicina que es construeix durant aquesta època. En altres obres, com l’*Ethica*, Aristòtil estableix la distinció entre la ciència, definida com un mètode demostratiu, i l’art, que defineix com un mode productiu (o disposició productiva) acompanyat de la raó vertadera.²⁹³ Les arts, per tant, es destinen a formes de coneixement pràctic, i el seu concepte d’art està vinculat amb el procés de produir, més que no pas al de producció artística tal com l’entenem avui dia. Com veurem a continuació, aquests elements són els que utilitzà Arnau de Vilanova per a desenvolupar el seu concepte de ciència.

El segon element que cal tenir present és el tractament de la medicina en termes d’epistemologia, és a dir, com a teoria del coneixement, un aspecte que Aristòtil només tracta en l’*Ethica*. A través de diversos exemples de la medicina i la pràctica del metge, Aristòtil presenta la medicina com un model metodològic per a l’ètica, ja que la medicina constitueix el prototip d’una combinació entre teoria i pràctica diària, i això serveix com a model ideal pel filòsof ètic.²⁹⁴ Per a Aristòtil, l’ètica és més una pràctica que una teoria i per tant, una de les seves raons fonamentals és l’aplicació pràctica en la vida, igual que l’objectiu de la medicina és el de guarir el malalt a través de la pràctica mèdica.²⁹⁵ Per tant, l’ètica, com la medicina, brega amb situacions individuals i per aquesta raó no només s’ha de conèixer la veritat com una regla general sinó també saber actuar en casos individuals, igual que en la medicina s’ha de conèixer el tractament individual de cada

²⁹¹ Aquests dos mètodes ja hi són presents, independentment de l’autoritat de les Sagrades Escripures. Vegeu BURNETT 1988, pp. 151-176.

²⁹² Aristòtil, *Analytica priora*, I.1, 24a-25a.

²⁹³ Aristòtil, *Ethica*, VI.4, 1140a-b. En aquest sentit, Aristòtil remet a la seva definició de ciència descrita als *Analytica* (1139b) i, a continuació, aborda la qüestió de l’art (1140a).

²⁹⁴ Sobre aquest aspecte, vegeu JAEGER 1957, pp. 59-60. Aquí hom trobarà també una selecció de les analogies entre medicina i ètica.

²⁹⁵ JAEGER 1957, p. 55; LLOYD 1968, p. 68.

pacient.²⁹⁶ L'exemple de la medicina serveix a Aristòtil com a model d'anàlisi teòrica de l'ètica, però també per la seva aplicació pràctica en la vida humana i l'educació.

L'analogia de l'ètica amb la medicina és important en aquelles parts en què Aristòtil aborda els fonaments teòrics de la disciplina ètica i dels seus mètodes. Un exemple d'això el trobem quan Aristòtil afirma que els metges no es formen només a través dels treballs (o llibres) de medicina, encara que aquests siguin de pràctica i introdueixin l'estudiant al tractament i a les disposicions naturals; aquests llibres només són d'utilitat a aquells que tenen l'experiència adequada i, en canvi, són inútils als qui no coneixen la ciència mèdica.²⁹⁷ Aristòtil destaca la importància de l'experiència en la medicina per a establir una analogia amb les lleis i les constitucions polítiques, les quals seran d'utilitat per a aquells que puguin teoritzar i aplicar-les en situacions concretes. Aquestes analogies tenen força importància ja que moltes de les doctrines ètiques que presenta en depenen, no només de la medicina sinó també de la biologia, i això legitima la seva proposta ètica.²⁹⁸ Així, doncs, podem concloure que, per a Aristòtil, l'ètica és el prototip d'una ciència no filosòfica assimilable a la medicina, ja que aquesta disciplina il·lustra l'essència de l'ètica.²⁹⁹ Abordar la medicina com una ciència epistemològica servirà de model per a la concepció teòrica dels metges de l'edat mitjana i especialment en la concepció arnaldiana.

Abans d'analitzar la relació que Arnau de Vilanova té amb aquesta visió de la medicina, cal tenir present el vincle de la medicina amb les ciències especulatives, ja que

²⁹⁶ JAEGER 1957, pp. 59-60; LLOYD 1968, p. 68.

²⁹⁷ Aristòtil, *Ethica*, X.9, 1181b2-6 (trad. de Robert Grosseteste, *ALD*): “Non enim videntur neque medicativi ex conscriptionibus fieri, quamvis temptent dicere non solum curaciones, set et ut {id est qualiter} sanentur utique et ut {id est qualiter} oportet curare singulos dividentes, habitus. Hec autem expertis quidem utilia esse videntur, nescientibus autem, inutilia.”

²⁹⁸ LLOYD 1968, pp. 68-83.

²⁹⁹ HÖFFE 2008, p. 118: “Um seiner Einsicht das Befremdende zu nehmen, weist Aristoteles auf den analogen Sachverhalt in der Medizin und der Steuermannkunst hin. Die Medizin ist in der Ethik geradezu der Prototyp einer dem alltäglichen Bewusstsein bekannten nicht-philosophischen Wissenschaft, die die Eigenart der Ethik illustriert.” Sobre l'aplicació dels principis filosòfics de l'*Ethica* com a fonament de les teories mèdiques, vegeu WEHRLI 1951, pp. 36-62.

d'aquí sortirà el concepte de medicina com a ciència. Ja hem fet esment de la importància de la traducció llatina de la *Isagoge* i del *Pantegni* per a establir el nou model mèdic. La traducció llatina de la *Isagoge* va donar a conèixer al món llatí la sentència “Medicina dividitur in duas partes, scilicet in theoreticam et practicam”.³⁰⁰ Aquesta divisió entre una medicina teòrica i una de pràctica marcarà el desenvolupament de la disciplina mèdica de l'edat mitjana. Constantí l'Africà, en el pròleg de la seva adaptació del *Pantegni*, també va classificar el coneixement humà en tres filosofies: la física, l'ètica i la lògica, i va concloure que la medicina no pertany exclusivament a cap d'aquestes tres ciències, tot i que està fonamentada en totes tres, ja que emprava arguments lògics i tracta un fenomen que és natural i moral alhora.³⁰¹

Els comentaris i les introduccions de la *Isagoge* que apareixen a principis del segle XII en l'àmbit de Salern reflexionen sobre la naturalesa de la medicina i la seva posició en la jerarquia de les ciències; els primers exemples en són els metges Bartomeu i Màrius de Salern, com també els comentaris anònims coneguts amb el nom de Chartres i Digby.³⁰² Aquestes introduccions de la *Isagoge* són els primers textos que posen èmfasi en la vessant teòrica de la medicina, alhora que subordinen la pràctica a la teoria. Els metges proporcionen una visió de la naturalesa de la medicina fonamentada en la *physica*

³⁰⁰ MAURACH 1978, p. 151 § 1, i continua el text: “quarum theoretica dividitur in tria, i. in contemplationem rerum naturalium et non naturalium et earum, quae sunt contra naturam, ex quibus sanitatis, aegritudinis et neutralitatis scientia procedit.”

³⁰¹ “Cum totius patris scientie generalitas tres principales partes habeat, omnes enim seculares seu divine littere subiciuntur loyce, ethice seu phisice, medicina enim litteralis cui harum posset subici a compluribus solet dubitari. Soli enim loyce non supponitur, cum neque propria inventio nec iudicium in ea dominantur. Phisice soli non subicitur, cum non tantum necessariis, sive probabilia sive non probabilia sint, fulciatur argumentis. Ethice soli videtur absurdum subici, cum oporteat medicum esse rationabilem rerum naturalium et moralium tractatorem, constat quia in omnes incidit diversis cogitationibus omnibus subici.” Pròleg del *Pantegni* (*Constantinus Africanus, Theoretica Pantegni*), British Library, Ms. Harley 5098, fol. 1ra. Edició del pròleg a JACQUART 1994, p. 84.

³⁰² KRISTELLER 1976, pp. 57-87; amb llista de manuscrits en apèndix, pp. 75-87; sobre aquests comentaris, vegeu també JORDAN 1987, pp. 137-145.

i, d'aquesta manera, la medicina s'entén com una ciència ja que és una disciplina basada en la reflexió i el raonament dins de la branca de la física.³⁰³

Per això no és estrany que durant aquesta època detectem per primera vegada el terme *physicus* aplicat a medicina i la concepció de la medicina com una branca de la *physica*. Un dels primers testimonis documentats que va establir aquest vincle a Montpeller és Aldebert de Sarrebrück, al voltant de 1137, quan afirma que “Phisica qua sedes medicis”.³⁰⁴ Un altre exemple és el document de Guilhem VIII de Montpeller, de 1181, en què menciona les “scolas de fisica in Montepessulano” per a fer referència a les escoles de medicina.³⁰⁵ Per tant, és el desenvolupament d'una medicina teòrica allò que promou l'assimilació d'aquesta disciplina amb la filosofia de la naturalesa.

A partir del segle XII, observem que progressivament, els mestres de medicina italians comencen a dotar la medicina d'un contingut teòric o filosòfic que fins llavors no existia, ja que fins aleshores la medicina s'havia basat fonamentalment en la pràctica. Aquesta concepció teòrica de la medicina la dotarà de pautes filosòfiques per a consolidar-la com a ciència. Arnau de Vilanova va participar activament en la definició de medicina i en dotar-la d'eines teòriques (i pràctiques) per a atorgar-li el sentit de *scientia* aristotèlica.

6.2. ARNAU DE VILANOVA I LA CONCEPCIÓ DE LA MEDICINA COM A CIÈNCIA ARISTOTÈLICA

A partir del segle XIII van sorgir noves definicions sobre la naturalesa de la medicina, entre les quals destaca la d'Avicenna, que definia la medicina com la ciència

³⁰³ Sobre la qüestió de la construcció teòrica i pràctica de la medicina establerta pels metges de Salern i la seva dependència de la física, vegeu JACQUART 1992, pp. 102-110.

³⁰⁴ TURCHINI 1956, p. 362: “Hinc adolescenti succeditur advenienti Mons pessulanus, cui presidet incolo sanus Phisica qua sedes medicis concessit et edes hic et doctrina preceptaque de medicina a medicis dantur, qui rerum vim meditantur, sanis cautelam, lesis adhibendo medelam, ergo maneus didicit breviter, quod physica dicit, perspiciens causas nature res sibi causas.”

³⁰⁵ CUM, vol. 1, p. 180, doc. 1.

del cos humà amb relació a les seves disposicions de salut i malaltia, i a l'estat per a recuperar la salut:

“Dico quod medicina est scientia qua humani corporis dispositiones noscuntur ex parte qua sanatur vel ab ea removetur, ut habita sanitas conservetur et amissa recuperetur. Potest autem aliquis dicere, quod medicina dividitur in theoreticam et practicam; sed tu totam ipsam posuisti theoreticam, cum dixisti quod est scientia.”³⁰⁶

D'aquesta definició, en trobem ressonàncies en la proposta que Arnau de Vilanova donarà en l'*Speculum medicinae*, en la qual defineix la medicina com la ciència que té per objecte conèixer les disposicions del cos humà com a cos sanable, així com la conservació de la salut o la seva recuperació quan l'ha perduda:

“Medicina est scientia cognoscendi dispositiones humani corporis, in quantum sanabile, et conservandi sanitatem inuentam in eo, et restituendi deperditam, quantum possibile fuerit.”³⁰⁷

La medicina és per a Arnau una *scientia* que es fonamenta en la natura, i la filosofia natural aristotèlica era l'eina indispensable per a conèixer aquesta natura. Prossegueix Arnau, en l'*Speculum medicinae*:

“Et ideo recte dividitur in theoreticam et practicam: nam theoretica est pars illa, in qua dispositiones sanabilis corporis cognosci docentur, quantum necessarium est ad opus explendum. Practica vero est pars illa, in qua modus recte operandi describitur, secundum exigentiam dispositiones praecognitae.”³⁰⁸

³⁰⁶ AVICENNA 1507, I, doctrina I, fol. 1ra. En efecte, Avicenna estableix l'estatus de ciència demostrativa pel recurs del concepte de *scientia* (que tradueix el terme àrab *'ilm*). Per a Avicenna, la medicina és la ciència del cos humà en tant que aquest és sanable. Amb la seva definició, Avicenna se situa com un conciliador de les opinions oposades de Galè i Aristòtil. Vegeu JACQUART 2002, pp. 321-324. El metge italià Pietro d'Abano també parteix d'aquesta mateixa premissa d'Avicenna: “Medicina est scientia, qua humani corporis dispositiones noscuntur ex parte qua sanatur et ab ea removetur, ut habita sanitas conservetur et amissa recuperetur.” PIETRO D'ABANO 1565, fols. 5vb-6ra.

³⁰⁷ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 1ra.

³⁰⁸ *Ibid.*, fol. 1ra.

La medicina consta d'una part teòrica i d'una altra de pràctica. La medicina teòrica té per objecte d'estudi les disposicions del cos sanable en la mesura que és necessari per la seva tasca, i la medicina pràctica aplica aquestes disposicions en el cos del pacient. Sota aquesta pauta, Arnau diferencia entre una disposició natural, que és la *sanitas*, i una disposició contrària a la salut, el *morbus*, que remou la salut del cos; les disposicions del cos sanable es divideixen en les coses naturals, les no naturals i les coses contràries a la natura.³⁰⁹ A la vegada, la medicina teòrica es divideix en tres parts: fisiologia, higiene i terapèutica, i patologia; la fisiologia estudia les 'coses naturals' (els elements, les complexions, els humors, els membres, les virtuts, les operacions i els esperits); la higiene i la terapèutica examinen les 'sis coses no naturals', és a dir, aquells elements que poden afectar la salut de manera positiva o negativa (l'aire, l'exercici, la dieta, el descans i el son, les emocions i l'evacuació de residus).³¹⁰ Finalment, la patologia analitza l'*aegritudo*, és a dir, les coses contràries a la natura que coneixem com a malaltia.³¹¹

Una de les primeres obres que Arnau va escriure durant el seu període de docència fou el *Tractatus de intentione medicorum*, escrit per a resoldre el problema de les contradiccions entre les autoritats i per a definir els límits de la certesa mèdica i l'ús que el metge ha de fer de la ciència natural. Aquí, Arnau de Vilanova posa les bases de la seva epistemologia mèdica en plantejar-se el debat sobre si la medicina és una ciència (*scientia*) o una tècnica (*ars*), i les diferències entre els objectius del metge i els del filòsof natural. El punt inicial sembla ser –tot i que Arnau no ho explicita– la distinció d'Avicenna sobre la doble via per a conèixer la veritat, la filosòfica i la mèdica:

“Iam nos alibi sepe dixisse recolimus quod intentio artificis medicine ad unicum finem principalem ordinatur, tantummodo videlicet ad custodiam dispositionis naturalis (que

³⁰⁹ *Ibid.*, fols. 1ra-b: “Cum igitur perfecta notitia sanabilis corporis habeatur per considerationem rerum naturalium et non naturalium et contra naturam: idcirco sapientes Medici diviserunt in has tres partes theoreticam: nam dispositiones sanabilis corporis cum non sint in genere nisi tres, scilicet sanitas, aegritudo et neutralitas, est sciendum quod sanitas sub rebus naturalibus comprehenditur: quia formaliter est vel complexio membrorum.”

³¹⁰ Vegeu una descripció genèrica d'aquests elements a MENSA 2012, pp. 490-498.

³¹¹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 1rb: “Aegritudo vero omnis res est contra naturam.”

sanitas vel temperamentum naturale vocatur) in humano corpore, precipue et in partibus eius. Quod enim contrarium illius dispositionis (quod morbus vocatur) nititur remove a corpore, hoc non est propter se sed propter dictum finem, unde illud intenditur principaliter et per se, istud autem propter illud.”³¹²

Aquesta definició s’assembla a la *Isagoge* de Joannici quan afirma que l’operació de la medicina té un triple efecte, el primer dels quals és la custòdia de la salut:

“Operatio medicinae triplicem effectum habet: aut enim custodit sanitatem secundum similitudinem suam aut ex infirmitate aut sanitatem ex contrario.”³¹³

També Averrois en el *Colliget* ho destaca de la mateixa manera, entenent la medicina a través de dues vies que tenen l’objectiu de conservar la salut i eliminar la malaltia:

“Conservare sanitatem et remove egritudinem, est adhuc ista pars divisa in duas partes”.³¹⁴

Arnau conclou que el metge és un tècnic pràctic que es guia pels sentits i per aquesta raó, s’ha de centrar en els elements de la filosofia natural que li serveixin per a la seva tasca. Així, doncs, la intenció del metge és la d’ordenar cap a un únic fi principal, que no és altre que la custòdia de la disposició natural en el cos humà, anomenada salut o bé temperament natural: el contrari d’aquesta disposició, la malaltia, s’esforça per a treure la disposició natural del cos. En aquesta obra, Arnau també va definir l’actitud que el metge havia d’adoptar cap a la filosofia natural amb la idea de construir l’exercici de la medicina com una disciplina autònoma:

“Indiget autem medicus preter hanc doctrinam operativam doctrina etiam cognitiva ante istam, que tamen ad hanc intentionaliter ordinatur –cuius ratio est quoniam recte operari

³¹² Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 100, lín. 8-12.

³¹³ *Isagoge* de Joannici § 92 *De Operatione Medicinae*, ed. MAURACH 1978, p. 172.

³¹⁴ AVERROIS 1553, I, 1, fol. 5ra.

non potest artifex aliquis ad formam aliquam vel effectum aliquem attingendum nisi illam formam et causam eius perfecte cognoscat, quia sine hoc opus suum regulare non potest, utpote instrumenta formam producentia in materiam convenienter applicare.”³¹⁵

El metge orienta el seu coneixement i teorització cap a la pràctica, i per això, segons Arnau, el metge no està interessat a entendre més teoria (o filosofia natural) que la necessària perquè regeixi la seva pràctica. Aquesta afirmació té, en efecte, reminiscències de la concepció de la medicina que hem vist en l'*Ethica* d'Aristòtil, en la qual s'afirma que el metge ha de conèixer primer els principis universals, els quals són necessaris per a guarir una malaltia o, en aquest cas, tractar millor el pacient, i després ha de saber-los aplicar en casos particulars.³¹⁶ Aquest exemple és important per a dotar la medicina d'un caràcter epistemològic alhora que assenyala la importància de la teoria. Ressonàncies d'aquesta idea es troben també en la posició del metge italià Pietro d'Abano, molt proper a Arnau en aquest aspecte, quan afirma que “*Medicinae autem finis non veritas est, sed operari*”.³¹⁷

Pietro d'Abano també presenta la medicina, no només com un art, sinó com una ciència aristotèlica, atès que l'objecte de la medicina és un art relacionat amb les coses que poden ser o no, i que també és un art que arriba a la persona.³¹⁸ En aquest cas, Pietro d'Abano uneix els conceptes de teoria i de pràctica a través de l'intel·lecte humà, com una facultat especulativa, d'una banda, i pràctica de l'altra, alhora que unifica la facultat intel·lectual del coneixement amb la de la producció.³¹⁹ Així, doncs, Pietro d'Abano especifica dues virtuts necessàries per als metges: el coneixement a través dels llibres dels principis universals i el coneixement adquirit per l'observació de l'acció dels

³¹⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 101, lín. 8-10.

³¹⁶ Aristòtil, *Ethica* X9, 1180b20 (trad. de Robert Grosseteste, *ALD*): “Et nichil forte prohibet bene curare et non scientem entem, considerantem autem diligenter accidencia in unoquoque propter experientiam, quemadmodum et medici quidam videntur sui ipsorum optimi esse, alteri nichil utique potentes sufficere. Nichil autem minus forte volenti artifici fieri et speculativo, ad universale eundum esse videbitur utique et illud cognoscendum qualiter contingit. Dictum est enim quoniam circa hoc sciencie.”

³¹⁷ PIETRO D'ABANO 1565, differentia III, fol. 8ra, § 2.

³¹⁸ Pietro d'Abano tracta aquesta qüestió en la differentia III; PIETRO D'ABANO 1565, fols. 5va-8r.

³¹⁹ FEDERICI 1999, pp. 227-255. Vegeu també TURETTA 2008, pp. 659-731.

medicaments en els cossos particulars; la medicina és, en definitiva, un art que opera.³²⁰ Amb aquesta asseveració podem observar que la seva concepció de la medicina també assumeix una influència directa del concepte d'*ars* esbossat per Aristòtil en l'*Ethica*, i dels elements que el caracteritzen, sobretot quan Pietro d'Abano afirma que “sed finis theoricæ veritas est, practicæ vero opus, Ethicorum secundo”.³²¹ Així, doncs, la seva obra també té un paral·lelisme amb la proposta d'Arnau de Vilanova; els dos metges conceben la naturalesa de la medicina i la tasca mèdica sota les mateixes pautes aristotèliques.

A finals del segle XIII, l'arribada de la traducció llatina del *Colliget* d'Averrois portarà a reformular l'articulació entre teoria i pràctica mèdica.³²² La seva entrada en la discussió va propiciar un nou punt de vista epistemològic en definir la medicina com un art operatori fonamentat sobre els principis vertaders, els quals no es poden desvincular d'aquells que exposa la filosofia. Averrois presenta, en definitiva, la subordinació de la medicina a la filosofia de la natura:

“Et dicimus quod ars medicinae est ars operativa exiens ex principiis veris, in qua quaeritur conservatio sanitatis corporis humani, et remotio sue egritudinis, secundum quod possibile fuerit in quolibet corpore. Quid est, quia finis artis istius non est ad sanandum omnino, sed ad faciendum illud quod potest fieri, et in quantitate convenienti, et postea expectari debet finis”.³²³

En aquesta idea també s'entreveu l'exemple del metge que il·lustra Aristòtil en l'*Ethica*, mitjançant el qual el metge ha de conèixer primer els principis universals per a poder dur a terme una bona pràctica mèdica. El mateix Averrois explica al principi del

³²⁰ PIETRO D'ABANO 1565, fol. 6ra: “Quod est ars operatrix, quae inventa est experimento et ratione conservans sanitatem et removens aegritudinem et haec est veracior diffinitio, quae in aliquo auctorum sit inventa libro.”

³²¹ PIETRO D'ABANO 1565, differentia IIII, fol. 8ra.

³²² JACQUART 2008, p. 40.

³²³ AVERROIS 1553, I, 1, fol. 5ra. En canvi, en el comentari al *Cantica* d'Avicenna, Averrois afirma que “Medicina est ars, cuius actus est ratione et experimento, sanitatem conservans, et aegritudinem curans”, AVERROIS 2010, p. 47.

Colliget que començarà amb les generalitats i a continuació anirà als particulars, formulant normes amb relació al seu propòsit.³²⁴ Averrois, per tant, estipula que la medicina és un art fonamentat, d'una banda, en l'especulació, que és ciència natural, i, de l'altra, en la pràctica, relacionada amb la medicina experimental i l'art de l'anatomia:

“Et dicamus quod aliquod huius artis est speculativum, et illud est eius scientis Naturalis et aliquid eius est practicale. Et pars practicalis est ars medicinarum experimentalis et etiam illus est ars anatomiae.”³²⁵

Averrois accepta que aquesta pràctica dóna certa autonomia a la disciplina, perquè no es pot deduir tot de la teoria, sinó que també es nodreix de l'experiència i del coneixement personal. Averrois distingeix dos tipus de coneixement en medicina: l'especulatiu (o teòric) i el pràctic. Mentre que la filosofia natural abraça els principis d'aquest art a través de l'especulació, l'"artista" ha d'extreure les normes del seu art de l'experiència, i d'aquí aprèn com aplicar diferents medicines en concret.³²⁶ Tot i la importància de la pràctica, Averrois supedita el seu coneixement al de la filosofia.

Davant d'aquesta formulació constatem que, en efecte, Arnau s'aixeca en contra de la submissió de la medicina a la filosofia de la naturalesa que propugna Averrois. Arnau considerava la medicina com una *ars* operativa, però també identificava la concepció de la medicina com a ciència en el sentit aristotèlic, que també es pot fer extensible a l'averroisme mèdic. Aquest podria ser un dels motius que el van empènyer a escriure contra Averrois, sobretot perquè aquest matís adquireix gran importància per a acceptar l'autonomia de la medicina envers la filosofia natural. Arnau comença a escriure sobre aquest assumpte a principis de la dècada dels anys noranta del segle XIII, quan inicia la seva etapa com a docent a Montpeller, i encara fa molt pocs anys que s'acaba de traduir al llatí i que circula pels ambients universitaris de la ciutat el *Colliget* d'Averrois.

³²⁴ LOHR 2004, pp. 265-268.

³²⁵ AVERROIS 1553, I, 1, fol. 5rb.

³²⁶ En el comentari als *Cantica* d'Avicenna, Averrois també hi formula idees similars “Intendit dicere quod Medicina dividitur primo in duas partes, quarum altera theorica, et reliqua practica seu praxia nominatur.” AVERROIS 2010, p. 49.

Però en Arnau, igual que en molts altres metges de la seva època, no es pot dissociar la part teòrica de la pràctica, la part de la ciència i la de l'art. El fet de dotar l'objectiu del metge d'una certa autonomia respecte de la filosofia natural, converteix la seva aportació en una proposta nova en les discussions de la seva època. Arnau de Vilanova era, en definitiva, un metge més racionalista que empirista, que buscava en les obres d'Hipòcrates i Galè (el comentador d'Hipòcrates) un art o procediment racional que ajudés a conservar o adquirir la salut. En el *De consideratione operis medicinae*, Arnau adverteix dels perills que el metge utilitzi un mètode massa empíric en la seva tasca, atès que aquest ha de defugir rutines i teràpies aplicades mecànicament, i ha d'actuar racionalment segons les circumstàncies del pacient. La seva forma d'entendre la medicina, sobretot a partir de l'instrumentalisme mèdic, allunyava la medicina tant de l'especulació teòrica com de l'empirisme no intel·lectual, a voltes criticat durament en algunes de les seves obres. Aquesta és una de les raons que expliquen el seu atac contra els averroistes.

Per tant, podem concloure que l'*Ethica* d'Aristòtil va jugar un paper fonamental en la concepció de la medicina en Arnau de Vilanova i que en la seva formulació de la disciplina mèdica es constaten ressonàncies de la visió de la medicina d'Aristòtil esbossades en l'*Ethica*. En efecte, com ha posat de relleu Michael McVaugh, Arnau tenia com a base del seu saber mèdic la tradició de les arts aristotèliques que distingia entre la *scientia* del filòsof natural i l'*ars* del metge descrita per Aristòtil en l'*Ethica*.³²⁷ Aquesta idea aristotèlica fou una peça cabdal per a configurar la seva proposta mèdica.

En la *Repetitio super Vita brevis*, escrita la primavera de 1301, Arnau tot comentant el primer aforisme d'Hipòcrates, explica per què l'art de la medicina és llarga en termes absoluts.³²⁸ Arnau exposa que, en un sentit, s'entén de manera estricta com la regla rectora d'una certa acció envers un fi, mentre que en l'altre, s'entén de manera àmplia com una col·lecció de preceptes encaminats a un sol fi; així ho entenen Hipòcrates i Galè quan diuen que l'art és llarga a causa del gran nombre de preceptes per a una bona

³²⁷ McVAUGH 2000, p. 27.

³²⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu McVAUGH/SALMÓN 2014, pp. 128-130.

pràctica.³²⁹ Per aquesta raó, l'art mèdica agrupa un nombre cada vegada més elevat d'observacions i de preceptes que serveixen per a formar enunciats generals, és a dir, veritats fixades. Per aquesta raó, afirma Arnau, l'experiència crea l'art:

“Unde si experientia sit casualis non certificat nec per eam respuendum dictum artis correpuans ei; sed si fuerit rationalis, utpote regulata preceptis et observantiis artis, proculdubio facit cognitionem immobilem, et de tali loquitur philosophus quando dicit quod experientia facit artem.”³³⁰

En aquest cas, Arnau fa referència a la *Metaphysica* d'Aristòtil quan afirma que, en efecte, com diu Aristòtil, l'experiència crea l'art.³³¹ Així, doncs, en la medicina podem apropar-nos a unes veritats que s'acumulen en un cos creixent de literatura mèdica, tot i que encara hi hagi qüestions irresoltes que poden ser objecte de discussions.³³² Aquests preceptes o normes per a la bona pràctica es construeixen a partir de l'experiència del metge que aprèn en situacions concretes i amb l'aplicació de medecines diferents a subjectes que tenen malalties diferents; però la variabilitat de tots aquests elements garanteix que fins i tot un sol precepte general sigui difícil d'obtenir. Per això, Arnau s'esforça en la gran quantitat de temes que els metges han demostrat que cal dominar com a matèria prèvia a la pràctica, i amb això dota l'experiència pràctica del metge d'una

³²⁹ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 205, lín. 413-424: “Uno enim modo sumitur stricte, scilicet pro regula rationis directiva operis cuiuslibet ad finem per debita media; et hoc modo accipitur frequenter a medicis nomen artis, ut in antidotariis, quando dicitur ars trociscorum tyri vel tyriace ars confectionis, et hec est regula conficiendi hec vel illud. Alio modo sumitur large, scilicet pro collectione talium regularum, et tunc dicitur collectio preceptorum ad unum finem tendentium; et sic accipitur ab Ypocrate hic, cum dicitur “ars est longa”, et etiam a Galieno on commento, qui dicit quod est ars longa propter multitudinem preceptorum recte operandi, ex quibus verbis exprimit plane, planque sumitur pro collectione preceptorum recte operandi.”

³³⁰ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 214, lín. 717-722; McVAUGH/SALMÓN 2014, p. 123.

³³¹ Aristòtil, *Metaphysica*, 981a5 (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Et videtur fere scientie et arti simile esse experientia, evenit autem scientia et ars per experimentum hominibus; experimentum quidem enim artem fecit, quemadmodum affirmat Polus recte dicens, inexperientia autem fortunam.” Per a una anàlisi sobre les diferents traduccions d'aquest passatge, vegeu *inf.* pp. 226-227.

³³² Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 209, lín. 571-572: “Nam facilius est inventis addere quam omnia scienda invenire, tum quia breviori tempore acquiritur pars quam totum.”

importància cabdal per a formar les normes. Arnau, per tant, incideix en la importància de la praxi mèdica per a establir coneixements.

En una altra obra de medicina pràctica de maduresa que Arnau va deixar inacabada, el *De parte operativa*, també dedica unes quantes línies a definir la naturalesa de la medicina:

“Sanitas pro tanto finis dicitur medicine, quoniam est illud in quo quiescit principium scilicet Medicus vel minister nature in quantum est operans per artem.”³³³

En aquest cas, Arnau afirma que la salut és el propòsit del metge i l'objectiu de la medicina, i també que el metge o ministre de la naturalesa opera per l'art. El raonament que planteja Arnau està en concordança amb la seva visió de la medicina com un art que va plantejar en el *Tractatus de intentione medicorum* i en la *Repetitio super Vita brevis*. En canvi, en el *De parte operativa* el presenta molt breument i sense entrar en gaires detalls, car el tractat té un caràcter pràctic i operatiu.³³⁴ Aquí trobem novament reminiscències de la *Metaphysica* que serveixen a Arnau per a desenvolupar la concepció de la medicina com un *ars* en tant que l'artista treballa el cos humà i opera amb l'art de la medicina. En la *Metaphysica*, Aristòtil analitza breument la producció espontània amb relació als processos de producció artística i natural, i conclou que la forma preexisteix sempre; determinades coses no arriben a existir si no actua aquell qui posseeix art, com per exemple la salut, i en canvi altres sí.³³⁵ L'origen de la producció de l'art està en el

³³³ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fol. 123ra.

³³⁴ Sobre aquesta qüestió, vegeu SALMÓN 2014, pp. 378-379.

³³⁵ Aristòtil, *Metaphysica*, 1034a9-b7 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Dubitabit autem aliquis quare alia FIUNT arte et A CASU, ut sanitas, alia non, ut domus. Causa uero est quia horum quidem est materia \incipiens GENERATIONIS\ in facere et fieri aliquid EORUM QUE ab arte, in qua existit aliqua pars rei, hec quidem talis est QUALIS moueri ab ea illa uero non, et HUIUS HEC QUIDEM sic POTENS HEC AUTEM IMPOTENS. MULTA namque possunt quidem ab IPSIS moueri sed non sic, PUTA SALTARE. Quorum igitur talis est materia, ut lapides, impossibile sic moueri nisi ab alio; sic TAMEN UTIQUE et IGNIS. Propter hoc HEC quidem non erunt sine habente artem, HEC AUTEM ERUNT; ab hiis enim mouebuntur non habentibus quasi artem, moueri uero potentibus eis AUT ab aliis non habentibus artem aut ex parte [...]. Calor enim in motu calorem

coneixement d'allò que es produeix, en aquest cas la salut. Arnau exprem aquesta idea en presentar el símil de l'art de medicina amb l'art d'agricultura perquè, com l'agricultura, la medicina pot ajudar la natura a expressar millor el que veritablement hi ha en la natura:

“In his enim operabilibus, in quibus solum finis est bene operari, sicut in moralibus finis est, in partem oprantis [...] Unde sicut finis agricole, qui operatur per artem agriculture est fructus, qui tamen non est in partem eius, sic et medicine vel Medici finis est sanitas et universaliter in artibus et scientiis, quae habent adinvicem ordinem finis posterioris est in partem prioris.”³³⁶

Al final de la seva vida, Arnau retorna a la idea de l'artífex que va desenvolupar a principis de la dècada de 1290, tot i que la reflexió que elabora en el *Tractatus de intentione medicorum* no és present ni en la *Repetitio* ni en el *De parte operativa*, ambdues obres de caràcter pràctic. Per aquesta raó, la concepció de l'art té un pes important aquí i en la medicina arnaldiana. Arnau havia deixat prou clar en l'etapa final de la seva trajectòria quina era la seva concepció sobre la naturalesa de la medicina, per a la qual l'*Ethica* i la *Metaphysica* d'Aristòtil van tenir un paper destacat, cosa que reflecteix el nivell de coneixement que en tenia i la influència que aquestes dues obres, que Arnau tenia a les seves mans, van exercir en la formulació de la seva concepció sobre la naturalesa de la medicina.

in corpore FECIT; is uero est aut sanitas aut pars, aut sequitur eum pars aliqua sanitatis aut sanitas ipsa. Propter quod et dicitur facere, quia illud facit sanitatem, CUI CONSEQUITUR et accidit calor.”

³³⁶ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fol. 123ra.

IV PART: ESTUDI I ANÀLISI DE LES CITACIONS D'ARISTÒTIL EN L'OBRA MÈDICA
D'ARNAU DE VILANOVA

7. LES OBRES D'ARISTÒTIL CITADES PER ARNAU DE VILANOVA

Són diverses les obres d'Arnau que contenen un gran nombre de citacions i referències a les obres d'Aristòtil i a la seva figura. En conjunt, mostren el grau de coneixement que el metge va adquirir del corpus aristotèlic. De les obres mèdiques autèntiques d'Arnau de Vilanova, n'hi ha com a mínim dotze que contenen referències a Aristòtil:

1. *De medicinis simplicibus*
2. *Repetitio super Vita brevis*
3. *Commentum super tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*
4. *Medicationis parabolae*
5. *De amore heroico*
6. *Tractatus de intentione medicorum*
7. *Tractatus de humido radicali*
8. *De considerationibus operis medicinae sive de flebotomia*
9. *Speculum medicinae*
10. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*
11. *De parte operativa*
12. *De esu carniū*

A continuació presentem un quadre on hem recopilat la informació de les citacions identificades. En la primera columna hem distribuït les obres d'Arnau de Vilanova llistades sota el criteri de l'any d'elaboració. A continuació, esmentem l'obra o obres d'Aristòtil que se citen i fem una classificació per determinar la tipologia de cada una. Els requadres següents ens proporcionen informació sobre la forma de citar: si Arnau cita Aristòtil o només n'exposa la idea, i quina metodologia utilitza quan el cita. També destaquem si Arnau esmenta l'obra a la qual fa referència. Després de l'agrupació i catalogació de les citacions, passarem a analitzar-se una per una.

Obres d'Arnau de Vilanova	Obres d'Aristòtil	Menció d'Aristòtil
Traduccions		
<i>De medicinis simplicibus (Abu-l-Salt)</i>	<i>Problemata</i>	Sí (Aristòtil)
Comentaris		
<i>Repetitio super Vita brevis (Hipòcrates)</i>	<i>Analytica posteriora (3)</i>	No
	<i>Physica</i>	Sí
	<i>Metaphysica</i>	Sí
	<i>De sophisticis elenchis</i>	No
<i>De malicia complexionis diverse (Galè)</i>	<i>Metaphysica (4)</i>	Sí (Filòsof) / No
	<i>Analytica posteriora</i>	No
	<i>De anima</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>Physica</i>	Averrois
	<i>Meteorologica</i>	No
Aforismes		
<i>Medicationis parabola</i>	<i>De generatione et corruptione</i>	No
Medicina teòrica i filosofia natural		
<i>Tractatus de amore heroico</i>	<i>De motu animalium</i>	No
<i>Tractatus de intentione medicorum</i>	<i>Categoriae</i>	Sí (Filòsof)
	<i>De generatione et corruptione</i>	Sí (Filòsof)
	<i>Metaphysica</i>	No
	<i>De partibus animalium</i>	Sí (Filòsof)
	<i>De somno et vigilia</i>	No
	<i>Physica</i>	No
	<i>Topica</i>	No
	<i>De anima (3)</i>	Sí (Filòsof)
<i>Tractatus de humido radicali</i>	<i>Ethica</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>Metaphysica</i>	No
	<i>Physica</i>	No
	<i>De caelo (2)</i>	No
	<i>Meteorologica</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>De generatione et corruptione</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>De historia animalium</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>De generatione animalium (3)</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>De anima (3)</i>	Sí (Aristòtil)
<i>Speculum medicinae</i>	<i>Meteorologica</i>	Sí (Filòsof)
	<i>Secretum secretorum</i>	Sí (Filòsof)
	<i>Topica</i>	Sí (Filòsof)
	<i>De motu animalium</i>	No
	<i>De somno et vigilia</i>	No
	<i>Problemata</i>	Sí (Filòsof)
	<i>De anima</i>	No
	<i>De generatione et corruptione</i>	Sí (Filòsof)

<i>Tractatus de considerationibus operis medicinae</i>	<i>De motu animalium</i>	Sí (Aristòtil)
	<i>Problemata</i>	Sí (Aristòtil)
Medicina pràctica		
<i>Regimen sanitatis ad regem Aragonum</i>	<i>Secretum secretorum</i>	No
<i>De parte operativa</i>	<i>Metaphysica</i>	No
	<i>De motu animalium (2)</i>	No
<i>De esu carnium</i>	<i>Ethica Nicomachea</i>	Sí (Filòsof)

Quadre 3: Obres d'Aristòtil citades per Arnau de Vilanova

Classificació	Obres d'Aristòtil	Referències³³⁷
Lògica	<i>Categoriae</i>	1
	<i>Topica</i>	2
	<i>Analytica posteriora</i>	4
	<i>Elenchi</i>	1
Moral i política	<i>Ethica</i>	2
Filosofia natural	<i>De generatione et corruptione</i>	4
	<i>Liber metheorum</i>	3
	<i>Physica</i>	4
	<i>Liber caeli et mundi</i>	2
	<i>De somno et vigilia</i>	2
	<i>De animalibus</i>	10
	<i>De anima</i>	8
Metafísica	<i>Metaphysica</i>	8
PseudoAristòtil	<i>Problemata</i>	3
	<i>Secretum secretorum</i>	2

Quadre 4: Classificació de les obres citades

³³⁷ Aquest quadre reflecteix les referències directes que hem identificat a l'obra aristotèlica, però això no exclou l'existència d'altres referències que remetin a problemes i a altres qüestions elaborades per Aristòtil.

Segons que es desprèn de les obres citades i referenciades, podem veure que Arnau coneixia gairebé la totalitat de l'obra aristotèlica. En total són un mínim de cinquanta-sis referències, de les quals trenta-nou estan relacionades amb obres de filosofia natural. Amb això queda palès que les obres de filosofia natural són les més utilitzades per Arnau de Vilanova, juntament amb la *Metaphysica*. Les obres de moral tenen un paper reduït i les de lògica també, tot i que en el seu conjunt reflecteixen un gran ventall d'obres.

Quina valoració podem fer d'aquestes dades? Si analitzem la informació recollida en el quadre precedent podem constatar en primer terme, que Arnau de Vilanova coneix la gran majoria d'obres d'Aristòtil que foren traduïdes al llatí durant l'edat mitjana. Arnau també utilitza preferentment el nom de 'Filòsof' per referir-se a Aristòtil, tot i que en ocasions també ho fa pel seu nom de pila. En determinades obres, com el *Tractatus de humido radicali*, Aristòtil és mencionat pel seu nom en gairebé totes les referències, mentre que en altres obres més tardanes, com l'*Speculum medicinae*, Arnau utilitza preferentment el nom de 'Filòsof'.

De tot el conjunt d'obres, n'hi ha tres de medicina teòrica i de filosofia natural que destaquen pel seu nombre de citacions: són els *Tractatus de intentione medicorum*, el *Tractatus de humido radicali* i l'*Speculum medicinae*. A més, hi ha dos comentaris, l'un a una obra d'Hipòcrates i l'altre a una obra de Galè, que també integren un gran nombre de citacions d'Aristòtil.

8. ELS ESCRITS DE LòGICA D'ARISTÒTIL EN LES OBRES D'ARNAU DE VILANOVA

Arnau de Vilanova utilitza diverses obres de lògica. Aquestes obres són les que s'ensenyaven en les escoles d'arts durant el segle XIII. La qüestió que ens interessa esclarir és si a través de la seva anàlisi podem extreure alguna conclusió més sobre el seu ús, com per exemple quina lògica aristotèlica utilitza més, quines traduccions fa servir, si les parafraseja, el domini de qüestions relacionades amb els estudis d'arts, etc. Les obres de lògica emprades són les següents:

1. *Categoriae vel predicamenta*
2. *Analytica posteriora*
3. *Topica*
4. *De sophisticis elenchis*

8.1. LES *CATEGORIAE* D'ARISTÒTIL

Arnau de Vilanova utilitza idees expressades en les *Categoriae* d'Aristòtil en més d'una ocasió. Una de les obres en què ho fa és el *Tractatus de intentione medicorum*, en què les *Categoriae* apareixen citades com a mínim en dues ocasions. Aquestes referències es poden datar a principi de 1290, just a l'inici del període de magisteri d'Arnau. El context d'aquesta utilització és la tercera controvèrsia, centrada en l'existència d'una disposició neutra entre la malaltia i la salut:

“Monstrabimus autem adhuc in ea doctrina quam medicus dat dispositionibus corpori quod eius intentio ad opus recto tramite ordinatur; proinde / etiam coactus hac necessitate, videlicet debite operandi, utitur in doctrina sua sermonibus quibus obviare videtur documento philosophi. Dicit enim quoniam dispositiones humani corporis tres existunt, sanitas scilicet, et egritudo et media dispositio (que neutralitas appellatur); sententia tamen philosophi est quod inter sanitatem et egritudinem media dispositio nunquam sit.”³³⁸

³³⁸ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 118, lín. 24-25. Especialment significativa és la discussió sobre el concepte de *neutrum* galènic que es desprèn de les discussions dels metges de l'època. Vegeu, sobre aquest assumpte, McVAUGH 2000, 163 i seg.; LUGT 2011, pp. 13-46.

Arnau de Vilanova utilitza la idea de la disposició mitjana que apareix en Aristòtil per a conjugar l'afirmació de l'existència dels intermedis entre Galè i Aristòtil, i mostrar que no hi ha cap contradicció en les seves afirmacions. Aquesta idea de la disposició mitjana apareix a les *Categoriae*, tot i que també apareix als *Topica*. La referència de les *Categoriae* ens remet al capítol desè d'aquest llibre, en el qual Aristòtil afirma que en alguns contraris, com malaltia i salut, no hi ha terme mitjà. Tant la malaltia com la salut, continua l'Estagirita, sorgeixen per naturalesa en el cos i, per aquesta raó, és necessari que totes dues hi siguin presents.³³⁹ Tanmateix, Aristòtil també afirma que, quan no sigui necessari que es doni l'un o l'altre, pot existir un terme mitjà.³⁴⁰

A continuació, Arnau de Vilanova es proposa mostrar, en aquella doctrina en la qual el metge dóna a les disposicions del cos, que la seva intenció és ordenada per tal d'operar correctament; per això, obligat per aquesta necessitat, el metge també utilitza en la seva doctrina discursos en els quals es veu que anticipa (o concorda) allò ensenyat pel Filòsof, a saber, que les disposicions del cos humà són tres, és a dir la salut, la malaltia i la disposició mitjana (anomenada neutralitat). Tot i així, remarca Arnau, és sentència del Filòsof que entre la salut i la malaltia mai no es dóna la disposició mitjana.

Sota aquesta premissa, Arnau de Vilanova articula el terme situat enmig de dos pols, el qual associa a una disposició, una condició del pacient que és diferent de la malaltia i de la salut. Arnau afirma que en el cos humà existeixen tres disposicions: la salut, la malaltia i el punt mitjà, anomenat *neutralitas*. Per a fonamentar-ho, fa ús de la sentència del Filòsof que afirma que, entre la salut i la malaltia, existeix la 'disposició mitjana'. Aquesta disposició neutra té per a Arnau dos sentits: la condició en la qual es troba el pacient quan passa de la malaltia a la salut o a la inversa, i també és el nom que descriu un estat de discràsia que no arriba a la malaltia.

Un altre element interessant que podem extreure d'aquesta referència recau sobre el llenguatge. Les *Categoriae* d'Aristòtil van arribar a Occident a través de diverses

³³⁹ Aristòtil, *Categoriae vel Praedicamenta*, 12a1-9.

³⁴⁰ Aristòtil, *Categoriae vel Praedicamenta*, 11b35-12a1.

traduccions reproduïdes en un gran nombre de manuscrits. La primera i més antiga és la traducció de Boeci, que es troba, com a mínim, en tres manuscrits del segle XI.³⁴¹ Aquesta mateixa versió de Boeci es troba fusionada per un autor anònim amb l'edició coneguda com *editio composita*, amb força particularitats i amb la barreja d'altres elements, a banda dels que apareixen en l'edició de Boeci.³⁴² Una altra traducció és la de Guillem de Moerbeke de l'any 1266, una traducció basada també en la primera versió de Boeci, però allunyada de la versió *composita*.³⁴³ Si posem en comú les tres traduccions, en totes les traduccions, hi constatem un llenguatge força similar en totes les traduccions, tot i que les petites diferències que contenen són remarcables: mentre el traductor Guillem de Moerbeke utilitza el concepte *intermedium*, Boeci utilitza el de *medium*, que és el mateix que fa servir Arnau.

³⁴¹ *Categoriae uel Praedicamenta (De Boethii translatione)*, ARISTÒTIL 1961a, pp. 5-41.

³⁴² *Categoriae uel Praedicamenta (Boethius translator Aristotelis secundum 'editionem uulgatam' = editio composita)*, ARISTÒTIL 1961a, pp. 47-79.

³⁴³ *Categoriae uel Praedicamenta (Guillelmus de Moerbeka translator Aristotelis)*, ARISTÒTIL 1961a, pp. 85-117. També hi ha una traducció anomenada *Pseudo-Augustini paraphrasi Themistiana*, que són les categories del pseudoAgustí.

<p><i>Tractatus de intentione medicorum</i>, 118, l�nia 24-25</p>	<p>1. <i>Categoriae uel Praedicamenta</i>. De Boethii translatione 12a1-9</p>	<p>2. <i>Categoriae vel Praedicamenta</i>. Boethius translator Aristotelis secundum ‘editionem vulgatam’ 12a1-9</p>	<p>3. <i>Categoriae uel Praedicamenta</i>. Guillelmus de Moerbeka translator 12a1-9</p>
<p>“Monstrabimus autem adhuc in ea doctrina quam medicus dat dispositionibus corpori quod eius intentio ad opus recto tramite ordinatur; proinde / etiam coactus hac necessitate, videlicet debite operandi, utitur in doctrina sua sermonibus quibus obviare videtur documento philosophi. Dicit enim quoniam dispositiones humani corporis tres existunt, sanitas scilicet, et egritudo et media dispositio (que neutralitas appellatur); sententia tamen philosophi est quod inter sanitatem et egritudinem media dispositio nunquam sit.”</p>	<p>“Quaecumque vero contrariorum talia sunt ut in quibus nata sunt fieri et de quibus praedicantur, necessarium sit alterum ipsorum inesse, nihil eorum medium est (quorum autem non est necessarium alterum inesse, horum omnium est aliquid medium): ut aegritudo et sanitas in corpore animalis nata est fieri, et necesse est alterum ipsorum inesse animalis corpori aut aegritudinem aut sanitatem; et par quidem et impar de numero praedicatur, et necesse est horum alterum numero inesse, vel par vel impar; et non est horum aliquid medium, neque aegritudinis neque sanitatis, neque imparis neque paris.”</p>	<p>“Quaecumque vero contrariorum talia sunt ut in quibus nata sunt fieri et de quibus praedicantur, necessarium est alterum ipsorum inesse, nihil eorum medium est (quorum vero non est necessarium alterum inesse, horum omnium est aliquid medium omnio): ut languor et sanitas in corpore animalis naturam habet fieri, et necessarium est alterum esse animalis corpore, vel languorem vel sanitatem; sed et par quidem et impar de numero praedicatur, et necessarium est alterum in numero esse, aut abundans aut perfectum, et nihil est in medio horum, neque inter languorem et sanitatem, neque inter abundantem et perfectum.”</p>	<p>“Quecumque autem contrariorum talia sunt ut in quibus nata sunt fieri vel de quibus predicari necessarium ipsorum alterum inesse, horum nullum est intermedium (quorum autem non necessarium inesse, horum est aliquid intermedium semper); velut egritudo et sanitas in corpore animalis nata est fieri, et necessarium alterum inesse in corpore animalis, vel egritudinem vel sanitatem; et impar autem et par de numero praedicantur, et necessarium alterum inesse numero, vel impar vel par; et non est horum aliquod intermedium, neque egritudinis et sanitatis neque imparis et paris.”</p>

Aquesta referència que presenta Arnau també ens remet a una altra obra d'Aristòtil, els *Topica*, sobretot quan Aristòtil aborda la claredat de les definicions i afirma que les definicions ben donades es refereixen també als contraris.³⁴⁴ Aquesta referència del terme mitjà també ens remet a la mateixa disposició en la traducció de Boeci:

“Quibus autem necesse est alterum tantum inesse, ut homini aegritudinem vel sanitatem, si ad alterum facile poterimus disputare quoniam inest vel non inest, et ad reliquum poterimus [...] Utrorumque enim est aliquid medium. Instantia huius quoniam sanitatis et aegritudinis nichil est medium, mali autem et boni.”³⁴⁵

Aquesta similitud amb el llenguatge de Boeci dels *Topica*, juntament amb les *Categoriae*, pot indicar que, efectivament, Arnau potser va consultar una versió més pròxima a Boeci per a les obres de lògica. Tot i això, no hem de perdre de vista que, en aquest cas, Michael McVaugh ha posat de relleu que algunes expressions que Arnau fa servir del concepte de *neutrum* suggereixen que foren extretes del comentari d'Averrois sobre Avicenna.³⁴⁶ En aquest cas, Averrois afirma, en el comentari als *Cantica* d'Avicenna, el següent:

“Nos autem ponimus in hac definitione quod eius actus et operatio ex ratione et experimento existat: quoniam non sufficit in hac arte ratio sine experimento, neque experimentum sine ratione; sed utrunque exigitur insimul. Galenus autem integrere definiens hanc artem, dicit eam esse scientiam rerum proportionantur et uniuntur sanitati, et ea quae proportionantur aegritudini et ea quae proportionantur aegritudini et ea quae proportionantur dispositioni mediae inter sanitatem et aegritudinem [...] Neutralitas quam posuit mediam inter sanitatem et aegritudinem, non est vera neutralitas”³⁴⁷

A partir d'aquest exemple ens podem preguntar fins a quin punt Arnau va emprar el text aristotèlic per a desenvolupar el seu concepte o bé el va formular basant-se en les

³⁴⁴ Aristòtil, *Topica* VI.2, 140a 18-19. La referència també ens remet a Aristòtil, *Metaphysica*, 1046b10-11.

³⁴⁵ Aristòtil, *Topica* (trad. de Boeci), 112a24-25 i 123b17-18.

³⁴⁶ McVAUGH 2000, p. 167.

³⁴⁷ AVERROIS 1553, p. 101.

lectures d'altres tractats com el d'Averrois. El que sí que podem afirmar és que Arnau aporta una solució nova a aquest problema entre Aristòtil i Galè, una solució que no trobem en Averrois ni en d'altres metges: la configuració d'un nou concepte del terme mitjà a partir de l'afirmació d'Aristòtil i de Galè.

Altres referències a les *Categoriae* apareixen en la *Repetitio super Vita brevis* d'Arnau, com a mínim en tres ocasions, i presenten idees de l'obra d'Aristòtil però encara que no la mencionen directament. Per exemple, en el primer capítol, Arnau utilitza asseveracions de les *Categoriae* per a traçar la semblança dels conceptes de quantitat i longitud quan afirma que:

“Quandoque tamen methaforice sive per quandam similitudinem dicuntur de quantitate discreta, sicut dicuntur longa omnia”.³⁴⁸

Arnau remet a l'afirmació d'Aristòtil en què descriu les característiques que defineixen els conceptes com el 'molt', la 'longitud' i la 'quantitat'.³⁴⁹ A continuació, Arnau fa referència a la relació entre una cosa i el seu recíproc o relatiu, que Aristòtil desenvolupa per posar l'exemple de la relació del pare amb el fill:

“Ex natura relationis, quia relatio nunquam est nisi in relativis adinvicem comparatis ubi realiter est in utroque relatio; unde si iste dicitur pater per habitudinem vel respectum eius ad illum, ille dicitur filius per respectum ad illum et non ad alium.”³⁵⁰

³⁴⁸ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, lín. 167-168.

³⁴⁹ Aristòtil, *Categoriae*, 5a39-b11 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Hec quidem igitur ex habentibus positionem ad invicem earum que in ipsis partium consistunt, hec autem non ex habentibus positionem. Proprie autem quanta hec sola dicuntur que dicta sunt, alia autem omnia secundum accidens; ad hec enim respicientes et alia quanta dicimus, puta multum album dicimus eo quod superficies multa sit, et actionem longam, eo quod tempus multum sit, et motus multus, non enim secundum se unumquodque horum quantum dicitur; velut si assignet aliquis quanta quedam actio sit, tempore determinabit, annum vel ita aliquantulum assignans, et album quantum aliquid assignans superficie determinabit (quanta enim utique superficies fuerit, tantum et album dicuntur esse); quare sola proprie et secundum se quanta dicuntur hec; aliorum autem nullum ipsum secundum se, sed aut forte secundum accidens.”

³⁵⁰ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, lín. 220-224.

En aquest cas, la referència remet al passatge d'Aristòtil “*Omnia autem relativa ad convertentia dicuntur*”, segons la traducció de Boeci, i “*Omnia autem ad aliquid ad convertentia dicuntur*”, segons la traducció de Guillem de Moerbeke. La variant més significativa és l'ús del terme *relativa* en Boeci, que podria aproximar-se més, una altra vegada, al que empra Arnau en la seva formulació.³⁵¹ En la mateixa obra, Arnau fa referència a la idea aristotèlica que defensa que allò cognoscible sembla existir abans que el coneixement, ja que, en la majoria de casos, el coneixement s'obté de les coses preexistents. En canvi, són pocs els casos en què el coneixement sorgeix al mateix temps que allò cognoscible, ja que, si aquest últim no existís, tampoc ho faria el coneixement, però en canvi sí que existiria si passés el contrari:

“Sunt enim aliqua relativa inter que non est mutua relatio, sicut inter grave et deorsum, scientia et scibili; grave enim refertur ad deorsum et scientia ad scibile, sed non e converso.”³⁵²

8.2. ELS *ANALYTICA POSTERIORA* I LA CIÈNCIA DEMOSTRATIVA

Una altra obra de lògica que Arnau menciona és la *scientia posteriorum*, coneguda també com *Analytica posteriora*. Al *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*, Arnau hi fa referència quan afirma que:

“Quod autem per se conveniat causam doloris esse, iam per Galienum superius patuit et per rationem iterum confirmatur: illud enim convenit alicui per se, cui convenit eius diffinicio vel pars diffinicionis, sicut patet ex scientia posteriorum et quarti metaphasice; set

³⁵¹ Aristòtil, *Categoriae*, 6b29 (trad. de Boeci, *ALD*).

³⁵² Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, lín. 286-287. Aristòtil, *Categoriae*, 7b23 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Non autem in omnibus ad aliquid videtur verum quod simul natura sint; scibile enim videbitur utique esse prius scientia; sicut enim in pluribus preexistentibus rebus scientias accipimus; in paucis enim vel in nullo videbit utique aliquis simul cum scibili scientiam factam.” La versió de Boeci diu (*ALD*): “Non autem in omnibus relativis verum videtur esse simul naturaliter; scibile enim scientia prius esse videbitur; namque in pluribus subsistentibus iam rebus scientias accipimus; in paucis enim vel in nullis hoc quisque perspiciet, simul cum scibili scientiam factam.”

humiditati convenit, ut effectus, diffinicio doloris vel partes eius; ergo dolor poterit esse effectus humiditatis per se.”³⁵³

En aquest cas, Arnau remet a la *sciencia posteriorum* i a la *Metaphysica*. En el cas dels *Analytica posteriora*, Arnau remet a l’apartat en què Aristòtil afirma que la demostració és un raonament de coses necessàries.³⁵⁴ Arnau afirma que allò convé a algú *per se*; que li convé la seva definició o part de la definició, com resulta pels *Analytica posteriora* i el llibre quart de la *Metaphysica*. Tanmateix, a la humitat, li convé, com a efecte, la definició del dolor o una part d’ell, atès que el dolor podria ser efecte de la humitat per si mateixa.

Els *Analytica posteriora* són una obra de lògica que va arribar a l’Occident medieval a través de diverses traduccions: la traducció de Giacomo de Venezia,³⁵⁵ una altra d’anònima del segle XII,³⁵⁶ la de Gerard de Cremona,³⁵⁷ i la de Guillem de

³⁵³ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 188, lín. 14.

³⁵⁴ Aristòtil, *Analytica posteriora*, 73a35-73b5 (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Per se autem sunt quecumque sunt in eo quod quid est, ut triangulo inest linea et linee punctum (substantia enim ipsorum ex his est), et que insunt in ratione dicenti quid est, et quibuscumque eorum que insunt ipsis ipsa in ratione insunt quid est demonstranti, ut rectum inest linee et circolare, et inpar et par numero [...] id est altera parte longius, et que omnibus his insunt in ratione quid est dicenti hinc quidem linea, inde vero numerus. Similiter autem et in aliis huiusmodi unicuique per se esse dico, quecumque vero neutraliter insunt, accidentia sunt, ut musicum aut album animali”; (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): Per se autem sunt quecumque INSUNT in IPSO quod quid est, ut triangulo ** linea et linee PUNCTUS (substantia enim EORUM \est ex hiis\), et ** insunt in ratione dicente quid est, et quibuscumque eorum que insunt ipsis ipsa \insunt in ratione\ quid est demonstranti, ut rectum inest linee et circolare, et par et inpar numero, et primum et compositum et ** equilaterum, ET ** altera parte longius, et ** omnibus hiis insunt in ratione quid est dicente HIC quidem linea, IBI vero numerus. Similiter autem et in aliis TALIA SINGULIS per se ** dico, quecumque vero NEUTRO MODO insunt, accidentia sunt, ut musicum aut album animali.” Aquest tema també és tractat en Aristòtil, *Metaphysica* 1016a31; sobre aquesta qüestió, vegeu *inf.* nota 606.

³⁵⁵ ARISTÒTIL 1968, pp. 5-107.

³⁵⁶ *Ibid.*, pp. 111- 183.

³⁵⁷ *Ibid.*, pp. 187-282.

Moerbeke.³⁵⁸ Els *Analytica posteriora* també tenien un paper destacat en la guia de l'estudiant de la Facultat d'Arts durant el segle XIII; l'autor que en fa la compilació de l'exemplar de París conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó dona a conèixer les referències de moltes de les obres d'Aristòtil que formaven part dels estudis, i en aquest cas, la referència que aporta Arnau de Vilanova és molt similar a la del manual:

“Sed quod est extremitas alicuius est pars eius cuius est extremitas. Cum igitur punctus sit extremitas linee, erit pars eius. Quod est contra Aristotilem qui dicit quod quelibet pars linee est linea.”³⁵⁹

El compilador de la guia va utilitzar habitualment la traducció de Giacomo de Venezia per als *Analytica posteriora*, tot i que podem trobar en algun passatge l'expressió del mot *intrans*, que remetria a la traducció de Gerard de Cremona amb el terme 'propositiones intranses'.³⁶⁰

8.3. ELS *TOPICA*

Una altra obra de lògica que Arnau de Vilanova va utilitzar són els *Topica*. Els *Topica* són els llibres que recullen la lògica o la dialèctica d'Aristòtil, de la qual neixen els termes específics que en defineixen els arguments i el discurs. Els *Topica* foren coneguts a Occident a través de dues traduccions que van donar lloc a un gran nombre de manuscrits amb diferents variacions. La traducció més antiga és la de Boeci,³⁶¹ la qual va donar lloc a una recensió del llibre quart,³⁶² que va conviure amb una altra traducció realitzada per un autor anònim al segle XII.³⁶³

³⁵⁸ *Ibid.*, pp. 285-343.

³⁵⁹ LAFLEUR 1992, p. 39: *Mathematica*, inclosa dins la *Philosophia naturalis*.

³⁶⁰ *Ibid.*, p. 33, nota 10.

³⁶¹ *Translatio Boethii*; ARISTÒTIL 1969, pp. 5-179. Sobre els *Topica* a l'edat mitjana, vegeu STUMP 1982, pp. 273-299.

³⁶² *Boethius translator Aristotelis secundum 'recensionem alteram': fragmentum libri quarti*; ARISTÒTIL 1969, pp. 183-185.

³⁶³ *Translatio anonyma*; ARISTÒTIL 1969, pp. 191-307.

Arnau fa referència als *Topica* en diverses ocasions, no només en les obres mèdiques sinó també en les religioses. Les referències dels *Topica* en l'obra mèdica es concentren en el *Tractatus de intentione medicorum* i en l'*Speculum medicinae*. En el *Tractatus de intentione medicorum* es poden rastrejar dues referències als *Topica*, totes dues vinculades amb idees que també apareixen en altres obres d'Aristòtil. Una d'elles és la que hem vist anteriorment a les *Categoriae*; una altra és la idea de la disciplina dels contraris d'Aristòtil. Arnau va utilitzar aquesta mateixa idea en altres obres religioses, com el *Tractatus de tempore adventus Antichristi* i l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad Magistrum Jacobum Albi*. Cal tenir present que aquesta idea dels contraris també fa referència a la *Metaphysica*. A més, en una altra obra religiosa, l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum Athecae*, Arnau proporciona una altra referència a una idea que es troba formulada en els *Topica*.³⁶⁴

8.3.1. LA DISCIPLINA O CIÈNCIA DELS CONTRARIS

Arnau de Vilanova utilitza una referència d'Aristòtil que es troba en la *Metaphysica* i els *Topica* en diverses obres mèdiques, especialment amb relació a la idea de la disciplina o ciència dels contraris. En el *Tractatus de intentione medicorum* trobem aquesta referència quan Arnau descriu les disposicions del cos humà. Arnau diferencia entre una disposició natural, que és la salut (*sanitas*), i una disposició contrària a la salut (*morbis*), que la remou del cos. Arnau afirma que la intenció del metge és ordenar cap a una única finalitat principal, que no és altra que la custòdia de la disposició natural en el cos humà, anomenada salut o temperament natural.³⁶⁵ El contrari d'aquesta disposició,

³⁶⁴ Hem inclòs l'anàlisi de la referència del *Tractatus de tempore adventus Antichristi* i de l'*Apologia* en aquest mateix apartat atès que està relacionada amb una idea que apareix en l'obra mèdica. En canvi, deixem l'anàlisi de la referència de l'*Antidotum* per a l'apartat sobre les obres religioses.

³⁶⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 100, lín. 8-12: "Iam nos alibi sepe dixisse recolimus quod intentio artificis medicine ad unicum finem principalem ordinatur, tantummodo videlicet ad custodiam dispositionis naturalis (que sanitas vel temperamentum naturale vocatur) in humano corpore, precipue et in partibus eius. Quod enim contrarium illius dispositionis (quod morbus vocatur) nititur

anomenat malaltia, s'esforça per treure la disposició natural del cos, la qual cosa no és per causa seva sinó per la seva finalitat; així, un s'entén per si mateix i l'altre per accident. Arnau prossegueix afirmant que la disciplina dels contraris funciona de la mateixa manera: en tota disciplina un extrem és tibat per si mateix i, la resta, per accident:

“Eadem enim est disciplina contrariorum; sed in omni disciplina unum intenditur per se et reliquum per accidens, unde considerato uno consideratur reliquum (iuxta illud: qui bene diffiniunt contraria consignant).”³⁶⁶

El passatge que utilitza Arnau de Vilanova es refereix a la disciplina o ciència dels contraris, que descriu les bones definicions com aquelles que manifesten l'objecte i el seu contrari. La comparació del llenguatge de les versions llatines de l'obra d'Aristòtil ens proporciona alguns elements que cal destacar:

removere a corpore, hoc non est propter se sed propter dictum finem, unde illud intenditur principaliter et per se, istud autem propter illud.”

³⁶⁶ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 100, lín. 18-19.

Arnau de Vilanova, <i>Tractatus de intentione medicorum</i> , p. 100, lín. 18-19.	<i>Topica</i> (Traducció de Boeci, ARISTÒTIL 1969, pp. 19-20, 21 i 35.	<i>Topica</i> (Traducció anònima del segle XII, ALD).	<i>Metaphysica</i> (Traducció anònima <i>Media</i> , ARISTÒTIL 1976, p. 170).	<i>Metaphysica</i> (Traducció de Guillem de Moerbeke; ARISTÒTIL 1995, p. 181. ³⁶⁷
Eadem enim est disciplina contrariorum; sed in omni disciplina unum intenditur per se et reliquum per accidens, unde considerato uno consideratur reliquum (iuxta illud: qui bene diffiniunt contraria consignant).	105b4-6: Utile autem et facere eas in eligendo non solum quae sunt probabiles, sed et similes eis, ut quoniam contrariorum eadem disciplina (nam et idem sensus). 105b31-35: Sumendum autem quam maxime universales omnes propositiones, ut quoniam oppositorum eadem disciplina, deinde quod contrariorum et quoniam ad aliquid. 110b19-21: ut medicina sanitatem faciendi vel cibandi, aut ut amborum finium, velut contrariorum eadem disciplina.	105b4-6: Utile autem et facere eas eligendo non solum que sunt probabiles, sed et similes eisdem, velut quoniam contrariorum idem sensus (et enim scientia). 105b31-35: Accipiendum autem quoniam maxime universaliter omnes propositiones et unam multas facere oportet, velut quoniam oppositorum eadem scientia, sive quoniam contrariorum et quoniam eorum que sunt ad aliquid. 110b19-21: velut medicina salutem operandi aut dietam disponendi, vel quasi utrorumque finium, quemadmodum contrariorum eadem dicitur scientia.	1046b10-11: Causa vero quia ratio est scientia, et ratio eadem ostendit rem et privationem, non tamen similiter, et est amborum, est autem quasi existentis magis, quare necesse tales scientias esse quidem contrariorum.	1046b10-11: Causa AUTEM quia ratio est scientia: ratio AUTEM eadem ostendit rem et privationem, tamen non similiter, et est UT amborum, est autem UT existentis magis. Quare necesse ET tales scientias esse quidem contrariorum.

³⁶⁷ Per a les referències d'aquesta versió, mantenim els signes de puntuació i majúscules tal com apareixen a l'edició de l'*AL*.

Les diferents traduccions de la *Metaphysica* parlen de ‘ciència’, mentre que Arnau utilitza el terme de ‘disciplina’, tal com ho fa la referència dels *Topica*. Per tant, la seva citació està més pròxima als *Topica* que a la *Metaphysica*.³⁶⁸ També cal tenir present que aquesta definició va quedar recollida en les *Auctoritas Aristotelis*, en els *Topica* (com “Oppositorum eadem est disciplina”)³⁶⁹, i en la *Metaphysica* (com “Eadem est scientia contrariorum”).³⁷⁰

En la mateixa exposició d’Arnau sobre la disciplina dels contraris, també hi expressa el següent: “qui bene diffiniunt contraria consignant”. Aquesta sentència ens remet als *Topica*, en els quals Aristòtil estableix que les definicions ben donades inclouen els contraris:

“Amplius si non manifesta est contrarii ratio ex hoc quod dicitur; nam qui bene assignant et contrarias consignant.”³⁷¹

Arnau de Vilanova també utilitza aquest recurs en dues obres de temàtica religiosa. Una d’elles és el *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, en què afirma el següent:

“Cum ergo contrariorum eadem sit disciplina, congruum erat ut doctrina Dei, qua eruditur Ecclesia de principiis sui status in peregrinatione presenti, contineat reuelationem principiorum contrariorum, scilicet Christi et Antichristi.”³⁷²

³⁶⁸ Cal tenir present que aquesta referència també es troba en el *De sophisticis elenchis*, 174b14 (trad. de Boeci, *ALD*): “Ad eos autem qui exigunt ad quid conatur, quia videtur oportere assignare causam, dictis autem quibusdam observabilius quod universaliter accidit in elenchis, dicere contradictionem, quoniam quod dixit negare, aut quod negavit dicere, sed non quoniam contrariorum eadem disciplina.”

³⁶⁹ HAMESSE 1974, p. 329, n. 95. Vegeu també la nota de Josep Perarnau dins d’ARNAU DE VILANOVA 2014, p. 230, nota 959.

³⁷⁰ HAMESSE 1974, p. 134, n. 223.

³⁷¹ Aristòtil, *Topica* VI.2, 140a 18-19 (trad. de Boeci, *ALD*). *Topica* VI.2, 140a 18-19 (trad. anònima, *ALD*): “Amplius si non manifesta contrarii ratio ex ea que dicta est; nam bene assignate et contrarias consignant” La traducció anònima és gairabé literal a la de Boeci, amb la única excepció que la sentència de Boeci inclou un pronom “qui”, que no és troba present en la traducció anònima i que, en canvi, Arnau utilitza.

³⁷² Arnau de Vilanova, *Tractatus de tempore adventus Antichristi*, p. 230, lín. 959-962.

L'altre escrit religiós on apareix la mateixa referència és l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad Magistrum Jacobum Albi*, en què l'autor afirma que:

“Sextum principium est quod idem propheta, scilicet *Daniel*, qui prenunciauit aduentum Christi sub tempore determinato secundum rationem alicuius numeri, prenunciauit etiam aduentum Antixristi, ut «contrariorum eadem esset disciplina».”³⁷³

En l'obra religiosa, Arnau també fa referència al terme 'disciplina' dels *Topica* enlloc del de 'ciència' de la *Metaphysica*. Això posa de relleu que la seva font va ser molt probablement els *Topica*. Tanmateix, cal tenir present que les referències que Arnau procura dels *Topica* en les seves altres obres són conceptes i idees que també apareixen en altres tractats aristotèlics. Podem concloure, per tant, que l'expressió de la disciplina dels contraris és un recurs d'Aristòtil emprat per Arnau en diverses obres, no només mèdiques sinó també religioses, i pren com a referència més als *Topica* que no pas a la *Metaphysica*, en què també s'expressa aquesta idea però mitjançant altres termes.

8.3.2. ALTRES REFERÈNCIES ALS *TOPICA*

Arnau de Vilanova remet als *Topica* en una idea que apareix en l'*Speculum medicinae*, quan afirma el següent:

“Et hoc intendit Philosophus quando dicit quod alteratis organis motus fit aliquo modo. Hoc autem qualiter contingat non est medici prescrutari sed sufficit ei credere quod hec alteratio provenit a duobus principiis: primo quidem a vi speciei concepta, nam ut ait Philosophus tales species vim habent alterandi proportionaliter rei cuius existit imago ut species ignis calefaciendi et species nivis infrigidandi, species autem vivendi, vivificandi et per consequens calefaciendi, species autem mortificati vel mortui mortificandi et per consequens infrigidandi.”³⁷⁴

³⁷³ Arnau de Vilanova, *Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum dignensem*, ed. PERARNAU 2001a, p. 92, lín. 517.

³⁷⁴ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 24vb.

Arnau afirma que els membres pateixen dos tipus de mutacions: poden mudar per estimació o bé per accidents de l'ànim; la primera mutació altera segons les qualitats i la segona ho fa segons les operacions.³⁷⁵ A continuació, afirma que així ho entén el Filòsof quan diu que, si els òrgans estan alterats, el moviment s'ha de produir d'alguna manera. I de fet, de quina manera ho contingui, no pertoca al metge d'investigar-ho, sinó que el metge només ha de saber que aquesta alteració prové de dos principis. En primer lloc, concebuda per una força de l'espècie, en efecte, com diu el Filòsof, aquestes espècies tenen una força d'alteració proporcional a la cosa de la qual són imatge: així l'espècie del foc té la força d'escalfar, i l'espècie de la neu la de refredar. L'espècie del viure és la de vivificar, i consegüentment, la d'escalfar; i la del morir la de ser mort, i per conseqüència la de refredar. Arnau continua dient que si, per altra banda, concorren espècies en les forces de coses oposades, es manifesta només l'influència de la dominant, és a dir, d'aquella en la qual és fixada per imaginació o estimació.³⁷⁶

8.4. EL *DE SOPHISTICIS ELENCHIS*

En la *Repetitio super Vita brevis*, Arnau remet a una idea que apareix en el *De sophisticis elenchis* quan afirma que:

“Nam facilius est inventis addere quam omnia scienda invenire, tum quia breviori tempore acquiritur pars quam totum, tum quia brevius comprehendit scibilia cuiuslibet facultatis qui habet ignorantiam dispositionis quam negationis”.³⁷⁷

³⁷⁵ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fols. 24va-b: “Duas igitur patiuntur immutationes membra, quecunque ab estimatione mutantur sive ab accidentibus animi, quarum una est alterari secundum qualitates, alia vero est immutari secundum operationes, licet interdum altera istarum sit tantum in aliquibus manifesta quandoque vero utraque.”

³⁷⁶ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 24vb: “Si vero concurrant species rerum oppositarum virium, manifestabitur solum impressio dominantis, scilicet illius ad quam imaginatio vel estimatio figitur, vel si ex igne aliquis mori conceperit, multo plus species morientis in frigidabit quam calefacere possit species ignis.”

³⁷⁷ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 209, lín. 571-575. En el capítol d'Avicenna inclòs en la versió impresa d'aquesta obra, hi ha una referència a la sofística, Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis* (edició de 1532), fol. 277rb: “Haec autem scientia communicat cum thopica et sophistica simul

Quan Arnau posa de relleu que és més fàcil afegir el que falta que mantenir tots els resultats fa referència a la idea que exposa Aristòtil en el *De sophisticis elenchis*, quan explica que les coses descobertes al principi acostumen a rebre un desenvolupament més útil, ja que, com més rica és la seva capacitat, és menor en extensió i més difícil de ser observada. A més, un cop descobert això, és més fàcil augmentar i afegir el que hi falta.³⁷⁸

8.5. CONCLUSIONS

Arnau de Vilanova utilitza diverses obres de lògica. A més, hem de tenir present que la majoria de les referències que proporciona remetent a idees o conceptes que també apareixen en altres obres d'Aristòtil. De tot aquest conjunt d'obres, la més emprada és els *Topica*, una obra que apareix tant a les obres mèdiques com a les religioses, especialment per la idea dels contraris. També hem de tenir present que Arnau de Vilanova proporciona referències no literals, la qual cosa fa que sigui difícil establir la traducció de la qual provenen. En alguns casos particulars, sembla que Arnau estigui més proper a la versió de Boeci que no a les altres, de manera que, pel que fa a la lògica antiga, és possible que consultés aquesta versió.

Aquestes tres obres de lògica que Arnau de Vilanova demostra conèixer (els *Topica*, els *Analytica posteriora* i les *Categoriae*), també foren emprades per altres metges de l'entorn de Montpeller. Un exemple el trobem amb Cardinalis, quan afirma en el seu comentari a la *Isagoge* que la causa de tot es troba en l'infinit del procediment,

aliquo modo et differt ab eis simul aliquo modo: differt ab unaquaque illarum aliquo modo: et aliquo modo communicat: communicat enim cum eis in hoc, quod de eo, quod inquiri, hic nullus autorum singularum scientiarum tractat, nisi thopicus et sophisticus. Differt autem ab eis simul in hoc, quod philosophus primus, in quantum physicus, non loquitur de conclusionibus singularum scientiarum, isti vero loquuntur. Differt a thopico per se in fortitudine eo quod verbum thopici acquirit opinionem, non certitudinem, sicut nosti ex magisterio logico; differt a sophistico in voluntate eo, quod hic quaerit ipsam veritatem; ille vero quaerit putari sapiens iudicare veritatem, quamvis non sit sapiens.”

³⁷⁸ Aristòtil, *De sophisticis elenchis*, 183b25 (trad. de Guillem de Moerbeke, ALD): “quanto enim optimum potestate tanto parvissimum ENS magnitudine difficillimum est videri. Hoc autem invento facile est addere et augere reliquum.” La versió de Boeci no inclou variants en el text.

però no a procedir a l'infinit, com afirma el Filòsof en els *Analytica posteriora*.³⁷⁹ En una altra ocasió, *Cardinalis* diu que, segons que llegim en el llibre tercer dels *Topica*, s'ha d'escollir allò que aporta més béns.³⁸⁰ Altres metges contemporanis d'Arnau també van fer ús dels llibres de lògica, com per exemple Bernat de Gordó. En el *Tractatus de conservatione vitae humanae*, Bernat afirma que en els vells hi ha prudència, segons el que diu Aristòtil en els *Topica*, i per aquesta raó poden menysprear certes coses.³⁸¹ També afirma que la niciesa de la naturalesa humana és tal, que sovint hom escull la mort i abandona la vida, i elegeix el mal i deixa el bé, i això és el que va escriure Aristòtil en els *Topica*: els mals com en els molts, i la bondat com en els pocs.³⁸² En altres obres, com el *Lilium medicinae*, Bernat fa referència a les *Categoriae* d'Aristòtil per afirmar que és impossible que dos contraris siguin al mateix temps en acte i, confusament, en el mateix subjecte malgrat que en la posició i en les diferències és ben possible que no es pugui gaudir d'aquella cosa al mateix temps.³⁸³ Aquests exemples posen de relleu la seva assimilació, a mitjan segle XIII, en obres de l'àmbit mèdic de Montpeller i el fet que els metges empraven aquest tipus d'obres per argumentar les seves afirmacions.

³⁷⁹ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 1ra: “Causa omnium esset in infinitum procedure, sed non est procedere in infinitum, ut vult philosophus in libro posteriorum.”

³⁸⁰ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 1va: “Philosophus in 3 topicorum: quod plura bona facit magis est eligendum.” El mateix autor també diu més endavant, fol. 14ra: “item dicit Ar. in topicis reci.do opinionem cuiusdam quod videmus intus suscipientes nihil.”

³⁸¹ Bernat de Gordó, *Tractatus de conservatione vitae humanae* (Ed. BERNAT DE GORDÓ 1570), p. 6: “Patet igitur quod senes omnia ista contemnunt cum in senibus sit prudentia, iuxta illud Aristotelis in Topicis.”

³⁸² *Ibid.*, p. 8: “Nunc autem tanta est imbecillitas naturae humanae, quod frequenter eligit mortem et dimittit vitam et eligit malum et dimittit bonum et hoc est quod sentiebat Aristoteles in Topicis, Mali ut in pluribus et boni ut in paucioribus.”

³⁸³ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae* (Ed. BERNAT DE GORDÓ 1542), p. 445r: “Impossible est igitur ut videtur quod duo contraria sint simul actu et in eodem subiecto confuse, tamen in posita et in diversis et quod unum dominetur alteri, bene est possibile ideo non potest aliquis simul de eadem re gaudere (Arist. post Predicamentis).”

9. LES OBRES DE FILOSOFIA NATURAL

9.1. LA *PHYSICA* I EL *DE CAELO* D'ARISTÒTIL³⁸⁴

A partir de les traduccions de Constantí l'Africà s'atorga certa preeminència a la medicina teòrica, i és llavors quan es documenta el terme de *physicus* aplicat als metges i la medicina es vincula amb la branca de la física.³⁸⁵ En el camp de la història de la ciència medieval, el terme *physis* es troba com a mínim en dos sentits: en sentit modern es refereix a les branques d'estudi que conformen actualment la física, com les matemàtiques, el magnetisme, l'òptica o la mecànica, però també en sentit medieval com a ciència de la natura o filosofia natural en el seu sentit més ampli.³⁸⁶ Durant l'edat mitjana, la física forma part d'un domini que pertany a la filosofia natural i s'identifica amb l'estudi de les causes (invisibles). La traducció llatina de la *Physica* d'Aristòtil va obrir la porta a noves discussions de temes que giren, principalment, al voltant de la teoria de la matèria i del moviment dels cossos.³⁸⁷ Aristòtil també va esbossar teories físiques en altres obres, com per exemple el *De caelo et mundo*, el *De generatione et corruptione* o els *Meteorologica*, que complementen les obres de filosofia natural. Ja hem vist que, durant la primera meitat del segle XIII, aquest conjunt de llibres es va establir en el currículum d'arts en forma de lectures ordinàries amb comentaris aprofundits dels textos, que desencadenaven qüestions o discussions escolàstiques.

³⁸⁴ Una versió abreujada d'aquest apartat centrat en la *Física* d'Aristòtil fou presentat en el III Simposi de l'Institut d'Estudis Medievals de la UAB, el 27 de juny de 2014, a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, sota el títol "Nota sobre algunes teories de la *Física* d'Aristòtil aplicades a la medicina d'Arnau de Vilanova."

³⁸⁵ Com hem vist anteriorment, en alguns documents aquest terme també apareix vinculat amb el concepte de medicina, ja que l'elaboració d'una medicina teòrica comporta l'assimilació de la medicina amb la filosofia de la naturalesa. Cal tenir present que no tots els llibres que porten el nom de física a l'incipit remetent a demostracions o principis de física; molts d'ells inclouen sota aquest nom enciclopèdies dels fenòmens naturals; en aquest sentit, vegeu BURNETT 1988, pp. 166-168.

³⁸⁶ CLAGETT 1948, pp. 29-30.

³⁸⁷ De la *Physica* llatina, se'n conserven 371 manuscrits traduïts del grec i 134, de l'àrab; sobre aquesta qüestió, vegeu GRANT 1996, p. 26. Sobre les discussions de l'àmbit de la física i el moviment, vegeu WEISHEIPL 1982, pp. 521-536.

La traducció llatina més antiga de la *Physica* és de mitjan segle XII, prové del grec, es coneix com la *translatio vetus* i s'atribueix, per criteris interns del text, a Giacomo de Venezia.³⁸⁸ Aquesta traducció, per tant, se situa a Constantinoble, on Giacomo va exercir la tasca de traducció gràcies a l'accés als còdexs grecs de la regió. També es conserva una versió fragmentària anònima, del segle XII, o potser de principi del XIII, coneguda com *translatio vaticana*, la qual només inclou els dos primers llibres.³⁸⁹ Aquesta traducció sembla ser una revisió de la versió *vetus* i per aquesta raó caldria situar-ne l'origen també en les versions gregues de Constantinoble.³⁹⁰ Durant la segona meitat del segle XIII, va aparèixer la traducció de Guillem de Moerbeke, coneguda com la *translatio nova*: una revisió de la traducció de Giacomo de Venezia, completada amb nous manuscrits, que donaran lloc a un mínim de dues recensions.³⁹¹ La *Physica* també va arribar a Occident a través de les traduccions que procedien de les versions en àrab, com la de Gerard de Cremona, elaborada també el segle XII a Toledo, la qual gaudí d'una ampla difusió.³⁹² A banda dels diversos comentaris que se'n van fer, a partir de 1200 va arribar al món llatí la traducció dels comentaris de la *Physica* d'Aristòtil fets per Averrois, molt probablement deguda a Michael Scot. Aquesta obra també va tenir una important repercussió i fou citada per Arnau en alguna ocasió.

D'altra banda, l'escrit aristotèlic *De caelo* és una obra de filosofia natural que integra la visió astronòmica d'Aristòtil i la seva influència en la terra. El *De caelo* va arribar a Occident amb un mínim de cinc versions grecollatines que tenen com a base la primera traducció de Robert Grosseteste –realitzada entre 1247 i 1253, i conservada parcialment–, i la traducció de Guillem de Moerbeke (c. 1271).³⁹³ La traducció de Moerbeke, coneguda com *translatio nova*, va gaudir de molta més difusió. També hi

³⁸⁸ Les edicions més antigues de la *Physica* estan editades a l'*AL* VII 1-2. Edició de la *Translatio vetus* de la *Physica*, a Aristòtil, 1990, vol. 1, pp. 7-340.

³⁸⁹ Els llibres conservats de la *translatio Vaticana* a ARISTÒTIL 1990, vol. 2, pp. 3-26.

³⁹⁰ BRAMS 2003, p. 65.

³⁹¹ L'edició del text està en curs, *AL* VII 3.

³⁹² PETERS 1961, pp. 30-34.

³⁹³ Actualment no està disponible l'edició completa llatina de *De caelo*, que forma part del volum VIII 1-2 de la col·lecció de l'*AL*, però el text es pot consultar a l'*ALD*.

hagué una versió, que provenia de l'àrab, a càrrec de Gerard de Cremona, que fou utilitzada per Albert el Gran per als seus comentaris.³⁹⁴ De l'àrab també procedeix la traducció llatina de Michael Scot dels comentaris del *De caelo* d'Averrois. Com que el *De caelo* d'Aristòtil també fou extensament comentat i discutit, i també conté alguns temes que s'aborden a la *Physica* i que afecten a les referències que proporciona Arnau, per aquesta raó els tractem conjuntament.

Els debats de l'àmbit de la física que es van dur a terme durant l'edat mitjana s'insereixen en diverses disciplines del coneixement vinculades amb el desenvolupament de la ciència experimental, encapçalada per figures com Roger Bacon o John Peckham.³⁹⁵ L'aplicació de les teories de la *Physica* d'Aristòtil va tenir repercussió, fins i tot, en el camp de la medicina. Són diversos els metges que utilitzen idees i conceptes de la *Physica* d'Aristòtil per donar suport a tesis mèdiques o discutir alguns dels tòpics de l'època que afectaven la salut i la malaltia. Novament ens hem de remuntar als metges de l'escola de Salern per trobar els primers testimonis de la seva aplicació en obres mèdiques, especialment als dels metges Urso de Lodi i Màrius, a final del segle XII. Màrius de Salern cita directament la versió grecollatina de la *Physica* i del *De generatione*, cap al 1170, en un dels comentaris a la *Isagoge* de Joannici.³⁹⁶ En el cas dels metges de Salern, els primers testimonis de l'ús de la *Physica* en comentaris a la *Isagoge* posen de relleu el significat del mot *natura* i la discussió sobre si aquesta és matèria o forma.³⁹⁷ Per tant, a principi del segle XII, ja apareixen els primers casos documentats del seu ús aplicat a la medicina. A mitjan segle XIII és Cardinalis qui, en el seu comentari a la *Isagoge*, utilitza el llibre *De caelo* d'Aristòtil en l'àmbit mèdic de Montpeller per fer

³⁹⁴ PETERS 1961, pp. 35-37.

³⁹⁵ Vegeu GRANT 1977 i LANG 1992.

³⁹⁶ "Natura est principium motus et quietis rei per se mobilis", ed. KRISTELLER 1976, p. 86. La referència remet a la *Physica* II.1, 192b21-23. Sobre la qüestió de l'ús de la *Physica* i del *De generatione* durant aquesta primera etapa vegeu BIRKENMAJER 1970, pp. 73-87; JACQUART 1988, p. 416-423; JORDAN 1987, p. 142; O'BOYLE 1998, p. 205, n. 28.

³⁹⁷ JACQUART 1988, pp. 416-417.

referència al número ternari i a la Trinitat, en una barreja de filosofia natural i de qüestions teològiques aplicades a l'àmbit de la medicina.³⁹⁸

Arnau de Vilanova fou un dels metges que també va utilitzar aquests dos tractats aristotèlics; de fet, Arnau tenia un gran interès per la filosofia natural i, especialment, per qüestions de física. Consta en l'inventari *post mortem* que els marmessors del seu testament van dreçar que posseïa diversos volums que es relacionen amb aquesta disciplina. Arnau utilitza referències a la *Physica* d'Aristòtil, com a mínim, en dues obres de medicina teòrica i de filosofia natural, com són el *Tractatus de humido radicali* i el *Tractatus de intentione medicorum*, i també en el comentari a l'aforisme hipocràtic que fou escrit durant aquesta mateixa etapa: la *Repetitio super Vita brevis*. A més, en un altre comentari, en aquest cas a l'obra de Galè *De malicia complexionis diversae*, Arnau fa referència a un aspecte que apareix en els comentaris de la *Physica* d'Averrois.

9.1.1. EL *TRACTATUS DE HUMIDO RADICALI*: LA RELACIÓ DE FORCES I PESOS

En el *Tractatus de humido radicali*, Arnau fa referència a la *Physica* d'Aristòtil quan descriu el límit de la reconstitució de la humitat radical. Arnau exposa que el curs natural de la vida comporta l'afebliment de la calor vivificadora i de les seves activitats, ja que el principi actiu es converteix en passiu, de manera que la calor vivificadora disminueix amb l'edat.³⁹⁹ En aquest sentit, Arnau refuta la creença de determinats filòsofs naturals que la causa de la mort natural és la finalització de les propietats de l'*agens* i el *patiens*, és a dir, la calor vivificadora i el cos, respectivament.⁴⁰⁰ D'aquesta manera, afirma el següent:

³⁹⁸ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 1ra: "Dicit enim philosophus in libro celi et mundi: determinant de ternario numero quod hoc numero, scilicet ternario [...]", i a continuació prossegueix "Item scribit in libro celi et mundi est deus creator omnium cuius proprietates."

³⁹⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, II.4, lín. 994-1015.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, II.4, lín. 1055-1060.

“dictum etiam imprudenter, quoniam non quelibet virtus in quantitate fundata facit suum subiectum quod finite quantitatis existat, finito tempore tantum et non infinito, moveri ab aliquo, quemadmodum naturaliter perscrutanti celorum orbibus indicatur.”⁴⁰¹

Arnau sosté que la relació entre les forces i els pesos és similar i proporcional en un i altre cas, de tal manera que cada força farà que la mateixa distància sigui recorreguda en el mateix temps, i fa servir l'exemple del que indiquen els planetes naturalment a aquell que investiga el cel. Arnau defensa que la durada de la vida ve determinada per la velocitat de pèrdua de la proporció de calor vivificadora respecte a la humitat, més que no pas per l'exhauriment de la humitat radical i, consegüentment, aquesta última deixa de reconstruir-se adequadament per a la vida.⁴⁰² Arnau remet a la relació que estableix Aristòtil entre les forces i els pesos amb el moviment en la *Physica*,⁴⁰³ una qüestió que també és abordada en el *De caelo*.⁴⁰⁴ Aristòtil afirma que no hi ha cap relació entre el finit i l'infinit, però sí, en canvi, entre el temps del moviment. Si el que és finit es mou en un temps il·limitat, necessàriament hi haurà un altre pes limitat que es mogui en la mateixa distància en el mateix temps.

En el mateix tractat, Arnau torna a fer ús del tractat *De caelo* quan discuteix que la humitat radical no pot ser restaurada, ja que, si ho fos, la calor natural no s'extingiria i la vida seria, per tant, incorruptible, cosa que no és possible.⁴⁰⁵ Així, doncs, Arnau afirma el següent:

⁴⁰¹ *Ibid.*, II.4, lín. 1062-1065.

⁴⁰² Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, II.4, lín. 1080-1086.

⁴⁰³ Aristòtil, *Physica* VII.5, 250a10-20 (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Et si (figura) eadem potentia idem in hoc tempore tantumdem movebit et medietatem in medietate movebit, et media virtus medium movebit in equali tempore equale [...] Omnino enim si contingit non movebit nullum; si enim tota virtus tantam movit, medietas non movebit neque tantam neque in quolibet; unus enim moveret navem, si quidem navem trahentium deciditur potentia in numerum et longitudinem quam omnes moverunt.”

⁴⁰⁴ Aristòtil, *De caelo* I. 6, 274a3-19 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Necesse igitur ex hiis si qua est infinita gravitas, moveri quidem secundum tantum quantum finita et adhuc, non moveri quidem eo quod proportionaliter oportet secundum excellentias moveri, contrarie autem maior in minori. Proportio autem nulla est infiniti ad finitum, minoris autem temporis ad maius finitum; sed semper in minori, minimum autem non est.”

⁴⁰⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, II.1, lín. 411-429.

“Item etiam videtur eis ex hiis concludi posse inconueniens maius, nam cum vivere sit esse viventis corporis et duratio, si animatum corpus aliquo modo semper vivere possit, semper etiam perdurabit.”⁴⁰⁶

En aquest cas, Arnau remet a la tesi d’Aristòtil que proposa que quelcom que existeix durant un temps finit és incorruptible i té la potència d’existir o de no existir, a diferència dels éssers de duració limitada, que poden existir durant un temps determinat.⁴⁰⁷ Arnau de Vilanova conclou que per això pot ser un major inconvenient, perquè, atès que si un cos animat d’alguna manera sempre pot viure, també perdurarà per sempre. En aquesta discussió, Arnau no planteja cap element que no hagi estat presentat anteriorment per altres autors, també metges, com per exemple el mateix Pere Hispà, a les qüestions sobre el currículum mèdic que aborden el tema de la humitat radical.⁴⁰⁸ Tanmateix, en aquest cas, Arnau de Vilanova utilitza elements de la *Physica* d’Aristòtil per a tractar la qüestió de la humitat radical, tot i que aquest tractat no plantegi directament el tema de la humitat radical. Aquests manlleus li serveixen per fornir les raons i exposar les causes físiques que articulen el seu discurs.

9.1.2. EL *TRACTATUS DE INTENTIONE MEDICORUM*: EL MOVIMENT DE L’AGENT I EL PACIENT

La *Physica* també fou emprada en el *Tractatus de intentione medicorum*. El seu ús s’emmarca en la tercera controvèrsia sobre l’estat neutral. En aquest cas, Arnau mostra que no hi ha contradicció entre les afirmacions d’Aristòtil i de Galè sobre el terme mitjà i, per a fer-ho, aborda diferents qüestions aristotèliques. Arnau ho exposa així:

“Et intellectui medici ex procedentibus scientiis relinquitur quod nullum existens in potentia ducitur ad actum nisi aliquo motore actu existente quod passionem inferat dicto mobili.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ *Ibid.*, II.1, lín. 419-422.

⁴⁰⁷ Aristòtil, *De caelo* I.12, 281b25-26 (trad. de Guillem de Moerbeke, ALD): “Si itaque infinito tempore est, sit existens quod potest, non esse.”

⁴⁰⁸ CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 374 i 419.

⁴⁰⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 117, lín. 16-18.

Arnau de Vilanova fa referència a la *Physica* d'Aristòtil quan afirma que, en els moviments de les coses naturals, agent i pacient actuen mútuament sobre cadascun d'ells; res existent en potència és dut a l'acte si no és per algun motor existent en acte que confereixi passió a aquest movable.⁴¹⁰ Així, doncs, actuar sobre el movable és justament moure'l, i això es fa per contacte, de tal manera que el que mou al mateix temps també experimenta una modificació, ja que també actua sobre ell. El que Arnau exposa és una qüestió que formava part de les discussions habituals dels filòsofs de la natura sobre el moviment i, per tant, era coneguda pels estudiants d'arts. Les *Auctoritates Aristotelis* recullen aquesta referència amb els següents termes:

“Actio et passio sunt unus motus et in passio sicut in objecto” i “Motus est actum entis in potentia secundum quod in potentia.”⁴¹¹

També Albert el Gran aborda aquesta mateixa qüestió de l'agent i la passió.⁴¹² De fet, les discussions sobre el moviment de l'agent i del pacient formen part de qüestions habituals en els debats sobre la física.⁴¹³ Aristòtil assumeix com a principi fonamental que tot el que és apte de moviment, animat o inanimat, es mogut per alguna altra cosa i, per tant, es pot distingir entre el movable i la cosa que el mou, tot i que no necessàriament cal que estiguin separats físicament. Amb això, cal situar la discussió d'Arnau en aquest domini comú entre els filòsofs de la natura i, més concretament, en l'àmbit de la física per a aplicacions mèdiques.

⁴¹⁰ Aristòtil, *Physica*, III.2, 202a2-9 (*Physica translatio Vetus*, ed. ARISTÒTIL 1990): “quidem quandam esse, sed huiusmodi actum qualem diximus, difficilem quidem videre, contingentem autem esse. Movetur autem et movens, sicut dictum est, omne, cum sit potentia mobile, et cuius inmobilitas est quies; cui enim motus inest, huic inmobilitas quies est. Ad hoc enim agere, in quantum huiusmodi est, ipsum movere est; hoc autem facit tactu, quare simul et patitur; unde motus actus mobilis est, in quantum est mobile, accidit autem hoc tactu motivi, quare simul et patitur.” Consideracions similars es troben també en altres llibres d'Aristòtil, com el *De generatione et corruptione*.

⁴¹¹ LAFLEUR 1992, p. 148, n. 101, i p. 146, n. 99.

⁴¹² En el comentari a la *Metaphysica* d'Albert el Gran, ed. BORGNET 1890-1899, vol. 6, p. 235a: “Secunda autem est, quod cum opinio sive aestimatio sit passiva quaedam virtus, oportet quod aliquod agens inferat ei passionem : non autem infert passionem nisi quod agens est: quod autem est et agens est, actu est.”

⁴¹³ GRANT 1977, pp. 21-59.

9.1.3. LA REPETITIO SUPER VITA BREVIS

La *Repetitio super Vita brevis* defensa que l'experiència mèdica ha de ser contrastada amb la raó i les autoritats, i en la seva exposició Arnau remet a una idea que prové de la *Physica* d'Aristòtil:

“Pro primo tradit Philosophus adversus negantem principia non disputandum, in quo insinuat quod non est audiendus cuius positio repugnat principiis, quoniam in omni scientia principia supponuntur tamquam per se nota vel probata in scientiis precedentibus.”⁴¹⁴

El passatge d'Arnau fa referència a un fragment de la *Physica* d'Aristòtil en què afirma que examinar si l'‘Ésser’ és un i resta immòbil no és la tasca pròpia de la física, perquè així com el geòmetra no té arguments contra qui nega els principis de la geometria –ja que hauria de remetre's a una altra ciència o bé a una ciència comuna a totes–, el mateix es pot aplicar a aquells qui estudien els seus principis.⁴¹⁵ Arnau de Vilanova utilitza la premissa d'Aristòtil que no pot haver-hi debat contra aquells qui neguen els principis, amb l'objectiu d'establir uns principis consensuats per debatre els arguments.

⁴¹⁴ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 214, lín. 711-715. Curiosament, el fragment del *Liber De philosophia prima* (o *Metaphysica*) d'Avicenna que substitueix un capítol d'aquesta mateixa obra d'Arnau en les edicions impreses inclou la mateixa referència d'Aristòtil però amb una altra forma: “Primum enim uniuscuiusque scientiarum minus communium, conclusiones sunt in scientia communiori, sicut principia medicine in naturali, et principia geometriae in mensuratione mensurantur in geometria”, Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis* (edició de 1532), fol. 277ra. En aquest cas, Avicenna exposa la qüestió de la subordinació de les ciències particulars a les ciències més generals i, en darrer terme, a una ciència primera que apareix en diversos llocs del corpus aristotèlic, especialment als *Analytica posteriora* i a la *Metaphysica*. I, així com les conclusions estan en el coneixement dels principis generals, els principis de la medicina es troben en la ciència general de la natura i els principis de la geometria en la mesura d'aquesta. Les conclusions es troben en la ciència més comuna, així com els principis de la medicina es troben en la natural i els principis de la geometria en la mesuració.

⁴¹⁵ Aristòtil, *Physica* I.2, 185a1-3 (*translatio vetus*, ed. ARISTÒTIL 1990): “Id quidem igitur si unum et immobile sit quod est intendere, non de natura est intendere; sicut enim et geometre non amplius ratio est ad destruentem principia, sed aut etiam alterius scientie aut omnibus communis, sic neque alicui de principiis; non enim amplius principium est, si unum solum et sic unum est.”

9.1.4. ELS COMENTARIS D'AVERROIS A LA *PHYSICA*: LA SUSTENTACIÓ I EL CANSAMENT

El comentari d'Arnau al text galènic *De malicia complexionis diversae*, escrit durant la seva etapa com a docent a Montpeller, és una obra adreçada als estudiants de medicina per aclarir el tractat de Galè. En aquest comentari, Arnau fa una menció a la *Summa in octo libros Physicorum Aristotelis*, una traducció llatina dels comentaris d'Averrois a la *Physica* d'Aristòtil, atribuïda a Robert Grosseteste.⁴¹⁶ Arnau afirma que:

“Ad hoc autem quod gravem et acutam molestiam causent in corpore, oportet quod alterent corpus subito et fortiter simul: omnis enim qualitas potest subito alterare quoniam, sicut Comentator ostendit octavo Phisicorum, de qualibet qualitate potest accipi in motu alteracionis aliquid, quod non erit minus accipere; illud autem, quo minus accepi non potest, minimum est et indivisibile.”⁴¹⁷

En aquest context, Arnau fa referència a l'alteració de les qualitats esbossada per Averrois. Arnau afirma que, tal com mostra el 'Comentador', pot ser percebuda alguna mesura menys, de la qual no es pot percebre. Aquella mesura menys de la qual o es pot percebre és el mínim i l'indivisible.

Cal situar l'origen d'aquesta discussió en Aristòtil. L'Estagirita la tracta quan aborda la relació de les forces i els moviments; així, doncs, sempre que hi ha alteració hi ha una certa quantitat d'alteració respecte del més i del menys, però tot i això pot no haver-hi alteració, com en el cas dels pesos.⁴¹⁸ Averrois analitza aquesta qüestió al llibre

⁴¹⁶ *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*; edició a AVERROIS 1962. Sobre l'atribució de la traducció de la *Summa in octo libros Physicorum Aristotelis*, vegeu THOMSON 1934, pp. 12-18; i també, especialment per la forma de citar a Averrois, DALES 1964, pp. 70-74.

⁴¹⁷ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum galieni de malicia complexionis diversae*, p. 190, lín. 8.

⁴¹⁸ Aristòtil, *Physica*, VII.1, 251a10-15 (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Et sine autem motus diffinitione omnis utique confitetur necessarium esse moveri possibile moveri secundum unumquemque motum, ut alterari quidem alterabile, ferri autem quod est secundum locum mutabile, quare oportet prius combustibile esse quam comburi et combustivum quam comburere. Ergo et hoc necessarium est: aut facta aliquando cum non essent aut perpetua esse.”

setè dels seus comentaris. La seva contribució a la concepció del *movible* és important, ja que va molt més enllà que Aristòtil i en reformula algunes de les característiques.⁴¹⁹ Averrois afirma que l'alteració només existeix en la tercera part de les qualitats, és a dir, la dels sensibles per impressions; així, entre el movible –sempre que sigui un cos i tingui un motor extern que el mou en sentit contrari a la seva naturalesa– i el motor existeix una relació de sustentació.⁴²⁰ Per això, el cansament afecta el cos, a diferència del cossos simples, els quals no es mouen en sentit contrari a la seva naturalesa. Arnau de Vilanova utilitza l'exemple del cansament del cos –un element esbossat per Averrois i que no apareix en Aristòtil– per afirmar la capacitat del moviment per a l'alteració del cos i de les qualitats. En aquest cas, l'argument d'Averrois serveix a Arnau per desenvolupar la seva teoria.

9.1.5. CONCLUSIONS

Arnau de Vilanova utilitza la *Physica* i el *De caelo* d'Aristòtil en dues obres de medicina teòrica que pertanyen a l'àmbit de la filosofia natural i en un comentari en el qual també esbossa raonaments del mateix àmbit. En aquestes tres obres, Arnau també proporciona referències a d'altres tractats aristotèlics de filosofia natural, com el *De caelo*, el *De generatione* o els *Meteorologica*. L'ús de la *Physica* cal contextualitzar-lo en les obres de medicina teòrica que inclouen diverses qüestions de filosofia natural. En canvi, les referències a aquests temes de física no les trobem en altres tipus d'obres, com les de medicina pràctica, les summes, els compendis, etc.

Les referències de la *Physica* d'Aristòtil que utilitza Arnau són tòpics comuns de l'època i temes de discussió en els estudis d'arts, esbossats per diversos autors en el marc de la filosofia natural i inclosos en manuals universitaris i florilegis. Les seves citacions no són literals i el vocabulari que utilitza no és específic de cap de les traduccions llatines de la *Physica*; per tant, no hi ha una evidència clara que Arnau fes servir directament una traducció llatina d'Aristòtil concreta. A més, els temes que tracta se centren en tòpics

⁴¹⁹ GLASNER 2009, pp. 142-171.

⁴²⁰ AVERROIS 1962, vol. 4, p. 337v.

comuns a l'època, com per exemple el moviment o l'acció i la passió, així com la relació de forces i pesos entre els cossos, fet que possibilitava que Arnau hi accedís a través de les mateixes discussions dels seus contemporanis.

9.2. EL *DE GENERATIONE ET CORRUPTIONE*

El *De generatione et corruptione* és una obra de filosofia natural que estudia l'estructura del món sublunar i el procés de canvi que s'hi desenvolupa sobre la base de principis i nocions. Aquest llibre fou conegut en el món llatí a través de les versions que provenien de la traducció grecolatina de mitjan segle XII, coneguda com la *vetus*,⁴²¹ i de la versió que provenia de l'àrab de la mà de Gerard de Cremona, la qual fou revisada per Guillem de Moerbeke i va donar lloc a la *translatio nova*.⁴²² Sembla que Tomàs d'Aquino va utilitzar una edició molt més pròxima a aquesta darrera en el seu comentari *De generatione et corruptione* (1272/73).⁴²³ Aquest tractat va tenir, en definitiva, una gran difusió per la temàtica que tractava i va formar part del currículum d'arts del segle XIII.

9.2.1. LA DISCUSSIÓ SOBRE LES MEDECINES I ELS ALIMENTS

Un dels exemples es troba en el *Tractatus de intentione medicorum*, concretament en la segona controvèrsia, que se centra en la diferència entre aliments i medecines, una qüestió que també dividia metges i filòsofs. La medicina de l'època classificava allò que hom pot ingerir en aliments i medecines: la diferència entre les dues substàncies era que els aliments podien ser assimilats pel cos sense alterar-lo mentre que les medecines alteraven el cos mentre restaven inalterades.⁴²⁴ Com ja havia fet en la primera discussió, Arnau busca el suport del *Canon* d'Avicenna per a explicar el posicionament de Galè i, per a conciliar les opinions del metge grec amb les d'Aristòtil, Arnau argüeix una tipologia que està integrada al mateix temps per medecines i aliments, tot fent ús de les idees que apareixen en el *De generatione*:

⁴²¹ Edició de la *translatio vetus*, a ARISTÒTIL 1986, pp. 5-81.

⁴²² Edició de la traducció de Guillem de Moerbeke en progrés a l'*AL IX 2* a cura de Joanna Judycka. Sobre aquesta traducció, vegeu JUDYCKA 1989, pp. 247-252. Aquest tractat també fou difós a través de traduccions àrabs com la de Gerard de Cremona; vegeu, SERRA 1973, pp. 387-427.

⁴²³ Vegeu l'estudi introductòri de Joanna Judycka, a ARISTÒTIL 1986, p. XII.

⁴²⁴ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 110, lín. 5-12.

“Huic autem considerationi patenter repugnare videtur doctrina philosophi probantis quod agentia naturalia generabilia et corruptibilia agunt et patiuntur adinvicem cum sint informata virtutibus activis et passivis, secundum quod nullus videbitur esse sermo dicentis quod aliquid generabile et corruptibile sit ita agens in corpus humanum quod nullo modo patiens vel econverso.”⁴²⁵

En aquest cas, Arnau fa referència al capítol setè del llibre primer del *De generatione* d’Aristòtil, el qual remet al tractament de l’acció i la passió.⁴²⁶ Així, un cos és naturalment apte per delir-se per obra d’un altre cos, ja que els contraris actuen per obra recíproca. Aristòtil parla d’agent i pacient com a contraris, idèntics en un sentit però dissemblants en un altre, i descriu la generació com un pas cap al contrari, de manera que el pacient es transforma en agent. Per exemplificar-ho, Aristòtil menciona l’aliment que quan actua experimenta una certa passió en ser escalfat o refredat.

A partir d’aquí, Arnau afirma que la doctrina de Galè sembla resistir-se obertament a la doctrina del Filòsof, que prova que els agents naturals (generadors i corruptibles) dirigeixen i pateixen al seu torn, ja que són formats per les virtuts actives i passives. Arnau prossegueix que:

⁴²⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 110, lín. 14.

⁴²⁶ Aristòtil, *De generatione et corruptione* I.7, 324a25-b2 (*translatio vetus*, ARISTÒTIL 1986): “Eodem modo suscipiendum esse de facere et pati, quo et de moveri et movere. Dupliciter autem dicitur et movens: in quo enim principium motus, videtur hoc movere (principium enim prima causarum), et rursus ultimum ad quod movetur et generationem. Similiter autem et de faciente : et enim infimus medicum sanare et vinum. Primum quidem igitur movens nichil prohibet in motu quidem immobile esse (in quibusdam autem et necessarium), ultimum autem semper movere motum. In actione autem primum quidem impassibile, ultimum autem et ipsum patiens. Quecumque enim non habent eandem materiam, faciunt impassibilia entia, verbi gratia medicina: ipsa enim faciens sanitatem nichil patitur a sanato. Cibus autem faciens et ipse patitur: aut enim calefit aut infrigidatur aut aliquod quid patitur simul faciens.” Idees similars s’exposen en la *Physica* d’Aristòtil. A més, cal tenir present que Michael McVaugh suggereix que en aquest cas no hi ha cap raó per pensar que Arnau estigués més familiaritzat amb la traducció de Guillem de Moerbeke que amb la de Gerard de Cremona, que provenia de l’àrab, McVAUGH 2000, p. 158.

“Tollitur autem hec dubitatio per hunc modum, quod videlicet philosophus in doctrina sua considerat universaliter et absolute naturam rei, ita videlicet quod et intrinsecam et occultam et etiam manifestam, medicus autem tantum manifestam.”⁴²⁷

Arnau afirma que el Filòsof examina la naturalesa d'una cosa en sentit universal i absolut, és a dir, pel que fa als aspectes intrínsecs, amagats o manifestos, mentre que el metge considera només els aspectes manifestos. En aquest sentit, Arnau delimita l'objectiu del metge i del filòsof de la naturalesa que, amb una finalitat diferent, no deixen d'utilitzar les mateixes eines.

9.2.2. L'ALTERACIÓ I LES CAUSES ALTERANTS

El tractat *Medicationis parabole* és un recull d'aforismes compilat cap al 1300. En aquest cas trobem una referència a Aristòtil quan Arnau proporciona, en la doctrina quarta, el concepte de 'causes alterants' (*alterantes causae*), que està relacionat indirectament amb Aristòtil:

“Humoris vitio carens discrasia solum corrigitur alterantibus causis; opposita vero cogit ut plurimum excludere vitiosum humorem.”⁴²⁸

En aquest cas, Arnau afirma que la discràsia per corrupció de l'humor porta a eliminar l'humor corrupte la majoria de les vegades. El concepte d'*alteratio* és abordat per Aristòtil en el *De generatione*, en què el defineix com el canvi o modificació que es produeix en les qualitats (calenta, freda, seca i humida) quan giren cap al seu contrari i, al seu torn, quan es modifiquen pot ser causa de malaltia.⁴²⁹ Això pot ser degut a qualsevol

⁴²⁷ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 110, lín. 18-21.

⁴²⁸ Arnau de Vilanova, *Medicationis parabole*, p. 49. La traducció hebrea del *Medicationis parabole* d'Arnau a càrrec d'Abraham ben Mesulam Abigdor (Arles 1351-1402) diu així H 77: “Amb productes que alteren la complexió.” Traducció catalana de la versió hebrea del *Medicationis parabole* d'Arnau feta per Abraham Abigdor, a ARNAU DE VILANOVA 1993, p. 128.

⁴²⁹ Aristòtil, *De generatione et corruptione*, 314a6 i seg.; 314b10 i seg.; 315a1-315a5; ARISTÒTIL 1986 (*translatio vetus*, ARISTÒTIL 1986): “Amplius autem similiter necesse esse hoc et alterationem: sive enim

motiu, i el mateix procés pot utilitzar-se per tornar-los a la situació anterior. En aquest sentit, es pot parlar de ‘medicaments alteratius’ que reconduïxen el cos humà a la complexió original que li corresponia.⁴³⁰ La doctrina quarta està relacionada amb les regles que curen la complexió de la malaltia. Un altre aforisme, el I 13, ens remet també a un altre concepte, el de ‘cossos sanables’ (*corpora sanabilia*):

“Proprietates individuales corporum sanabilium, licet scribi non valeant, necesse est tamen ut operarius non ignoret.”⁴³¹

Aquest aforisme ens remet al concepte galènic del *corpus sanabilis*, és a dir, el cos considerat des del punt de vista mèdic com el subjecte capaç de mantenir-se en salut, d’emmalaltir i de recuperar el seu funcionalisme.⁴³² En aquest cas, trobem aquella idea que ja hem esmentat anteriorment en el *Tractatus de intentione medicorum* sobre la pràctica mèdica, en què Arnau afirma que les propietats individuals del *corpus sanabile* – és a dir, el cos que es pot sanar – no han de ser ignorades pel metge en la pràctica, encara que no puguin ser descrites.⁴³³

9.2.3. L’HUMIT RADICAL I L’ESPÈCIE

Arnau de Vilanova va tornar a utilitzar el *De generatione* d’Aristòtil en el *Tractatus de humido radicali*:

“Ratio vero sumpta ex dictis Aristotelis in de generatione nichil omnino concludit apud rationabilem intellectum, sicut patet ex dictis, quia nec humidum radicale facit membrum

alteratio est, et subiectum unum elementum et una omnium materia habentium ad invicem transmutationem; et si subiectum unum est, alteratio est.”

⁴³⁰ PANIAGUA/GIL 1993, p. 79.

⁴³¹ Arnau de Vilanova, *Medicationis parabole*, p. 31.

⁴³² PANIAGUA/GIL 1993, p. 54.

⁴³³ Aquesta idea també fa referència a la que expressa Aristòtil en la *Metaphysica*, 981a, quan afirma que la falta de l’experiència és motiu d’errar en la cerca de la cura. Cf. *inf.* pp. 226-227.

in specie remanere in quantum radicale sed in quantum vivificum, nec etiam / tollitur per restaurationem quin preexistat membrum secundum speciem.”⁴³⁴

En aquest cas, Arnau exposa que la raó expressada en el *De generatione* d’Aristòtil conclou, mitjançant l’intel·lecte racional, que l’humit radical no fa que un membre d’una espècie conservi la qualitat de radical, sinó com vivifica; tampoc s’elimina per la restauració el fet que no preexisteixi al membre segons l’espècie. En aquest cas, el text llatí de la *translatio vetus* d’Aristòtil conté una terminologia molt similar a l’emprada per Arnau:

“Queret autem aliquis, quale aliquid oportet esse quo augetur manifestum utique, quoniam potentia est illud, verbi gratia si caro est, potentia carnem, actu autem aliud. Corruptum utique hoc caro generatum est. Non igitur hoc ipsum secundum se (generatio enim esset, non argumentatio), sed quod augetur hoc. Quid igitur patiens ab hoc auctum est? Aut mixtum, quemadmodum vino si quis superinfundat aquam, hoc autem potest vinum facere quod mixtum est? Quemadmodum ignis tangens urenda, ita in eo quod augetur et ente actu caro, inens augibile adveniente potentia carne.”⁴³⁵

A continuació, Arnau prossegueix afirmant que:

“Licet in se aliquam habeat veritatem, tamen scimus hoc non convenire intentioni Aristotelis, cum plane in textu de generatione de carne secundum speciem et materiam fecerit mentionem.”⁴³⁶

Tot i que en si contingui alguna veritat, així mateix sabem que això no coincideix amb les intencions d’Aristòtil, tal com va dir en el text *De generatione* segons l’espècie i la matèria.⁴³⁷ En aquest cas, la traducció llatina de la *Translatio vetus* utilitza el següent vocabulari següent: “passio autem aliqua existit eorum que secundum se, que prius non existebat, alteratum est hoc.”

⁴³⁴ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 946-951.

⁴³⁵ Aristòtil, *De generatione et corruptione*, I.5, 322a5-14 (*translatio vetus*, ARISTÒTIL 1986).

⁴³⁶ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 966-967.

⁴³⁷ Aristòtil, *De generatione et corruptione* I.5, 321b4-5 (*translatio vetus*, ARISTÒTIL 1986).

9.2.4. LA GENERACIÓ ENTESA COM A IMPRESSIÓ

Una altra obra que inclou una referència al *De generatione* és l'*Speculum medicinae*. En aquest cas, Arnau diu el següent:

“Intelligendo tamen per *impressionem* communicationem quam philosophus vocavit ‘transitum’ quando dixit quod in habentibus symbolum, id est convenientiam, facilius est transitus, id est communicatio forme, per quam fit alteratio vel generatio.”⁴³⁸

Arnau afirma que s’ha d’entendre com a ‘impressió’ la comunicació que el Filòsof va anomenar ‘trànsit’, quan digué que en allò que té una correspondència (o una concordança), el trànsit és més fàcil, és a dir, la comunicació de la forma, per la qual es fa l’alteració o la generació. Aquesta idea apareix, en efecte, en el *De generatione* d’Aristòtil quan afirma que la generació dels cossos simples és cíclica i que aquesta modalitat de canvi ofereix menys dificultats, ja que existeixen característiques corresponents en els elements que són consecutius; així, per exemple, atès que el foc és sec i calent, i la terra freda i seca, si es destrueix el fred sorgirà foc a partir de la terra.⁴³⁹ En canvi, tot i que és possible que es generi aigua del foc, això resulta més difícil ja que el canvi abraça més qualitats i la generació requereix més temps.

⁴³⁸ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 25rb.

⁴³⁹ Aristòtil, *De generatione et corruptione*, II.4, 331b.

9.3. ELS *METEOROLOGICA*

Els *Meteorologica* o *Metheora* és una obra d'Aristòtil que recull quatre llibres en els quals descriu els efectes dels fenòmens atmosfèrics i les substàncies naturals. Les traduccions dels *Meteorologica* arribaren també en diferents versions: la primera traducció, coneguda com *translatio vetus*, és una barreja de traduccions, de la qual Gerard de Cremona va traduir els tres primers llibres a partir de l'àrab i Henricus Aristippus, el llibre quart a partir del grec.⁴⁴⁰ Aquests quatre llibres estaven inclosos en el tractat conegut com *Liber Metheorum*, juntament amb la traducció d'Alfredus Anglicus del tercer capítol del *De mineralibus* d'Avicenna. Al marge d'aquesta versió, també hi hagué una nova traducció de Guillem de Moerbeke, al voltant de 1260, que va partir de l'anterior traducció; aquesta és la traducció coneguda com *translatio nova* i va acabar per fer obsoleta l'anterior.⁴⁴¹

Arnau de Vilanova menciona en el *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae* la referència “ex principio quarti metheorum”⁴⁴² i en el *Tractatus de humido radicali* menciona “nos librum metheorum vocamus”.⁴⁴³ Aquestes dues expressions fan referència al llibre quart dels *Meteorologica*. De fet, ja hem indicat anteriorment que, segons l'inventari de béns que es va fer després de la seva mort, hi ha constància d'un “libellus super quartum metaurorum” que pot remetre, amb gran probabilitat, a l'obra d'Aristòtil que porta aquest títol.⁴⁴⁴

La primera referència als *Meteorologica* apareix en el comentari al *De malicia complexionis diversae* de Galè escrit per Arnau de Vilanova:

⁴⁴⁰ Enrico Aristippo va realitzar la primera traducció llatina a final del segle XII a partir del grec; el seu treball forma el capítol final conegut com la *vetus translatio*. Vegeu MINIO-PALUELLO 1947, pp. 206-236.

⁴⁴¹ Edició de la traducció de Guillem de Moerbeke dels *Meteorologica*, a ARISTÒTIL 2008; Edició de la traducció del llibre quart dels *Meteorologica* de Henrici Aristippi, a ARISTÒTIL 2010.

⁴⁴² ARNAU DE VILANOVA 1985, p. 191, lín. 7.

⁴⁴³ ARNAU DE VILANOVA 2010, p. 285, lín. 50.

⁴⁴⁴ D'ALÓS 1923, p. 304.

“Et cum siccitas et humiditas non movent neque permutant materiam ad formam propria virtute, sed disponunt eam ad hoc ut diversimode paciatur et moveatur ab aliis qualitatibus, et disponunt quidem ad receptionem et retencionem formarum in mixtis, et ideo racionabiliter vocat caliditatem et frigiditatem activas; alias vero passivas, sicut patet ex principio quarti metheorum.”⁴⁴⁵

En aquest cas, Arnau cita el llibre tercer que aborda la qüestió de l'element calent i fred.⁴⁴⁶ Aquí, Aristòtil distingeix quatre causes dels elements que, per combinació, han resultat els quatre elements: dues d'aquestes causes són actives, el calent i el fred, i dues són passives, el sec i l'humit. Aristòtil presenta en aquestes línies una qüestió molt important de la filosofia natural que tindrà una gran repercussió sobre les formulacions mèdiques i les causes passives i actives: en totes les coses, la calor i el fred determinen, combinen i canvien les coses homogènies i les que no ho són; calent i fred són elements actius, és a dir, capaços de fusionar altres coses, i humit i sec fan referència a elements passius la naturalesa dels quals s'anomena modelable pel fet de sofrir algun canvi. Aquesta exposició d'Aristòtil és la que utilitza Arnau per donar suport al seu discurs; ja que la sequedat i la humitat no mouen ni transformen la matèria en forma per virtut pròpia, sinó que la disposen a això a fi que, de diverses maneres, pateixi i es mogui mitjançant altres qualitats. Arnau afirma que això és el que defineix les dues actives, calent i fred, i les altres passives, així com ho explica el llibre quart dels *metheorum*. La sentència a què es refereix Arnau també fou integrada en la guia dels estudiants d'arts. Aquí trobem la referència del llibre quart en termes molt similars als que fa servir Arnau:

“Qualitates primae elementorum sunt quattuor inter quas duae sunt activae, scilicet frigidum et calidum; duae vero passivae, silicet humidum et siccum.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 191, lín. 7.

⁴⁴⁶ Aristòtil, *Meteorologica*, 378b10-14 (trad. de Guillem de Moerbeke): “Et demonstratio super illud est quod illi qui fodiunt ut extrahant aquam, fodiunt loca multa deinde aggregant ea(m) ad locum unum, deinde faciunt ipsam, quando ponunt ei radicem”, ARISTÒTIL 2000b, p. 48.

⁴⁴⁷ LAFLEUR 1992, p. 173, núm. 17.

Altres exemples sobre l'ús del *Meteorologica* en aquest context de les qualitats els trobem a Cardinalis i el seu comentari a la *Isagoge*, quan afirma que, segons que diu Aristòtil en el llibre *meteorum*, la podridura és corrupció en tota caliditat innata a través d'una calor externa.⁴⁴⁸ Arnau de Vilanova torna a fer referència als *Meteorologica* d'Aristòtil en el *Tractatus de humido radicali*:

“Et iam etiam Aristotelis, in quarto de impressionibus quem nos librum meteorum vocamus, ostendit quod in omni corruptione corporis phisici ad ablationem / forme substantialis, que ultimus est actus, auferuntur omnia usque ad primam materiam que illi forme solum debentur –utpote gradus et proportiones et cuncta que in omnibus intermediis reperiuntur respectu illius forme.”⁴⁴⁹

Arnau posa de relleu que Aristòtil mostra, en el llibre quart *De impressionibus* (conegut com llibre *meteorum*), que en tota corrupció del cos físic en l'ablació de la forma substancial, que és el darrer acte, se sostreuen totes les coses que es deuen solament a aquella forma fins a la matèria primera –així com el grau i les proporcions i tot el que en tots els entremetjors es troba respecte a la seva forma. En aquest cas, Arnau ens remet a l'afirmació d'Aristòtil sobre la forma i la proporció. Aristòtil afirma que, de la mateixa manera que si es duen les coses als extrems la matèria no és res fora de si mateixa, també els termes mitjans estan cada un d'ells en proporció a l'extrem més proper.⁴⁵⁰

Una altra referència als *Meteorologica* apareix en l'*Speculum medicinae* en els termes següents:

⁴⁴⁸ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 34ra: “uno modo dicitur ab Ar. in libro meteor. hoc modo putredo est corruptio in unoquoque caliditatis innate a calore etraneo.”

⁴⁴⁹ Arnau de Vilanova, *De humido radicali*, lín. 49-55.

⁴⁵⁰ Aristòtil, *Meteorologica*, IV.12, 390a5 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Sicut enim et si extrema accipiantur, materia quidem nichil aliud preter ipsam, substantia autem nichil aliud quam ratio. Intermedia autem proportionaliter, eo quod prope sit unumquodque, quoniam et horum quodcumque est gratia huius, et non omnibus modis habens aqua aut ignis, sicut neque caro neque uiscera.”

“Iterum autem, quoniam dulce summe est delectabile gustui, proinde dicit Medicus ordinatus, quod plus valet ad nutriendum omni alio saporabili, prout tamen est saporabile, quod quidem ideo dicitur, quia nutriens aliis conditionibus indiget a sapore predictum autem iudicium confirmat sententia naturalis philosophi super generatione ipsorum dicentis, quod unctuosum generatur ex plurimo aereo fortiter commisto per calorem, cum multo aqueo et paucio terreo subtiliato: dulce vero ex multo aereo fortiter commixto actione caliditatis cum pauciori aqueo et pluri terreo subtiliato quam unctuosum.”⁴⁵¹

Arnau afirma que el judici confirma la sentència del Filòsof natural sobre la seva generació, dient que allò untuós és generat a partir de molt d'aire mesclat per la calor amb molta aigua i poca terra, cosa que el fa més subtil; el dolç, en canvi, originat a partir de molt d'aire mesclat per l'acció de la calor amb menys aigua i més terra, el fa més subtil que no pas untuós. En la mateixa obra, Arnau exposa que:

“Et quemadmodum dictum est de passione inflammationis, vel inflammabilitatis congelationis, infrigidationis et calefactionis, sic et de caeteris passionibus mistorum debet intelligi, de quibus in quarto meteororum consideratio traditur: Nam liquabilitas, pulverizabilitas, frangibilitas et sic de aliis, illa in misto clementa significant dominari a quibus causantur.”⁴⁵²

En aquest cas, Arnau afirma que, tal com s'ha dit de la passió de la inflamació, i la inflamabilitat de la congelació, refrigeració i calefacció, així mateix s'ha d'entendre de les altres passions mixtes, de les quals parla el llibre quart del *De meteorum*. Arnau remet al fragment d'Aristòtil en què s'esbossen les diferents combinacions de la sequedat i de la humitat, i es consideren els cossos homogenis (Aristòtil considera quines són les espècies de terra, aigua i mixtes) i heterogenis segons la seva composició.⁴⁵³ Dels cossos

⁴⁵¹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 14ra.

⁴⁵² *Ibid.*, fol. 12vb.

⁴⁵³ Aristòtil, *Meteorologica*, IV.9, 388a (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Quoniam autem hec quidem ab alia causa consistunt, ex quibus autem hec materia quidem siccum et humidum (quare aqua et terra: hec enim eidentissimam habent potentiam utrumque utriusque), facientia autem calidum et frigidum (hec enim constare faciunt et coagulant ex illis), accipiamus omniomerorum qualia terre species et qualia aque et qualia communes [...] Humidorum quidem igitur quecumque euaporant, aque, quecumque autem

elaborats, uns són humits, uns altres tous i uns altres durs; aquests dos darrers, ho són per solidificació i, dels humits, els que s'evaporen són d'aigua, mentre els que no ho fan són de terra o bé d'una mescla de terra i aigua. En definitiva, Arnau demostra tenir coneixement d'aquestes obres en què s'exposen les qualitats i les condicions dels cossos, per tal com recullen les pautes de la filosofia natural que ell fa servir per a explicar una base teòrica per a la medicina.

non, aut terre aut communia terre et aque, uelut lac, aut terre et aeris, uelut lignum, aut aque et aeris, uelut oleum [...] Quecumque autem ab ambobus (talía autem sunt quecumque in frigidatione: hec autem sunt quecumque amborum priuatione, et calidi et humidi simul egredientis cum calido; sales quidem enim humidi solius priuatione coagulantur, et quecumque sincera terre, glacies autem calidi solius), hec autem amborum.”

9.4. L'ÚS DEL *DE ANIMA* D'ARISTÒTIL

Un dels altres tractats aristotèlics emprats per Arnau de Vilanova va ser el *De anima* d'Aristòtil. El seu ús cal contextualitzar-lo especialment en la seva etapa docent a Montpeller i en les discussions mèdiques del seu temps. Arnau fa referència directa al tractat *De anima* d'Aristòtil en dues obres de medicina teòrica i de filosofia natural (el *Tractatus de intentione medicorum* i el *Tractatus de humido radicali*), com també en un comentari a l'obra de Galè.

Comencem, doncs, per les obres de medicina teòrica i de filosofia natural. Un dels primers exemples apareix al *Tractatus de intentione medicorum*, en què Arnau desenvolupa algunes idees que es formulen en el *De anima*. El seu ús apareix en la darrera discussió, és a dir, la que versa sobre la naturalesa de l'ànima. Arnau tracta el tema de la *proportio* quan examina les afirmacions de Galè i d'Aristòtil sobre la naturalesa de l'ànima; la qüestió rau en si l'ànima és un compost o una *proportio* entre substàncies miscibles, d'una banda, i si aquesta coincideix amb la *complexio*, de l'altra. Arnau afirma que:

“Dicit enim magnus Galienus in multis librorum suorum, specialiter tamen in libro de demonstrationibus, essentiam anime fore complexionem, aut magis proprie miscibilium armoniam, illud idem scribens etiam de virtute in libro de rebus contra naturam. Philosophus tamen animam demonstrare conatur non existere virtutem aliquam miscibilium corporum nec armoniam mixtorum proportionali concursu miscibilium causatam in eis.”⁴⁵⁴

Arnau proporciona la definició sobre l'ànima que Galè va exposar en el tractat, perdut *De demonstratione*, mitjançant la qual, l'ànima, igual que la complexió, pot ser entesa com una harmonia de les qualitats. A continuació ens remet a la sentència d'Aristòtil mitjançant la qual nega que l'ànima sigui una virtut de substàncies miscibles ni una harmonia causada per una combinació proporcional de substàncies barrejades i

⁴⁵⁴ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 124, lín. 15-23.

afirma que per més que l'harmonia consisteixi en una certa proporció o combinació d'elements, no és possible que l'ànima sigui un o altre.⁴⁵⁵

Per resoldre l'oposició entre Aristòtil i Galè, Arnau conclou que l'ànima i la seva *virtus* no s'alteren, però en canvi en sorgeixen mutacions corporals. Arnau se centra en la *complexio* com el primer principi variable de les operacions de l'ànima en el cos.⁴⁵⁶ Cal tenir present que un concepte important de la medicina arnaldiana i que té el seu origen en el galenisme és el de *complexio*. La complexió –traducció del grec *crásis* (mescla)– és l'equilibri en el cos humà de les qualitats elementals: calor, fred, humitat, sequedat. Tanmateix, la complexió és natura i al mateix temps es refereix a un membre en concret o a l'organisme en general.

Com a conseqüència, cada individu té la seva pròpia complexió ideal que el metge ha de saber conèixer per ajustar el tractament. Arnau segueix explicant que el metge l'anomena ànima i entén com a tal la virtut que governa les operacions del cos i, d'aquesta manera, el metge fa coincidir la *virtus* mèdica amb la *complexio* que prové de l'harmonia de les substàncies miscibles.⁴⁵⁷ Aquesta és la proposta d'Arnau. En el seu plantejament hi trobem elements nous que no són presents en d'altres autors, com per exemple els següents:

⁴⁵⁵ Aristòtil, *De anima* I.4, 407b27-408a1 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Armoniam enim quandam dicunt. Et enim armoniam temperamentum et compositionem contrariorum esse, et corpus componi ex contrariis. Et quidem armonia quedam ratio compositorum est aut compositio, animam autem neutrum possibile est esse horum. Amplius autem mouere non est armonie, anime autem attribuunt hoc omnes. Congruit autem magis de sanitate dicere armoniam, et omnino de corporeis uirtutibus, quam de anima. Manifestum autem si aliquis temptauerit reddere passiones et opera anime armonia quadam: difficile enim adaptare.” Una altra versió del *De anima* llatina es troba publicada en la versió que Clemence Stroick reproduceix a peu de pàgina en les obres completes d'Albert el Gran, especialment el *De anima* d'Albert; STROICK 1968, p. 39: “Harmoniam enim quandam ipsam dicunt. Et namque armoniam temperamentum et compositionem contrariorum esse, et corpus componi ex contrariis. Et tamen armonia ratio quedam est compositorum aut compositio, anima autem neutrum potest esse horum. Amplius, mouere non est armoniae, animam autem putant hoc omnes maxime, ut dicam.”

⁴⁵⁶ Vegeu, sobre això, MENSA 2012, pp. 92-94.

⁴⁵⁷ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 125, lín. 3-11.

“the ability to talk about the soul using medical categories complies with Arnau’s acceptance of the Galenic theory of the soul according to which the power of the soul (*virtus animae*) is the complexion which emanates from the harmonious mixture of elements (*miscibilium armonia*).”⁴⁵⁸

L’altra obra de medicina teòrica en què apareixen referències al *De anima* d’Aristòtil és el *Tractatus de humido radicali*. Aquí, Arnau també hi presenta els mateixos temes, la relació entre *complexio* i ànima o proporció, o bé la incertesa del coneixement mèdic. En aquest cas, Arnau aborda la mateixa qüestió quan afirma que la *complexio* està vinculada a la longevitat, però en canvi no coincideix amb la virtut de l’ànima perquè no decideix la mort natural de l’ésser humà.⁴⁵⁹ Per aquesta raó, tampoc no pot coincidir amb la *proportio*, que afecta directament la relació entre calor i humitat, i, per tant, esdevé la causa de la mort natural. A més, hem de tenir present que, tal com hem vist anteriorment, en el *Tractatus de intentione medicorum* estableix que tampoc no pot coincidir amb les qualitats elementals que constitueixen l’harmonia de les substàncies miscibles.⁴⁶⁰ A continuació, Arnau entra més detalladament en l’alteració:

⁴⁵⁸ ZIEGLER 1995, pp. 296-297.

⁴⁵⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, II.4, lín. 1170-1181: “Nam illa natura a qua mors de qua loquimur absolute dicitur naturalis non est complexio nec quodlibet conveniens naturaliter corpori cuique viventi, sed solum illud quod superius diximus, scilicet proportio caloris vivifici cuiuslibet viventis corporis ad humidum vivificum in potentia informandi et restaurandi ipsum secundum meliorem et potissimam administrationem que dicto corpori posset fieri, ita videlicet quod omnia decurrant secundum tolerantiam corporis meliori modo quo poterunt, et conveniunt ei ita quod proportionis diversitas in diversis corporibus viventibus sit causa diverse measure vivendi; et sic convenienter per sui defectum sit causa naturalis mortis tardioris et citioris.”

⁴⁶⁰ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 125, lín. 11-16: “Si enim per virtutem intelligeret medicus potentiam anime, sicut facit naturalis, non diceret aliqua membra habere virtutem innatam, cum omnia membra a corde recipiant virtutem vite; sed intelligit per virtutem complexionem que manat ab armonia miscibilium.” Vegeu, sobre això, McVAUGH 2000, pp. 169-181; CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 122-123.

“Dicunt enim quod nutritio (quemadmodum Aristotelis iam ostendit) est actus anime vel potentie eius per se et non corporis; non enim invenitur in aliquo corpore nisi sit animatum.”⁴⁶¹

En aquest cas, Arnau remet a l’afirmació d’Aristòtil per a justificar que la nutrició és l’acte de l’ànima o de la seva potència *per se* i no pas del cos, ja que no es troba en cap cos si no és animat. Aristòtil afirma que l’ànima constitueix el primer principi del moviment local, tot i que aquesta potència no es doni en tots els éssers vivents. L’alteració i el creixement també existeixen en la virtut de l’ànima.⁴⁶² Pel que fa a la sensació, sembla ser un cert tipus d’alteració, i cap ésser que no participi de l’ànima no posseeix sensacions. El mateix passa amb el creixement i l’envelliment: res no creix ni envelleix naturalment si no participa de la vida. En el comentari d’Arnau al *De malicia complexionis diversae* de Galè també hi ha referències al *De anima* d’Aristòtil amb relació a l’alteració i la passió quan exposa el següent:

“Dicit ergo in parte prima quod in hoc conveniunt naturales philosophi apud consideraciones quas habent de sensibus, sicut patet secundo de anima Aristotelis, quod *sensus*, suple sensibilis, *cuiuscumque non est nisi in alteracione*. Sed *passio*, suple seu dolor, non sunt nisi alteraciones. Et ita sequitur quod *non fit passio nec dolor in hiis que iam integre alterata sunt*, quoniam iam in illis terminata est alteracio.”⁴⁶³

En aquesta ocasió, Arnau afirma, en primer lloc, que els filòsofs naturals estan d’acord amb les consideracions sobre els sentits, així com és evident en el llibre segon del *De anima* d’Aristòtil que el ‘sentit’, entén sensible, ‘de qualsevol no és sinó en

⁴⁶¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 557-559.

⁴⁶² Aristòtil, *De Anima* II.4, 415b25-28 (trad. de Guillem de Morbeka, *ALD*): “Similiter autem et de augmento et decremento se habet: nichil enim detrimentum patitur neque augmentatur phisice nisi alitum, alitur autem nichil quod non communicet uita.” L’edició del tractat d’SROICK, *De Anima* II.4, 415b25-28, (SROICK 1968, p. 85): “Huiusmodi autem in animalibus anima est et secundum naturam; omnia physica corpora animae instrumenta sunt... At vero et unde primum est, quod quidem est secundum locum motus, anima est. Nos autem omnibus viventibus inest potentia haec.”

⁴⁶³ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 232, lín. 22.

l'alteració'; però el sofriment entén el dolor, no és més que una alteració. I així se segueix que 'no hi ha sofriment ni dolor en aquells en què el sentiment ja ha sigut íntegrament alterada', perquè en ells ja és terminada l'alteració.

En el *Tractatus de humido radicali*, Arnau torna a abordar les discussions sobre les qualitats de l'ànima quan afirma que

“et hoc bene videns, Aristoteles dixit quod anima nutritiva est que est principium sui subiecti, vel in se vel in simili, et etiam propter hoc est.”⁴⁶⁴

Arnau de Vilanova fa referència novament a l'apartat del *De anima* d'Aristòtil que se centra en aspectes de l'ànima nutritiva, com són engendrar i alimentar-se.⁴⁶⁵ També afirma que Aristòtil va dir que l'ànima nutritiva és aquella que es troba al principi del seu subjecte, bé en si o bé en semblant, i també que aquesta ànima és a causa d'això. De fet, aquesta discussió era habitual en les escoles d'arts; en la recopilació d'autoritats per part dels estudiants i mestres d'arts hi ha una sentència d'Aristòtil que recull aquestes característiques de l'ànima:

“Tres sunt potentiae animae vegetativae, scilicet nutritiva, augmentativa et generativa.”⁴⁶⁶

Arnau procura la mateixa referència, aquesta vegada en l'*Speculum medicinae*:

⁴⁶⁴ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 573-574.

⁴⁶⁵ Aristòtil, *De anima* II.4, 415a24-25 (trad. de Guillem de Morbeka, *ALD*): “Quare primum de alimento et generatione dicendum est: uegetatiua enim anima et aliis inest prima. Et maxime communis potencia est anime, secundum quam inest uiuere omnibus. Cuius sunt opera generare et alimento uti.” Una altra edició llatina del *De anima* d'Aristòtil es troba inserida en l'nota a peu de pàgina en l'edició del *De anima* d'Albert el Gran realitzada per STROICK 1968. En aquest cas, les variacions són mínimes; *De anima* II.4, 415a24-25 (STROICK 1968, p. 82): “Quare primum de alimento et generatione dicendum est; uegetatiua enim anima et aliis inest et prima et maxime communis potentia anima est, secundum quam inest vivere omnibus, cuius sunt opera generare et alimento uti.”

⁴⁶⁶ HAMESSE 1974, p. 181, n. 84.

“Naturales autem virtutes, quibus ministratur, sunt tres: scilicet generativa, augmentativa et nutritiva.”⁴⁶⁷

Bernat de Gordó també fa referència a l'aspecte generatiu quan afirma que cada cosa és perfecta en el moment en què pot generar una cosa semblant a si mateixa. Per això, en efecte, l'aspecte generatiu és assimilat a l'ens diví i immortal, segons Aristòtil en el llibre segon del *De anima*, i per això Avicenna, en el *De naturalibus*, va glorificar la virtut generativa.⁴⁶⁸ Arnau de Vilanova continua amb el mateix apartat d'Aristòtil quan afirma que

“Unde est etiam quod erraverunt dicentes (sicut Empedocles) quod esset actio virtutis corporis alicuius, sicut caloris ignei in quantum virtus ignis est.”⁴⁶⁹

En aquest cas, Arnau menciona el cas d'Empèdocles que proporciona Aristòtil. Aristòtil descriu com Empèdocles es va confondre en l'explicació dels conceptes de 'dalt' i 'baix' quan afirmava que les plantes creixien cap avall a causa de les arrels perquè aquest és el lloc cap al qual es mou la terra naturalment, i cap a dalt perquè es el lloc cap al qual es mou el foc naturalment (o per virtut).⁴⁷⁰ Per Aristòtil, Empèdocles no interpreta

⁴⁶⁷ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 3ra.

⁴⁶⁸ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 313v: “Numquodque perfectum est cum potest sibi similem generare, ex hoc enim assimilatur enti divino et immortalis secundum Aristo. 2. de anima et propter hoc Auic. 6. de naturalibus glorificavit virtutem generativam.” Bernat torna a fer referència al tractat *De anima* en el mateix *Tractatus de conservatione vitae humanae* quan afirma que resulta evident per al Filòsof, al *De anima*, quan diu que l'ànima és com una tabula rasa en la qual no hi ha res de dibuixat, que allò que s'hi posa a vegades és veritat, d'altres és fals, d'altres són opinions, d'altres fantasies, d'altres demostracions, etc.; Bernat de Gordó, *Tractatus de conservatione vitae humanae*, p. 8: “Nec etiam adheret viae vni nec ordini uni, quantum ad sui formalia, quod patet per Philosophum tertio de Anima dicentem, Anima est tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est, illa autem quae apponuntur, aliquando sunt vera, aliquando falsa, aliquando opiniones, aliquando phantasiae, aliquando demonstrationes sectae et leges et fides et ita tanta est varietas quod non adheret viae uni nec ordini uni, cum incipiat ab ignorantia et etiam voluntas ad motum ventilabri continue commovetur.”

⁴⁶⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 564-566.

⁴⁷⁰ Aristòtil, *De anima*, II.4, 415b29-416a11 (trad. de Guillem de Morbeke, *ALD*): “Empedocles autem non bene dixit hoc addens, augmentum accidere plantis deorsum quidem radices mittentibus propter id quod

correctament els dos conceptes ja que no són el mateix ni per a cada ésser viu ni per a l'univers, i els considera com òrgans diversos per les seves funcions, és a dir, el que és el cap per als animals són les arrels per a les plantes. En aquest cas, Arnau de Vilanova utilitza l'exemple d'Empèdocles amb relació a l'acció, la virtut i el foc.

Finalment, Arnau també incorpora una altra referència que remet directament al llibre segon del *De anima* d'Aristòtil:

“Tale autem est alimentum, et hec est ratio sicut sapientes dixerunt supra quam Aristotelis fundavit dicta sua, et dixit in secundo de anima quod idem subiecto alens et augens et generans; dixit enim quod idem est salvans et augmentativum et generans factivum.”⁴⁷¹

En aquest cas, Aristòtil afirma que l'aliment manté una relació no accidental amb el l'ésser animat.⁴⁷² Arnau estableix que així és l'aliment, i aquesta és la raó, tal com van dir

terra sic fertur secundum naturam, sursum autem propter ignem similiter. Neque enim sursum et deorsum bene accipit. Non enim idem omnibus sursum et deorsum et omni, set sicut capud animalium, sic radices plantarum, si congruit instrumenta dicere altera et eadem operibus. Ad hec autem quid est continens in contraria que feruntur ignem et terram? Distrahentur enim, nisi aliquid sit prohibens; si uero erit, hoc est anima, et causa augmenti et alimenti. Videtur autem quibusdam ignis natura simpliciter causa augmenti et alimenti esse. Et namque ipsum uidetur solum corporum et elementorum quod alitur et augmentatur, unde et in plantis et in animalibus putabit utique quis hoc esse quod operatur.” *De anima* II.4, 415b29-416a11 (STROICK 1968, pp. 86-87): “Empedocles autem non bene dixit hoc, addens augmentum accidere plantis, deorsum quidem propter terra sic fertur secundum naturam, sursum autem propter ignem similiter. Neque enim sursum et deorsum bene accipit; non enim omnibus idem est sursum et deorsum et omni, sed sicut capud est animalium, sic radices plantarum sunt, si congruit instrumenta dicere altera et eadem operibus. Adhuc autem, quid est continens in contraria, quae feruntur, ignem et terram? Evellerentur enim, nisi aliquid esset prohibens; si vero erit, haec est anima et causa alimenti et augmenti. Videtur autem ignis natura simpliciter causa augmenti et alimenti esse; et namque ipsum videtur solum corporum esse aut elementorum, quod alitur et augmentatur.”

⁴⁷¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 643-646.

⁴⁷² Aristòtil, *De anima* 416b11-16 (trad. de Guillem de Morbeke, *ALD*): “Est autem alterum alimento et augmentatiuo esse: secundum enim quod quantum aliquod animatum, augmentatiuum, secundum autem quod hoc aliquid et substancia, alimentum est: saluat enim substanciam, et usque ad hoc est quousque alatur. Et generationis autem factiium, non eius quod alitur, set qualis id quod alitur; iam enim est ipsa substancia, generat autem nichil ipsum se ipsum, set saluat.” *De anima* 416b11-16 (STROICK 1968, pp. 90-

els savis, sobre la qual Aristòtil va fundar les seves afirmacions, i va exposar en el llibre segon del *De anima* que és el mateix subjecte respirant, creixent i engendrant; i, en efecte, que aquest mateix és salvador, augmentatiu i factiu en la generació. En l'aliment, que és el principi de la generació, s'hi han de distingir dos poders: el de nodrir i el de fer créixer. D'una banda, l'aliment fa créixer en la mesura que l'ésser animat posseeix quantitat i, de l'altra, alimenta en la mesura que és individu i entitat.

En definitiva, Arnau demostra tenir un gran coneixement dels temes que tracta el *De anima* d'Aristòtil i els utilitza en tractats mèdics, sobretot per tractar qüestions relacionades amb les qualitats de l'ànima. L'ús del *De anima* d'Aristòtil apareix exclusivament durant la seva etapa com a docent a la Facultat de Medicina de Montpeller. Aquí és on aborda aquest tipus de discussions sobre el paper de les qualitats de l'ànima.

91): “Est autem alterum alimento et augmentativo esse; secundum enim quod quantum est aliquod animatum, augmentativum est, secundum autem quod est hoc aliquid et substantia, alimentum est; salvat enim substantiam, et usque ad hoc, quosque alat. Et generationis factivum est, sed non eius quod alitur, sed ut id quod alitur; iam enim ipsa est substantia; generat enim nihil seipsum, sed salvat.”

9.5. ELS *PARVA NATURALIA* O TRACTATS BREUS D'HISTÒRIA NATURAL

Els *Parva naturalia*, coneguts també com 'Tractats breus d'història natural', agrupen un conjunt de tractats breus que tenen en comú que s'ocupen dels atributs comuns de l'ànima i del cos.⁴⁷³ El títol de *Parva naturalia* no es troba en els textos grecs de l'antiguitat sinó que fou emprat per primera vegada per Gil de Roma; així, doncs, fou a final del segle XIII quan, per primera vegada, aquesta col·lecció es va donar a conèixer al món llatí sota aquest nom.⁴⁷⁴ Tot i això, la majoria de tractats que conformen els *Parva naturalia* eren coneguts en versions àrabs des del segle X.⁴⁷⁵ Aquest conjunt de tractats va arribar a Occident a partir del segle XII a través de traduccions llatines que procedien de l'àrab i del grec; en les versions llatines que procedeixen del grec, es poden distingir diverses traduccions, la més antiga de les quals, la *recensio vetus*, fou la base de la traducció de les obres condemnades de la filosofia natural a París.⁴⁷⁶ Guillem de Moerbeke va dur a terme una nova traducció del conjunt de tractats que conformen els *Parva naturalia* durant la segona meitat del segle XIII, coneguda com a *nova*, que integrà i corregí la *vetus*, i que s'erigí com la traducció oficial de la Universitat de París.

De tot el conjunt de tractats que conformen els *Parva naturalia*, Arnau de Vilanova només menciona directament el *De somno et vigilia*. Tanmateix, hem de tenir present

⁴⁷³ Conformen els *Parva naturalia* els tractats següents: *De sensu et sensato* (436a1-449b3); *De memoria et reminiscencia* (449b4-453b10); *De somno et vigilia* (435b11-458a2); *De insomniis* (458a33-426b11); *De divinatione per somnum* (462b12-464b18); *De longitudine et brevitate vitae* (464b19-467b9); *De juventute et senectute*, *De vita et morte*, *De respiratione* (467b10-480b30). La col·lecció té, a més, diverses peculiaritats; per exemple, alguns còdexs de l'edat mitjana integren l'escrit apòcrif *De spiritu* (Sobre l'hàlit) i d'altres versions inclouen el *De motu animalium* just al final del *De divinatione*, tot i que aquest tractat sobre el moviment dels animals també va circular de forma autònoma.

⁴⁷⁴ ROSS 1955, pp. 1-2. Aquest nom es troba en alguns manuscrits de la *vetus translatio*, però en canvi amb aquest títol no apareix al currículum acadèmic d'arts. Sobre aquest conjunt de tractats durant l'edat mitjana, vegeu els textos recopilats a CRISCIANI *et al.* 2004 i GRELLARD/MOREL 2010. Sobre la recepció dels *Parva naturalia* als ambients universitaris, vegeu FEDERICI 2004, pp. 125-141.

⁴⁷⁵ Aquest conjunt de tractats foren traduïts a l'àrab des de finals del segle X. Sobre aquesta qüestió, vegeu HANSBERGER 2010, pp. 143-162.

⁴⁷⁶ LACOMBE 1931, pp. 289-311; FEDERICI 2004, pp. 129-130.

que, tot i no citar directament les altres obres d'aquesta col·lecció, en el *Tractatus de humido radicali* d'Arnau hi apareixen alguns tòpics que provenen dels *Parva naturalia*; per exemple, el tema de la 'humitat' és present en tractats com el *De longitudine et brevitae vitae*, el *De iuventute et senectute* i el *De vita et morte*, en els quals Aristòtil posa l'accent en la relació entre calor i humitat. Arnau no els cita directament, però, en canvi, en facilita alguns tòpics que estan extrets d'aquest conjunt d'obres.⁴⁷⁷ Altres metges, com per exemple Bernat de Gordó, sí que citen directament alguns d'aquests escrits, especialment el *De longitudine et brevitae vitae* en el *Tractatus de conservacione vitae humanae*, en què estableix que res no impedeix als cossos malalts de ser longeus. Per fer-ho, sembla més probable que fes servir la traducció de Guillem de Moerbeke, ja que Bernat menciona el terme de *langorosos*, que apareix en la traducció de Moerbeke del segle XIII i que, en canvi, no consta en la de Giacomo de Venezia del segle XII.⁴⁷⁸

Un dels tòpics que Arnau exposa és la longevitat de la palmera, un tema que Aristòtil tracta al *De longitudine et brevitae vitae*. Arnau exposa que

“qualiter potest extendi per omnes partes palme que generantur ex osse predicto tota duracione palme, quam trescentorum annorum fatentur agricultores et etiam communis experientia, maxime cum inveniatur habere centum pedes in altitudine et bene quinque in spissitudine.”⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Sobre aquesta qüestió, vegeu l'explicació a CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 106 i 124.

⁴⁷⁸ Bernat de Gordó, *Tractatus de conservacione vitae humanae*, p. 223: “Et scribit Aristoteles versus princ. lib. sui, de longitudine et brevitae vitae et dicit secundum quosdam, nihil enim prohibet langorosos esse longae vitae.” Referència a Aristòtil, *De longitudine*, 464b26-31 (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Amplius autem, utrum eadem sunt que longe vite et que secundum naturam sunt sana. Eorum autem que secundum naturam subsistunt sana aut diversa sint esse longe vite et esse sanum et que sunt brevis vite aut egrotantia aut que secundum quasdam egritudines immitantur egrotantia naturam corpora brevi vite, secundum quosdam nichil prohibet et egrotantem esse longe vite.” La traducció de Guillem de Moerbeke (*ALD*) diu: “Adhuc autem utrum eadem que longe vite et que secundum naturam sana natura constantium aut separata sunt et quod brevis vite et langorosum, aut secundum quosdam quidem langores appropinquant langorosa secundum naturam corpora hiis que brevis vite, secundum quosdam autem nichil prohibet langorosos esse longe vite existentes.”

⁴⁷⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 83-39.

En aquest cas, Arnau aclareix algunes argumentacions biològiques d'Avicenna que són incoherents amb el sistema aristotèlic i es pregunta qui pot creure que un petitíssim dàtil generi la humitat radical, durant tres-cents anys, d'una palmera immensa. Arnau articula aquesta afirmació amb l'exemple que apareix al *De longitudine*, segons el qual Aristòtil afirma que els ésser més longeus es troben entre les plantes, com és el cas de la palmera.⁴⁸⁰ Aquí, Arnau fa ús de la traducció de Guillem de Moerbeke, que presenta l'exemple de la palmera, mentre que en la traducció de Giacomo de Venezia del segle XII aquest exemple concret no hi apareix.

Un segon tòpic és el fenomen de l'empelt.⁴⁸¹ Aquí, Arnau evoca l'experiència de la reproducció d'una planta mitjançant un empelt, contra aquells que afirmen que la humitat es troba a prop de l'arrel:

“Redeuntes igitur ad predictam materiam, petimus ab hiis qui dicte famulantur opinioni quod ostendant nobis qualiter humiditas ex spermate vel materia eius relicta in corpore generato inveni possit tota duratione corporis in vita pati extensionem per omnes partes eius”⁴⁸² i “Preterea si solum humiditas radicalis in parte prima viventis corporis reperitur, et per illius virtutem informatur humidum nutrimentale vel fluens ad vitam in aliis partibus, tunc ostendant nobis qualiter in incisione plantarum –maxime in ea quam superius diximus– veniat informatio humidi radicalis a principio primo ad ramum insitum, cum ei non continuetur.”⁴⁸³

El tòpic de la reproducció de la planta es troba en el *De longitudine* i el *De iuventutie et senecute* d'Aristòtil. En el *De longitudine*, Aristòtil afirma que les plantes viuen quan se'ls talla una part, i en neixen dues o en surt una part nova, ja que pertot

⁴⁸⁰ Aristòtil, *De longitudine*, 466a9-10 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Omnino autem longissime uite in plantis sunt, ut palma et cypressus”; La traducció de Giacomo de Venezia diu “Omnino autem nec longioris vite sunt et in plantis et si in sanguinem habentibus magis [...]”

⁴⁸¹ Anàlisi a CRISCIANI/FERRARI 2010, p. 112

⁴⁸² Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 213-217.

⁴⁸³ *Ibid.*, lín. 314-329.

arreu té arrel i tija en potència.⁴⁸⁴ En el *De juventute*, Aristòtil aborda la germinació de les plantes a partir de les llavors i explica novament el procés de creixement de les tiges.⁴⁸⁵ Amb aquests exemples, queda palès que Arnau coneix els tòpics d'aquests tractats i els utilitza per a demostrar la restauració de la humitat radical, a partir de la traducció de Guillem de Moerbeke. L'exemple de l'empelt no ofereix prou elements com per verificar quina traducció fa servir Arnau, i només l'exemple de la palmera és revelador; ara bé, hem de revisar altres exemples dels *Parva naturalia* per afirmar que, en efecte, Arnau de Vilanova els va consultar directament. Passem, doncs, a analitzar els diversos elements del *De somno et vigilia* d'Aristòtil que apareixen en les obres mèdiques d'Arnau.

9.5.1. EL *DE SOMNO ET VIGILIA* D'ARISTÒTIL EN L'ÀMBIT MÈDIC

El corpus mèdic de l'antiguitat que tracta sobre el son es conserva en les obres d'Hipòcrates i de Galè, els quals van inserir el son en el context del diagnòstic, el pronòstic i el tractament mèdic.⁴⁸⁶ Si bé el corpus hipocràtic recull textos de diversos autors que no gaudeixen d'unitat i de coherència, al marge d'alguns elements comuns que s'hi puguin trobar, és Galè qui constitueix una teoria sòlida i coherent sobre el son. Tanmateix, de Galè no s'ha conservat cap monografia dedicada a aquesta qüestió, sinó que la seva visió del son s'ha de reconstruir a través de les referències disperses que es

⁴⁸⁴ Aristòtil, *De longitudine*, 467a18-30 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Assimilantur autem plante entomis, sicut dictum est prius: diuise enim uiuunt, et duo et multa fiunt ex uno. Entoma autem usque ad uiuere peruenerunt, multo autem non possunt tempore: non enim habent organa, neque potest facere ipsa principium in unoquoque. Quod autem in planta potest: ubique enim habet et radicem et germen potentia. Propter quod ab hac semper prouenit hoc quidem nouum, hoc autem senescens, modico aliquo differentia in esse longe uite, sic quemadmodum que absplantantur.”

⁴⁸⁵ Aristòtil, *De juventute et senecute*, 468b16-28: (trad. de Giacomo de Venezia, *ALD*): “Adhuc et in plantis manifestum est et in animalibus, plantarum quidem ex seminibus generationem intendentibus et deplantationes que et replantationes. Que enim est ex seminibus generatio accidit omnibus. Due enim porte cum sint omnium, secundum quod aptum natum est habetur et medium est utriusque partium. Hinc enim germen deplantatur et radix est plantatorum, principium autem medium ipsorum est. [...] Quare aut hoc auferunt aut hoc, ut aut rami pars aut radices ex hoc fiant, tamquam existente principio ex medio rami et radicis.”

⁴⁸⁶ Sobre aquesta qüestió, vegeu la tesi doctoral de HULSKAMP 2008.

recullen en les seves obres. L'única monografia de l'antiguitat sobre aquest assumpte que ha perdurat és la que va escriure Aristòtil. El seu tractat no s'inscriu dins de l'àmbit mèdic però conté moltes similituds amb les teories que esbossen els metges, tot i que també conté diferències importants.

El tractat d'Aristòtil dedicat al son fou traduït al llatí a partir del segle XII i fou inclòs en el conjunt de tractats que conformen els *Parva naturalia*. En aquest conjunt de tractats, n'hi ha tres dedicats al son (i el somni) i la vigília que constitueixen una unitat: són el *De somno et vigilia*, el *De insomniis* i el *De divinatione per somnum*.⁴⁸⁷ Aquests escrits s'articulen al voltant de tres temes principals: la definició del son i la vigília com a contraris, la determinació del sentit que afecten i les seves causes. Durant l'edat mitjana, aquesta obra d'Aristòtil va tenir una gran importància i va establir la tendència d'associar el son amb processos somàtics i psicològics.⁴⁸⁸ Aristòtil també tracta l'origen dels somnis, és a dir, les imatges que apareixen quan dormim i analitza a quina facultat de l'ànima afecta, la forma en què es produeixen aquestes imatges i estipula la seva teoria del somni com el producte de moviments residuals de les percepcions.

De tots aquest tres tractats, Arnau de Vilanova cita directament el *De somno et vigilia* en més d'una ocasió. Ja hem comentat que aquesta breu obra es va donar a conèixer integrada dins del conjunt de breus tractats de filosofia natural conegut sota el nom de *Parva naturalia*.⁴⁸⁹ Cal tenir present que els llibres que conformen els *Parva naturalia*, juntament amb el *De somno et vigilia*, formaven part del currículum de les arts de París, sobretot a partir dels estatuts de la Universitat del 1255, els quals van consagrar-ne l'estudi.⁴⁹⁰ Tot i això, tenim documentada la seva aplicació en l'àmbit mèdic abans

⁴⁸⁷ Aquests tres tractats formen, en efecte, un conjunt amb constants referències dels uns envers els altres, també en els llibres sobre els animals. En certa mesura, el seu contingut complementa el *De anima*.

⁴⁸⁸ KRUGER 1992, pp. 83-122.

⁴⁸⁹ Actualment existeix l'edició del tractat *De somno et vigilia liber adiectis veteribus translationibus et Theodori Metochitae Commentario*, a ARISTÒTIL 1943. Es troba en procés d'edició el (AL XV 1-2) *De somno et vigilia, De insomniis et de divinatione per somnum. Translatio anonyma et Recensio Guillelmi de Morbeka*, a cura d'A. Escobar. El text es pot consultar a l'ALD.

⁴⁹⁰ CUP, vol. 1, 277-279, doc. 246; esp. 278: "librum de sompno et vigilia in quinque septimanis."

d'aquesta data a Montpeller, concretament des de mitjan segle XIII. Un exemple d'això és el de Cardinalis i el seu comentari a la *Isagoge* de Joannici, quan afirma que

“Item dicit Ar. in libro *De somno et vigilia* quod si mulier menstruosa respiciat speculum inficit ipsum.”⁴⁹¹

En aquest cas, Cardinalis afirma que, si una dona amb la menstruació es mira al mirall, l'infecta. Aristòtil afirma en el *De insomniis* que, quan les dones amb menstruació es miren en els miralls especialment polits, hi deixen una taca de sang.⁴⁹² Aquest exemple és significatiu ja que, en termes generals, els comentaristes medievals sobre el *De somno et vigilia* tendeixen a prestar més atenció als assumptes de la fisiologia que no pas als de la percepció i la cognició; un exemple d'això és Simon of Faversham († 1306), el mestre de filosofia d'Oxford, en les seves *Quaestiones super librum De somno et vigilia*,⁴⁹³ o la *Epistola de secretis operibus artis et naturae, et de nullitate magiae* del pseudoRoger Bacon,⁴⁹⁴ que reproduïxen la mateixa qüestió de Cardinalis.

9.5.2. EL SON I LA VIGÍLIA EN L'*SPECULUM MEDICINAE* D'ARNAU DE VILANOVA

Arnau de Vilanova dedica un capítol al son i la vigília en l'*Speculum medicinae*.⁴⁹⁵ En aquest cas, però, Arnau, igual que altres metges de la seva època, com Bernat de Gordó, es fonamenta en Galè i altres autoritats mèdiques més que en el tractat aristotèlic, atès que és un compendi mèdic sobre el tema. Això serà una constant en els metges d'aquest període, però això no exclou la influència del tractat d'Aristòtil en la concepció

⁴⁹¹ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 14ra.

⁴⁹² Aristòtil, *De insomniis*, 459b28-31 (trad. *vetus* del segle XII, *ALD*): “in speculis enim valde puris, cum menstruis supervenientibus mulieres inspiciant in speculo, | fit superficies speculi velud nubes sanguinea.”

⁴⁹³ EBBESEN 2013, p. 94: “Utrum mulier menstruosa inficiat speculum eo modo quo Philosophus ponit.”

⁴⁹⁴ BREWER 1859, p. 529: “Propter quod Aristoteles dicit secundo De Somno et Vigilia, quod mulier menstruosa si inspiciat speculum, inficit ipsum, et apparet in eo nubes sanguinea.”

⁴⁹⁵ Cap. 73: “De somno et Vigilia”, Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb. En una altra obra com el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, Arnau de Vilanova presenta un altre capítol dedicat al somni, el capítol cinquè. Aquí, Arnau proporciona consells sobre com dormir bé més que una anàlisi patològica del son. Sobre aquesta qüestió vegeu GIL *et al.* 1996, pp. 271-288.

del son. En l'*Speculum medicinae*, Arnau defineix el son i la vigília i els canvis que produeixen un i altre en el cos, i més especialment en el cervell.⁴⁹⁶ Arnau descriu el son com el repòs de les forces cognitives, sobretot de les sensibles i de totes les voluntàriament motives, a causa de la disminució d'esperits en el cervell i la manca de la seva emanació als òrgans dels sentits i del moviment. La vigília, en canvi, és l'exercici d'aquestes forces per la causa contrària.

Arnau també explica com el son canvia el cos per si mateix i per accident; el son escalfa per si mateix les parts profundes del cos, com les vísceres i els llocs de la primera digestió, i refreda la superfície del cos i les extremitats.⁴⁹⁷ De fet, la calor natural i els esperits s'adunen, segons el comportament de la natura, al voltant d'aquestes parts a causa de la digestió del menjar. I així, aleshores, disminueix la seva presència en el cervell. Per aquesta raó, afirma Arnau, aquells que dormen si no es tapen ràpidament incorren en reumes del cap i les malalties que els en són conseqüència, com ara la pleuresia, la pneumònia, les angines o d'altres.

Una altra característica del son és que humiteja els membres, especialment els interiors, amb vapors condensats que emanen dels nutrients que es conserven en els membres.⁴⁹⁸ Aquesta és una qüestió molt important ja que el son es relaciona amb la

⁴⁹⁶ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb: "Somnus et Vigilia tantum corpus immutant et specialiter cerebrum, excusius dispositione proxime vel immediate causantur. Est enim somnus quies cognitiviarum virium, maxime sensitivarum et omnium voluntarie motivarum propter diminutionem spirituum in cerebro et defectum emanationis ipsorum ad organa sensus et motus: Vigilia vero est exercitium virium praedictarum, propter causam contrariam."

⁴⁹⁷ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb: "Immutant autem corpus per se et per accidens: Somnus enim secundum Medicum per se calefacit profunda corporis, velut viscera et loca primae ac secundae digestionis, superficiem autem corporis et extrema inrigidat: Nam calor naturalis et spiritus coadunantur ex regimine naturae, circa partes praedictas, propter digestionem cibi: et ideo etiam tunc in cerebro valde diminuitur eorum praesentia, propter quod dormientibus et maxime in frigido aere plura operimenta sunt necessaria, quam si vigilarent: propterea sub divo dormientes celeriter incurrunt capitis rheumatismos et morbos, qui ad eos sequuntur, ut sunt pleuresis, peripleumonia, squinantia etc."

⁴⁹⁸ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb: "Humectat enim membra, praecipue interiora condensatis vaporibus resolutis a nutriente deinde reflexis ad membra: Proinde si prolixus intantum fuerit,

sequedat i humitat dels membres, i més especialment del cervell. Per això, si es perllongués per sobre d'una mesura moderada, es multiplicarien els reumatismes i les malalties humorals, com l'apoplèxia, la letargia, la feblesa dels nervis i malalties semblants, que apareixen especialment quan es retenen les superfluitats de l'humit de l'orina, que és necessari expulsar del cos quan s'acaba un son de duració moderada. A banda de l'escalfament i de la humidificació dels membres interiors, l'efecte és diferent a causa de la diverses formes de jeure que tenen les persones.⁴⁹⁹

La vigília, en canvi, opera justament de forma contrària, ja que una vigília extensa refreda i asseca, en moure totes les exhalacions a la superfície i, per conseqüència, l'escalfa i no la humidifica el vapor exhalat.⁵⁰⁰ El son massa llarg refreda les parts interiors dels cossos, després que es desfaci el fleuma que flueix als membres dèbils, i un altre cop després que se sufoqui la calor natural, a causa de la concentració de coses supèrflues; per això de vegades causa nàusea, abominació, refredament de l'estómac i efectes semblants. Cal tenir present que si l'humor colèric hi abunda, un cop multiplicat

ut moderatam transgrediatur mensuram, multiplicat rheumatismos et aegritudines humorales, ut apoplexiam, letargiam, molliciem neruorum, torporem et similia, maxime retentis superfluitatibus humidis urinae meatuum et similium, quae oportet expleto moderato somno expelli a corpore.” Aristòtil exposa el procés d'humidificació dels membres a Aristòtil, *De somno et vigilia*, 457a.

⁴⁹⁹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb: “Effectus autem calefactionis et humectationis interiorum est inequalis propter diversam formam decubentis: Nam eorum viscera maxime calefiunt et amplius hepar, que supra latus hepatis dormiunt, similiter eis manifestius accidit letargia et nocumentum memoriae nervorum, qui supra dorsum et occiput dormiunt resupini, cum coarctate humiditates directius illuc fluant: et similiter accidit caeteris membris in aliis decumbendi figuris.”

⁵⁰⁰ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 23rb: “Vigilia vero contrarium operatur, nam profunda infrigidat et exficcat movendo cunctas exhalationes ad superficiem, proinde calefacit eam, nec tamen humectat exhalato vapor. Per accidens autem et interiora et exteriora possunt pluribus modis et aliter, quam dictum sit, immutare. Somnus autem maxime prolixus in corporibus, quorum viscera multo abundant phlegmate, praecipue vitreo vel acido, interiora infrigidat, dissoluto phlegmate ad membra debilia fluente: et iterum etiam suffocato calore naturali propter superfluitatum coarctationem: quare interdum causat paralytim, torturam, nauseam, abominationem, infrigidationem stomachi et similia. Si vero cholericus humor abundet ibi multiplicato fumo cholericico, dolor causabitur capitis et vultus calor ad speciem cholerae declinabit: talis autem immoderata vigilia calefacit interius fervore cholericico.”

el fum colèric, es produirà mal de cap i la calor propagada es transformarà en l'espècie de la còlera. D'altra banda, una vetlla immoderada escalfa l'interior amb el fervor colèric.

Aristòtil explica en el *De somno et vigilia* el procés de refredament del cervell i afirma que l'explicació es troba en les característiques del cervell humà, que és la part més freda del cos.⁵⁰¹ Això passa perquè les venes del cervell són més petites i estretes, i produeixen més dificultat en el seu pas. Aristòtil també presenta la importància del procés intern que genera l'aliment en provocar el son, i situa el seu origen en l'evaporació dels aliments que arriba, sobretot, després del menjar.⁵⁰² Per tant, Aristòtil estableix el vincle del son amb el procés de refredament i situa el cervell com el lloc de la seva causa.

Arnau de Vilanova presenta aquesta descripció sobre el son i la vigília en l'*Speculum medicinae*. Arnau també tracta la qüestió del son en altres obres, com per exemple el *De parte operativa*, però, en general, es fonamenta en les autoritats mèdiques, principalment Galè i Hipòcrates, i també en Aristòtil, per a desenvolupar la seva concepció del son. El corpus hipocràtic ja estableix el vincle entre el son i la calor, i per aquesta raó es relaciona amb el procés digestiu i la humidificació del cos. Galè, en canvi, és qui desenvolupa més a fons aquesta qüestió. En el *De symptomatum causis* ('Sobre les causes dels símptomes'), Galè proporciona diversos elements per explicar el son, que estan directament vinculats amb els diferents graus d'humitat o sequedat del cervell.⁵⁰³ El procés de Galè exposa que la calor natural innata necessita humitat en els éssers vius i, per aquesta raó, la calor es dirigeix als pulmons i al ventre. Durant el son, els vapors

⁵⁰¹ Aristòtil, *De Somno et vigilia*, 457 b29-30 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): "Ad in frigidandum vero et non facile suscipiendum evaporationem confert et tenuitas et angustia circa cerebrum venarum. Infrigidationis QUIDEM ergo hec est causa, quamquam evaporatione transcendat caliditate." Traducció anònima del segle XII (*ALD*): "Ad in frigidandum vero et non suscipiendum facile evaporationem confert et tenuitas et angustia circa cerebrum venarum. Infrigidationis ergo hec est causa, quamquam evaporatione transcendit in caliditate."

⁵⁰² Aristòtil, *De Somno et vigilia*, 456b25-30 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): "ET ideo maxime fiunt sompni a nutrimento: nam repente tunc multa humiditas et corpulentia sursum fertur. CONSTANS QUIDEM igitur gravat et facit DORMITARE: cum vero FLUXERIT deorsum et revertens REPELLAT calorem, tunc fit sompnus et animal dormit."

⁵⁰³ Sobre aquest procés, vegeu GIL 2004, pp. 139-153.

procedents del contacte amb la humitat dels pulmons i de l'estómac afecten els conductes dels òrgans sensorials amb els sentits i, per això, durant el somni no hi ha percepció sensorial. Hom es desperta quan la calor natural comença a recuperar el seu grau de sequedat.

Altres referències sobre el son en l'obra d'Arnau apareixen en el *De parte operativa*. Aquí, Arnau menciona el que diu Galè en el tercer aforisme del *Somnus et vigilia*: a causa de la manca d'humitat en la part anterior del cervell no s'afeixuguen les parpelles, sinó que els ulls quedin oberts a causa de la sequedat de les parpelles; és per aquesta mateixa causa, diu Rasís en les divisions que en la letargia, que surt de la còlera pura, els ulls estan més oberts.⁵⁰⁴

Aquesta mateixa concepció del son basada en autoritats mèdiques fou la que empraren altres metges de l'època. Per exemple, Bernat de Gordó també dedica un capítol al son i la vigília en el seu *Tractatus de conservatione vitae humanae*.⁵⁰⁵ Les seves formulacions s'inicien amb els *Prognostica* d'Hipòcrates quan Bernat remet als aforismes sobre el son i en destaca, com afirma el metge grec, que és bo vetllar de dia i dormir de nit, tal com indica la naturalesa, i que és un mal signe que la persona no dormi ni de dia ni de nit.⁵⁰⁶ A continuació, Bernat es fonamenta en Galè per desenvolupar el caràcter endogen del son, la reducció dels esperits vitals a l'interior i la relació del son amb la digestió.

⁵⁰⁴ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fols. 127vb-128ra: “Ut ait Galenus tertio aphorismo (?) Somnus et vigilia. etc. unde propter defectum humiditatis in prora cerebri non gravantur palpebrae, sed oculi stant aperti propter siccitatem palpebrarum, et propter eandem causam inquit Rhasis in divisionibus, quod in lethargo, qui fit ex pura cholera, magis oculi sunt aperti: si patiente puppi exsiccato permanent oculi aperti, multo fortis patiente prora, quae propinquior est eis, et citius communcat suam qualitatem.”

⁵⁰⁵ Bernat de Gordó, *Tractatus de conservatione vitae humanae*, “De somno et vigilia”, cap. XIII, pp. 75-77.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, p. 75: “Hippocrates loquitur de somno in prognosticis, cum dicit: Somnus ut moris est: bonus et naturalis est quod noctem non effugit et diem non impedit. Generaliter igitur nullus debet dormire de die, sed consuetudo facit ut plurimum contrarium.”

9.5.3. ARNAU DE VILANOVA I EL *DE SOMNO ET VIGILIA* D'ARISTÒTIL

A més de l'ús de les autoritats mèdiques per a desenvolupar la concepció del son i la vigília, Arnau de Vilanova també fa referència directa al *De somno et vigilia* d'Aristòtil en dos escrits mèdics, el *Tractatus de intentione medicorum* i l'*Speculum medicinae*. En el *Tractatus de intentione medicorum*, Arnau de Vilanova afirma que

“Omnes enim virtutes in principiis occulte sunt et confuse, in principi/atis autem manifeste sunt et distincte, sicut etiam est videre in cerebro: licet enim manifestis iudiciis sciamus (quemadmodum ostenditur scientia de motibus liquidis et de sompno et vigilia et in aliis multis locis) omnem virtutem sentiendi proximo et immediate ad differentiam cordia a cerebro fluere, verumptamen particulares et proprie sensuum actiones in eo non manifestantur sed in principatis potius a cerebro sive ramis.”⁵⁰⁷

En aquest cas, Arnau remet a la ciència dels moviments dels líquids i al *De somno et vigilia* d'Aristòtil per a exposar que, en efecte, totes les virtuts al principi són ocultes i confoses, però una vegada començades són, al contrari, manifestes i diferenciades, com passa en el cervell. Tot i que es pot saber per judicis manifestos (així ho mostra la ciència del moviment dels líquids, i del son i la vigília, i en molts altres llocs), tota virtut que se sent flueix des del cervell; però les accions particulars i pròpies dels sentits no es manifesten en això, sinó en les coses començades més aviat des del cervell.

En aquest cas, Arnau fa referència al tractat d'Aristòtil sobre el son i la vigília, en què concep el somni com una afecció del sentit comú, concretament en els animals.⁵⁰⁸ Afirmar Aristòtil que quan un animal dorm no percep per un sentit concret ja que allò que anomenem son produeix la mateixa afecció en tots els sentits. Així, doncs, hi ha una funció específica i una altra de comuna; per exemple, la facultat específica de la vista és la de veure però també té una altra facultat pròpia del sentit comú, que és entendre allò que es veu, i això no és fa per la vista sinó per un sentit comú a tots els òrgans. Bernat de Gordó també exposa aquesta idea quan afirma que s'ha d'entendre que els sentit comú és

⁵⁰⁷ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 107, lín. 2-3.

⁵⁰⁸ Aristòtil, *De somno et vigilia*, 455a13-b13.

el lloc propi del son, el qual està arrelat originàriament en el cor; i Aristòtil ho entén manifestament en el cervell.⁵⁰⁹

En l'*Speculum medicinae*, Arnau proporciona una referència que també remet al *De somno et vigilia*, en aquest cas, per fer esment del procés del moviment que es genera en el cor:

“Primo quidem in corde movetur localiter, scilicet expansione et retractione spiritus radicalis seu complantatus, ut ait Philosophus, hic enim cum sit de essentia organi corporis anima coniungitur immediate quo moto preter solitum ex vi apprehensi cor alteratur, et simili modo movetur localiter.”⁵¹⁰

Arnau afirma en primer lloc, que en el cor es mou localment, és a dir, per expansió i retracció de l'esperit radical o complantat, tal com diu el Filòsof, perquè s'uneix immediatament, atès que sigui de l'essència de l'òrgan l'ànima del cos, i el seu moviment, fora de l'habitual per la força d'aprensió, altera el cor, i de semblant manera es mou localment. Aquesta afirmació d'Arnau ens remet a la idea del moviment dels animals que Aristòtil presenta en el *De somno et vigilia*.⁵¹¹ Aristòtil afirma que el principi de la sensació s'origina en els animals de la mateixa manera que s'origina el moviment. Per als animals dotats de sang, aquest principi es troba en la part que envolta el cor, i aquí

⁵⁰⁹ Bernat de Gordó, *Practica seu Liliu medicinae*, p. 106r: “Secundo intelligendum quod sensus communis est proprius locus somni, qui sensus communis radicaliter et originaliter est in corde. Et ita intellexit Arist. sed manifestative in cerebro.”

⁵¹⁰ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 24vb.

⁵¹¹ Aristòtil, *De somno et vigilia* II, 456a2-6 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Motus quidem Igitur et spiritus manifestum quoniam principium et OMNINO REFRIGERATIONIS est HIC, et respirare AUTEM et humido REFRIGERARI ad salutem eius qui est in hac particula caloris natura adepta est: dicetur autem et de IPSA POSTEA secundum se. Non habentibus vero sanguinem et ENTOMIS et non suscipientibus spiritum in PROPORTIONALI PLANTATUS spiritus INFLANS et RESIDENS videtur.” Traducció anònima del segle XII (*ALD*): “Motus quidem ergo et spiritus manifestum quoniam principium et prorsus inchoatio refrigerationis est hinc, et respirare quidem et humido refigidari ad salutem eius qui est in hac particula caloris natura adepta est: dicetur autem de ea postmodo secundum se. Non habentibus vero sanguinem et intersectis et non suscipientibus spiritum in eo quod est proportionaliter complantatus spiritus dum exsufflat et collocatus videtur.” Idees similars en Aristòtil, *De motu animalium*, 703a; vegeu *inf.* nota 547.

és on es troba el principi del moviment.⁵¹² Per tant, és evident que l'origen del moviment, el de la respiració i, en general, el de la refrigeració, es troben aquí; de fet, afirma que la naturalesa ha dotat aquests animals de la respiració i de la refrigeració per la humitat per tal de conservar la calor que hi ha en aquesta part. També afirma que és impossible fer moure o fer alguna cosa sense una força, i la força la produeix la retenció de la respiració. Per tant, com que tot animal es mou quan es produeix una sensació, tant pròpia com forana, és evident que el son i la vigília s'originen en aquest lloc i són afeccions d'aquesta part.

Podem concloure, doncs, que l'aportació d'Aristòtil en el capítol que integra Arnau en el seu *Speculum medicinae* és important en la mesura que estableix les pautes per interpretar el son. Per altra banda, la fisiologia de Galè hi té un paper destacat. En canvi, el *De somno et vigilia* és emprat de forma puntual en algunes ocasions, també vinculat amb processos fisiològics, especialment per exemplificar la importància del cor, el lloc de l'origen del moviment, la relació de les accions particulars dels sentits amb la virtut que flueix des del cervell i, finalment, per a descriure el lloc de l'afecció. En la seva exposició mèdica, Arnau no tracta sobre el tema de l'insomni i l'endevinació.⁵¹³

⁵¹² Aquesta mateixa idea també apareix en el tractat d'Aristòtil *De motu animalium*, però analitzarem aquesta referència posteriorment amb els llibres sobre els animals d'Aristòtil.

⁵¹³ Aristòtil tracta aquesta qüestió en el *De Divinatione per Somnum*, on analitza si és possible o no endevinar l'avenir, una creença generalitzada; Aristòtil ho refuta ja que no es pot donar un motiu raonable i en crítica l'origen diví (la causa del somni són les imatges residuals de les percepcions durant la vigília), però, tot i això, creu que en el somni poden aparèixer senyals de processos futurs. Sobre aquesta qüestió, vegeu SUÁREZ DE LA TORRE 1973, pp. 279-311. Aquesta qüestió també fou abordada per metges; Hipòcrates, per exemple, dedica el llibre IV del seu tractat *Sobre la dieta* a aquest tema. Arnau de Vilanova tracta la qüestió del son i la vigília des d'un punt de vista mèdic i utilitza aquells elements d'Aristòtil amb què entra en discussió.

9.6. ELS LLIBRES SOBRE ELS ANIMALS D'ARISTÒTIL⁵¹⁴

De tot el conjunt d'obres d'Aristòtil que formen part de la filosofia natural, podem destacar la col·lecció de llibres sobre els animals. Aristòtil va aglutinar en cinc llibres de llargària diversa i contingut variat els seus estudis i investigacions sobre el món animal i els processos biològics que se'n deriven.⁵¹⁵ La temàtica d'aquests escrits enllaça amb el conjunt breu de tractats de filosofia natural conegut com els *Parva naturalia* i el *De anima*, en els quals trobem referències contínues.⁵¹⁶ Els llibres sobre els animals van ser traduïts al llatí i comentats per autors diversos, cosa que va desencadenar una producció literària important en diferents camps del saber.⁵¹⁷ La seva traducció també va ser de gran rellevància per a la configuració de la nova medicina durant l'edat mitjana, sobretot per a la teorització dels processos biològics i fisiològics dels éssers vius. A partir de la primera meitat del segle XIII, són diversos els metges que utilitzen un ampli ventall d'obres d'Aristòtil en els seus escrits, entre les quals es troben els llibres sobre els animals. En aquest cas concret dels llibres sobre els animals, cal tenir present el mestre italià de medicina David, autor de diverses obres escrites abans de 1242, entre les quals destaca les *Quaestiones Nicolai Peripatetici*, utilitza l'autoritat d'Aristòtil en diverses ocasions i, entre les seves obres, s'hi menciona el *De animalibus*.⁵¹⁸ També fan referència a aquest grup de llibres sobre els animals Arnau de Saxònia i Thomas de Cantimpré, ambdós de mitjan segle XIII.⁵¹⁹ A aquests testimonis cal afegir, més específicament de l'àmbit mèdic de Montpeller, Cardinalis i Gilbert Ànglic que, com veurem a continuació, ja tenien assimilades diverses idees d'aquest conjunt de llibres.

⁵¹⁴ Una primera versió reduïda d'aquest capítol ha estat publicada a la revista *Dynamis*, GRAU 2015, pp. 236-257. En aquest cas, hem ampliat el contingut de discussió amb les obres no editades críticament i hem elaborat una comparativa amb altres metges de la seva època.

⁵¹⁵ Sobre la importància dels escrits de biologia i zoologia d'Aristòtil, vegeu JOLY 1968, pp. 219-253; PREUS 1975; BYL 1975; GOTTHELF/LENNOX 1987; LENNOX 2001.

⁵¹⁶ FEDERICI 2004, pp. 125-141.

⁵¹⁷ Vegeu VAN DEN ABEELE 1999, pp. 287-318; PERFETTI 2004, pp. 143-170.

⁵¹⁸ BIRKENMAJER 1970, p. 82.

⁵¹⁹ *Ibid.*, pp. 83 i 85.

La primera vegada que Arnau hi va fer referència va ser al voltant de 1270 en el *Tractatus de amore heroico*. Tanmateix, no fou fins a la seva etapa docent a Montpeller, durant la dècada dels anys noranta, que els va utilitzar de forma més abundant per a les discussions mèdiques del moment. De fet, en aquesta etapa constatem diverses referències als escrits sobre els animals en el *Tractatus de intentione medicorum* i en el *Tractatus de humido radicali*.

En aquesta darrera obra sobre l'humit radical també trobem algunes idees que van ser discutides per altres metges i professors de l'àmbit de Montpeller, com és el cas de Bernat de Gordó amb el *Tractatus de marasmode secundum intencionem Galieni* (c. 1305), un text coetani d'Arnau sobre el marasme de Galè, la humitat radical i la vida llarga. En altres obres de Bernat, com el *Lilium medicinae*, també hi constatem altres referències als llibres sobre els animals. Per tant, a finals del segle XIII i principis del segle XIV, els llibres sobre els animals d'Aristòtil estan plenament integrats en la medicina de Montpeller; de fet, cal cercar novament els primers testimonis del seu ús a Montpeller cap a mitjan segle XIII, amb Cardinalis i Gilbert Ànglic.

9.6.1. LES TRADUCCIONS LLATINES DELS LLIBRES SOBRE ELS ANIMALS

El conjunt de llibres que formen els escrits sobre els animals d'Aristòtil va arribar a Occident a través de traduccions llatines que provenien de l'àrab i del grec. La primera versió llatina difosa a Occident fou realitzada per Michael Scot des de l'àrab a Toledo al voltant de 1220.⁵²⁰ Aquesta versió porta l'incipit *De animalibus* i es compon de tres parts: *De historia animalium* ('Sobre la recerca entorn dels animals'), de deu llibres; *De partibus animalium* ('Sobre les parts dels animals'), de quatre llibres, i *De generatione animalium* ('Sobre la generació dels animals'), de cinc llibres.⁵²¹ La traducció de Michael

⁵²⁰ La traducció fou realitzada entre 1210 i 1217, i fou aquesta darrera data amb gran probabilitat l'any de la seva finalització; WINGATE 1931, p. 74. OPPENRAAY 1999, pp. 31-43. Un temps després, cap al 1230, quan Michael Scot es trobava al servei de Frederic II a Sicília, va traduir de l'àrab al llatí els dinou llibres que conformen els *Libri de animalibus* d'Avicenna.

⁵²¹ Editats en els volums 2 i 3 de la col·lecció *ASL* "Sobre les parts dels animals" i "Sobre la generació dels animals." El volum 2 (*ASL 5.2 De Animalibus*) inclou els llibres XI-XIV (*Parts of Animals*) a cura d'Aafke

Scot, de dinou llibres, va tenir una gran difusió entre els seus contemporanis; la seva versió fou emprada per Vincent de Beauvais, Pere Hispà o Albert el Gran, per esmentar alguns dels autors més representatius que van escriure comentaris dels llibres sobre els animals.⁵²² La seva traducció també es va difondre a través d'antologies com la *De animalibus auctoritates*,⁵²³ i en enciclopèdies com la *De floribus rerum naturalium* (c. 1230) d'Arnau de Saxònia.⁵²⁴ També fou la traducció emprada pels primers metges que en van fer ús.

Entre 1262 i 1263, Guillem de Moerbeke va dur a terme una nova traducció dels llibres sobre els animals a partir de les versions que provenien del grec. Moerbeke va reunir en un volum el *De historia animalium*⁵²⁵, el *De progressu animalium*, el *De motu animalium*,⁵²⁶ el *De partibus animalium*⁵²⁷ i el *De generatione animalium*⁵²⁸. Un element

M. I. van Oppenraay, ARISTÒTIL 1998. El volum 3 (*ASL 5.3 De Animalibus*) inclou els llibres XV-XIX (*Generation of Animals*) a cura de H. J. Drossaart Lulofs, ARISTÒTIL 1992. El volum 5.1 de la col·lecció de l'*ASL* que inclou l'edició dels textos que provenen de l'àrab *De historia animalium* encara no està disponible. Aquesta darrera obra és la més primerenca i extensa del conjunt de llibres i segueix l'estructura de deu llibres que conté l'obra grega tal i com la va editar Andrònic de Rodes.

⁵²² WINGATE 1931, pp. 72-85.

⁵²³ Extracte de *Libro Aristotelis de naturis animalium*. Vegeu WINGATE 1931, p. 79; BUELLENS 1999, pp. 69-96.

⁵²⁴ DRAELANTS 1999, pp. 126-158.

⁵²⁵ Els primers cinc llibres dels deu que conformen el *De historia animalium* de la traducció de Guillem de Moerbeke estan editats a *AL XVII 2.I.1* a cura de Pieter Beullens i Fernand Bossier a ARISTÒTIL 2000a. Els cinc llibres següents (llibres VI-X) estan en procés d'edició a *AL XVII 2.I.2*, tot i que el text es pot consultar a l'*ALD*.

⁵²⁶ Aquestes dues obres componen els llibres XI i XII d'aquesta col·lecció sobre els animals (segona i tercera part amb el *De progressu animalium* i el *De motu animalium*). L'edició crítica del text de Guillem de Moerbeke a *AL XVII 2.II-III* a cura de Pieter De Leemans, a ARISTÒTIL 2011b.

⁵²⁷ L'edició crítica de la versió llatina de Moerbeke i l'anònima del *De partibus animalium* que prové del grec està en procés d'edició a *AL XVII 2.I.2 De historia animalium*. Aquest text, que també es pot consultar a l'*ALD*, conforma la quarta part de la traducció de Moerbeke dels llibres sobre els animals d'Aristòtil (llibres XIII-XVI). Sobre aquesta traducció, vegeu ROSSI 1999, pp. 167-197.

⁵²⁸ Aquesta és la cinquena i última part de la col·lecció sobre els animals de Moerbeke amb els llibres XVII-XXI. L'edició del text es troba a *AL XVII 2.V De generatione animalium*, a cura de H. J. Drossaart-Lulofs, ARISTÒTIL 1966.

distintiu d'aquesta versió és la inclusió de dos tractats d'Aristòtil breus sobre la progressió i el moviment dels animals, el *De motu animalium* i el *De progressu animalium*, que no havien estat traduïts en la versió de Michael Scot que procedia de l'àrab. Tanmateix, això no va impedir que el *De motu animalium* fos mencionat per Averrois, comentat per Pere d'Alvèrnia o parafrasejat per Albert el Gran a través d'altres traduccions.⁵²⁹

La primera vegada que aquests dos tractats breus van ser difosos en la versió llatina va coincidir amb la nova traducció de Guillem de Moerbeke, és a dir, a partir de la dècada dels anys seixanta. Aquests dos tractats van tenir, a més, una altra característica. En la taxació dels *exemplaria* oficials d'Aristòtil de 1304 de París, trobem aquests dos tractats inclosos dins de dues col·leccions diferents, fet que va donar lloc a la circulació de dos exemplars que, al seu torn, van derivar en un gran nombre de manuscrits; aquesta situació va contribuir al fet que, per una banda, fossin considerats com una part del conjunt d'escrits dels animals, i de l'altra, que fossin associats al conjunt de tractats que conformen el grup dels *Parva naturalia* (amb l'incipit *Item de motibus animalium et aliorum parvorum*).⁵³⁰ En aquest conjunt de tractats, l'escrit sobre el moviment dels animals hi tenia una presència significativa.

La nova traducció de Moerbeke es va erigir com a traducció oficial de les obres d'Aristòtil i amb el temps va acabar per desplaçar les altres traduccions, tot i la difusió que havien tingut. També hi ha rastre d'altres traduccions anònimes que provenen del grec, com per exemple, la traducció anònima del *De motu animalium*, molt probablement d'origen italià i anterior a la de Moerbeke, que coneixem fragmentàriament per la

⁵²⁹ La versió llatina, que coneixem fragmentàriament a través de la parafrasi que Albert el Gran va fer en el seu *De principiis motus processivi*, prové d'una traducció del grec diferent de la realitzada per Guillem de Moerbeke, segons que indica l'anàlisi crítica. Hom pot trobar l'edició reconstruïda d'aquest tractat a *AL XVII 1.III*, a cura de Pieter De Leemans, a *ARISTÒTIL 2011a*. A banda de l'estudi introductori de l'obra, vegeu *DE LEEMANS 2000*, pp. 170-188.

⁵³⁰ *DE LEEMANS 2011b*, p. XLIII i seg. Vegeu també *DE LEEMANS 2010*, pp. 197-220; *BEULLENS 1992*, pp. 181-196.

paràfrasi que Albert el Gran en va fer en el seu *De principiis motus processivi*.⁵³¹ Si fem cas de les seves paraules, aquesta traducció procediria de la Campània, al sud d'Itàlia, relativament a prop de Grècia.⁵³² També hi hagué altres traduccions del *De partibus animalium*, que van donar un gran nombre de variants.⁵³³

L'arribada dels llibres sobre els animals d'Aristòtil a la cultura occidental va comportar la difusió de noves teories a l'àmbit de la biologia i la zoologia que establiren un nou paradigma en l'estudi de la naturalesa humana. Això va tenir força repercussió en disciplines com la filosofia natural i la medicina. Aquest interès també va donar lloc a una producció escrita important amb relació a aquest àmbit. El mateix Avicenna va escriure un *Liber de animalibus* comentant els llibres sobre els animals d'Aristòtil.⁵³⁴ Aquest llibre, que fou traduït de l'àrab al llatí per Michael Scott cap al 1230, també podia proporcionar l'accés a les teories aristotèliques sobre biologia i fisiologia animal. Per altra banda, Albert el Gran desenvolupà el comentari *De animalibus*, de vint-i-sis llibres, per introduir-se en aquest camp d'estudi.⁵³⁵ Durant els segles XII i XIII, els llibres sobre els animals foren assimilats progressivament al currículum mèdic; el metge italià Pietro d'Abano recomanava el *De animalibus* als seus estudiants.⁵³⁶ Un dels primers comentaris d'aquests llibres en el camp de la medicina fou el de Pere Hispà, amb el *Quaestiones super libro de animalibus*, escrit entre 1246 i 1249 a Siena.⁵³⁷ El seu treball posa de relleu la interacció i les desavinences entre la filosofia natural i la medicina, un àmbit en el qual els llibres sobre els animals també van aflorar en les obres d'Arnau de Vilanova i Bernat de Gordó.⁵³⁸

⁵³¹ Edició del text, a ARISTÒTIL 2011a.

⁵³² Així ho expressa Albert el Gran: "in Campania iuxta Greciam."

⁵³³ Sobre aquesta versió, vegeu ROSSI 1989, pp. 193-220.

⁵³⁴ Edició renaixentista, a AVICENNA 1500.

⁵³⁵ Albert el Gran va escriure el *De animalibus* basat en la traducció de Michael Scot, tot i que també hi ha traces de la traducció de Moerbeke, que utilitzà a partir del moment en què en va disposar. Sobre aquest aspecte, vegeu GOLDSTEIN-PRÉAUD 1981, pp. 61-71. Sobre Albert el Gran i les qüestions entre medicina i filosofia natural, vegeu DE ASÚA 1997, pp. 1-30.

⁵³⁶ SIRAI 1973, pp. 127-128.

⁵³⁷ NAVARRO 2009; DE ASÚA 1995, pp. 45-66.

⁵³⁸ DE ASÚA 1999, pp. 189-211.

9.6.2. CARDINALIS I ELS LLIBRES SOBRE ELS ANIMALS A MONTPELLER

Hi ha constància de l'aplicació dels llibres naturals en l'àmbit de la medicina de Montpeller des de mitjan segle XIII. Ja hem comentat que no fou fins a la butlla *Ad pascendum oves* de setembre de 1309, promulgada pel papa Climent V, que apareix per primera vegada el currículum mèdic de Montpeller amb les obres que en formen part. Aquí no hi trobem referències directes a l'estudi d'aquests llibres, tot i que durant aquesta època els metges ja els feien servir per comentar les obres mèdiques. No fou fins al 1340, quan els estatuts fan referència directa als llibres sobre els animals, que es registra la prohibició de llegir o ensenyar qualsevol llibre de gramàtica, lògica o ciència natural, amb l'excepció del *De animalibus*.⁵³⁹

Un dels primers testimonis que evidencien l'ús dels llibres naturals d'Aristòtil en comentaris al currículum mèdic de Montpeller és Cardinalis. En el seu comentari a la *Isagoge*, Cardinalis menciona, com a mínim en dues ocasions, el *De animalibus* d'Aristòtil:

“Item dicit Aris. in libro de animalibus quod in corpore est tantum unum membrum principale.”⁵⁴⁰

En aquest cas, Cardinalis presenta una idea que va tenir una gran repercussió en les discussions mèdiques posteriors, i especialment en Arnau de Vilanova. Aquesta idea es basa en la sentència que aporta Aristòtil en el llibre *De generatione animalium*, que sosté que en el cos només hi ha un membre principal, una qüestió que va generar un debat intens entre metges i filòsofs de la naturalesa. Més endavant, Cardinalis també afirma que, segons Aristòtil, no hi ha diferència entre el discurs que diu que l'ull hi veu i aquell que treu fora els esperits:

⁵³⁹ CUM, doc. 68, p. 350, article 31.

⁵⁴⁰ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 11ra.

“item dicit Ar. in libro de animalibus quod non est differentia inter sermonem dicens quod oculus videt et quod extravertitur spiritus”.⁵⁴¹

Aquestes dues referències ens remetent a la mateixa obra, el *De generatione animalium*, especialment la versió traduïda per Michael Scot.⁵⁴² Cal tenir present que aquestes referències s’inscriuen dins dels debats de l’època i foren emprades per altres metges, com Pere Hispà:

“Dicendum quod philosophus ponit unum membrum principale quia corpus hominis componitur”.⁵⁴³

Cardinalis no és l’únic testimoni d’aquesta època en utilitzar els llibres sobre els animals a Montpeller. També ho fa, per exemple, Gilbert Ànglic. En el seu comentari al líquid de l’orina de Gil de Corbeil, el *Commentarii in versus Aegidii de urinis*, Gilbert proporciona referències al *De animalibus* d’Aristòtil.⁵⁴⁴ Així, doncs, quan Arnau de Vilanova va escriure un dels seus primers tractats al voltant de 1270, els metges de Montpeller ja empraven els llibres sobre els animals, especialment seguint la traducció de Michael Scot. Fou a partir 1290, quan Arnau tornà a Montpeller per a exercir la docència,

⁵⁴¹ *Ibid.*, fol. 14ra.

⁵⁴² De les citacions de Cardinalis, podem constatar que la primera referència remet al *De generatione animalium*, IV, 4, 772b27-773a (trad. de Michael Scot, ARISTÒTIL 1992, p. 194): “unum membrum principale”; la segona referència fa menció al *De generatione animalium*, V, 1-2, 780b15 (trad. de Michael Scot, ARISTÒTIL 1992, p. 221): “dicentis quod oculus videt et inter sermonem dicentis quod visus exit ad visum.” Les dues cites ens remetent a la traducció de Michael Scot, la traducció llatina disponible durant aquests anys. A més, cal tenir present que els conceptes als quals fa referència Cardinalis no apareixen en la traducció de Moerbeke.

⁵⁴³ Pere Hispà fa servir la mateixa referència per a l’explicació de la *quaestio* 16 del seu comentari *De animalibus*; vegeu DE ASÚA 1999, p. 204, nota 64 i p. 201, nota 56. Sobre aquest assumpte, vegeu MCVAUGH 1974, pp. 259-283; CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 319-567. La mateixa qüestió l’aborda en el comentari a la Isagoge: “41. De contrarietate que est inter philosophum qui ponit tantum unum membrum principale et medicos que ponunt tamen esse quattuor membra principalia”, fol. 28vb; SALMÓN 1998, p. 8; i també en el comentari al *Tegni* de Galè: “362. Utrum sit unum membrum principale, suct est cor”, fol. 59ra; SALMÓN 1998, p. 20.

⁵⁴⁴ MCVAUGH 2011, pp. 198-199.

que va elaborar una important producció mèdica i, en aquest context, va emprar diverses referències als llibres sobre els animals d'Aristòtil.

9.6.3. EL COR I EL MOVIMENT

Un dels exemples més primerencs de la seva utilització és el *Tractatus de amore heroico*, escrit al voltant de 1270. En aquest tractat, dedicat a la malaltia de l'amor heroic, Arnau va presentar una idea que prové del *De motu animalium*, una idea que serà molt important en la medicina arnaldiana i que es repetirà en diverses obres. Arnau aplega el saber mèdic de l'època sobre la malaltia de l'amor heroic o obsessiu; en el segon capítol, Arnau exposa que la causa subjacent d'aquesta alteració és un judici erroni de la virtut estimativa.⁵⁴⁵ La causa que provoca aquesta fallida cal cercar-la, doncs, en l'òrgan que duu a terme les seves accions, és a dir, el cervell. En aquest context, Arnau explica que

“Cum enim anime gratum seu delectabile presentatur, ex gaudio delectabilis apprehensi spiritus in corde multiplicati subito calefiunt, et calefacti subito –prout inde motibus animalium inquisitum est ea parte qua de motu cordis agitur– delegantur ad membra corporis universa.”⁵⁴⁶

En aquest cas, Arnau afirma que el moviment sorgeix quan per calor, fred o qualsevol altre afecció es produeix una alteració en la regió del cor, animada pel pensament o la percepció dels sentits, i que provoca una reacció al cos. En la formulació d'Arnau detectem dues idees d'Aristòtil: la primera és la que ens remet al cor com el principi del moviment, és a dir, el lloc on s'origina el moviment, i la segona exposa l'expansió del moviment per tot el cos i que neix al cor com la causa del moviment, idea

⁵⁴⁵ Arnau de Vilanova, *De amore heroico*, p. 48, lín. 2: “erroneo iudico causatur estimative virtutis.”

⁵⁴⁶ Arnau de Vilanova, *De amore heroico*, p. 49, lín. 22-25. Traducció a càrrec de Sebastià Giralt a ARNAU DE VILANOVA 2011, p. 69: “quan un objecte agradable o plaent es presenta a l'ànima, el goig del plaer aprehès fa que els esperits es multipliquin al cor i s'escalfin de sobte. Després d'aquest escalfament sobtat –segons les recerques fetes sobre els moviments dels animals per aquella branca del saber que tracta del moviment del cor– són tramesos a tots els membres del cos.”

que Aristòtil presenta en el *De motu animalium*.⁵⁴⁷ Propostes similars també es troben en el *De somno et vigilia*.⁵⁴⁸ En una altra obra, el *De parte operativa*, Arnau de Vilanova exposa les coses que refreden perquè arrepleguen l'esperit i impedeixen que es dilati del cor al cervell, i del cervell als òrgans dels sentits:

“Infrigidantia, quia spiritum coadunant et a corde ad cerebrum, et a cerebro ad organa sensuum prohibent dilatari.”⁵⁴⁹

Més de vint anys després de l'elaboració del tractat sobre l'amor heroic, durant els últims anys de la seva etapa docent, Arnau va tornar a exposar la mateixa idea d'Aristòtil en el *Tractatus de considerationibus operis medicinae sive de flebotomia*:

“Hoc autem in parte naturalis philosophie verificatur, scilicet in consideratione de motibus animalium ubi ostenditur quod forma representata in ymaginacione movet corpus sibi coniunctum et ea que in eo sunt.”⁵⁵⁰

En aquest cas, Arnau va utilitzar el mateix argument d'Aristòtil que havia emprat anys abans, però aquesta vegada sense esmentar el paper del cor i defensant que és la forma representada en la imaginació d'una persona la que mou el seu cos. Arnau va tornar a abordar aquesta tesi en el seu *Speculum medicinae*. Aquí, Arnau explica que és al cor on s'inicia el moviment i aquest produeix la reacció dels esperits cap a la resta del cos, tal com explica el Filòsof:

⁵⁴⁷ Aristòtil, *De motu animalium*, 702a (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Audacie enim et timores et ad venerea motus et alia corporalia tristabilia et delectabilia hec quidem secundum partem cum caliditate aut frigiditate sunt, | hec autem secundum totum corpus.”; Aristòtil, *De motu animalium*, 703a (trad. Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Quoniam autem principium hiis quidem in corde, hiis autem in | proportionali, propter hoc et spiritus complantatus hic videtur existens.”

⁵⁴⁸ Aristòtil, *De somno et vigilia*, 458a (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Omnis vero sanguinis principium, sicut dictum est hic et in aliis, EST cor.”

⁵⁴⁹ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fol. 125va.

⁵⁵⁰ Arnau de Vilanova, *Tractatus de considerationibus operis medicinae*, p. 196, lín. 23-24 i p. 197, lín. 1-2.

“Primo quidem in corde movetur localiter, scilicet expansione et retractione spiritus radicalis seu complantatus, ut ait Philosophus hic enim cum sit de essentia organi corporis anima coniungitur immediate quo moto preter solitum ex vi apprehensi cor alteratur, et simili modo movetur localiter.”⁵⁵¹

En aquest cas, Arnau explica que el moviment està localitzat, en primer lloc, en el cor; aquest moviment és per l’expansió i retracció de l’esperit radical o complantat, com diu el Filòsof. El moviment desencadenat al cor es transmetrà als esperits vitals que hi tenen l’emplaçament, els quals es desplacen per les artèries fins a tots els punts de l’organisme. Així, al moviment del cor hi segueix el moviment dels esperits fluents i, finalment, el dels humors, ja que la sang segueix el moviment dels esperits. L’esperit radical es pot moure de dues maneres, cap a fora o cap a dins. Si és el primer cas, genera un moviment de dilatació del cor; en el segon cas, el moviment és de contracció:

“Nam retracto spiritu predicto, inter cordis substantia, cor in frigidatur atque constringitur. Expanso vero eadem calefit et dilatatur.”⁵⁵²

Ambdós moviments van acompanyats de modificacions en les qualitats: la contracció refreda la substància del cor, mentre que la dilatació l’escalfa. Arnau prossegueix així:

“Ad motum autem cordis proportionaliter sequitur motus spiritus fluentis et tandem humorum, nam sanguis sequitur motum spirituum ex quorum fluxu et reflexu ad cor oritur alteratio que sequitur motum cordis: non enim est possibile, quod alteratio, quae causatur ex accessu et recessu spiritus fluentis, praecedat motum cordis in accidentibus animi, cum naturaliter motus cordis praecedat generationem ipsius.”⁵⁵³

Després del moviment dels esperits fluents es produeix la modificació dels humors i, més tard, actua sobre el membre quan s’esdevé l’alteració. Aquest procés és

⁵⁵¹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 24vb.

⁵⁵² *Ibid.*, fol. 24vb.

⁵⁵³ *Ibid.*, fol. 24vb.

l'explicació que Arnau dóna sobre el mecanisme de producció dels accidents de l'ànima; aquí rau l'originalitat d'Arnau en la seva explicació, ja que en cadascuna de les passions, aquestes modificacions són diferents.⁵⁵⁴ Seguint aquesta idea, Arnau afirma en el *De parte operativa* que, dels agents extrínsecs, res no toca l'esperit si no és mitjançant l'humor o el vapor que deixa anar, però ho fa d'una manera diferent, mitjançant l'humor, atès que toquen la *minera* (o el lloc on es generen els mals humors)⁵⁵⁵, és a dir, el cervell o el cor i el cervell:

“Extrinsecorum autem agentium nullum inficit spiritus, nisi mediante humore aut mediante vapore resoluto ab eo, sed differenter: nam mediante humore, quia plus inficiunt mineras eorum, scilicet cerebrum tantum, aut cor et cerebrum.”⁵⁵⁶

El rerefons d'aquesta funció del cor com a primer principi i motor del moviment que Arnau articula en diverses obres es troba en el *De motu animalium* d'Aristòtil.⁵⁵⁷ En el *De parte operativa*, Arnau també afirma que hi ha un principi universal del moviment local dels membres cor i cervell que es coneix segons l'ordre: en efecte, el cor primer i el cervell després, atès que en tots els altres membres el moviment és impulsat per aquests dos:

“Medicis esse cerebri morbus, quoniam sensibiliter impetit omnes motus, qui virtute a cerebro derivata perficiuntur: operatio namque communis pluribus membris non laedatur: universale autem principium motibus localis membrorum cor et cerebrum esse noscuntur secundum ordinem, nam cor primo, et cerebrum proximo, cum ergo in cunctis aliis membris ab his duobus auferur motibus.”⁵⁵⁸

Amb això, podem constatar una evolució en el pensament d'Arnau, sobretot en el desenvolupament d'aquesta idea, que presenta per primera vegada en el *Tractatus de*

⁵⁵⁴ GIL *et al.* 1996, pp. 345-349.

⁵⁵⁵ Sobre el terme *minera* vegeu GIRALT 2002b, p. 206, nota 196.

⁵⁵⁶ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fol. 126vb.

⁵⁵⁷ Aristòtil, *De motu animalium*, 703a. Vegeu *sup.* nota 547.

⁵⁵⁸ Arnau de Vilanova, *De parte operativa*, fol. 129vb.

amore heroico (i posteriorment afegint la qüestió de la imaginació en el *Tractatus de considerationibus operis medicinae sive de flebotomia*), fins a desenvolupar-la plenament en la fisiologia mèdica de les seves obres de maduresa, com l'*Speculum medicinae* i el *De parte operativa*. Arnau presenta per primera vegada la idea que el moviment es produeix primer en el cor molt poc després que el *De motu animalium* fos traduït al llatí per Guillem de Moerbeke. Ara bé, ja hem comentat que aquest breu tractat d'Aristòtil va difondre's a través de dues vies: Arnau podia haver conegut l'obra a través de l'exemplar que circulava amb els *Parva naturalia* o a través d'algun dels nombrosos manuscrits del conjunt dels llibres sobre els animals.⁵⁵⁹ Arnau utilitza referències de llibres d'Aristòtil inclosos en les dues col·leccions, però quan analitzem les altres referències dels llibres sobre els animals, entrarem amb més detall en aquesta qüestió. En aquest cas, hem de tenir present que també hi ha altres possibles vies de coneixement ja que la idea de la importància del cor en el moviment que utilitza Arnau és una afirmació que estava inclosa en florilegis i era prou coneguda pels estudiants d'arts, els quals, en la gran majoria de casos, havien cursat abans d'estudiar medicina: "Principium motus in animalii est in corde".⁵⁶⁰

9.6.4. LA IMPORTÀNCIA DEL COR COM A PRIMER PRINCIPI

Una altra afirmació relacionada amb la importància del cor que prové d'escrits sobre els animals d'Aristòtil és la que trobem en el *Tractatus de intentione medicorum*, especialment en una de les discussions centrada en la controvèrsia sobre el cor com a únic òrgan principal. Aquí, Arnau presenta la posició contradictòria, en primera instància,

⁵⁵⁹ Actualment es conserva una còpia manuscrita de l'obra *De motu animalium* a la biblioteca de la Facultat de Medicina de Montpeller. Es tracta d'una versió del segle XIV altament contaminada, extreta de diversos manuscrits independents i de la versió parisenca; Js 74 Montepessulanus, bibl. fac. medic. H 44: saec XIV: fols. 83r-84v. Vegeu al respecte DE LEEMANS 2011b, p. XXXV i LI; DULIEU 1975, p. 326. El n. 44 inclou: *Avicenne abbreviatio libri Aristotelis de animalibus, translata ex arabico in latinum a Michaele Scoto; Aristotelis libri de animalium oartibus et generatione eorum, ex arabico ab eodem Scoto latine versi; Aegidii de Roma*. Això posa de relleu com els autors mèdics de Montpeller tendiren més a emprar la versió de Michael Scot que la de Moerbeke, tal com es constata en les discussions que presentarem a continuació.

⁵⁶⁰ L'afirmació sobre el cor, la trobem també en el florilegi d'Autoritats, a HAMESSE 1974, p. 208, n. 8.

entre Aristòtil i Galè; Aristòtil afirma que el cor és el membre principal del cos mentre que Galè sosté que és un membre més dels quatre que considera principals:

“Docet enim medicus ibidem principia seu fundamenta membrorum esse quatuor, visus in hoc obviare directe naturali philosopho inter omnia membra tantum unum esse ponenti principium seu fundamentum ceterorum membrorum.”⁵⁶¹

Aristòtil defensa el cor com el primer receptacle que es forma i el lloc on s’originen tots els moviments causats per les sensacions en dos escrits sobre els animals, el *De partibus animalium* i el *De motu animalium*.⁵⁶² Aquesta discussió entre les dues autoritats sobre la primacia del cor fou abordada per diversos metges i filòsofs abans d’Arnau, com la *quaestio* 16 del comentari *De animalibus* de Pere Hispà.⁵⁶³ En aquest cas, però, el recurs que utilitza Arnau per a arribar a un punt en comú és afirmar que el cor és el principi primer i original, on la virtut vital del cos és més evident, una idea que Galè no nega:

“Quod enim philosophus dicit membrum unum esse principium inter membra, loquitur de principio primo et originali, et hoc medicus non negat.”⁵⁶⁴

Aquí constatem allò que Michael McVaugh ha definit com l’instrumentalisme mèdic, mitjançant el qual Arnau argumenta que el cor és el primer principi, les forces del

⁵⁶¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 103, lín. 9-12.

⁵⁶² Aristòtil, *De partibus animalium* III.4, 666a-b (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Et hoc rationabiliter; ex corde enim derivatur et in venas, ad cor autem non aliunde; hoc enim est principium et fons sanguinis et susceptaculum primum [...] Adhuc autem quoniam neque exsanguium nullum sensitivum neque sanguis, palam quod primum habens ut in vase autem necessarium esse principium. Non solum autem secundum rationem sic habere videtur, sed secundum sensum; in embrionibus enim mox cor videtur motum partium ac si animal, tamquam principium nature sanguinem habentibus existens [...] Animal quidem enim sensu determinatum est, sensitivum autem primum quod primo sanguinem habens, tale autem cor; et enim principium sanguinis et sanguinem habens primum.” Consideracions similars s’exposen a Aristòtil, *De motu animalium*, 703a i al *De somno et vigilia*, 458a.

⁵⁶³ *Cit. nota sup.* 543.

⁵⁶⁴ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 106, lín. 15-16.

qual dirigeixen tots els altres i, per tant, els altres tres òrgans esdevenen instruments del cor.⁵⁶⁵ Així, doncs, el metge només anomena els membres *principia* en la mesura que pot demostrar-hi l'activitat de la força directriu del cor, i, per aquesta raó, l'esquema que sosté Galè amb el cor, el cervell, el fetge, i els testicles –en cada un dels quals resideix una virtut natural– no ha de repugnar Aristòtil:

“Quod autem medicus dicit quatuor esse principia, loquitur de principiis proximis et manifestativis, et hoc non negat philosophus; immo potius asserit quod licet omnes virtutes a corde orientur, non tamen omnes in corde manifestantur suis actionibus sed potius in aliis membris que cordi instrumentaliter famulantur - utpote animalis in cerebro, nutritiva in epate, generativa in testiculis.”⁵⁶⁶

La utilització dels llibres sobre els animals per a explicar o remarcar la importància del cor no estigué només limitada als escrits mèdics. Hi ha certs escrits religiosos en què també constatem aquesta mateixa primàcia del cor, com per exemple en l'obra escrita en català *Confessió de Barcelona*:

“així com del cor hixen totes les virtuts de la vida corporal en tots els membres, tot així d'aquell hixen o deuen exir totes les virtuts de vida espiritual.”⁵⁶⁷

Aquesta defensa de la importància del cor com a primer principi era coneguda i emprada per altres metges contemporanis d'Arnau, com Bernat de Gordó. En aquest cas, Bernat afirma en el *De urinis*, inclòs en el *Lilium medicinae*, que l'ànima, en tant que opera en el cos, resideix principalment en el cor, tal com diu Aristòtil cap al final del seu llibre *De motibus animalium*.⁵⁶⁸ En el mateix tractat, Bernat de Gordó també afirma que el cor és el membre que viu el primer i mor l'últim, segons Aristòtil.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ McVAUGH 2000, pp. 30-40 i 145-155.

⁵⁶⁶ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 106, lín. 20-26.

⁵⁶⁷ Arnau de Vilanova, *Confessió de Barcelona* (edició a ARNAU DE VILANOVA 1947), p. 115, lín. 22-25. Vegeu ZIEGLER 1995, p. 266, nota 51; MENSA 2012, pp. 115-137.

⁵⁶⁸ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 474v: “Nunc anima primo et principaliter in quantum operatur in corpore quiescit, principaliter sedit (fedit?) in corde sicut dicit Arist[oteles] versus finem libri sui de motibus animalium.”

9.6.5. LA GENERACIÓ DELS ANIMALS: HUMITAT RADICAL I HUMITAT ESPERMÀTICA

Una altra obra en què apareixen referències als escrits sobre els animals d'Aristòtil és el *Tractatus de humido radicali*. Arnau hi afirma que

“Ex quo habetur id quod Aristoteles XV. de animalibus docet, scilicet quod a residuo alimenti uniuscuiusque membri, licet maxime principalium, potest sperma quod est principium generationis descendi; et supra dictam rationem fundat se ibi.”⁵⁷⁰

En aquest cas, Arnau aporta l'afirmació segons la qual l'esperma és, o conté en si mateixa, el principi de generació.⁵⁷¹ A continuació, Arnau remet a l'afirmació d'Aristòtil en la qual s'examina la raó de la formació dels testicles, quan afirma que la naturalesa ho crea tot, o bé perquè és necessari o bé perquè és millor:

“Non ergo a testiculis habet hoc, et hoc etiam affirmat demonstratio Aristotelis XV., ubi ostendit testiculorum facturam non esse necessariam nisi ad salvationem individui in se,

⁵⁶⁹ *Ibid.*, p. 430r (*De urinis*): “Quia cor est membrum quod primo vivit et ultimo moritur secundum Arist[oteles].”

⁵⁷⁰ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 668 i seg.

⁵⁷¹ Aristòtil, *De generatione animalium* I.18, 724b22-30 (trad. de Michael Scot, *De Animalibus*, ARISTÒTIL 1992, p. 34): “Sperma ergo dicitur illud quod exit ex generanti ex omnibus modis animalium coeuntium, et est naturaliter primum in quo est principium generationis. Semen autem est illud quod habet principium ex utroque coeuntium, sicut arbores et quaedam animalia in quibus non sunt mas et femina distincta, scilicet sicut erit ex mare et femina et sicut ovum, quoniam in istis est quod exit ex duobus. Et inter semen et fructum est diversitas, scilicet quod quoddam est primum et quoddam ultimum, quoniam fructus erit ex alio, semen autem quoddam erit ultimum. Et si non est sicut diximus erit utraque sicut eadem res. Et debemus dicere etiam quid est prima natura scilicet natura illius quod dicitur semen sicut spermatis.” La traducció de Guillem de Moerbeke diu (*ALD*): “Dicti autem spermatis ut geniture natura prima iterum dicenda que est. Necesse itaque omne quodcumque accipitur in corpore aut partem esse eorum que secundum naturam, et hoc aut anomiomerorum aut omiomerorum, aut eorum que preter naturam, puta aut nascentiam aut superfluitatem aut tabem aut alimentum. Dico autem superfluitatem alimenti residuum, tabem autem segregatum ex excremento uniuscuiusque ab ea que preter naturam resolutione. Quod quidem igitur non erit pars manifestum: omiomerum quidem enim est.”

nec etiam in alio si non / ad salvationem speciei, sed solum factis sunt testiculi in hiis in quibus inveniuntur propter utilitatem ibidem ostensam.”⁵⁷²

Arnau fa referència a la qüestió tractada per Aristòtil sobre l'equivalència del líquid seminal de les dones amb el dels homes i del seu paper en la procreació i en la salvació de l'espècie.⁵⁷³ Arnau afirma que els testicles només són presents en aquells en qui es troben a causa de la utilitat mostrada. Aristòtil ja va argumentar el rol passiu de la dona en aquest domini establint que no posseeix esperma i que la sang menstrual només aporta la matèria per a la procreació. Avicenna es va oposar a això en el *Liber de animalibus* i va argüir que les dones produïen una esperma la influència del qual, tot i no posseir un poder generatiu igual que el dels homes, es manifesta en la matèria que determina el grau d'estructuració per part de l'home.⁵⁷⁴

Però no sembla que el *Liber de animalibus* en sigui la font directa. Si fem cas de les referències que proporciona Arnau, sembla que la numeració dels tractats segueix l'estructura de la traducció de Michael Scot i no la de Guillem de Moerbeke, ja que la referència que utilitza ens remet al *De generatione animalium*, tractat que s'inclou entre els llibres XV i XIX en la versió de Michael Scot, mentre que en la versió de Moerbeke

⁵⁷² Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 679- 685.

⁵⁷³ Aristòtil, *De generatione animalium* I.4, 717a12-18 (trad. de Michael Scot, *De Animalibus*; ARISTÒTIL 1992, pp. 7-8): “Et si quis voluerit considerare in differentiis instrumentorum spermatis necessarium erit ei prius considerare in causis propter quas est substantia testiculorum. Si ergo natura facit omne quod facit aut propter id quod est necessarium ad faciendum aut propter id quod est melius, debemus scire quod hoc membrum etiam est factum propter alterum istorum. Et manifestum est quod testiculis non indiget necessario; quoniam si esset ita, essent testiculi in omnibus animalibus generantibus [...]. Et debemus ergo dicere quod creatio testiculorum est propter melius.” La traducció de Guillem de Moerbeke d'aquest passatge diu així (*ALD*): “De ea autem que in masculis differentia spermaticorum organorum si quis vult considerare causas propter quas sunt, necesse accipere primum cuius gratia testiculorum est existentia. Si itaque omne natura aut propter necessarium facit aut propter melius, utique hec particula erit propter horum alterum. Quod quidem igitur non necessarium ad generationem manifestum: omnibus enim utique existeret generantibus, nunc autem neque serpentes habent testiculos neque pisces; visi sunt enim coeuntes et plenos habent semine poros. Relinquitur igitur melioris alicuius gratia.”

⁵⁷⁴ AVICENNA 1500, fols. 49r-49v.

apareix entre els llibres XVII i XXI; en aquest cas, el llibre XV fa referència al *De historia animalium* (llibres XIII-XVI).

En el mateix tractat, Arnau també fa referència a la discussió d'Aristòtil sobre el rol de l'esperma masculí i femení, i la seva contribució en la matèria. En aquest sentit, Arnau assenyala que determinats filòsofs semblen afirmar que només l'esperma és materialment el principi del cos animat i l'esperma, que té materialment la raó del factor, penetra la constitució del cos animat:

“Preterea illi qui talia inveniunt videntur asserere quod solum sperma sit principium animati corporis materialiter, et quod sperma quod habet rationem factoris materialiter ingrediatur animati corporis constitutionem –quorum somnietatibus, quia iam Aristoteles obviavit sufficienter signis et rationibus et multi etiam expositores eius naturalium scrutatores, ideo ad presens pretermittimus illud.”⁵⁷⁵

Arnau presenta la discussió sobre la contribució de l'esperma femenina en la configuració de la matèria però no entra més en aquesta qüestió perquè considera que és prou òbvia per a Aristòtil i per a molts altres investigadors de les coses naturals que l'han comentat.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 193-197.

⁵⁷⁶ Aristòtil, *De generatione animalium*, 729a21-31 (trad. de Michael Scot, ed. ARISTÒTIL 1992, p. 49): “Et manifestum est ex rationibus quas diximus quod femina non convenit generatione propter sperma quod exit ex ea, sed propter sanguinem menstruum et quod convenit ei in animalibus habentibus sanguinem. Et qui consideravit hoc consideratione universalis inveniet nostrum sermonem verum; quoniam necessario debet esse generans et ex quo erit generatum, et non erit diversum quando genus fuerit idem, et diversas non est nisi ex parte distinctionis et formae. In rebus vero habentibus virtutes distinctas et corpora distincta et naturas diversas necessario diversatur virtus operantis et patientis. Si autem vir est sicut movens et operans et femina sicut patiens, manifestum est quod sperma feminae non convenit spermati viri in generatione, sed convenit sicut materia.” La traducció de Guillem de Moerbeke (*ALD*) diu: “Quod quidem igitur femella ad generationem genituram quidem non confert, confert autem aliquid, et hoc est menstruorum constitutio et proportionale in exsanguibus, ex dictis palam et secundum rationem universaliter intuentibus. Necesse enim esse aliquid generans et ex quo, et hoc si unum sit, specie differre et esse rationem ipsorum alteram, in separatas autem habentibus virtutes et corpora et naturam alteram esse facientis et patientis. Si igitur

Un altre metge contemporani d'Arnau que va emprar els llibres sobre els animals d'Aristòtil per tractar aquestes qüestions és Bernat de Gordó. En aquest cas, Bernat també menciona el *Liber de animalibus* d'Avicenna en el *Lilium medicinae*,⁵⁷⁷ i els llibres sobre els animals d'Aristòtil, concretament el *De historia animalium* i el *De generatione animalium*, en el seu *Tractatus de marasmode secundum intencionem Galieni*, un text que versa sobre el marasme de Galè i l'humit radical, que sembla que no va ser escrit abans de 1305.⁵⁷⁸ En el *Tractatus de marasmode*, Bernat de Gordó discuteix sobre la segregació de l'esperma per part del mascle i la femella, i recopila els arguments de les tesis aristotèliques en els quals el semen juga un rol formal en la concepció:

“Testiculi autem sunt in mulieribus propter necessitatem quoniam aliquo modo, licet debili, digeritur sanguis in testiculis mulierum: sicut / bene vult hoc Aristoteles xv^o de animalibus, unde dicit quod non est digestum sicut semen viri, sed parum distat secundum ipsum a sanguine menstruo.”⁵⁷⁹

D'aquesta manera, estableix la distinció entre la forma i el principi de la matèria. Bernat sintetitza la posició d'Aristòtil envers aquesta qüestió i refuta la seva opinió que les dones no contribueixen al veritable esperma, i en canvi afirma que és necessària la contribució de tots dos espermes per a la concepció:

“Respondeo et dico quod si nos velimus tenere viam phylosophorum dicemus quod non, quoniam semen viri tenet locum factoris et informantis sicut dicit Aristoteles xv^o de hystoriis animalium; de semine autem mulieris dicit quod modicum distat a sanguine menstruo, et ideo non videtur habere operacionem; hoc idem vult Avicenna xv^o libri sui de hystoriis animalium. Et dicit Aristoteles quod conceptus potest fieri sine semine mulieris.

masculus est ut movens et faciens, femella autem, secundum quod femella, ut passivum, ad masculi semen femella conferet non genituram sed materiam.”

⁵⁷⁷ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 76v: “Hoc autem sit potissime in anteriori parte capitis, cum illa pars fit calidior et substantia cerebrialis subtilior et fit etiam a craneo elongata secundum Auic.3. de hystoriis animalium, cap. primo et ideo caluicias non recipit curationem.”

⁵⁷⁸ Edició del *Tractatus de marasmode* de Bernat de Gordó, a DEMAIRE 1992, pp. 259-307. Aquest tractat sembla ser escrit, segons es desprèn de les dades, després del *Tractatus de humido radicali* d'Arnau.

⁵⁷⁹ Bernat de Gordó, *Tractatus de marasmode* (Ed. DEMAIRE 1992), lín. 130.

Deinde venit Averrois 2º sue theorice ubi dicit quod postquam audivit istud verbum ab Aristotele interrogavit multas mulieres que dicebant quod frequenter conceperant sine emissione seminis proprii.⁵⁸⁰

Bernat utilitza el *De historia animalium* d'Aristòtil en el mateix context que Arnau per debatre sobre la segregació de l'esperma masculina i femenina i el seu paper en la reproducció i presenta la sentència d'Aristòtil segons la qual es pot concebre sense la llavor de la dona.⁵⁸¹ La discussió de Bernat de Gordó és la mateixa que presenta Arnau i torna a abordar el tema en el *Lilium medicinae*:

“Et si dicat Arist[oteles] quod non habent sperma, hoc dicit per comparationem ad viros, quia sperma mulieris est indigestum, aquosum. Sperma autem viri est al. glandinosum, et quia semen mulieris est multum elongatum ab ista natura, ideo dixit quod mulieres non habent semen et cum hoc etiam patet ad sensum, quia mulieres corrumpunt se et delectantur in semine proprio, etc.”⁵⁸²

Bernat afirma que, tot i que Aristòtil diu que no tenen esperma, ho diu en comparació amb els homes, perquè l'esperma de la dona és indigest i aquós. D'altra banda, atès que l'esperma de la dona està molt allunyat de la natura de la de l'home, Aristòtil defensa que les dones no tenen esperma, i que això és evident al sentit perquè les dones es corrompen i es delecten amb la pròpia esperma. Amb Bernat, ens tornem a trobar amb la mateixa referència al llibre quinzè dels animals d'Aristòtil. Més endavant, torna a replicar allò que diu Aristòtil que l'artífex no entra en l'artifici i que el semen és artífex, i respon que el semen sol no té tot això, sinó que l'esperit generatiu compost de tres esperits que és en el semen; aquell, en efecte, és com un agent, com una forma, i no entra en l'especial composició del fetus:

“Et quod dicitur ab Ari[stoteles] artifex non intrat artificium, semen est artifex, quare etc. Respondeo breviter sine preiudicio ad omnia ista quod semen solum non habet omnia ista,

⁵⁸⁰ Bernat de Gordó, *Tractatus de marasmode*, lín. 19-29.

⁵⁸¹ Aristòtil, *De generatione animalium*, 729a21-31; cf. sup. nota 576.

⁵⁸² Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 326r.

sed spiritus gignitiuus compositus est ex tribus spiritibus qui est in semine, ille enim est sicut agens, sicut forma et non intrat specialem foetus compositionem.”⁵⁸³

Cal tenir present que aquestes qüestions eren objecte de discussions intenses entre els metges molt abans que els mateixos Arnau i Bernat escrivissin sobre elles. Per exemple, Gilbert Ànglic ja l’havia abordada anteriorment. En aquest cas, Gilbert afirma, en paraules d’Avicenna, que així com la llet i el quall són part del formatge, també tots dos espermes són part de la substància de l’embrió:

“Item dicit Avicena: «sperma mulieris est fundamentum particularis corporis infantis» [*Canon*, III, 20, 1, 3]. Item sicut lac et coagulum est pars casei, ita duo spermata substantie embrionis [*Canon*, I, 1, 5, 1]. Item contrarium dicit Aristoteles, XV, *De naturis animalium*: Exit quiddam a muliere, sed non spermaticum [Aristòtil, *De generatione animalium*, 728a]. Ad idem dicit Remigius, quod a muliere procedit magis desudatio quam semen.”⁵⁸⁴

Gilbert contraposa aquesta afirmació amb la presentada per Aristòtil en el llibre quinzè del *De generatione animalium*, en la qual estipula que aquesta humitat no és espermàtica.⁵⁸⁵ La referència ens recorda novament el llenguatge de la traducció de Michael Scot i a les discussions del metges que hem presentat. És probable que aquesta sigui una de les vies de coneixement d’aquesta discussió per part d’altres metges. De fet, cal tenir present que aquesta és la mateixa qüestió que analitzen Arnau i Bernat i, per tant, posa en evidència la possibilitat que en aquest cas reproduïen els tòpics que apareixen

⁵⁸³ *Ibid.*, p. 334v; la referència remet a Aristòtil, *De generatione animalium*, 728a26.

⁵⁸⁴ Gilbert Ànglic, *Compendium medicine* (ed. GILBERT ÀNGLIC 1510), fol. 289rb.

⁵⁸⁵ Aristòtil, *De generatione animalium*, I.20, 728a26-b3 (trad. de Michael Scot, ARISTÒTIL 1992, p. 45): “Quod vero putant quidam homines quod femina conveniat generationi propter sperma quod eicit apud coitum propter delectationem est falsum, sed verum est quod exit quoddam humidum; sed non est spermaticum, immo est appropriatum loco, scilicet matrici, et accedit quibusdam mulieribus et quibusdam non.” La traducció de Guillem de Moerbeke (*ALD*): “Signum autem huius mulierem non emittere semen, et fieri in coitu delectationem tactu, secundum eundem modum masculis: non emittunt autem humorem hunc hinc. Adhuc autem non omnibus fit femellis hec egressio, sed sanguinem habentibus, neque hiis omnibus, sed quarumcumque matricis non penes succinctorium sunt neque ovificant, adhuc autem neque sanguinem non habentibus, sed quod proportionale: quod quidem enim quibusdam sanguis, in hiis altera existit concretio.”

en altres llibres de medicina que van emprar la versió d' Scot, l'única existent a mitjan segle XIII, més que no pas consultar els llibres sobre els animals directament.

Troblem altres referències als llibres sobre els animals en el *Tractatus de humido radicali*, quan Arnau fa referència al *De historia animalium*. En aquest cas, Arnau ens remet al procés d'embaràs descrit per Aristòtil per a posar èmfasi en la creació de la forma quan afirma que en els embrions de sexe masculí el moviment tendeix més cap a la dreta al voltant dels quaranta dies després de la concepció:

“Visum enim est, et iam Aristotelis recitavit, quod in aborsu masculorum embrionum humani corporis facto in .xl. die a conceptu vel circiter apparet creatura formata ad quantitatem unius magne formice, secundum distinctionem omnium membrorum exteriorum, tantum etiam addens quod veretrum et oculi ad comparationem stature totius sint valde magna, in quo corpore oportet quod formationem exteriorum membrorum precesserit formatio interiorum, quemadmodum ipsemet verificavit ibidem.”⁵⁸⁶

És en aquest moment que l'embrió comença a definir-se i quan té els membres exteriors, el membre viril i els ulls desproporcionadament grans. La descripció d' Arnau és molt similar a la d' Aristòtil, tot i que no fa referència al moviment ni tampoc remarca que, quan es tracta d'un embrió femení, el moviment es decanta a l'esquerra al voltant dels noranta dies, una informació que proporciona Aristòtil.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 495-503.

⁵⁸⁷ Aristòtil, *De historia animalium* VII.3, 583b1-19 (trad. de Guillem de Morbeka, *ALD*): “In masculis quidem ut in pluribus in dextro magis circa quadraginta dies fit motus, femellarum autem in sinistro circa nonaginta dies. Sed tamen certitudinem horum existimandum nullam; multis femellas gestantibus in dextro motus fit, et hiis que in sinistro masculum. Sed et hec et talia omnia differunt ut frequenter et per magis et per minus. Circa tempus autem hoc et dividitur fetus; id autem quod antequam inarticulatum constitutum est carneum. Vocantur autem effluentie que usque ad septem dies corruptiones, aborsus autem que usque ad quadraginta; et plurima corrumpuntur fetuum in hiis diebus. Masculinum quidem igitur cum egrediatur quadraginta dierum, si quidem in aliud aliquid dimittat quis, diffunditur et exterminatur, si autem in frigidam aquam, constat velut in yeme; hoc autem disgregato apparet embrio secundum magnitudinem quanta formica magnorum, membra que manifesta alia que omnia et pudendum et oculi quemadmodum in aliis animalibus maximi.”

9.6.6. CONCLUSIONS

A través d'aquests exemples, podem constatar que Arnau de Vilanova coneix gran part del corpus que configura els llibres sobre els animals d'Aristòtil. De tot el conjunt d'obres, Arnau utilitza referències que apareixen en el *De motu animalium*, el *De partibus animalium*, el *De generatione animalium* i el *De historia animalium*. Tanmateix, amb les citacions que proporciona Arnau es fa difícil esclarir fins a quin punt va conèixer alguna de les versions llatines o quin paper van tenir autors intermediaris en la descoberta del conjunt d'aquests llibres. Les citacions que proporciona Arnau dels llibres sobre els animals, i en general de tota l'obra aristotèlica són poc literals i amb poques variants que permetin discernir-ne clarament la traducció emprada.

Ara bé, aquesta metodologia i els temes que tracta també posen de relleu la possibilitat que Arnau conegués alguna d'aquestes referències a través d'autors intermediaris o de tercers. En aquest cas, hem vist que moltes de les afirmacions d'Arnau s'inscriuen en un context de discussió mèdica i és aquí on cal cercar-ne les fonts. En aquest sentit, no podem menystenir el paper que autors com Galè, Avicenna o altres metges van tenir en l'assimilació d'Aristòtil. Algunes de les afirmacions d'Arnau s'inscriuen en debats mèdics que segueixen Avicenna, com el principi de generació de l'esperma, una qüestió que havia estat abordada per altres metges, com Gilbert Ànglic.

És aquí on queda palès que Arnau va extreure els arguments dels seus predecessors i contemporanis més que dels tractats mateixos d'Aristòtil. Bernat de Gordó utilitza el *De historia animalium* d'Aristòtil en el mateix context que Arnau per a debatre sobre la segregació de l'esperma masculina i femenina, i el paper d'aquestes en la reproducció. En aquest cas, constatem la mateixa referència que proporciona Arnau d'*Aristoteles xv^o de hystoriis animalium*; aquesta divisió de llibres segueix l'estructura de la traducció de Michael Scot, emprada pels metges com Cardinalis o Gilbert Ànglic. Això posa de relleu que Arnau i Bernat molt probablement no van consultar directament els tractats sobre els animals d'Aristòtil per a aquesta discussió, sinó que van conèixer els arguments directament de les obres dels metges que discutien sobre la mateixa qüestió. Això explica que els dos metges citin la numeració dels llibres que apareix en la versió de Michael Scot sota els mateixos termes que els altres metges. No hem pogut contrastar la referència sobre l'embaràs que proporciona Arnau amb altres fonts, però, fins i tot aquí, Arnau

sembla més interessat a presentar puntualment una de les dades que aporta Aristòtil que no pas a proporcionar la referència completa, ja que n'obvia tots els altres elements.

Un cop analitzades les referències sobre els llibres dels animals, queda pendent una qüestió: l'ús del *De motu animalium*. Cal tenir present que aquesta obra va arribar a través de dues vies: inclosa en el conjunt de llibres sobre els animals, però també inclosa en una de les versions dels *Parva naturalia*, un conjunt de tractats que Arnau de Vilanova demostra conèixer. Si partim de la hipòtesi que Arnau de Vilanova no va consultar directament els llibres sobre els animals per a aquestes discussions, o que va emprar la traducció d' Scot, llavors és més probable que Arnau conegués el *De motu animalium* a través de la versió inclosa en els *Parva naturalia*, una col·lecció que, com hem vist, coneixia, amb molta probabilitat, a través de la traducció de Moerbeke.

En termes generals, constatem que Arnau de Vilanova utilitza idees que apareixen els llibres sobre els animals d'Aristòtil per descriure processos biològics i fisiològics de l'ésser humà dins l'àmbit de la medicina. Altres metges de la regió italiana com Pietro d'Abano o Taddeo Alderotti també feien servir aquests escrits en el context de les controvèrsies entre metges i filòsofs naturals. Amb aquest conjunt de llibres, Arnau desenvolupa diverses qüestions, entre les quals la importància del cor com a centre del moviment és la que va tenir més repercussió en la seva medicina, i és una idea que Arnau reproduïx en més d'una obra i desenvolupa plenament en les seves de maduresa. Per tant, no podem desestimar la importància d'aquest grup de tractats en les formulacions d'Arnau.

10. LA *METAPHYSICA*

10.1. LES TRADUCCIONS LLATINES DE LA *METAPHYSICA*

La *Metaphysica* és un dels llibres d'Aristòtil més utilitzats per Arnau de Vilanova. Ja hem comentat que Arnau en tenia un que apareix en l'inventari del seus béns. També trobem citat aquest llibre en diverses ocasions i, a més, les seves idees van influir en la concepció d'alguns aspectes filosòfics d'Arnau. Els estatuts de 1215 de la Universitat de París inclouen la lògica aristotèlica però, en canvi, prohibeixen l'ensenyament dels llibres de filosofia natural d'Aristòtil i la seva *Metaphysica*. L'any 1231 es va crear una comissió per a analitzar els llibres prohibits, entre els quals es trobaven els llibres de filosofia natural i la *Metaphysica*, i no és fins als estatuts de la Universitat de París del 1255 que ja s'incorpora l'estudi. Així, doncs, quan Arnau estudia Medicina, la *Metaphysica* ja s'ha consolidat dins del currículum d'arts.

La *Metaphysica* arribà a Occident a través de diverses traduccions manuscrites grecollatines. La traducció més antiga que ha perdurat és de mitjan segle XII, coneguda com a *vetus* o *vetustissima* i que inclou més d'una variant. La *Metaphysica vetustissima* més antiga és la coneguda com a *translatio Iacobi*, la traducció de Giacomo de Venezia, feta abans de 1150 del grec, de la qual només es conserven els tres primers llibres i una part del quart (IV.4).⁵⁸⁸ La *translatio composta* és una altra versió de la *vetustissima* però amb algunes diferències respecte de la primera; és una revisió de la traducció de Giacomo que es realitzà abans de 1230, molt probablement a Constantinoble, conservada també fins a la primera part del llibre quart.⁵⁸⁹ Aquestes dues traduccions conformen les traduccions més antigues.

⁵⁸⁸ L'edició llatina de la versió *Iacobi Venetici translationis recensio (libri I - IV.4)* a ARISTÒTIL 1970, pp. 89-155 (*AL XXV* 1-1). La traducció de Giacomo de Venezia, coneguda com *Vetustissima*, i la *Translatio vetus* arriben fins el llibre quart (1012b30). Per aquesta raó no podem comparar el llenguatge de les referències posteriors al llibre quart. Sobre les versions més antigues de la *Metaphysica*, vegeu MINIO-PALUELLO 1950a, pp. 222-226; MINIO-PALUELLO 1952a, pp. 485-495.

⁵⁸⁹ Edició de la *translatio composita siue 'uetus'*, a ARISTÒTIL 1970, pp. 5-73.

Una altra traducció escrita cap al 1200 és la *Metaphysica media*, basada en la traducció grega anònima que conté els catorze llibres (llevat del novè). L'autor no està identificat, tot i que ha estat atribuïda a Gerard de Cremona.⁵⁹⁰ També hi apareix la *Metaphysica nova*, traduïda per Guillem de Moerbeke, que conserva de forma completa els catorze llibres; la seva traducció és el resultat de la revisió de les traduccions ja conegudes anteriorment i de la traducció pròpia d'alguns capítols.⁵⁹¹ Aquestes són les traduccions llatines que provenien del grec, però també n'hi va haver que provenien de l'àrab, especialment la traducció de l'àrab al llatí realitzada per Michael Scot cap al 1220, que estava vinculada amb els comentaris d'Averrois, que l'acompanyen en solitari o inserits en el text.⁵⁹²

L'ús de la *Metaphysica* en l'àmbit mèdic de Montpeller també està documentat a mitjan segle XIII. Cardinalis l'utilitza en el seu comentari a la *Isagoge* quan afirma que de cada cosa hi ha, tan sols, quatre causes.⁵⁹³ Altres metges contemporanis d'Arnau també la fan servir; per exemple, Bernat de Gordó explica en el *Lilium medicinae* que la consuetud és, en efecte, cosa prou important en la consideració del cos humà i en temps de salut, i encara més en temps de malaltia, segons el llibre *De ingenio* de Galè, i el *De complexionibus*, en què sosté que la consuetud és també d'una altra natura; això mateix descriu Aristòtil a l'inici de la *Metaphysica* quan afirma que gran força té la consuetud que assenyalen les lleis.⁵⁹⁴ En aquest cas, Bernat menciona la sentència: “consuetudo est

⁵⁹⁰ Edició de la *translatio 'media'*, a ARISTÒTIL 1976, pp. 7-275 (*AL XXV.2*). Sobre aquesta traducció, vegeu MINIO-PALUELLO 1950b, pp. 226-231; BURNETT 1999, pp. 59-68.

⁵⁹¹ Traducció de Guillem de Morbeke, a ARISTÒTIL 1995, pp. 11-320. La traducció de Guillem de Moerbeke conserva de forma completa els catorze llibres del tractat. La seva tasca fou el resultat de la revisió de les traduccions ja conegudes anteriorment (I - X; XII - XIII) i la traducció pròpia d'alguns capítols (llibre XI; XIII.2 - XIV).

⁵⁹² És la versió conservada amb el títol *Octauum volumen, Aristotelis Metaphysicorum libri XIII cum Averrois Cordubensis in eosdem commentariis et epitome*, publicada l'any 1562 a Venècia; editat a AVERROIS 1962.

⁵⁹³ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol 42ra: “dicit Ar. in primo phisicorum quod uniuscuiusque rei sunt quatuor cause tantum.”

⁵⁹⁴ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 240r: “Consuetudo enim est res magna valde in consideratione corporis humani et in tempore sanitatis ne dum in tempore aegritudinis et hoc fati innuit

altera natura” i aquesta mateixa frase també és emprada per Arnau de Vilanova en l’*Expositio super in morbis minus*.⁵⁹⁵ Bernat indica que la referència prové de Galè mentre que Arnau la posa en boca d’Hipòcrates; tot i això, es troben referències similars en la *Rhetorica* d’Aristòtil quan afirma que “similis enim est consuetudo nature”.⁵⁹⁶ En una altra obra de Bernat de Gordó, el *Tractatus de conservatione vitae humanae*, també hi ha alguna referència que afirma que la cinquena condició que es requereix és la capacitat d’ensenyar un cert signe de l’home que sap, perquè quan ensenya l’entenen tots, i això diu Aristòtil en el proemi de la *Metaphysica*.⁵⁹⁷

10.2. EL *TRACTATUS DE INTENTIONE MEDICORUM*

Ja hem vist anteriorment que en el *Tractatus de intentione medicorum* apareix la menció a la disciplina dels contraris, una referència que ens remet als *Topica* i a la *Metaphysica*. En el mateix capítol, Arnau exposa una altra idea que ens remet novament a la *Metaphysica* quan explica que el metge orienta el seu coneixement i teorització cap a la pràctica, i per això, segons Arnau, no està interessat a entendre més teoria (o filosofia natural) que la necessària per a regir la seva pràctica:

“Indiget autem medicus preter hanc doctrinam operativam doctrina etiam cognitiva ante istam, que tamen ad hanc intentionaliter ordinatur –cuius ratio est quoniam recte operari

Gal. Viii. de ingenio et libro de complexionibus, ubi dicit quod consuetudo est altera natura et hoc idem voluit Hippo. cum dicebat. Parum deterior cibus et potus etc. iterum. Ex multo tempore consueta etc. et alibi Assueti assuetos ferre labores etc. et cum dicebat. Mala dieta, cibus et potus etc. hac idem .Ari, in principio veteris metha. Magnam vim habet consuetudo quod indicant leges.”

⁵⁹⁵ Arnau de Vilanova, *Expositio super in morbis minus*, p. 59, lín. 137-139: “cum dicit Galienus quod natura est omnium operatrix, medicus vero minister), quandoque pro consuetudine (sicut ab Ypocrate dicens CONSUETUDO EST ALTERA NATURA).

⁵⁹⁶ Aristòtil, *Rhetorica*, 1370 a6 (*translatio vetus, ALD*): “similis enim est consuetudo nature.” La sentència es troba en el capítol primer del *De tuenda valetudine* de Galè, tot i que no n’hem pogut consultar cap edició llatina.

⁵⁹⁷ Bernat de Gordó, *Tractatus de conservatione vitae humanae*, p. 33: “Quinta conditio quae requiritur est peritia docendi unum certum signum hominis scientis est, quoniam cum legit intelligunt eum omnes et hoc est quod dicit Aristoteles in proemio Metaphys..”

non potest artifex aliquis ad formam aliquam vel effectum aliquem attingendum nisi illam formam et causam eius perfecte cognoscat, quia sine hoc opus suum regulare non potest, utpote instrumenta formam producentia in materiam convenienter applicare.”⁵⁹⁸

Afirma Arnau que el metge, a més d’aquesta doctrina operativa, necessita també, i abans, la doctrina cognoscitiva, la qual tanmateix és ordenada intencionalment cap a aquesta doctrina operativa. Això es degut a que l’artífex no pot obrar rectament alguna cosa cap a una forma o obtenir-ne algun efecte si no coneix perfectament aquella forma i aquella causa, perquè sense això no pot regular la seva acció a fi que pugui aplicar de manera convenient els instruments que han de produir la forma.

Aquesta formulació d’Arnau, com ha indicat Michael McVaugh, està extreta del capítol setè de la *Metaphysica* “where indeed Aristotle actually uses medicine to illustrate how an *artifex* brings something into being”.⁵⁹⁹ Aristòtil explica l’anàlisi del canvi i de les seves condicions generals, i afirma que totes aquelles coses que tenen forma en l’ànima es generen de l’art, alhora que anomena ‘forma’ l’essència o entitat primera de cada cosa.⁶⁰⁰ També afirma que la forma dels contraris és la mateixa ja que l’entitat de la privació és l’entitat oposada. Aristòtil il·lustra aquesta afirmació amb l’oposició entre la salut i la malaltia, i anomena ‘malaltia’ l’absència de la salut en el cos.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*, p. 101, lín. 8-10.

⁵⁹⁹ MCVAUGH 2000, p. 143.

⁶⁰⁰ Aristòtil, *Metaphysica*, VII.7, 1032b.

⁶⁰¹ Aristòtil, *Metaphysica*, VII.7-8, 1032b-1033a5 (trad. *Media*, ARISTÒTIL 1976, pp. 133-134): “De hiis ergo posterius perscrutandum est, ab arte vero fiunt quorumcumque species est in anima (speciem dico quid erat esse cuiusque et primam substantiam); et enim contrariorum modo quodam eadem species; privationis enim substantia opposita, ut sanitas infirmitatis, illus enim absentia ostenditur infirmitas, sanitas autem est in anima ratio et in scientia. Fitque infirmantis ita; quoniam huic sanitati necesse, si sanum fuerit, hoc inesse, ut equalitatem, sed si hoc, calorem; et ita semper intelligit, usque ad hoc quod idem valet ultimum facere. Deinde iam ab hiis motus poesis vocatur ad sanandum. Quare accidit modo quodam ex sanitate sanitatem fieri et domum ex domo, sine materia materiam habentem; medicinalis enim est et edificatoria species sanitatis et domus; dico autem substantiam sine materia quid erat esse.” Trad. de Guillem de Moerbeke (ARISTÒTIL 1995, pp. 143-144): “Ab arte uero fiunt quorumcumque species est in anima. Speciem AUTEM dico quid erat esse cuiusque et primam substantiam. Et enim contrariorum modo quodam eadem species. Priuationis enim substantia QUE SUBSTANTIE opposita, ut sanitas infirmitatis ; illus enim

10.3. EL *COMMENTUM SUPRA TRACTATUM GALIENI DE MALICIA COMPLEXIONIS DIVERSAE*

Una de les altres obres d'Arnau que conté referències a la *Metaphysica* és el *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*. Aquesta obra és un comentari de la versió arabollatina del llibre de Galè *De inaequali intemperie*, escrit entre 1290 i 1295. Aquest comentari, dirigit als seus alumnes, conté un gran nombre de citacions d'Aristòtil i, en aquest sentit, Arnau menciona de forma comuna el títol de l'obra aristotèlica a la qual es refereix i aprofundeix en aquestes qüestions per aclarir el text. Això respon al gènere mateix del comentari, concebut com una eina de classe que té l'objectiu d'aclarir els passatges d'una obra mèdica per a l'estudi en els cursos universitaris.

En aquest tractat, hi trobem citada en més d'una ocasió la *Metaphysica*. La primera referència diu així:

“Amplius, quod sit causa doloris per accidens ad oculum patet. Docet enim Philosophus, quinto methafisice, capitulo de ente, quod aliquid convenit alicui per accidens quando convenit ei cui inest, sicut musicum esse convenit gramatico per accidens, ideo quia ei convenit gramaticum esse, silicet homini, cui eciam convenit musicum. Arguitur ergo sic: humori, cui inest humiditas, convenit esse causam doloris, sicut sapientes scribunt de quolibet humore; ergo convenit humiditati per accidens.”⁶⁰²

La referència a la *Metaphysica*, mencionada com a *Quinto methafisice*, ens remet al text d'Aristòtil en què presenta la qüestió de l'accident i cadascuna de les maneres de ser d'una cosa, concretament la sentència dels sofistes mitjançant la qual afirmen que tot el

absentia ostenditur inifrmitas., sanitas autem * QUE in anima ratio et in scientia. FIT ITAQUE SANITAS INTELLIGENTE ita : quoniam HOC SANITAS, necesse si SANITAS ERIT, hoc EXISTERE, PUTA REGULARITATEM, sed si hoc, CALOREM; et ita semper intelligit, DONEC UTIQUE ADDUCAT IN hoc quod IPSE ualet ultimum facere. Deinde iam ab HOC motus FACTIO uocatur ad sanandum. Quare accidit modo quodam ex sanitate sanitatem fieri et domum ex domo, sine materia materiam habentem ; medicinalis enim est et edificatoria species sanitatis et domus, dico autem substantiam sine materia QUOD quid erat esse.”

⁶⁰² Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 188, lín. 4.

que existeix ha arribat a ser.⁶⁰³ Arnau utilitza aquest raonament quan posa l'exemple del músic que s'ha convertit en gramàtic per accident, i viceversa. Per a Arnau, què és la causa del dolor per accident és evident a la vista; en efecte, al cinquè llibre de la *Metaphysica* el Filòsof hi ensenya que alguna cosa convé per accident quan convé aquella cosa a la qual pertany: de la mateixa manera que convé al gramàtic ser músic per accident, i a aquell li convé ser gramàtic. És a dir, si un músic i un gramàtic són el mateix, vol dir que, si essent gramàtic ha arribat a ser músic, essent músic ha arribat a gramàtic. Per aquesta raó, argüeix Arnau, sobre l'humor al qual pertany la humitat, que li convé ser causa del dolor, així com els savis escriuen de qualsevol humor perquè convé a la humitat per accident.

En el mateix comentari torna a aparèixer una referència a la *Metaphysica*, en aquest cas mencionada com la *Prima philosophia*.⁶⁰⁴

“Dicit ergo in parte prima quod *tota intencio*, id est tota inclinacio alterantis –et hoc ideo dicitur quia in rebus cognitione carentibus non est intencio proprie, sed consuetudo est vocare inclinacionem agentis naturalis intencionem; quoniam inclinaciones agencium naturalium, quedam intenciones sunt intelligencie, que causa est universi entis, sub cuius lumine agencia naturalia se inclinant ad proprias acciones, quemadmodum in prima philosophia ostenditur –*tota ergo inclinacio alterantis que est apud principium rei*, id est

⁶⁰³ Aristòtil, *Metaphysica*, 1026a35ss. La mateixa referència la trobem novament al tractat, p. 191, lín. 28: “Humor enim calidus, cui inest humiditas, potest esse causa acuti doloris, et sic humiditas erit eius causa per accidens, sicut superius concludebat ratio supradicta ex doctrina Philosophi quinto methafisice.” Aristòtil, *Metaphysica*, VI.2, 1026b15-21 (*Translatio anonyma*, ARISTÒTIL 1976, p. 119): “Sunt enim sophistarum rationes circa accidens, ut si dicatur, maxime omnium, ultrum diversum an idem musicum et grammaticum, et musicus Coriscus, et si omne quod est et non semper, factum est, quare si musicus ens grammaticus est factus, et grammaticus ens et musicus, et quecumque alie rationum tales sunt”; Aristòtil, *Metaphysica*, VI.2, 1026b15-21 (trad. de Guillem de Moerbeke, ARISTÒTIL 1995, p. 128): “Sunt enim sophistarum rationes circa accidens ut Est Dicere maxime omnium: utrum diuersum an idem musicum et grammaticum, et musicus Coriscus ET CORISCUS, et si omne quod est et non semper, factum est, quare si musicus ens gramaticus est factus, et gramaticus ens * musicus, et quecumque alie rationum tales sunt.” Ambdues referències van més enllà del capítol quart i, per tant, no podem comparar el llenguatge de les versions *Vetus*.

⁶⁰⁴ HAMESSE 1974, p. 122, núm. 87: “Prima philosophia, id est metaphysica.”

alteracionis— que suple inclinacio solum est ad hoc ut perveniatur ad hunc terminum, silicet quem paulo ante dixit, id est terminum in quo membra iam integre consequuta sunt calefactionem a natura egredientem – tota, inquam, illa inclinacio que est usque ad hunc terminum, vel dici *tota intencio*, id est tota transmutacio, *non est nisi via exeundi*, id est extrahendi corpus a dispositione naturali, *ad dispositionem egredientem a re naturali.*”⁶⁰⁵

En aquest cas, Arnau afirma que atès que les inclinacions dels agents naturals, algunes de les intencions són de la intel·ligència (causa de tots els ens de tot), sota la llum de la qual els agents naturals s’inclinen a les accions pròpies. Això és el que es mostra a la *primera Filosofia* –ja que *tota inclinació* d’això que altera és a prop del principi de la cosa, és a dir, de l’alteració– la qual s’ha d’entendre com *inclinació*, això és perquè arribi en aquest terme en el qual els membres ja íntegres han aconseguit la calor que surt de la natura. Això no és, en efecte, altra cosa que una via de sortida, és a dir d’extreure el cos de la disposició natural.

En el mateix comentari, Arnau torna a aportar novament una referència a la *Metaphysica* d’Aristòtil, que remet a idees exposades també en els *Analytica posteriora*:

“Quod autem per se conveniat causam doloris esse, iam per Galienum superius patuit et per rationem iterum confirmatur: illud enim convenit alicui per se, cui convenit eius diffinicio “vel pars diffinicionis, sicut patet ex sciencia posteriorum et quarti metaphafisice; set humiditati convenit, ut effectus, diffinicio doloris vel partes eius; ergo dolor poterit esse effectus humiditatis per se.”⁶⁰⁶

Arnau afirma que allò de fet convé a alguna cosa *per se*, la qual convé la seva definició o part de la definició, i estipula l’exemple de la humitat, la qual, convé, com a efecte, la definició del dolor o una part d’ell, ja que el dolor podria ser efecte de la humitat per si mateixa. En aquest cas, Arnau remet a la *Metaphysica*, en la qual Aristòtil disserta sobre la unitat i els tipus d’unitat, i afirma que són el mateix totes aquelles coses

⁶⁰⁵ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 225, lín. 25-30 i p. 226, lín. 1-9.

⁶⁰⁶ *Ibid.*, p 188, lín. 14.

que la seva definició; és a dir, l'enunciat que expressa la seva essència és indivisible de qualsevol altre enunciat que expressi la cosa.⁶⁰⁷ El comentari torna a aportar referències a la *Metaphysica* d'Aristòtil:

“Humor enim calidus, cui inest humiditas, potest esse causa acuti doloris, et sic humiditas erit eius causa per accidens, sicut superius concludebat ratio supradicta ex doctrina Philosophi quinto methafisice.”⁶⁰⁸

En aquest cas, afirma Arnau que, en efecte, l'humor càlid al qual és inherent la humitat, pot ser causa de dolor agut, i així la humitat en serà la causa per accident, com conclou més amunt la raó extreta de la doctrina que exposa el Filòsof en el llibre cinquè de la *Metaphysica*, la qual remet a la idea anterior sobre la unitat.

10.4. EL *TRACTATUS DE HUMIDO RADICALI*

El *Tractatus de humido radicali* és una obra d'Arnau estretament vinculada amb la filosofia natural i, com hem vist fins ara, conté diverses referències a la filosofia natural aristotèlica. En aquesta obra, també hi trobem referències a la *Metaphysica* d'Aristòtil:

“sequeretur ergo quod corruptibile posset esse incorruptibile, que tamen non solum genere sed etiam specie differentia sunt, quemadmodum in scientia de causa causarum ostensum est –quod cum sit impossibile, similiter primum erit.”⁶⁰⁹

En aquest cas, Arnau remet al fragment en el qual Aristòtil afirma que les coses contràries són diverses quant a l'espècie; així, corruptible i incorruptible són contraris i

⁶⁰⁷ Aristòtil, *Metaphysica* 1016a31 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Amplius autem unum dicuntur quorumcumque ratio que QUOD quid erat esse dicit indiuisibilis est ad aliam \SIGNIFICANTEM quid erat esse rem\ (IPSA ENIM secundum se omnis ratio diuisibilis).”

⁶⁰⁸ Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diversae*, p. 191, lín. 28.

⁶⁰⁹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 426-29.

diversos en quant al gènere, ja que la privació és una impotència delimitada.⁶¹⁰ Arnau presenta el sil·logisme que allò corruptible pot ser incorruptible, no sols quant al gènere sinó també pel que fa a l'espècie, així com es mostra en la *Ciència de la causa de les causes*. Tanmateix, com que això és impossible, també ho és el primer punt (una afirmació anterior). La *Metaphysica* és mencionada novament per Arnau d'aquesta manera:

“Nam cum omnem potentiam passivam precedat aliquis actus, sicut IX. methaphisice ostenditur, a quo actu manat illa potentia, oportet quod alimentum recipiat hanc potentiam ab aliquo agente preexistenti quod sit commune illis tribus.”⁶¹¹

En aquest cas, la referència ens remet al fragment de la *Metaphysica* d'Aristòtil en què s'explica que l'acte es genera sempre del que és en potència per l'acció d'alguna cosa, i que en l'acte sempre existeix quelcom que produeix l'inici del moviment.⁶¹² Arnau diu que, efectivament, atès que un acte del qual sorgeix aquella potència passiva, com mostra el llibre novè de la *Metaphysica*, cal que l'aliment rebi aquesta potència d'algun agent preexistent que sigui comú a tots tres. Les petites diferències entre el llenguatge de les versions de la *Metaphysica* tampoc no són decisives per establir-ne la possible traducció emprada, però, a més, hem de tenir present que aquesta mateixa afirmació es trobava en les *Auctoritas Aristotelis* de la manera següent:

⁶¹⁰ Aristòtil, *Metaphysica*, I 10, 1058b26-29 (*Translatio anonyma*, ARISTÒTIL 1976, p. 202): “Quoniam vero contraria sunt diversa specie, sunt et corruptibile et incorruptibile contraria (privatio namque est impotentia determinata), necesse diversum esse genere corruptibile et incorruptibile”; (trad. de Guillem de Moerbeke, ARISTÒTIL 1995, p. 216): “Quoniam uero contraria * diuersa specie, * corruptibilie AUTEM et incorruptibile contraria (priuatio ENIM est impotentia determinata), necesse diuersum esse genere corruptibile et incorruptibile.”

⁶¹¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 650-651.

⁶¹² Aristòtil, *Metaphysica*, IX.8, 1049b24-26 (*Translatio anonyma*, ARISTÒTIL 1976, p. 177): “sed horum tempore priora diversa diversa sunt entia actu ex quibus ea facta sunt; semper enim ex potestate ente fit quod est actu ens ab in actu ente”; Aristòtil, *Metaphysica* IX.8, 1049b24-26 (trad. de Guillem de Moerbeke, ARISTÒTIL 1995, p. 188): “sed hiis tempore priora ALTERA * entia actu ex quibus HEC facta sunt; semper enim ex potestate ente fit * actu ens ab * actu ente.” Aquestes són referències que estan més enllà del capítol quart i, per tant, no podem comparar el llenguatge de les versions *vetus*.

“Actus simpliciter praecedit potentiam, in uno autem individuo potentia praecedit actum.”⁶¹³

10.5. LA REPETITIO SUPER VITA BREVIS

Troblem una referència a la *Metaphysica* d’Aristòtil en la *Repetitio super Vita brevis* quan Arnau diu que, segons el Filòsof, l’experiència fa la tècnica (l’art):

“de tali loquitur philosophus quando dicit quod experientia facit artem”.⁶¹⁴

En aquest cas, la referència que proporciona Arnau reproduceix gairebé literalment a la que proporciona Aristòtil, però les traduccions ofereixen algunes variants prou importants a destacar: Giacomo de Venezia utilitza el terme *experimentum* (“experimentum quidem enim artem fecit”), mentre que Guillem de Moerbeke utilitza *experientia* (“experientia quidem enim artem fecit”).⁶¹⁵ En aquest cas, Arnau menciona, com fa la traducció de Moerbeke, l’*experientia*. La traducció anònima del segle XII o

⁶¹³ HAMESSE 1974, p. 134, n. 225. Referència a Aristòtil, *Metaphysica* IX.8, 1049b5-8 (*Translatio anonyma* ARISTÒTIL 1976, p. 176): “Quoniam vero prius determinatum est quot modis dicitur, palam quia prior est actus potentia. Dico autem potentia non solum diffinita que dicitur principium mutabile in alio in quantum aliud estm sed totaliter omni principio mobili aut immobili. Et enim natura in eodem fit; eodem enim genere potentia; principium enim mobile, sed non in alio verum in eodem in quantum idem”; (*Recensio Guillelmi* ARISTÒTIL 1995, p. 188): “Quoniam AUTEM IPSUM prius determinatum est quot modis dicitur, palam quia prior est actus potentia. Dico autem potentia non solum DETERMINATA que dicitur principium PERMUTATIUM in alio in quantum aliud *, sed totaliter omni principio MOTIUO aut IMMOBILITATIUM.”

⁶¹⁴ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 214, lín. 721-722. L’edició d’ARNAU DE VILANOVA 1532, fol. 276rb especifica: “et de tali loquitur philosophus primo Meta[physica] in proemio cum dicit, quod experientia artem facit.” En el text d’Avicenna que substitueix un capítol d’Arnau en la mateixa edició renaixentista de la *Repetitio super Vita brevis* apareix una menció a la *Philosophia prima* (edició ARNAU DE VILANOVA 1532, fol. 277va): “Soluta est igitur quaestio quomodo principium naturale potest esse manifestum per se et potest esse ut manifestetur in philosophia prima per illud; quod non erat probatum antea, sed per quod in illa probantur alie conclusiones ita, ut illud quod fuerat propositio in scientia altiori ad inferendum in conclusione, illud principium non egebit ea, ad concludendum illud principium, sed assumet aliam propositionem.”

⁶¹⁵ Aristòtil, *Metaphysica*, 981a5 (ALD).

XIII també empra el terme *experientia*. Les dues traduccions contenen un llenguatge més proper al que utilitza Arnau de Vilanova.

11. L'ETHICA I ELS EXEMPLES MORALS

L'*Ethica* també va exercir una gran influència en Arnau. A través de l'inventari del testament d'Arnau, sabem que posseïa un *Liber ethicorum primus incipit*.⁶¹⁶ Ja hem vist també que el concepte de ciència mèdica que Aristòtil desenvolupa en l'*Ethica* va tenir, per a Arnau de Vilanova, una gran influència en la formulació de la disciplina mèdica com a ciència autònoma, especialment per a donar-li un valor teòric i pràctic. A banda d'aquest aspecte, cal tenir present que en les seves obres mèdiques hi ha diverses referències a exemples de l'*Ethica*. Totes elles s'emmarquen dins de la disciplina de l'ètica, que proporciona tot un seguit d'exemples morals que justifiquen una actitud, seguint la idea que esbossava Cardinalis segons la qual, seguint el Filòsof, l'ànima humana és creada imperfecta, però perfectible per les ciències i les virtuts.⁶¹⁷

Durant l'edat mitjana, l'*Ethica* fou un llibre de gran importància i objecte d'estudi en les facultats d'arts, amb diverses traduccions llatines.⁶¹⁸ L'edició de Burgundi de Pisa, coneguda com a *translatio antiquissima*, és una traducció feta del grec al llatí al segle XII, arran de la seva estada com a diplomàtic a Bizanci.⁶¹⁹ L'*Ethica* també es va donar a

⁶¹⁶ CHABÀS 1903, p. 200, n. 308.

⁶¹⁷ *Glosa Cardinalis super Iohannicum*, Bernkastel-Kues Ms. 222, fol. 1ra: "Dicit philosophus: creata est humana anima imperfecta sed perfectibilis scientiis et virtutibus."

⁶¹⁸ L'edició llatina de *Ethica Nicomachea* està publicada en cinc volums a *AL XXVI* 1-3; ARISTÒTIL 1972-1974. El primer i el cinquè volum inclouen un prefaci i els índexs, respectivament. El segon volum inclou les dues versions anònimes més antigues que se'n conserven fragmentàriament; és l'anomenada *Ethica Vetus*, amb els llibres II i III, i l'*Ethica Nova*, amb el llibre I i alguns extractes d'altres llibres. Cal tenir present que els darrers estudis han identificat aquests autors anònims amb les traduccions de Burgundi de Pisa i la revisió del *Liber Ethicorum* de Grosseteste per Guillem de Moerbeke. El tercer i quart volum inclouen dues versions més que conformen el text revisat del *Liber Ethicorum* de Robert Grosseteste. Vegeu, també, WIELAND 1982, pp. 657-672.

⁶¹⁹ La traducció de Burgundi de Pisa (Burgundius Pisanus translator Aristotelis) *Ethica Nicomachea: translatio antiquissima librorum II et III siue 'Ethica uetus'*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1973), pp. 5-48; *Ethica Nicomachea: translationis antiquioris quae supersunt: A. liber I siue 'Ethica noua'*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1972), pp. 65-95; *Ethica Nicomachea: translationis antiquioris quae supersunt: B. librorum II - X reliquiae siue 'Ethica Hoferiana' et 'Ethica Borghesiana'*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1972), pp. 99-124. Sobre

conèixer a través de l'edició llatina de Robert Grosseteste, realitzada una mica després, entre 1246 i 1247, i traduïda també del grec.⁶²⁰ També hi hagué una revisió de Guillem de Moerbeke⁶²¹ (de la qual, malauradament, no ens han arribat els capítols dotze i tretze), i cal afegir-hi encara una versió que prové de l'àrab.⁶²²

11.1. EL *DE ESU CARNIUM* I LA TEMPRANÇA

El *De esu carniūm* és un escrit que Arnau va confeccionar entre el 1301 i 1305, és a dir, durant el període de la discussió contra els dominics.⁶²³ Aquest tractat és una defensa de l'exigència cartoixana d'abstinència permanent de la carn, inclús per als malalts. El fet que els cartoixans no donessin carn als malalts era objecte de retrets i crítica per part del teòlegs dominics. Per aquesta raó, Arnau escriu el tractat en defensa de la dieta cartoixana i, per a fer-ho, utilitza tots els elements que té disponibles, no només mèdics sinó també religiosos. D'aquesta manera complementa des de la vessant mèdica les seves discussions amb els dominics. Hem de tenir present que Arnau exposa una idea mèdica a un públic no especialitzat ni format en els conceptes mèdics, i això condiciona el seu discurs, que s'adapta al públic al qual es dirigeix. Aquesta no és, doncs, una obra mèdica com les que hem vist que anaven dirigides a públic especialitzat i als estudiants de medicina, sinó que es tracta d'una obra adreçada al gran públic.

aquesta traducció, vegeu el primer volum amb l'estudi introductori a ARISTÒTIL 1972-1974 i també BOSSIER 1998, pp. 406-427.

⁶²⁰ Robertus Grosseteste reuisor translationis Aristotelis (s. XIII): *Ethica Nicomachea: libri I - III; VIII.1 - 5 (6) ('recensio pura' - Burgundii translationis recensio)*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1972), pp. 141- 201 i 271-305; Robertus Grosseteste translator uel reuisor translationis Aristotelis, *Ethica Nicomachea: libri IV - VII; VIII.5 (6) - X ('recensio pura')*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1972), pp. 202-270; 305, l. 5-370. Sobre aquesta traducció, a part de l'esmentat primer volum introductori, vegeu KEELER 1937, pp. 410-425; BRAMS 1996, pp. 45-55.

⁶²¹ Guillelmus de Moerbeka reuisor translationis Aristotelis secundum exemplar Parisiacum: (s. XIII): *Ethica Nicomachea ('recensio recognita' - Roberti Grosseteste translationis recensio)*, ARISTÒTIL 1972-1974 (1973), pp. 375-588.

⁶²² *ASL* vol. 17, ARISTÒTIL 2005.

⁶²³ Sobre aquest tractat, vegeu PANIAGUA 1984, pp. 323-346; BAZELL 1995, pp. 227-248; i el tractat mateix amb l'estudi introductori de Dianne M. Bazell a ARNAU DE VILANOVA 1999, pp. 13-107.

El *De esu carniū* és un opuscle que té com a centre la nutrició i la seva tasca de restablir la força en el cos. En aquest sentit, Arnau argüeix que el greix de la carn forneix un excedent de calor innecessari per al malalt, que pot causar, fins i tot, un impediment en la seva recuperació. Arnau considera errònia l'opinió mèdica que argumenta a favor de la carn en la condició d'un malalt. Aquesta argumentació prové, segons Arnau, d'una innovació mèdica provocada per la malícia dels detractors de l'orde cartoixà, per una ofuscació provocada per un gust personal per la carn –aquí Arnau fa ús d'Aristòtil– i, per últim, per un malentès de la natura de les forces vitals i dels efectes relatius que tenen els aliments.⁶²⁴ Arnau arremet contra aquells que afirmen el contrari i posa com a exemple els jueus que, per maldat i odi a Crist, van impugnar la veritat, així com ara ho fan els que miren amb enveja la cartoixa i s'inventen calúmnies contra ells, ja sigui per concupiscència, per debilitat d'esperit o per apassionament. I Arnau prossegueix així:

“Nam passionati, ut ait Philosophus, male iudicant de veritate virtutum moralium, sicut incontinens et gulosus de medio in quo temperantia consistit (quoniam ibi quandoque dicunt esse temperatum usum veneris et escarum, ubi proculdubio est superfluous).”⁶²⁵

Arnau exposa que els apassionats –com diu el Filòsof– jutgen erròniament sobre la veritat de les virtuts morals, així com l'incontinent i el golafre sobre l'equilibri (el terme mitjà) en què consisteix la tempra (ja que alguna vegada diuen que és moderat l'ús del desig i dels aliments, quan sens dubte és desmesurat). Així, aquests amants de la carn, amb el seu ànim debilitat i obnubilat pel desig moderat de tastar-la, no poden jutjar correctament el seu efecte sobre la salut del cos.⁶²⁶

Arnau es refereix a la discussió d'Aristòtil sobre la incapacitat del golafre per a la tempra. Aristòtil tracta aquesta qüestió en l'*Ethica* quan parla de la intemperància com una acció voluntària; Aristòtil explica que aquest desig s'ha de canalitzar i sotmetre a l'autoritat perquè el desig del plaer és insaciable i absolut per a aquells que no tenen ús de

⁶²⁴ Esquema que presenta Dianne M. Bazell en l'estudi introductòri a ARNAU DE VILANOVA 1999, p. 23.

⁶²⁵ Arnau de Vilanova, *De esu carniū*, p. 122, lín. 148.

⁶²⁶ *Ibid.*, p. 123, lín. 153-155: “Sic amatores carniū pre concupiscentia ipsarum, languente animo et obnubilato, recte iudicare nequeunt de ipsarum effectu in sanabili corpore.”

raó; si els apetits són grans enceguen el raciocini i per això han de ser moderats.⁶²⁷ Aristòtil també tractat els apassionats i estableix l'oposició de les virtuts i els vicis quan afirma que són contràries les disposicions amb què cedim més fàcilment, i contraposa la tempraça –la virtut moral que consisteix a moderar els plaers sensuals– amb la intemperància.⁶²⁸ Arnau de Vilanova utilitza aquesta contraposició per a fer el símil, adreçant-lo a aquells qui defensen l'ús de la carn ja que no poden jutjar correctament el seu efecte sobre la salut corporal. Les diverses traduccions de l'*Ethica* posen de relleu algunes variants interessants: la traducció del segle XII de Burgundi de Pisa contraposa *casitas* amb *incontinencia*, mentre que les traduccions del segle XIII de Robert Grosseteste i Guillem de Moerbeke (que parteix de la versió de Grosseteste) contraposen *temperancie* amb *intemperancia*.⁶²⁹ Aquest exemple posa de relleu que el text d'Arnau està més pròxim a la traducció de Robert Grosseteste i de Guillem de Moerbeke que a la de Burgundi de Pisa, ja que parla de tempraça.

En l'*Speculum medicinae*, Arnau afirma que el metge no distingeix els gèneres de virtuts segons l'essència, sinó per les operacions pròximes i l'origen que aquestes tenen en els membres. A més, quant a les consideracions de les operacions pròximes, els gèneres de virtuts són tres: animal, vital, natural. Es diu 'animal' perquè és el principi de

⁶²⁷ Aristòtil, *Ethica*, 1119b8-13 (trad. de Robert Grosseteste, *ALD*): Si igitur non erit inpersuasibilis, et ad dominans ut multum veniet. Insaciabilis enim delectabilis appetitus, et undique insipienti. Et concupiscencie operacio, auget cognatum; et si magne et vehementes sint, et cogitacionem percuciant. Propter quod oportet mensuratas esse ipsas et paucas, et racioni nichil contrariari”; Trad. de Guillem de Moerbeke, (*ALD*): “Si igitur non erit BENE PERSUASIBILIS, et ad dominans ++et ++ad multum veniet. Insaciabilis enim delectabilis appetitus, et undique insipienti, et concupiscencie operacio auget cognatum; et si magne et vehementes sint, et cogitacionem percuciant; propter quod oportet mensuratas ++esse et paucas, et racioni nichil contrariari”; No podem comparar el llenguatge de Burgundi de Pisa.

⁶²⁸ Aristòtil, *Ethica*, 1109a17-19 (trad. Burgundi de Pisa, *ALD*): “Et propter hoc incontinencia superhabundancia existens, magis contraria est castitati”; trad. de Robert Grosseteste (*ALD*): “Hec igitur magis contraria dicimus ad que AUGMENTUM magis FIT. Et propter hoc INTEMPERANCIA superhabundancia existens, magis contraria est TEMPERANCIE”; trad. de Guillem de Moerbeke (*ALD*): “Hec igitur magis contraria dicimus ad que augmentum magis fit, et propter hoc intemperancia superhabundancia existens magis contraria est temperancie.”

⁶²⁹ Sobre aquesta qüestió, vegeu Dianne M. Bazell, p. 122, nota 18, a ARNAU DE VILANOVA 1999.

la seva vida. En quant als primers gèneres, són tan sols dos, és a dir la cognició i el moviment local.⁶³⁰

11.2 EL *TRACTATUS DE HUMIDO RADICALI* I L'HOME INSTRUÏT

Troblem una altra referència a l'*Ethica* en el *Tractatus de humido radicali*:

“Iam enim Aristotelis dixit aliter investigari verum debere in mathematicis, aliter in rethoricis et moralibus et cetera.”⁶³¹

En aquest cas, Arnau utilitza l'*Ethica* d'Aristòtil quan afirma que la intel·ligència profunda recau en la capacitat (de l'home instruït) de buscar allò que és veritable segons les necessitats de cada disciplina, de manera que tan absurd seria acceptar que un matemàtic fes ús de la persuasió com exigir demostracions d'un retòric.⁶³² Arnau afirma que jutjar d'una altra manera seria propi d'un ignorant, ja que, en efecte, Aristòtil va dir que, en les matemàtiques s'ha d'investigar d'una manera, com també en la retòrica, la moral i d'altres.

⁶³⁰ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 3ra: “Medicus autem non ad essentia distinguit genera virtutum, sed ab operationibus proximis et ab ipsarum origine, quam habent in membris: quantum autem ad considerationem proximarum operationum, tria sunt genera virtutum animalis, vitalis, naturalis. Dicitur autem animalis, quia principium est illorum vitae, que tantum ad prima genera, duo sunt tantum, scilicet cognitio et motus localis.”

⁶³¹ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 790-792.

⁶³² Aristòtil, *Ethica*, I.3, 1094b26-27 (trad. de Burgundi de Pisa, *ALD*): “Eodem autem modo et placere unumquodque eorum que dicuntur utile. Prudentis enim est in tantum certitudinem inquirere secundum unumquodque genus, in quantum rei natura recipit. Par enim [peccatum] videtur mathematicum probabilia dicentem placere, et rethoricum demonstrationem experiri”; (trad. de Robert Grosseteste, *ALD*): “Eodem utique modo et recipere debitum est unumquodque dictorum. Disciplinati enim est in tantum certitudinem inquirere secundum unumquodque genus, in quantum *natura rei* recipit. Proximum enim videtur et mathematicum persuadentem acceptare, et rethoricum demonstrationes expetere”; (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): Eodem utique modo et recipere debitum est unumquodque dictorum. Disciplinati enim est in tantum certitudinem inquirere secundum unumquodque genus in quantum rei natura recipit. Proximum enim videtur et mathematicum persuadentem acceptare, et rethoricum demonstrationes expetere.”

En aquest cas, les traduccions no ofereixen elements significatius per a establir la possible versió emprada per Arnau. També es conserva la versió àrab de l'*Ethica* que conté, en aquest cas, similitud en la terminologia.⁶³³ En definitiva, els dos testimonis de la utilització de l'*Ethica* que hem mostrat s'inscriuen en els exemples que Arnau vol donar per a il·lustrar una realitat mèdica. Per aquesta raó, l'*Ethica* és emprada principalment per a donar exemples sobre la conducta humana.

11.3. BERNAT DE GORDÓ I L'*ETHICA* D'ARISTÒTIL

La comparació de l'ús de l'*Ethica* d'Aristòtil entre Arnau de Vilanova i Bernat de Gordó ens ofereix elements molt interessants per a constatar maneres diferents d'utilitzar-la. Arnau de Vilanova proporciona pocs exemples directes de l'*Ethica* (al marge de la influència que el llibre exercí en la concepció de la medicina); en canvi, Bernat de Gordó la utilitza molt sovint en el *Tractatus de conservatione vitae humanae* i en el *Lilium medicinae*, i, a més, ho fa de forma molt diferent d'Arnau.⁶³⁴ Bernat utilitza l'*Ethica* d'Aristòtil en el *Lilium medicinae* per a fer referència a les teràpies i banys dels quals parla l'*Ethica*,⁶³⁵ per a establir similituds i contraposicions amb la malaltia de la lepra,⁶³⁶ o també per a afirmar algunes proposicions, com per exemple que no és cap inconvenient que dos contraris concorrin al mateix efecte, és a dir, un per si mateix i l'altre per accident.⁶³⁷

⁶³³ En la versió àrab de l'*Ethica* la terminologia d'aquest fragment és similar a la de la llatina, a ARISTÒTIL 2005, p. 116.

⁶³⁴ Reproduïm en l'apèndix 3 (p. 278) les altres citacions a l'*Ethica* d'Aristòtil que apareixen en el *Tractatus de conservatione vitae humanae* i que no hem inclòs en l'anàlisi que farem a continuació.

⁶³⁵ Bernat de Gordó, *Practica seu Lilium medicinae*, p. 192v: "De balneis tamen fuimus complete locuti capitulo de ethica libro primo et ideo curramus ad id."

⁶³⁶ *Ibid.*, p. 55v: "Sed mirabile est quod in ethica ubi est aegritudo confirmata, quod habeat sensum exteriorem et non habeat sensum proprie passionis, cum contrarium accidat in lepra."

⁶³⁷ *Ibid.*, p. 222r: "Tertio advertendum quod non est inconveniens duo contraria concurrere ad effectum unum, unum scilicet per se et aliud per accidens, ideo non est mirabile, si virtus appetitiva seu attractiva, seu desiderativa seu transglutiativa deficiat propter."

En canvi, en el *Tractatus de conservacione vitae humanae* (obra coneguda també com a *Regimen sanitatis*) trobem una forta influència de l'*Ethica* d'Aristòtil concentrada, principalment, en el primer capítol.⁶³⁸ Aquí constatem una gran diferència entre el regiment que escriu Arnau de Vilanova i el de Bernat de Gordó.⁶³⁹ En aquest cas, Bernat de Gordó fa referència a Aristòtil, com a mínim, en dinou ocasions, i com a mínim, quinze d'elles ens remetent a l'*Ethica* d'Aristòtil; en canvi, Arnau de Vilanova només menciona en el seu regiment una vegada el tractat atribuït a Aristòtil del *Secretum secretorum*, i no hi ha traces directes de l'*Ethica*. Al marge d'això, cal tenir present que en aquesta obra de Bernat de Gordó, Avicenna i Galè són, en general, les autoritats més emprades, i les referències a Aristòtil és concentren principalment en el primer capítol, dedicat a la moral política o ètica. La gran diferència respecte d'Arnau és l'ús moralista que caracteritza el primer capítol del regiment de Bernat de Gordó, que no el trobem en el *Regimen sanitatis* d'Arnau, ni tampoc en cap altra obra mèdica seva.

Bernat de Gordó comença el tractat exposant que, segons la intenció d'Aristòtil en el primer llibre d'*Ethica*, la vida humana és triple: la vida voluptuosa, la vida civil o política, i la vida contemplativa o especulativa.⁶⁴⁰ L'home és, en efecte, un animal civil,

⁶³⁸ Cal tenir present que el *Tractatus de conservacione vitae humanae* de Bernat de Gordó, conegut també com a *Regimen sanitatis*, és la quarta i última part de l'obra que porta el mateix incípit *De conservacione vite humana*, juntament amb el *De phlebotomia*, el *De urinis* i el *De pulsus*. Aquest regiment porta l'incipit: *Secundum Aristotelem (intencionem Aristotelis) primo ethicorum vita humana est triplex* (número 67 del catàleg d'obres de Bernat, DEMAIRE 1980, p. 192). Aquesta obra de 1308 també s'inclou com la part final en algunes impressions del *Lilium medicinae*, juntament amb les altres tres altres obres). Bernat de Gordó no va donar un títol a aquest conjunt de quatre tractats, llevat del darrer, el qual anomenà en el pròleg *Liber de conservacione vitae humana seu de regimen sanitatis*. Això ha portat que aquest títol s'apliqués a la primera edició impresa del *Regimen sanitatis*, conegut com *Liber de conservacione vitae humana* de l'any 1570. També són escasses les còpies manuscrites que porten el títol correcte amb les quatre parts. Sobre aquesta qüestió, vegeu O'NEILL 1965, pp. 274-279.

⁶³⁹ Una comparació entre els dos regiments es pot trobar a ADAMSON 2010, pp. 419-435.

⁶⁴⁰ Bernat de Gordó, *Tractatus de conservacione vitae humanae*, p. 1: "Secundum intentionem Aristotelis primo Ethic. vita humana est triplex: Vita scilicet voluptuosa, civilis seu Politica et vita Contemplativa seu Speculativa. [...] Homo enim est naturaliter animal civile, sociabile et politicum secundum Aristotelem primo Ethicorum et sic acquirit prudentiam et temperantiam et sic vivens felix est felicitate in quantum politica sive civili et qui sic vivit secundum se vivit."

sociable i polític, segons Aristòtil, i així adquireix la prudència i la temperància; i al viure així és feliç per la felicitat, política o civil, i qui viu així, viu segons si mateix. Bernat també identifica l'edat madura quan els homes viuen segons ells mateixos civilment, moralment i de manera associativa, atès que l'home és una ànima associable i civil per natura, segons que diu Aristòtil en el primer llibre de l'*Ethica*; i, gràcies a això, l'home adquireix un triple benestar.⁶⁴¹

Feta aquesta primera introducció, més moral que mèdica, Bernat també menciona la sentència legal o moral esbossada per Aristòtil en el tractat *De anima*, que ensenya a viure rectament. Qui viu civilment, viu de manera feliç perquè forma part de la vida política o civil; i això és el que tracta Aristòtil quan diu que aquell qui viu seguint les passions, té una existència més buida i inútil, perquè el fi no és la cognició sinó l'acte.⁶⁴² Bernat continua amb els consells seguint Aristòtil quan menciona les coses que s'han de evitar especialment, com que no es parli maldestrament.⁶⁴³ Tanmateix, també afirma que allò que s'ha de considerar d'un artifici, no s'ha de considerar d'un altre; el Filòsof analitza aquests accidents de l'ànima i aquests consells morals, com és evident en els llibres de l'*Ethica*, però no sembla que el metge hagi de prendre en consideració aquestes coses.⁶⁴⁴ En definitiva, a diferència d'Arnau, Bernat aporta nombroses referències a l'*Ethica* d'Aristòtil, i en moltes ocasions ho fa per a remarcar un tarannà molt més moralista que mèdic.

⁶⁴¹ *Ibid.*, p. 3: "Ista enim aetas in qua homines vivunt secundum se quod civiliter et moraliter et associative, hoc autem est proprium huius aetatis, cum homo sit animal associabile et civile natura secundum Aristot. primo Ethic. ut dictum est: Ex hoc enim acquirit homo triplex bonum."

⁶⁴² *Ibid.*, pp. 4-5: "Illa autem sententia quae tractat de anima et moribus est multum nobilis, secundum intentionem Aristotelis primo Ethic. Nunc autem sententia legalis seu Moralis quae docet recte vivere, partim tractat de Anima, quae est multum nobilis. Qui ergo civiliter, vivit feliciter, quoniam est de politica vita seu civili, cum nondum sit in annis discretionis, et hoc est quod tangit Aristoteles primo Eth. cum dicit: Amplius autem passionum sequitor existens inaniter vivit et inutiliter, quod finis est non cognitio sed actus."

⁶⁴³ *Ibid.*, p. 28: "Tria ergo specialiter vitare debent: Primo quod non loquantur turpia et hoc dicit Aristot. in moralib(us) suis."

⁶⁴⁴ *Ibid.*, p. 158: "Et videtur quod non, quoniam quod est de consideratione unius artificii, non est de consideratione alterius. Sed philosophus considerat ista accidentia animae et ista moralia, sicut patet in libris Ethicorum, quare medico non videtur ista considerare."

12. ARISTÒTIL I LES TRADUCCIONS ÀRABS: EL CAS D'ABU-L-SALT

Arnau de Vilanova va estudiar la medicina àrab i en va traduir algunes obres al llatí, com les d'Avicenna i d'Abu-l-Salt. En les seves obres mèdiques hi apareixen sovint referències a autors com al-Kindi, Rasís o Avicenna. Amb Avicenna va tenir una relació especial; si per una banda el *Canon* li serví, entre d'altres coses, per a interpretar Galè, no sempre li reconeix el seu deute i, fins i tot, es manifesta crític amb els seus seguidors, que sovint obviaven els textos d'Hipòcrates i Galè, tot considerant el *Canon* com la Bíblia mèdica. Les obres d'autors àrabs també són una via per a conèixer determinades discussions a partir de les autoritats, entre les quals es troba Aristòtil; un exemples d'això apareix en la traducció de l'àrab al llatí que va dur a terme de l'obra *De medicinis simplicibus* d'Abu-l-Salt.⁶⁴⁵

Aquesta fou una de les seves primeres traduccions conegudes. Entre els anys 1276 i 1281 Arnau de Vilanova viu a València; l'any 1281 el rei Pere el Gran el nomena metge personal i, a partir de llavors, inicia la seva nova etapa a Barcelona, que s'estendrà fins a l'any 1285, amb la mort del rei. Llavors sembla que va residir a València fins al final de la dècada. A Barcelona, Arnau hi estudia hebreu amb Ramon Martí i duu a terme diverses traduccions de l'àrab al llatí, tot i que ja n'havia fet algunes a València. Molt probablement és aquí on cal situar la traducció del *De medicinis simplicibus*. Com hem comentat, en aquesta traducció hi trobem una referència a Aristòtil:

“Sulphur calidum et siccum in quarto gradu. Dyascorides et Aristotelis dicunt quod valet tussi et extrahit putredinem a pectore cito.”⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ Consta en l'inventari *post mortem* d'Arnau de Vilanova que tenia un exemplar que porta l'incipit *De medicinis simplicibus*, però aquest és un títol molt comú en obres de l'edat mitjana, com per exemple la de Galè. “Item unus tractatus de simplicibus medicinis sine postibus”, CHABÀS 1903, p. 191, n. 36.

⁶⁴⁶ Arnau de Vilanova, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, p. 267, n. 12.48 (XII.48). La traducció catalana diu així: “Soffre és calt (e sec) al quart grau. E diu Diescòrides e Aristòtil que val a la to e val a putrefacció de tot lo cos e dels pits tost”, Arnau de Vilanova, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, p. 509.

El text proporciona una referència explícita a Aristòtil que fou traduïda de l'àrab al llatí per Arnau de Vilanova. Aquesta referència ens remet a la idea d'Aristòtil segons la qual les aigües dels banys s'escalfen i són salades perquè les aigües minerals es filtren a través de la terra i passen per filons de sofre i cendra (la cendra de qualsevol cosa és salada i fa olor de sofre), i perquè l'aigua i el sofre són de naturalesa contrària ja que l'aigua és humida i el sofre, en canvi, és càlid i sec en quart grau.⁶⁴⁷ Això va donar lloc a les qüestions escolàstiques, sobretot centrades en l'àmbit italià, que discutien si la presència del sofre era necessària per a escalfar les aigües dels banys.⁶⁴⁸ De fet, trobem aquesta referència a Avicenna quan afirma que “Calidum est et siccum ad quartum perveniens”,⁶⁴⁹ i també ens remet als comentaris al *Cantica* d'Avicenna per part d'Averrois:

“Sulphur quidem est calidum et siccum in quarto gradu, et sic est etiam assa foetida, aut forsitan est in principio eius.”⁶⁵⁰

Per tant, tampoc podem desestimar que conegués algunes de les referències a través de les fonts àrabs. En l'*Speculum medicinae*, Arnau torna a fer referència a aquesta obra quan afirma que, de les simples medicines de Dioscòrides i Galè, s'agafa la diversitat de tots els complexionats comunament aplicables.⁶⁵¹ D'altra manera, la diversitat de les complexions hauria de ser considerada pel metge en la mesura que canvien el cos sanable, segons la consideració que els seus gèneres són tres.

⁶⁴⁷ PseudoAristòtil, *Problemata*, 937b22-26, secció 24, problema 18 (trad. de Bartomeu de Messina, *ALD*): “Propter quid omnes calidarum aquarum salse? Aut quia multe per terram colantur sulphurea nitrosa: ostendit autem odor ipsarum: adustus enim cinis omnium amarus. Et sulphure fetent propter quod et uritur ita sicut fulmen: multa enim calida sunt a significatione fulminum.”

⁶⁴⁸ GARCÍA BALLESTER 1998, pp. 44-45.

⁶⁴⁹ Avicenna, *Liber Canonis*, II.2, 620 (ed. AVICENNA 1507, p. 121a, cap. 620), *De Sulphure*: “Sulphur quid est? Notum est. Natura. Calidum est et siccum ad quartum perveniens.”

⁶⁵⁰ AVERROIS 2010, p. 347 (1058-1059).

⁶⁵¹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 6rb: “Omnium autem applicabilium communiter complexionatorum diversitas ex simplicib. medicinis Dioscorides et Gal[ienus] colligitur. Alio vero modo complexionatorum diversitas consideratur a Medico, prout immutant sanabile corpus, secundum quam considerationem eorum tria sunt genera.”

13. EL COMENTARI AL *DE MORBO ET ACCIDENTI* DE GALÈ ATRIBUÏT A ARNAU

La còpia del comentari a l'obra *De morbo et accidenti* de Galè que ha perdurat en el manuscrit de Cracòvia sota el nom d'Arnau de Vilanova pot ser, probablement, el seu comentari escrit entre 1288-1292/95. Tot i això, hi ha diversos elements que plantegen alguns problemes per a assegurar-ne l'atribució, i, per aquesta raó, l'analitzem en un apartat al marge de les altres citacions. Aquest comentari és, en efecte, una de les obres més riques en citacions a Aristòtil. En el conjunt dels sis llibres que componen el comentari hi ha registrades un mínim de trenta-cinc referències a Aristòtil.⁶⁵²

Comentari al <i>De morbo et accidenti</i>	Referències a Aristòtil
Llibre I	5
Llibre II ⁶⁵³	7
Llibre III	5
Llibre IV	12
Llibre V	3
Llibre VI	3
Total	35

En tot aquest conjunt de referències, s'han identificat les següents obres d'Aristòtil (i pseudoAristòtil):⁶⁵⁴

⁶⁵² Llista extreta de GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, p. 64. A falta de l'estudi de l'obra i l'edició del manuscrit, cal tenir present que el nombre de referències pot ser major.

⁶⁵³ El llibre segon concentra la gran majoria de referències a Aristòtil entre els fols. 137ra-138va; Biblioteka Jagiellońska de la Universitat de Cracòvia, ms. 781.

⁶⁵⁴ GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, p. 69.

Obres d'Aristòtil	Nombre de citacions
<i>De anima</i>	8
<i>Liber physicorum</i>	7
<i>De sompno et vigilia</i>	5
<i>Liber metheorum</i>	3
<i>De generacione et corruptione</i>	2
<i>De morte et vita</i>	2
<i>De sensu et sensato</i>	2
<i>Politica</i>	2
<i>De celo et mundo</i>	1
<i>Rethorica</i>	1
<i>De ystoriis animalium</i>	1
<i>Problemata</i>	1
Total	35

Pel que fa a l'extens llibre quart, Fernando Salmón hi ha identificat, com a mínim, dotze referències a Aristòtil:⁶⁵⁵

Obres d'Aristòtil citades al llibre quart	Nombre de citacions
<i>De somno et vigilia</i>	5
<i>De anima</i>	5
<i>Politica</i>	1
<i>Problemata</i>	1
Total	12

Així, doncs, podem constatar que, en efecte, aquesta obra conté un gran volum de citacions a Aristòtil. Passem a analitzar les referències que apareixen en el llibre quart del comentari, especialment les del *De somno et vigilia* i el *De anima*, per ser més abundants i poder-les comparar amb les citacions de les obres mèdiques d'Arnau.

⁶⁵⁵ Vegeu SALMÓN 1991; GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995, p. 69; SALMÓN 2000, p. 153.

13.1. L'ÚS DEL *DE SOMNO ET VIGILIA* D'ARISTÒTIL

L'autor del comentari al *De morbo et accidenti* de Galè tracta determinades qüestions que afecten directament el *De somno et vigilia* d'Aristòtil. Si bé és cert que algunes d'aquestes qüestions apareixen en el capítol de l'*Speculum medicinae*, aquí hi trobem un tractament diferent i molt més aprofundit respecte al que s'expressa en l'obra mèdica d'Arnau. En el conjunt de l'obra mèdica, Arnau menciona puntualment, en un parell d'ocasions, aquest tractat aristotèlic, mentre que l'autor del comentari el desenvolupa i l'espren tot demostrant un domini dels temes que s'hi desenvolupen.

Aquestes qüestions són abordades des de la *quaestio*, car l'objectiu és aclarir un text mèdic als estudiants a partir de la tècnica dels comentaris. En el llibre quart del comentari, l'autor hi exposa que, segons Galè, el son és un fenomen del sentit comú, i és raó assumida de les dites d'Aristòtil del *De somno et vigilia*, perquè el somni és un fenomen del sentit comú o d'algun sentit particular, o bé de tots els particulars; però no és passió del segon perquè aleshores, vinculat a un sentit particular, es vincularien tots els altres, cosa que és falsa.⁶⁵⁶ Tampoc és passió del tercer perquè això faria que tots els sentits particulars es vincuessin conjuntament; en conseqüència, és passió del sentit comú. Així, doncs, el son, tal com s'hi refereix Aristòtil en el *De somno et vigilia*, és sentit comú perquè és una cosa fantàstica, però el somni és passió seva en tant que es refereix als òrgans sensitius.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, pp. 164-165: "Sed hic est dubitacio. Galienus innuit quod sempnus sit passio sensus communis. Sed contra, cum operationes illius in sompno non quiescant, ut quando sompnium fit. Dicendum quod sompnus est passio sensus communis et est ratio que sumitur a dictis Aristotelis in *De sompno et vigilia*: quoniam sompnus aut est passio sensus communis, aut alicuius particularis, aut omnium particularium; Sed non est passio secundi, quoniam tunc sequeretur (quod) ligato sensu particulari ligarentur omnes alii, quod est falsum, neque est passio tercii, quoniam tunc sequeretur quod omnes sensus particulares simul ligarentur preter quod ordinem haberent ad aliquod primum, quod non est verum; Igitur passio est sensus communis."

⁶⁵⁷ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 165: "Sed advertendum quod sompnus, si sit passio sensus communis, est eius passio, ut talis sensus refertur ad sensus exteriores magis, sicut sompnium est passio illius, ut refertur ad interiores; unde Aristotelis, in *De Sompno et vigilia* ponit quod

L'autor continua l'argumentació a partir del tractat aristotèlic i afirma que la son és induïda per la fatiga perquè, segons el *De somno et vigilia*, d'Aristòtil, els membres i l'esperit reben cansament de la fatiga i d'aquí ve que vulguin descans. En efecte, tot agent que excedeix en el temps de l'acció, si no descansa és necessari que llangueixi; el descans, d'altra banda, es rep mitjançant el son.⁶⁵⁸ L'autor es recolza novament en Aristòtil per demostrar que el son és una passió del cervell i que es produeix per la humitat del cap.⁶⁵⁹ Tanmateix, no pot mostrar quina és la causa del descans del primer sentit, atès que posa el sentit comú (del qual el son és passió) en el cor; en canvi, afirma que el son és fet per la humitat del pulmó perquè el pulmó no té altra funció que la de servir al cor.⁶⁶⁰

En aquest punt en què s'ha presentat el lloc on es forma el son i el paper del cor, l'autor planteja la pregunta de si el sentit comú es troba en el cervell o en el cor; i afirma que sembla que en el cervell, segons l'autoritat de Galè i n'exposa les seves tres raons.⁶⁶¹

sompnum (sompnus) est sensus communis ut est quoddam fantasticum, sed sompnus est eius passio ut refertur ad sensitiva organa.” Aristòtil, *De somno et vigilia*, 455a-b.

⁶⁵⁸ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 167: “Quartum quod concepitur est quod ex labore sompnus inducitur; cuius ratio est duplex; prima est Aristotelis in *de sompno et vigiliis*: quoniam ex labore membra et spiritus fatigacionem recipiunt; unde quietem quaerunt; omne eciam agens, (qui) de tempore excedit in agendo, nisi quiescat, necesse est languescere; quies autem habetur per sompnum.” Aristòtil, *De somno et vigilia*, 457a.

⁶⁵⁹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 168: “Item sicut. Hic adducit terciam rationem ad probandum sompnum esse passionem cerebri; et primo facit hoc, secundo secus dicta auctoritate Aristotelis adducit suam opinionem, illam inprobans [...] In prima parte intendit talem rationem illius membri sompnus est passio quo humectato sompnus provocatur.” Aristòtil, *De somno et vigilia*, 457a.

⁶⁶⁰ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 168: “De secunda dicit quod Aristoteles, in particula *de sompno et vigilia* intitulata, testante sompnum fieri capite humectato, non tamen potuit ostendere que esset causa quietis primi sensus, cum poneret sensum communem, cuius sompnus est passio, esse in corde; bonum esse fuisset si dixisset sompnum fieri humectato pulmone, quoniam pulmo ad aliud non est constitutus, nisi ut cordi serviat.”

⁶⁶¹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 175: “Queritur utrum sensus communis sit in cerebro vel in corde; et videtur quod in cerebro, auctoritate Galieni hic et suis tribus rationibus. Quarum prima est hec: in illo membro est sensus communis a quo procedit virtus particularibus organis sensitivis, ut inmutetur a propriis sensibus.”

La primera és que el sentit comú es troba en aquell membre del qual surt la virtut cap als òrgans sensitius particulars, a fi que sigui enviada als sentits mateixos. La seu passa al cervell perquè els nervis que surten ho fan per tal que es produeixi la dilatació d'aquesta virtut de manera que, si s'ha de rescindir el nervi que transmet des del cervell cap a algun membre sensible, es perd immediatament la virtut d'aquell membre. Una altra raó és que el sentit comú es troba en aquell membre la passió del qual és el son, ja que, segons Galè, les operacions del cervell durant el son s'immobilitzen però les del cor, en canvi, no ho fan; aquest, en efecte, no descansa fins al final de la vida. També afegeix que el son és provocat per la humitat i la fredor del cervell, així com la vetlla és provocada per la calor i la sequedat.⁶⁶² L'autor conclou que, segons Galè, la seu és el cervell, i no el cor, i això ho confirma amb l'exemple d'una cosa sensible: perquè, danyat el sentit comú, els medicaments s'apropen al cervell, i no pas al cor.

A continuació, l'autor contraposa l'argumentació que Aristòtil exposa en el llibre *De somno et vigilia*, perquè afirma que en aquell membre és el sentit comú, del qual comença tota la por tant del que és delectable com també del que fa estar trist, i on finalitza el moviment d'aquestes, ja que l'alegria i la tristor no es donen sinó amb el sentit, i el cor n'és el seu.⁶⁶³ Per argumentar-ho, l'autor exposa tres coses: primer, que el sentit comú està situat en el cor, així com al primer principi; segon, que és en el cervell, així com en el primer òrgan i comú; i tercer, que el metge ha de posar que el sentit comú

⁶⁶² *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 175: “Alia ratio: In illo membro est sensus communis cuius passio est sompnus. Sed cerebrum est huius, per illud Galieni in littera –primo, quoniam operationes cerebri in sompno inmoibilantur, non autem cordis; ipsum enim non quiescit usque ad finem vite; secundo quia ex humiditate et cerebri frigiditate provocatur sompnus, sicut ex caliditate et siccitate ipsios vigilia provocatur–. Item in illo membro est sensus communis quo leso sua operacio leditur; Sed cerebrum est huius, ut notum est, et non cor, nisi ei cerebrum compaciatur; Quare (...) etcetera. Confirmatur hoc ibidem ex quodam sensibili, quoniam leso sensu communi medicamina approximantur cerebro, non autem cordi.”

⁶⁶³ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 176: “In contrarium argumentatur. Scilicet, quod hic sit in corde de mente Aristotelis, in libro *de sompno et vigilia*, et in pluribus aliis locis. Et declaratur racione: quia in illo membro est sensus communis a quo incipit metus omnis delectabilium et contristabilium et ad quod motus eorundem terminatur, cum delicia et tristicia non fiat nisi cum sensu; Sed cor est huius, ut notum est.” Aristòtil, *De somno et vigilia*, 465a.

és solament en el cervell i no en el cor. La raó del primer, continua, és triple: la primera és que en aquell membre es troba el sentit comú, així com en el primer principi, que és el principi natural de la calor, atès que aquell és l'instrument de totes les operacions de l'ànima, segons afirma Aristòtil en el *De anima*. Però el cor és la seu, així com diu Galè al començament del cinquè *De interioribus*, no el cervell, atès que és molt fred.⁶⁶⁴ La segona raó és que el sentit comú es troba en aquell membre com en el primer principi, en el qual la primera ànima és rebuda, i la virtut vegetativa, atès que el sentit comú és una operació de l'ànima i la virtut vegetativa s'ha de comparar amb l'animal, així com la matèria amb la forma, com Averrois afirma en el seu *Colliget*.⁶⁶⁵ L'autor remarca que tots plegats admeten que el cor n'és la seu, atès que és el membre que viu i és generat primer.

L'autor del comentari demostra tenir un gran coneixement de les qüestions que es desenvolupen en el tractat aristotèlic sobre el son i la vigília. Aquí, es contraposa amb les opinions de Galè i altres autoritat per esclarir els passatges dubtosos del complex tractat de Galè *De morbo et accidenti*. L'autor discuteix tòpics de forma diferent a com ho fa Arnau de Vilanova en les seves obres mèdiques; de fet, si ho comparem, queda palès l'aprofundiment d'aquestes qüestions aristotèliques de tal manera que no la trobem en cap obra d'Arnau, ni tan sols en l'altre comentari galènic que ha perdurat.

⁶⁶⁴ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, pp. 176-177: "Ad hanc rationem tria dicenda sunt per ordinem: primum est quod sensus communis est in corde, sicut in primo principio; secundum est quod in cerebro, sicut in primo et communi organo; tertium est quod medicus habet ponere sensum communem esse solum cerebro et non in corde. Racio primi est triplex. Prima est: In illo membro est sensus communis sicut in primo principio, quod est principium naturalis caloris, cum ipse sit instrumentum omnium operationum anime, ut Aristotelis, secundo de anima, et Avicena, primo canonis, fen prima, capitulo de virtutibus ministrantibus et fen secunda, capitulo de signis complexionum; Sed cor est huius, ut Galienus in principio quinti de interioribus non autem cerebrum, cum ipsum inter cetera membra fit frigidissimum."

⁶⁶⁵ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 177: "Secunda ratio est: In illo membro est sensus communis ut in primo principio, in quo prima anima recipitur et vegetativa virtus, cum sensus communis sit operatio anime et vegetativa virtus comparetur animali, sicut materia forme, ut Averroes, secundo sui Colliget, capitulo de iuvamentis instrumentorum sensuum; Sed cor huius est, cum sit membrum quod primo vivit et primo generatur et omnes concedunt."

13.2. L'ÚS DEL *DE ANIMA* D'ARISTÒTIL

Un dels problemes que presenta el comentari rau en el nombre dels sentits externs; els debats de l'època se centren en si els sentits externs són cinc o vuit i si el tacte n'és un o diversos.⁶⁶⁶ Aristòtil dedica les obres *De anima* i *De sensu et sensatu* a la percepció sensorial i, per aquesta raó, la primera té un paper destacat en algunes de les discussions d'aquest comentari per tal de dilucidar les qüestions del tractat de Galè.

Una de les qüestions tractades és la d'allò sensible i el sentit. L'autor afirma que un sensible posat sobre el sentit (o sensació), en realitat no fa el sentit, com resulta evident partir del segon llibre del *De anima*.⁶⁶⁷ L'autor remet a l'afirmació d'Aristòtil que diu que el que es veu en la llum és el color, i d'aquí que aquest no es veu si no hi ha llum; n'és una prova el fet que si hom col·loca qualsevol cosa que tingui color sobre l'òrgan mateix de la vista, el color no es veu.⁶⁶⁸

A continuació, l'autor afirma que la carúncula és un òrgan de l'olfacte amb una doble raó; la primera és que és un òrgan de l'olfacte en el qual es reben les espècies olfactivas. Però les carúncules, com declara el *De anima*, han de ser un òrgan de l'olfacte en potència, com el seu sensible en l'acte; atès que l'evaporació pel fum és càlida, és necessari que l'òrgan receptiu sigui fred.⁶⁶⁹ L'autor remet a l'apartat en què Aristòtil

⁶⁶⁶ Per exemple, Aristòtil afirma que el gust és una forma de tacte; això porta a discutir si gust i tacte comparteixen un òrgan, per exemple la llengua.

⁶⁶⁷ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 45: "Et videtur quod non: Quoniam sensible positum supra sensum non faciet sensum, ut patet secundo de anima."

⁶⁶⁸ Aristòtil, *De anima*, II, 419a12-14: "Et signum eius manifestum est, quoniam, si posueris aliquod habens colorem super ipsum visum, non videbitur. Sed color movet diaffonum sicut, aer cum continuatur, movetur sensus ab eo."

⁶⁶⁹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 79: "Dicendum est adhuc quod caruncule sunt organum odoratus; cuius ratio est duplex; prima: illud est organum odoratus in quo fit receptio specierum odorabilium; Sed caruncule sunt huius, ut declaratum est secundo de anima –quod tale debet esse organum sensus in potencia, quale eius sensibile in actu; cum igitur calida sit fumalis evaporatio, oportuit organum eius susceptivum esse frigidum; tale sunt caruncule; non enim calidum recipit calidum,

discuteix l'expressió 'en potència' i afirma que la facultat de sentir (o de l'ànima sensitiva) és en potència tot el que l'objecte sensible és en acte.⁶⁷⁰ A continuació, l'autor contradiu Galè quan afirma que un membre pot ser òrgan de més d'una virtut, com és declarat per la percepció i la raó.

L'autor continua la seva dissertació sobre aquesta qüestió i afirma que la natura no fa res sense utilitat perquè, segons el *De anima*, les espècies amb qualitats olfactives resideixen més en l'òrgan de l'olfacte.⁶⁷¹ A continuació, afegeix que això també ho afirma Averrois, ja que pels forats del nas es duu a terme aquesta atracció de l'aire, i els forats ajuden l'òrgan principal de l'olfacte a realitzar aquesta operació.⁶⁷² I, en efecte, en aquest cas, afirma Averrois que els animals que tenen olfacte necessiten la respiració per obrir les vies olfactives tancades per tal de poder olorar, ja que és impossible que ho facin abans d'obrir-les.⁶⁷³

D'aquesta discussió, ens interessa destacar dues coses: en primer lloc, el coneixement que l'autor demostra d'aquestes qüestions, presentades en el *De anima*, una

sed frigidum recipit illud– [...] In contrarium est Galienus in littera. Dicendum quod aliquod unum membrum potest esse organum plurium virtutum; quod declaratur ex sensu et ratione.”

⁶⁷⁰ Aristòtil, *De anima*, II, 417a18-20: “Et sentiens in potentia est sicut sensatum in perfectione, secundum quod diximus.” La mateixa expressió es troba en el capítol segon del *Liber de anima* d'Avicenna: “Et sentiens in effectu est sicut sensatum in effectu et sentiens in potentia, sicut sensatum in potentia.” Ed. AVICENNA 1972, p. 129.

⁶⁷¹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, pp. 79-80: “Secunda ratio: nihil facit natura frustra, ut tercio de anima et sexto in fine de ipsum deferri per attractionem aeris; ita ponit in secundo de anima [*De anima*, II 421b32-422a3]; eciam ut adorabiles species in organo olfatus magis morentur [...]”

⁶⁷² *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, pp. 79-80: “[...] ut ibidem dicit Averroes: modo, quia per foramina narium dicta attractio aeris perficitur, coadiuvant talia foramina organo principali olfatus ad hanc operationem; que, cum aerem attrahere possint, ponit instrumentum odoratus; et sic intellexit Averroes, et possit salvari, sive autem dampnari.”

⁶⁷³ *Averrois Cordubensis Commentarium Magnum in Aristotelis 'De Anima' libros*, Ed. AVERROIS 1953, p. 282, lín. 30-41: “In anelantibus enim habet coopertorium; in non anelantibus autem non habet coopertorium. Et sic animalia anelantia indigent apud olfactum anelitu ad aperiendum vias clausas olfactus, per quas impossibile est ut olfaciant antequam aperiuntur, quemadmodum impossibile est ut animalia boni visus videant quousque palpebre aperiuntur; sed animalia non anelantia non indigent hoc.”

obra que Arnau cita en diverses ocasions; i, segonament, la menció del comentari d'Averrois sobre l'ànima, una obra que Arnau no menciona directament en les seves obres mèdiques. Arnau ja havia fet esment a altres comentaris d'Averrois, com per exemple els comentaris de la *Physica*. A més, Arnau tracta aquesta qüestió en el comentari de l'obra de Galè, però també aborda alguns d'aquests punts en altres obres. Per exemple, en l'*Speculum medicinae*, Arnau afirma que l'excés de dolçor és detestable al gust, per això diu el metge que val per a nodrir qualsevol cosa amb gust perquè el nutrient en altres condicions manca el gust, o confirma el judici del Filòsof natural respecte a la generació dels mateixos dient que l'untuós és generat de molt aire imbuït per la calor.⁶⁷⁴

13.3. ALTRES OBRES ARISTOTÈLIQUES

Una altra obra referenciada en el llibre quart del comentari al *De morbo et accidenti* és la *Politica* d'Aristòtil. Aquesta referència és la única menció que hem localitzat que remet a aquest llibre. La primera traducció llatina de la *Politica* d'Aristòtil va ser realitzada entre 1260 i 1264, amb el llibre primer i gran part del segon.⁶⁷⁵ Guillem de Moerbeke va traduir al llatí l'obra completa amb els vuit llibres que la conformen.⁶⁷⁶ Cal tenir present que aquesta obra no apareix al currículum de la Facultat d'Arts fins a dates més tardanes; tanmateix, i de forma atípica, sorgeixen molts comentaris al marge del currículum oficial, cosa que indica la importància que va tenir aquest tractat, tot i no formar part de les lectures directes.⁶⁷⁷ En ocasions, el llibre de *Politica* d'Aristòtil està vinculat amb els d'*Ethica*, molt sovint copiats conjuntament.⁶⁷⁸

En aquest cas, l'autor es pregunta si un membre pot ser òrgan de dues o més virtuts; i respon que, per l'autoritat del Filòsof, pel que diu al llibre primer de la *Politica*, sembla

⁶⁷⁴ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 14ra; vegeu *sup.* p. 171.

⁶⁷⁵ Edició del text a ARISTÒTIL 1961b.

⁶⁷⁶ Edició del text a ARISTÒTIL 1872.

⁶⁷⁷ A Oxford, per exemple, no és fins al 1313 que els estudiants podien triar entre el *Politica* o el *De animalibus*. Vegeu DUNBABIN 1982, pp. 723-737.

⁶⁷⁸ LUSCOMBE 1997, pp. 313-327.

que no perquè la natura no ho fa així, com aquells que donen figura o forma.⁶⁷⁹ L'autor continua afirmant que un membre és òrgan d'una virtut en tant que exerceix millor els actes d'aquella, ja que la natura sempre fa allò que és millor. No hem de perdre de vista que aquesta mateixa afirmació ja l'havia mencionada Arnau de Vilanova quan expressava en el *Tractatus de humido radicali* que la natura ho crea tot perquè és necessari o bé perquè és millor, una idea que apareix al *De generatione animalium*.⁶⁸⁰ L'autor també afirma que diverses virtuts necessiten diferents temperaments, però que d'un membre surt tant sols una temperància.

En el comentari al text Galè *De morbo et accidenti* també trobem una referència als *Problemes*:

“Secunda causa huius accidentis sumitur ex dictis tercia parte *De problematis oculorum*: quoniam sensacio ipsa non est aliud quam motus factus in sensu a sensibili.”⁶⁸¹

En aquest cas, Arnau afirma que la segona causa d'aquest accident es dedueix del que es diu a la tercera part dels *De problematis oculorum*, perquè aquella sensació no és altra cosa que moviment realitzat en el sentit pel sensible.

⁶⁷⁹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, pp. 59-60: “Queritur utrum aliquod unum membrum possit esse organum duarum virtutum vel plurium; et videtur quod non, auctoritate philosophi primo Politice; dicit enim quod natura non facit sicut ceteri figuratores; non enim facit gladium difilum sed est: Eo modo membrum est organum virtutis quo melius actum illius exercet –nam natura semper facit quod melius; Sed membrum melius exercet operationem virtutis quando est organum unius tantum quam quando est plurium, cum tunc virtutes in suis operationibus se impediunt; Quare (...) etcetera. Item: Diverse virtutes indigent diversis temperamentis, ut infra in sexto; Sed unius membri tantum est una temperancia.”

⁶⁸⁰ Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, lín. 679-685. Referència a Aristòtil, *De generatione animalium*, 717a12-18; cf. *sup.* nota 573.

⁶⁸¹ *Commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti*, p. 20.

13.4. CONCLUSIONS

Podem concloure que el comentari al *De morbo et accidenti* atribuït a Arnau és un dels textos que conté més citacions a Aristòtil. L'anàlisi del llibre quart posa de relleu que hi ha dos llibres d'Aristòtil que tenen una certa preponderància, com són el *De somno et vigilia* i el *De anima*. Les dues obres són conegudes per Arnau i utilitzades en diverses obres mèdiques. Ara bé, tot i la similitud d'alguns temes que s'hi tracten, podem constatar que la forma de citació posa de relleu el gran coneixement i domini d'aquestes obres, que es desenvolupen d'una forma diferent de com ho fa Arnau de Vilanova.

Ara bé, no hem de perdre de vista que aquesta obra és un comentari i, per tant, la metodologia de citació és diferent de la resta d'obres mèdiques. Si comparem la forma de citació d'Aristòtil que apareix en el comentari al tractat galènic *De malicia complexionis diversae*, escrit per Arnau, podem constatar que l'autor del comentari al *De morbo et accidenti* és molt més acurat a l'hora de citar i demostra un domini molt precís de les citacions aristotèliques que apareixen en el comentari al tractat galènic *De malicia complexionis diversae*. També constatem que l'autor utilitza Averrois molt més abundantment que no pas Arnau en el seu comentari. Per últim, també podem constatar que hi ha dues obres d'Aristòtil citades que no trobem en les obres mèdiques d'Arnau, com són la *Politica* i la *Retorica*, així com també el comentari sobre l'ànima d'Averrois.

14. LLIBRES PSEUDOARISTOTÈLICS

Arnau de Vilanova va emprar alguns llibres pseudoaristotèlics, entre els quals es troben el *Secretum secretorum* i els *Problemata*. Arnau tenia a la seva biblioteca un exemplar del *Secretum secretorum* atribuït, com era usual a l'edat mitjana, a Aristòtil.⁶⁸² Aquest tractat apareix, com a mínim, en dues obres mèdiques, al marge de la influència que algunes idees del tractat hagin pogut exercir.

14.1. EL *SECRETUM SECRETORUM*

Una de les referències que ens remeten al *Secretum secretorum* apareix en el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, un text escrit entre 1305 i 1308 que és, com el seu títol indica, un regiment de sanitat dedicat al rei d'Aragó.⁶⁸³ El gènere dels regiments i de la salut va adquirir a Montpeller una veritable dimensió universitària.⁶⁸⁴ En termes generals, els regiments de sanitat d'aquesta època van rebre una influència constatable del *Secretum Secretorum*, un tractat anònim que fou atribuït a Aristòtil, del qual el franciscà anglès Roger Bacon va fer una reelaboració comentada.⁶⁸⁵ També l'home virtuós de l'*Ethica* d'Aristòtil té reminiscències en les normes de comportament del regiment de sanitat, cosa que constatem de forma clara en el primer capítol del *Tractatus de conservatione vitae humanae* de Bernat de Gordó, el qual té un tarannà moralitzador que no trobem en el cas d'Arnau, amb diverses referències a l'*Ethica* d'Aristòtil.

En Arnau, en canvi, trobem la influència d'aquest tractat en el *Regimen sanitatis*, en el capítol de la segona part dedicat a la dieta. En aquest apartat, Arnau hi fa una referència quan defensa la idea que el menjar més complet s'ha de fer quan cau la tarda:

⁶⁸² Exemplar mencionat com “Item quoddam scriptum supra compotum et secreta Aristotelis in simul scriptum in pergameno et latino.” ALÒS-MONTANER 1923, p. 304. Sobre aquest assumpte, vegeu GIRALT 2005b, p. 33.

⁶⁸³ Aquest tractat va tenir una gran difusió fins al punt de traduir-se al català per Guillem ça Riera, castellà i hebreu, GIL *et al.* 1996, pp. 877-885. La traducció castellana del tractat a CRUZ 1997, pp. 63-186.

⁶⁸⁴ Vegeu, per exemple, NICOU 2007, pp. 233-251.

⁶⁸⁵ GIL *et al.* 1996, p. 508.

“Que omnia recte considerantes philosophi dixerunt concorditer quod pocior hora maioris refeccionis ad conservandum sanitatem est vespertina, propterea quia nox refeccioni succedit; ex qua tria bona perveniunt, necessaria digestioni perficiende.”⁶⁸⁶

Aquesta idea apareix en el *Secretum secretorum*, quan l'autor afirma que alguns filòsofs van dir que és més profitós el menjar del vespre:

“Propter hoc dixerunt quidam philosophi quod magis proficit vespertina comestio quam meridiana, quia meridiana comestio recipit calorem diei quando sensus operantur et animus vexatur propter ea que audit homo et racionatur et propter cogitaciones et propter multa incomoda et plurima inconveniencia que corpus circumveniunt que veniunt ex calore et motu.”⁶⁸⁷

Si en aquest cas sembla clar que existeix una relació directe amb aquesta idea, en canvi, no sembla tan clara la relació que pugui haver-hi amb els passatges sobre les imatges astrològiques de la medicina arnaldiana.⁶⁸⁸ Així, doncs, sembla que la influència es limita només a aquest aspecte. En l'*Speculum medicinae* torna a aparèixer una referència al *Secretum secretorum (De regimine principium)* per afirmar, que a partir d'aquesta raó, el Filòsof diu que la vida és pròpia del fetge:

“Ab hac ratione Philosophus inquit quod vita sit epatis.”⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Arnau de Vilanova, *Regimen sanitatis ad regem aragonum*, p. 433, lín. 18-21. Tot i que en aquest cas parla de filòsofs en plural, aquesta disposició sembla tenir una influència del *Secretum secretorum*. Vegeu PANIAGUA 1980, p. 70; CRUZ 1997, p. 41; GIL *et al.* 1996, pp. 506-508; GIRALT 2005b, pp. 33-34, 36, 77-78.

⁶⁸⁷ *Secretum secretorum*, ed. STEELE 1920, p. 74. I continua: “Et propter hoc in hora meridiana diffunditur calor naturalis per exteriora corporis et ideo tunc multum debilitatur stomachus et fit impotens ad coquendum cibum. Verumptamen in cena vespertina fit totum contrarium, quia tunc accidit corpori tranquillitas laboris, et tunc est requies sensibus et anime, et tunc est noctis frigiditas que ducit naturam ad interiora et inferiora stomachi.” Vegeu al respecte GIL *et al.* 1996, p. 655, nota 34.

⁶⁸⁸ GIRALT 2003, pp. 1-15.

⁶⁸⁹ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 21rb.

El *Secretum secretorum* també és citat en escrits pseudoaristotèlics de tarannà alquímic com el *De vita philosophorum*, tot i que en aquest cas, l'autor utilitza altres passatges.⁶⁹⁰

14.2. ELS *PROBLEMATA*

Un dels altres llibres pseudoaristotèlics utilitzats són els *Problemata*. Aquesta obra de caràcter mèdic va tenir una gran repercussió i va arribar a Occident mitjançant dues traduccions, els *Problemata vetustissima* i els *Problemata vulgata*.⁶⁹¹ La primera traducció es troba en manuscrits del segle XI i XII, i la segona fou traduïda per Bartomeu de Messina per encàrrec del rei Manfred de Sicília durant la segona meitat del segle XIII.⁶⁹² Aquesta obra també va arribar a través de les versions que procedien de l'àrab. En el tractat *Tractatus de considerationibus operis medicinae sive de flebotomia* d'Arnau de Vilanova, escrit a principis de la dècada de 1290, hi trobem la referència als *Problemata*:

“Quidam enim asserunt in quisbusdam regionibus se vidisse quod venter in actu flebotomie solvebatur et ideo flebotomandus ex consuetudine ordinabat quod in sella perforata sederet dum flebotomaretur, post flebotomiam vero cessabat solucio: quod in meticulosis maxime debilem in intestinis contentivam habentibus contingere potest propter timorem, sicut ex problematibus Aristotelis et doctrina libri de morbo et accidenti sufficienter colligitur.”⁶⁹³

Arnau presenta l'afirmació que en determinades regions es comprovava que el ventre es regirava durant l'acte de flebotomia; per això, qui l'exercia ordenava que la persona segués en una cadira foradada mentre li practicaven la flebotomia perquè en els intestins a causa del temor pot passar. Arnau fa referència a allò que es recull en els *Problemata* i a la doctrina del llibre *De morbo et accidenti* de Galè. En aquest cas, la

⁶⁹⁰ *De vita philosophorum*, ed. CALVET 2011, p. 449: “Cave tibi, o Alexander, et custodi hoc preciosum preceptum, scilicet ut cum omni custodia calorem naturalem serves, quia, quamdiu calor naturalis perseveraverit, humor animalis mensuram suam non excedet, et ita sanus et incolumnis omni tempore permanebit.”

⁶⁹¹ Sobre la seva recepció, vegeu DE LEEMANS/GOYENS 2006.

⁶⁹² GIL 1988, pp. 59-60.

⁶⁹³ Arnau de Vilanova, *Tractatus de considerationibus operis medicinae*, p. 251, lín. 18.

referència ens remet a un problema vinculat amb les reaccions que comporta la por o el temor, pel qual els intestins es poden regirar. La mateixa idea apareix en l'*Speculum medicinae*, amb la mateixa qüestió dels *Problemata*:

“Propterea testatur philosophus in libro *De problematibus* quod in timentibus venter dissolvitur dissolutione humorum facta circa intestina propter coartationem caloris et spirituum in eisdem locis.”⁶⁹⁴

Arnau afirma que, per aquesta raó, tal i com testimonia el Filòsof en el llibre *Problematibus*, en els que tenen por el ventre s'afluixa per la dissolució dels humors a prop dels intestins, a causa de la reducció de la calor i de l'esperit en aquell lloc. En aquest cas, el problema afirma que aquells qui tenen por també tenen set i calfreds perquè la situació de la por fa que la calor i la humitat es retirin de les zones superiors; això ho demostra el color i el ventre: la cara està pàl·lida i el ventre a vegades es deixa anar o s'afluixa; així, atès que el moviment de la por produït per l'ansietat va de la part superior de l'organisme a la inferior, per la falta de calor de la part superior del cos es produeix el calfred i, per la falta d'humitat, la set. La retirada de la calor també produeix l'expulsió de la bilis i la contracció dels genitals, i l'efecte de la por és semblant al resultat que produeixen els laxants i diürètics.⁶⁹⁵

⁶⁹⁴ Arnau de Vilanova, *Speculum medicinae*, fol. 25rb.

⁶⁹⁵ *Problemata*, 948b13-19, problema 8 (trad. de Bartomeu de Messina, *ALD*): “Propter quid timentes et sitiunt et rigescunt? Hec autem passiones sunt contrarie: aut infrigidati quidem rigescunt: calefacti autem sitiunt: propter quod in timendo calidum deficit et humidum ex superioribus locis ostendit autem color et uenter facies: quidem enim pallida: uenter autem quandoque soluitur: rigor ergo quidem fit: quia deficit calidum ex superioribus locis. Quia uero humidum deficit sitis.” Sobre aquesta qüestió, vegeu MENSA 2012, pp. 113-114.

15. L'OBRA RELIGIOSA D'ARNAU DE VILANOVA I LES CITACIONS A ARISTÒTIL

Una de les qüestions que alguns investigadors han posat sobre la taula durant els últims anys és la relació que existeix entre les dues vessants d'Arnau, a saber, la mèdica i la religiosa. És cert que en determinades qüestions queda palès que existeix una estreta relació entre idees que apareixen en els dos corpus. Alguns autors han posat èmfasi en el punt en comú i en les qüestions que s'aborden tant des de la vessant mèdica com des de la religiosa. Això és el que ha portat autors com Joseph Ziegler, Josep Perarnau o Jaume Mensa a definir Arnau de Vilanova com un *medicus theologizans*.⁶⁹⁶ Joseph Ziegler ha posat de relleu que Arnau no incorpora directament detalls específics de la medicina teòrica en els escrits religiosos, però en canvi suggereix la influència de la medicina en l'espiritualitat arnaldiana, que es manifesta en diversos aspectes, com per exemple en l'ús d'un llenguatge mèdic, la funció espiritual de la medicina, el concepte de caritat i el coneixement de l'ànima i les seves passions.⁶⁹⁷ Jaume Mensa ha abordat en detall la qüestió de l'amor arnaldia, i més especialment els conceptes de *caritas* (desenvolupat en obres religioses) i d'*amor heroicus* (concepte desenvolupat en obres mèdiques), i ha arribat a la conclusió que responen a un mateix procés psicològic: en aquest cas, Arnau ofereix un tractament mèdic a l'amor-passió i en la seva obra religiosa ofereix una solució pràctica a aquesta patologia a través de l'exercici de la caritat, considerada com l'autèntica *amor fina e complida*, un concepte que per a Arnau de Vilanova esdevé l'essència del veritable amor cristià.⁶⁹⁸ Aquest exemple posa de relleu com, en determinats aspectes, la relació entre el camp mèdic i el religiós es percep de forma més estreta. Tot i això, no hem de perdre mai de vista que Arnau es va formar com a metge i la seva formació mèdica té un paper determinant en la seva visió de la natura.

Arnau va estudiar sis mesos de teologia a l'escola de teologia que els dominics tenien a Montpeller. També va estudiar hebreu al convent dels dominics de Santa Caterina a Barcelona, i al llarg de la seva vida va estar vinculat amb moviments religiosos

⁶⁹⁶ ZIEGLER 1995, pp. 248-307; MENSA 2012, pp. 23-30.

⁶⁹⁷ ZIEGLER 1998, p. 268.

⁶⁹⁸ MENSA 2012, pp. 135-137.

de pobresa evangèlica, especialment amb l'orde tercer dels franciscans, beguins i espirituals, a qui va dedicar obres de defensa del seu estil de vida. La seva obra religiosa o teològica és molt extensa i complexa, però en termes generals conté elements característics que defineixen el seu pensament religiós i espiritual, així com la proposta d'una nova via per entendre el cristianisme.⁶⁹⁹ Arnau volia, en definitiva, guarir la societat. D'aquesta manera, és possible trobar un cert vincle entre els seus escrits religiosos i mèdics, tot i que encara no s'hagi establert quin és el límit d'aquest vincle.⁷⁰⁰

L'obra religiosa també conté algunes referències a Aristòtil, però moltes menys que l'obra mèdica. Pel que fa a les referències a Aristòtil, hem localitzat quatre citacions en l'obra religiosa autèntica i una referència més en una obra religiosa apòcrifa:

Obra religiosa	Referències a Aristòtil
<i>Tractatus de tempore adventus Anticristi</i>	<i>Metaphysica</i> i <i>Topica</i> (mateixa idea) i <i>Ethica</i>
<i>Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad Magistrum Jacobum Albi</i>	<i>Metaphysica</i> i <i>Topica</i> (mateixa idea) i Aristòtil (autoritat)
<i>Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum Athecae</i>	<i>Topica</i>
<i>De mysterio cymbalorum</i>	Profecia <i>Vao mundo</i>
pseudoArnau, <i>Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum arnaldi de aduentu anticristi</i>	Aristòtil (autoritat)

A les obres religioses autèntiques, Arnau menciona en tres ocasions Aristòtil pel nom, mentre que només en una ocasió ho fa anomenant-lo Filòsof.⁷⁰¹ Una de les primeres referències apareix en el tractat *Tractatus de tempore adventus Anticristi*, en què trobem una menció a l'*Ethica* d'Aristòtil quan Arnau afirma que

⁶⁹⁹ COLOMER 1997, pp. 34-56.

⁷⁰⁰ Vegeu CRISCIANI 1978, pp. 245-292; ZIEGLER 1998; ZIEGLER 1995, pp. 248-307; MCVAUGH 2001, pp. 47-67.

⁷⁰¹ En l'obra apòcrifa també apareix amb el nom d'Aristòtil.

“Sed rationabiliter quis potent opinari quod illa vox non erit eis terribilis, licet *Philosophus* [f. 54d] dixerit ultimum terribilium esse mortem, nam cursus eius communis est et usitatus et mala que consueta sunt non timentur, unde et in consistorio Romanorum, qui ad prelationes aspirant, obiectiones criminum non verentur, nam antiquus usus obiciendi crimina timorem excludit confusionis quemadmodum accidit publice meretrici.”⁷⁰²

Arnau, doncs, es pregunta qui, racionalment, pot opinar que aquella veu no els va resultar terrible, tot i que el Filòsof va dir que la darrera cosa (i més) terrible és la mort. Aquesta referència d’Arnau ens remet a l’*Ethica* d’Aristòtil quan afirma que la cosa més terrible de totes és la mort.⁷⁰³ Aquesta mateixa referència s’inclou dins les *Auctoritates Aristotelis* de la següent manera: “Terribilissimum omnium terribilium est mors”.⁷⁰⁴

En l’opuscle arnaldià *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum Athecae*, Arnau de Vilanova menciona el llibre setè dels *Topica*:

“Et probatur primo per hoc quia Dominus [Ac I,7] absolute dixit ‘nosse’ et omne verbum absolute prolatum, secundum regulam Aristotelis, *Septimo Topicorum*, debet retorqueri ad principale significatum.”⁷⁰⁵

En aquest cas, Aristòtil afirma en el llibre setè dels *Topica* que un pronom relatiu sempre restringeix l’abast de l’oració antecedent. Arnau utilitza aquesta afirmació per demostrar que perquè el Senyor va dir absolutament ‘coneix’ i tota paraula, absolutament pronunciada, segons la regla d’Aristòtil, setè dels *Topica*, ha de tornar al significat principal.

⁷⁰² Arnau de Vilanova, *Tractatus de tempore adventus Antichristi* (ed. ARNAU DE VILANOVA 2014), p. 184, lín. 252-258; també PERARNAU 1988-1989; cols. 234-235.

⁷⁰³ Aristòtil, *Ethica*, III.6, 1115a27-28 (trad. de Robert Grosseteste, *ALD*): “Terribilissimum autem, mors.” La traducció de Guillem de Moerbeke és igual que la de Grossteste mentre que la de Burgundi de Pisa és “Terribilior autem, mors.”

⁷⁰⁴ HAMESSE 1974, p. 236, n. 56. La mateixa frase també fou emprada per Pere d’Alvèrnia en termes molt similars; sobre això, vegeu la nota de Josep Perarnau dins d’ARNAU DE VILANOVA 2014, p. 183, nota 234.

⁷⁰⁵ Arnau de Vilanova, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum Athecae*, Vat. lat. 3824, fol. 244; Referència a MENSA 1998, p. 129.

Una altra referència apareix en l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem* quan afirma que

“Quod si theologus ita docens uoluerit esse «de populo alti sermonis», intendens docere magnos, uideat si discedit a uia Dei, qui per YSAIAM aduersus doctores clamat: «Vbi est litteratus, vbi est Legis uerba ponderans? Vbi est doctor paruulorum?». Vnde, si uerba ponderent Aristotilis et aliorum philosophorum, nunquid a uulua noscentur alienari et clausuras eius non intueri uel ignorare? Si uero cupiditas inanis glorie trahit ipsos ad supradicta, constat eos errare ab utero karitatis uel deuiare.”⁷⁰⁶

En l'*Apologia*, Arnau afirma que si el teòleg volgués ser docent ‘del poble de l’alt sermó’, que miri si descendeix de la via de Déu, el qual per mitjà d’Isaïes clama contra els doctors: ‘On és el literat, on és el que pondera les paraules de la llei? On és l’ensenyant dels infants?’ A continuació, Arnau es pregunta si ponderessin les paraules d’Aristòtil i dels altres filòsofs, que potser saben que s’allunyen de la matriu i que no tenen en compte o ignoren les noves clàusules? I respon que si el desig de la glòria inútil els atreu a aquestes coses, s’extravien de l’úter de la caritat o se’n desvien. En aquest cas, Arnau utilitza l’exemple de l’autoritat d’Aristòtil més que una citació de la seva obra.

Trobem la següent referència en l’obra del pseudoArnau *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum arnaldi de aduentu anticristi*:

“Peruertistis omne rectum. In termino uero est inutile, quia gloria beatorum etiam formaliter a bono increato causatur, et ipsimet dicunt quod sapientia humana in beatis est Aristotilis et sic inperceptibilis; unde ipsi testantur quod est ad gloriam eternam inutilis, et ideo maior est eorum peruersitas, cum ad id studeant quod cognoscunt esse inutile.”⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Arnau de Vilanova, *Incipit Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum jacobum albi, canonicum dignensem*, ed. PERARNAU 2001a, p. 66, lín. 131-138.

⁷⁰⁷ [PseudoArnau] *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum arnaldi de aduentu anticristi*, lín. 2528-2531, ed. PERARNAU 2001a, p. 260.

En aquest cas, l'autor del tractat afirma en la discussió de la polèmica de les seves tesis profètiques que, al final, la glòria dels beats també és formalment causada pel bo no creat, i ells mateixos diuen que la saviesa humana entre els beats és la d'Aristòtil; a partir d'això, ells testimonien que és inútil per arribar a la glòria eterna, i per això la seva perversió és major, en tant que s'esforcen en una cosa que saben que és inútil. En aquest cas, la seva menció a Aristòtil s'inclou en el context de les discussions envers els tomistes i el desenvolupament de la filosofia aristotèlica per part dels religiosos. Seguint aquesta línia, en una altra obra religiosa, el *De mysterio cymbalorum*, torna a aparèixer una nova referència, en aquest cas amb connotacions negatives cap als aristotèlics:

“Nidus eciam Aristotelis contabescens evacuabitur, quia pullorum garritus abhorribilis obteget veritatem irridendo ministris eius.”⁷⁰⁸

En aquest fragment, Arnau menciona la profecia *Vao mundo* que defineix la Universitat de París com un niu d'aristotèlics moribund perquè la piuladissa abominable dels polls amaga la veritat i es riu dels seus ministres. Arnau utilitza aquestes paraules per carregar contra els teòlegs de París i l'escolàstica religiosa propugnada pels tomistes. Aquesta citació, que es produeix durant la disputa contra els dominics, no es dirigeix tant a la figura d'Aristòtil com més aviat, contra els tomistes que l'utilitzen per conjugar-lo amb el cristianisme.

Cal tenir present que Arnau reproduïx aquesta cita que apareix en altres obres i per tant, no podem saber amb certesa si és seva o no, ja que hi ha testimonis posteriors de tractats profètics que reproduïxen la mateixa profecia.⁷⁰⁹ Trobem un dels exemples en la traducció al català del *Vade mecum in tribulatione* de Joan de Rocatalhada, que fou traduït, resumit i adaptat en català poc temps després d'haver estat escrit i, segons sembla, trobem fragments inspirats en el 'Vae mundo in centum annos', qui sap si d'Arnau, i del

⁷⁰⁸ Arnau de Vilanova, *De mysterio cymbalorum*, lín. 976-977, ed. PERARNAU 1988-1989, p. 102.

⁷⁰⁹ KAUP/LERNER 2001, pp. 149-211.

qual Joan de Rocatalhada en va fer un comentari.⁷¹⁰ El fragment en qüestió diu: “Item, Bolunya, niu de philòsoffas, serà buydada de sos pols”.⁷¹¹

També cal notar el paral·lelisme total del text arnaldia amb la manera de parlar de Pere Joan Olieu en referir-se als aristotèlics.⁷¹² Arnau escomet contra la teologia de Tomàs d’Aquino i els seus seguidors per corrompre el veritable missatge cristià. Els seus escrits posen sobre la taula la necessitat d’una reforma del cristianisme que passava per entendre el que hom anomena la ‘veritat del cristianisme’, és a dir, viure el cristianisme d’una forma més genuïna, més pura i fonamentada en la Bíblia, i no carregada amb l’intel·lectualisme que caracteritzava els dominics. Es tracta d’un cristianisme que durant aquests anys adquireix un llenguatge de caire profètic per a anunciar i criticar els vicis de l’anticrist, que no són altres que els dels dominics i la teologia escolàstica.⁷¹³ En aquesta disputa, Arnau integra el terme de ‘thomatiste’ per referir-se als escolàstics, tot i que, com destaca Francesco Ehrle, el seu ús “non sembra scelto per mettere la scuola in ridicolo, ma deve la sua strana forma ad una concezione diversa linguistica o grammaticale”, que no és altre que el de ‘Thomiste’.⁷¹⁴

Arnau va utilitzar aquest mateix terme, fins i tot, com a títol per a un dels seus tractats, *Gladius iugulans Thomatistas*, escrit el 1304. La seva crítica es dirigia, doncs, contra l’escolàstica i, més concretament, contra aquest nou sistema teològic que formula Tomàs d’Aquino a la seva *Summa de Teologia*, el qual fa ús de la filosofia pel mètode especulatiu de la veritat teològica. Aristòtil fou una peça clau per a unir filosofia i teologia, i per això també en surt esquitxat quan denuncia els doctors teòlegs de la Universitat de París sota els termes esmentats. París era, per a Arnau de Vilanova, un niu d’aristotèlics i, en aquest context, la figura d’Aristòtil adquireix una nova dimensió.

⁷¹⁰ Joan de Rocatalhada, *Ve ab mi en tribulacio*, lín. 435-436 (ed. PERARNAU 1993, p. 110). Vegeu PERARNAU 1993, pp. 43-74 i edició del tractat pp. 75-140.

⁷¹¹ Arnau de Vilanova, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*, lín. 435-436 (ed. PERARNAU 1988-1989, p. 110).

⁷¹² FORTUNY 1989b, p. 29.

⁷¹³ BATLLORI 1951, pp. 568-581; COLOMER 1997, pp. 44-56.

⁷¹⁴ EHRLE 1920, pp. 492-493. Vegeu també MENSA 2011, pp. 309-316.

Arnau no accepta l'escolàstica que barreja el cristianisme i part de l'aristotelisme. De fet, una primera caracterització del que era la saviesa per a Arnau és "la consideració de les coses sensibles en relació a la seva Causa Primera, consideració plena d'afectivitat i teleologia", i aquesta causa primera és la que ens remet indirectament a Aristòtil.⁷¹⁵ Per tant, podem concloure que, al marge d'aquesta citació, que no podem establir amb certesa que sigui d'Arnau, no trobem una gran variació en la forma d'utilitzar Aristòtil en l'obra religiosa respecte de l'obra mèdica.

Al marge de les referències directes a la figura i l'obra d'Aristòtil, hem de tenir present que hi ha una certa vinculació entre l'obra mèdica i l'obra religiosa, per exemple, a través de la utilització del llenguatge mèdic en escrits religiosos o de la mateixa disciplina de la medicina com a vehicle per a l'especulació religiosa. Tal com ha indicat Joseph Ziegler

"His spiritual writings were saturated with sophisticated medical allusions and images spontaneously intercalated in the text. Medicine in the broadest sense was the main source of his figurative language, which serves as a direct pointer to the sources and motivations of his spirituality."⁷¹⁶

A pesar de tots els dominis que va tocar del camp religiós, sembla que no hi ha evidència que la seva exposició de la filosofia natural, i en particular de les idees aristotèliques, el conduís a l'heterodòxia teològica.⁷¹⁷ Així, doncs, Arnau té a primera vista dues formes d'escriure que han generat la divisió del seu pensament i de la seva obra. Això fa que, de cara a la medicina, Arnau sigui considerat com un autor típicament escolàstic: la seva obra es basa en la recuperació de les autoritats i els textos clàssics en base al mètode d'estudi universitari que inclou l'escolàstica; en canvi, pel que fa a la vessant religiosa, el seu mètode va en sentit contrari, ja que ataca directament l'escolàstica i es destaca per les prediccions apocalíptiques. En aquest sentit, Arnau presenta un mètode exegètic que

⁷¹⁵ FORTUNY 1989b, p. 34.

⁷¹⁶ ZIEGLER 1998, p. 270.

⁷¹⁷ *Ibid.*, p. 270: "There is no evidence that Arnau's exposure to natural philosophy and in particular to Aristotelian ideas led him into theological heterodoxy."

reconeixia la vinguda de l'Anticrist, a partir de les Escriptures. I és en aquesta finalitat en la qual podem entendre els diferents usos d'Aristòtil.

En les citacions de l'obra religiosa podem veure que hi ha una certa diversitat. Dels quatre textos autèntics d'Arnau en què apareix Aristòtil, en tres ocasions apareix el nom d'Aristòtil i només en una el de Filòsof. Aquí podem constatar una primera distinció entre l'obra mèdica i la religiosa, ja que hi ha una preponderància del nom d'Aristòtil enfront del de Filòsof; en l'obra mèdica només tenim un cas on aparegui aquesta preponderància i és en el *Tractatus de humido radicali*, que inclou el nom d'Aristòtil en gairebé totes les referències. Al marge d'aquest tractat, en tota la resta de l'obra mèdica analitzada trobem un major predomini del nom de Filòsof per a fer referència a Aristòtil. En l'obra religiosa, hi ha dues referències a obres aristotèliques, els *Topica* (i *Metaphysica*) i l'*Ethica*. A banda d'aquestes dues mencions, les altres referències ens remeten a la figura d'Aristòtil i segueixen amb el mateix tarannà que utilitza en l'obra mèdica; només en els dos últims casos que hem vist hi ha la referència a la figura d'Aristòtil, però, tot i això, més que arremetre contra Aristòtil, ho fa contra els aristotèlics.

16. OBRES D'AUTORIA DUBTOSA I APÒCRIFA

Hi ha certes obres atribuïdes o transmeses sota el nom d'Arnau de Vilanova que no l'autoria de les quals no ha estat establerta definitivament, bé per la falta d'estudi, bé perquè la seva anàlisi ha revelat una formació complexa, en la qual podria haver-hi involucrat un text arnaldià posteriorment alterat o unit. A continuació, presentem alguns exemples d'aquesta tipologia d'obres per destacar-ne les referències a Aristòtil.

16.1. EL *REGIMEN QUARTANE* I L'*ETHICA*

El *Regimen quartane* és un *consilium* atribuït a Arnau de Vilanova que aconsella un tractament per a curar la febre quartana d'un malalt. En aquest cas, l'autor defensa la seva teràpia contra l'aplicada per altres metges. En aquesta obra trobem una referència a l'*Ethica* d'Aristòtil:

“Nam secundum sententiam philosophi et ueritatem uirtus circa difficilia uersatur: que enim exerceri sunt facilia parum uel nichil continent uirtuosum.”⁷¹⁸

Aquesta referència a la virtut ens remet al capítol quart i cinquè del llibre segon de l'*Ethica*, en què Aristòtil defineix la virtut com una mena de terme mitjà. Aquest punt mitjà és la fita que busca l'home virtuós. En aquest cas, l'autor diu que segons l'afirmació del Filòsof, tal com es veu en la realitat, la virtut es troba a l'entorn de les dificultats: les accions que són fàcils de practicar per tothom tenen poc o res de virtuós. Tot i ser una obra dubtosa, les referències que apareixen en les obres mèdiques d'Arnau sobre l'*Ethica* també ofereixen exemples clarificadors de caire moral. En aquest cas, la idea de la virtut també apareix en altres obres arnaldianes; un exemple el trobem en la *Repetitio super*

⁷¹⁸ [Arnau de Vilanova] *Regimen quartane*, lín. 14-16, ed. GIRALT 2005a, p. 102; Referència a *Ethica Nicomachea*, 1106b, 1109a-1109b. En aquest cas Arnau esmenta una afirmació extreta de les reflexions que formen part del capítol IV i V del llibre segon.

Vita brevis quan afirma que la cautela de la virtut mai manca de mèrit i sempre tendeix al primer còmodament.⁷¹⁹

16.2. EL *LIBELLUS REGIMINIS DE CONFORTATIONE VISUS*

El *Libellus regiminis de confortatione visus* és una obra probablement apòcrifa escrita cap al 1308 i atribuïda a Arnau.⁷²⁰ En aquesta obra hi trobem la influència d'Aristòtil, i, més especialment, en un parell de referències directes.⁷²¹ La primera diu així:

“Et propterea scripsit philosophorum major quod omne generabile necessario corrumpetur, licet non omne generabile generetur.”⁷²²

En aquest cas, trobem una referència que encapçala l'obra en què l'autor estipula que el més gran dels filòsofs ha escrit que tot el que és engendrabable serà necessàriament corromput, per bé que tot el que és engendrabable no serà pas engendrat. Aquesta referència ens remet a la sentència d'Aristòtil que apareix en el *De caelo* quan afirma que

“aliquod aeternum possit esse corruptibile, vel omne corruptibile necessario corrumpetur.”⁷²³

⁷¹⁹ Arnau de Vilanova, *Repetitio super Vita brevis*, p. 244, lín. 1755-1759: “Talis enim est cautela prudentis artificis, ut ait Costa ben Luce tractatu *De phisicis ligaturis* auctoritate Platonis et Galieni, scilicet cautela virtutis, que nunquam deserit veritatem et semper tendit ad commodum proximi.”

⁷²⁰ Edició del tractat a PANSIER 1903, pp. 7-19; Vegeu també BAKHOUCHE 2004, pp. 175-204.

⁷²¹ PANSIER 1903, p. 4; BAKHOUCHE 2004, p. 178.

⁷²² PANSIER 1903, p. 7.

⁷²³ Aristòtil, *De caelo*, I.10, 279b17-18. La mateixa afirmació també es troba en Aristòtil, *De caelo* I.12, 282a25-29 (trad. de Guillem de Moerbeke, *ALD*): “Igitur si et ingenitum est, ens autem, hoc necesse sempiternum esse; similiter autem et si incorruptibile, ens autem. (Dico autem ingenitum et incorruptibile que proprie dicuntur, ingenitum quidem quod est nunc et prius non verum erat dicere non esse, incorruptibile autem quod nunc ens posterius non verum erit dicere non esse). Aut si quidem hec ad invicem consequuntur et quod quidem ingenitum incorruptibile et quod incorruptibile ingenitum, necesse et sempiternum utrique consequi, et sive aliquid ingenitum sempiternum, sive incorruptibile sempiternum.”

Aquesta idea fou un tòpic de discussió en els comentaris al *De caelo*. Aristòtil diu, amb relació a l'univers, que és impossible afirmar, d'una banda, que hagi estat engendrat i, de l'altra, que digui etern, ja que lògicament totes les coses engendrades també semblen ser corruptibles. Aquesta qüestió fou, en efecte, abordada per diversos autors, com per exemple Albert de Saxònia⁷²⁴ o Joan Buridani.⁷²⁵ Aquesta idea també fa referència al que exposa Aristòtil en el llibre quart de la *Physica*: res no es genera si no es mou d'alguna manera.⁷²⁶ Trobem una altra de les citacions que apareix al *Libellus regiminis de confortatione visus* en els consells d'Aristòtil a Alexandre:

“Aristotelis instruens Alexandrum ait actu frequentandi pectinem circa vel super caput vapores impediuntur ad cutem diverti ne visui obstant”⁷²⁷

En aquest cas, l'autor insisteix que per a instruir Alexandre, Aristòtil diu que l'acció de passar freqüentment la pinta al voltant o per sobre el cap impedirà que els vapors es desviïn cap a la pell i obstaculitzin la vista. Aquesta referència es troba en el capítol desè, justament el capítol dedicat a la conservació. Tanmateix, aquestes dues citacions estan molt allunyades de la forma en què Arnau cita Aristòtil en la seva obra mèdica autèntica.

16.3. OBRA ALQUÍMICA APÒCRIFA

Abans d'acabar, farem una breu menció de les referències d'Aristòtil utilitzades en l'obra alquímica atribuïda a Arnau de Vilanova. En el *Rosarius philosophorum* (IV, 10) apareix el concepte de 'symbolum', un terme utilitzat per Aristòtil en el *De generatione et corruptione* com un símbol distintiu comú.⁷²⁸ A la mateixa obra trobem el terme

⁷²⁴ PATAR 2008, pp. 205-211, *quaestio* 17: “Utrum omne corruptibile necessario corrumpetur.”

⁷²⁵ PATAR 1996, p. 366; *quaestio* 24: “[...] omne corruptibile de necessitate corrumpetur, et: de necessitate omne corruptibile corrumpetur.”

⁷²⁶ ARISTÒTIL 1990 (*translatio vetus*), llibre IV, cap. XIII: “Mutatio autem omnis natura remotiva est; in tempore autem omnia fiunt et corrumpuntur.”

⁷²⁷ PANSIER 1903, p. 17.

⁷²⁸ *Rosarius philosophorum*, IV, 11, ed. CALVET 2011, p. 283 nota 7. Referència a Aristòtil, *De generatione et corruptione* ARISTÒTIL 1986, p. 59 (Traducció de Burgundi de Pisa).

Filòsof,⁷²⁹ que també apareix al *Liber dictus Novum Lumen*.⁷³⁰ Tanmateix, on trobem més similituds és en el *Rosari*, en què constatem la menció de l'*Ethica* (V, 12), la *Physica* (XXV, 60) i el *De anima* (XXV, 60). El cas que més s'apropa al d'Arnau és la menció que trobem a l'obra *De secretis naturae*, amb la referència a la *Metaphysica* i la disciplina dels contraris.⁷³¹

⁷²⁹ *Rosarius philosophorum*, V, 12, ed. CALVET 2011: 284. La referència ens remet a *De generatione*, I, 3, 25.

⁷³⁰ *Liber dictus Novum Lumen* ed. CALVET 2011:584, cap. 1. Referència a *De anima* I, B2, 414a 11-12. La mateixa sentència és la que trobem a *Auctoritates Aristotelis* 55, HAMESSE 1974, p. 179.

⁷³¹ *De secretis naturae*, 24, ed. CALVET 2011, p. 517; *Metaphysica* 1.I, cap. IV, 1006a-1006b.

17. BERNAT DE GORDÓ I ARISTÒTIL

Un dels metges contemporanis d'Arnau que també il·lustra l'ús d'Aristòtil és Bernat de Gordó (1270-1318/20). Com hem vist, el seu cas mostra en aquest domini diferències importants. Bernat de Gordó fou professor de medicina a la Facultat de Medicina de Montpeller des del 1283 fins al 1308.⁷³² Bernat i Arnau es coneixien personalment; tots dos van coincidir en el magisteri de Medicina a Montpeller, tot i que són rares les vegades que es mencionen l'un a altre en les seves obres.⁷³³ Bernat també és autor d'una gran producció mèdica i també emprà un gran ventall d'obres d'Aristòtil. Com a metge, alguns dels seus tòpics de discussió són comuns als d'Arnau. Entre tots dos hi ha algunes similituds en l'ús d'Aristòtil, però també hi ha diverses diferències que, més enllà de la citació literal, evidencien una visió diferent de conceptes mèdics. Bernat també va emprar una gran varietat d'obres d'Aristòtil, entre les quals destaquen les obres més preeminents de la lògica, com els *Topica*, i diversos llibres de filosofia natural i física, els llibres sobre els animals, la *Metaphysica*, així com el *De anima*, el *De coloribus* o l'*Ethica*.⁷³⁴

⁷³² Al marge de les obres ja mencionades sobre Bernat de Gordó i dels estudis de Luke Demaitre, vegeu PANSIER 1904, p. 541; WICKERSHEIMER 1979, p. 75-76.

⁷³³ MCVAUGH 1973, pp. 331-336.

⁷³⁴ DEMAITRE 1980, pp. 24-25. De totes les obres també sembla indicar el *De caelo et mundo* d'Aristòtil, tot i que, en aquest cas, Bernat atribueix la referència al Galè *De criticis diebus*: “radix superior adheret vie uni et ordini uni, sicut sunt motus orbium”, vegeu DEMAITRE 1980, p. 24, nota 122.

La llista d'obres és la següent:

Obres	Citacions a Aristòtil
<i>Lilium medicinae</i>	8
1. <i>Flebotomia</i> ⁷³⁵	1
2. <i>De urinis</i>	3
3. <i>De pulsibus</i>	1
4 <i>Regimen sanitatis</i> ⁷³⁶	19
<i>Tyriaca</i> (n. d.)	4
<i>Marasmo</i> (n.d)	4
Total	40

Bernat de Gordó menciona Aristòtil com a mínim quaranta vegades en set de les seves obres mèdiques. Cal tenir present que el nombre de referències a Aristòtil pot ser major, atès que encara no s'ha dut a terme un estudi exhaustiu sobre aquesta qüestió en l'obra de Bernat ni tampoc existeix l'edició crítica de la majoria d'aquestes obres.⁷³⁷ Com podem veure, l'obra que conté un major nombre de citacions és el *Tractatus de conservacione vitae humanae*, que com a mínim en té dinou, i a continuació el *Lilium medicinae*, que com a mínim en té vuit. Considerant que aquesta darrera és la gran obra que recull les anteriors, aquí es constaten, com a mínim, vint-i-set referències.

En termes generals, i tenint present la mancança d'un estudi a fons sobre aquest aspecte en l'obra de Bernat, tot sembla indicar que Arnau de Vilanova utilitza Aristòtil en més ocasions, tot i que en un nombre major d'obres. Tampoc s'utilitza Aristòtil de la mateixa manera per fonamentar les discussions mèdiques i, en determinades ocasions, es constaten diferències importants. Un primer element que els distancia és la forma de citació: Bernat de Gordó acostuma a citar el capítol de la referència en la seva citació

⁷³⁵ Aquesta obra i les tres següents estan incloses dins de la magna *Practica dicta Lilium medicinae*. Tot i això les citem com a obres diferents perquè també circularen de forma independent i autònoma. Vegeu el n. 58 del catàleg de les edicions a DEMAIRE 1980, pp. 185-188.

⁷³⁶ També conegut com el *Tractatus de conservacione vitae humanae*.

⁷³⁷ DEMAIRE 1980, p. 105.

mentre que en Arnau això no és tan comú, sinó que són molt poques les ocasions en què és tan explícit.

Un segon element que els distancia és l'ús de l'*Ethica* d'Aristòtil, una qüestió que ja hem analitzat anteriorment, especialment a través dels regiments que escriuen els dos autors. La conclusió és clara: Bernat de Gordó afegeix un capítol moralista sobre el govern i la política que dota aquest tractat d'un caràcter pedagògic absent en el d'Arnau. Així, doncs, l'*Ethica* d'Aristòtil és mencionada en moltes ocasions a causa d'aquest propòsit. Per aquesta raó, les referències es concentren en el primer capítol, mentre que a la resta de l'obra aquest tarannà moralista no hi és tan present. Això no exclou que també hi trobem altres referències a Aristòtil però és important tenir present que la majoria de referències a Aristòtil són de l'*Ethica*.

Un tercer element té a veure amb l'assumpte de la humitat radical; aquí, Arnau utilitza més obres d'Aristòtil per articular el seu concepte, mentre que Bernat n'utilitza moltes menys. En aquest sentit, Michael McVaugh ha assenyalat que, mentre que Arnau utilitza preferentment idees i referències d'Aristòtil citant-lo directament –idees que provenen de la *Metaphysica*, del *De anima*, dels *Meteorologica* o el *De generatione*–, Bernat de Gordó utilitza com a base per a fonamentar el seu discurs autoritats estrictament mèdiques com Galè, Hipòcrates i Joan de Damasc. Això marca una gran diferència entre tots dos autors, la qual cosa permet observar una assimilació diferenciada de la nova pràctica mèdica:

“Between them, Bernard of Gordon and Arnald of Villanova show us two of the ways in which scholastic physicians could react to the thirteenth century influx of new medical thought: by trying to integrate it into a logically consistent whole that would lend support and understanding to their practice, or by attempting to go beyond its strictly medical aspects and to draw from it its possible contributions to the natural philosophy of the day, to the emerging scholastic *Weltbild*.”⁷³⁸

⁷³⁸ MCVAUGH 1974, p. 281.

Un quart element que podem destacar en les diferències entre l'un i l'altre és l'ús del *Canon* d'Avicenna. Arnau, per exemple, utilitza en nombroses ocasions altres autors per aclarir passatges dubtosos de Galè, com Rasís, en lloc del *Canon*, mentre que Bernat menciona Avicenna en el seu *Lilium* més freqüentment i més rarament Rasís. A més, Avicenna serveix com a model a Bernat per a seguir l'esquema del tractament de diversos temes, i l'ordre de les malalties segueix el llibre IV del *Canon*.⁷³⁹ Per la seva banda, Arnau no el menciona tan sovint però en el rerefons de les seves propostes, en diverses ocasions, s'hi troba Avicenna, encara que ell, com hem vist, no ho faci explícit. Així, doncs, podem concloure que, en efecte, Arnau i Bernat representen, en definitiva, dues tendències divergents dins la Facultat de Medicina de Montpeller. D'altra banda, tot i que tots dos metges estan formats en les arts del *trivium* i empren elements de lògica i de la filosofia natural en les seves obres, és cert que cadascun d'ells els utilitza de forma diferent, especialment per entendre la medicina de forma diferent, però al mateix temps, emprant aquelles mateixes referències en determinats aspectes de les discussions.

Trobem altres diferències i similituds en la forma de citar Aristòtil en metges d'altres regions geogràfiques, com per exemple Pietro d'Abano i el *Conciliator*. En aquest cas, trobem alguns paral·lelismes entre el tractament de la humitat radical del metge italià i la d'Arnau en el seu *Tractatus de humido radicali*. Això pot indicar que les obres que Arnau de Vilanova va escriure durant els primers anys del seu magisteri i, més concretament, sobre la humitat radical, podrien haver tingut difusió a París tot just quan Pietro d'Abano realitzava la primera redacció del *Conciliator* l'any 1303, tot i que no el va finalitzar fins al 1310 a Pàdua.⁷⁴⁰ Pietro d'Abano utilitza nombrosos textos aristotèlics que abasten el conjunt de llibres de filosofia natural i constantment cita els fragments sencers d'Aristòtil al peu de la lletra, i els identifica, en la majoria d'ocasions, amb l'obra i el capítol, una metodologia molt diferent de l'emprada per Arnau de Vilanova.

⁷³⁹ JACQUART 1985, pp. 70-71.

⁷⁴⁰ Sobre aquest assumpte, vegeu CRISCIANI/FERRARI 2010, pp. 139-141.

CONCLUSIONS FINALS

A través de tots aquests exemples queda palès que Arnau de Vilanova va conèixer gairebé la totalitat de l'obra d'Aristòtil que havia estat traduïda al llatí durant l'edat mitjana, i que formava part dels estudis d'arts i filosofia. Arnau utilitza Aristòtil com una autoritat en totes les seves obres, fins al punt que intenta conciliar-lo amb la medicina de l'època per a integrar la filosofia natural en la medicina alhora que estableix les competències diferenciades de cada un d'aquests dos camps d'estudi.

De les vint-i-vuit obres mèdiques autèntiques d'Arnau de Vilanova que hem analitzat, n'hi ha un total de dotze en què constatem referències a la figura o l'obra d'Aristòtil, algunes de les quals amb un volum important de mencions. Aquesta xifra és molt destacada si tenim present que Arnau va cultivar gairebé tots els gèneres de la literatura mèdica. De totes les obres analitzades, n'hi ha cinc que destaquen per l'abundància de les citacions: tres són obres de filosofia natural i medicina teòrica (el *Tractatus de intentione medicorum*, el *Tractatus de humido radicali* i l'*Speculum medicinae*) i les altres dues són comentaris a Galè i a Hipòcrates (el *Commentum supra tractatus de malicia complexionis diversae* i la *Repetitio super Vita brevis*).

La gran majoria d'aquestes obres van ser escrites per Arnau durant el seu període com a docent a la Facultat de medicina, des de principis de la dècada dels anys noranta del segle XIII fins a la primavera de 1301, llevat de l'*Speculum medicinae*, finalitzada l'any 1309. Així, doncs, en termes generals podem vincular l'ús d'Aristòtil amb l'ambient universitari, amb tractats dirigits a públics especialitzats i estudiants. Aquí, en les discussions i les formulacions d'obres especialitzades, és on Aristòtil va tenir més cabuda. Tot i això, també queda palès que en altres èpoques de la seva vida també va utilitzar referències a Aristòtil, com ho demostra el cas de l'*Speculum medicinae*.

Quins elements, doncs, en podem destacar? Les obres de lògica són mencionades per Arnau de Vilanova en diverses ocasions, tot i que no són tan utilitzades com les de filosofia natural. Això és un indicatiu que Arnau de Vilanova va estudiar arts? És probable que sí, ja que a banda de citar les obres de lògica que conformen el currículum d'arts, sobretot la lògica nova, com les *Categoriae*, els *Analytica posteriora*, el *De sophisticis elenchis* i els *Topica*, Arnau demostra conèixer alguns dels tòpics de discussió de les

facultats d'arts, com determinats raonaments sil·lògics o la fal·làcia del conseqüent. Els *Analytica posteriora* i els *Topica* són les obres de lògica més emprades i, aquesta última, Arnau de Vilanova la utilitza en obres mèdiques i religioses, ja que n'extreu un recurs emprat sovint, la disciplina dels contraris. En aquest camp, també podem complementar l'ús de les obres de lògica amb els seus interessos en altres disciplines dels estudis d'arts, com per exemple la geometria, que té un paper rellevant en la seva medicina.

Pel que fa a les obres de filosofia natural, hem vist que Arnau utilitza la totalitat d'aquest corpus com a conseqüència d'elaborar obres de medicina teòrica que s'inscriuen dins d'aquest àmbit. Arnau utilitza idees exposades en la *Physica* i el *De caelo* per abordar qüestions sobre el moviment i les forces, el *De generatione* i els *Meteorologica* per desenvolupar idees com la generació, l'escalfament i el refredament, la matèria i la forma, la proporció, etc. Arnau també coneix el conjunt de tractats dels *Parva naturalia*, els tractats breus d'història natural, i també el conjunt de llibres sobre els animals d'Aristòtil, que fa servir per a desenvolupar teories biològiques i fisiològiques. D'aquí destaca una idea que apareixerà en diverses obres seves, la posició del cor com a primer principi i l'òrgan on s'origina el moviment, que Aristòtil presenta en el *De motu animalium* i, de forma més puntual, en el *De somno et vigilia*. Aquesta és una de les idees més importants que Arnau assimila d'Aristòtil i la presenta en el *Tractatus de amore heroico*, el *De parte operativa*, el *Tractatus de consideratione* i l'*Speculum medicinae*. En aquest punt, també constatem una evolució en la formulació del seu discurs, sobretot en l'exposició més complexa que desenvolupa en les obres de maduresa.

Arnau també demostra conèixer el *De anima*. De fet, utilitza diversos elements d'aquest tractat per esbossar les qualitats de l'ànima, la proporció i la complexió, i la qüestió de l'harmonia de substàncies miscibles. Aquests elements s'insereixen en els debats de l'època, caracteritzats per les discussions entre filosofia natural i medicina, en les quals Arnau intenta establir els límits de la disciplina mèdica que proposa. Arnau també utilitza la *Metaphysica*, una obra de la qual posseïa un exemplar i demostra tenir un bon coneixement. El mateix podem afirmar respecte de l'*Ethica* d'Aristòtil, també en possessió d'Arnau; al marge de les referències puntuals que serveixen com a exemples morals, en Arnau es constata una interiorització d'aquests llibres, que es manifesta en la seva concepció de la medicina com una ciència aristotèlica, amb un caràcter epistemològic, i dividida en una teòrica i una pràctica. Aquí és on constatem la veritable

assimilació de la idea aristotèlica de *scientia*. Arnau demostra dominar els elements que es desenvolupen en aquestes dues obres d'Aristòtil.

Vist el gran ventall d'obres que utilitza, què podem dir de les traduccions que fa servir? Les citacions d'Arnau gairebé mai són literals i en poques ocasions n'ofereix la referència completa. Per aquesta raó, són molt pocs els casos en què es pot identificar clarament quina font fa servir. Aquesta metodologia és pròpia d'Arnau, que caracteritza el seu estil. Pel que fa a les obres de lògica, el llenguatge que utilitza sembla estar més a prop de les versions de Boeci que de les altres. En altres obres, com els llibres sobre els animals, tot indica que Arnau es basa en les obres mèdiques que presenten els tòpics de discussió, més que en els escrits sobre els animals. Això és també característic en Bernat de Gordó i posa de relleu que aquests metges van conèixer aquestes referències per tercers i no per via directa, sobretot quan reproduïen les mateixes qüestions i referències que altres metges anteriors a ells, com Gilbert Ànglic.

Només hi ha un parell de casos en què podem establir amb més probabilitat la traducció emprada. Una d'elles és l'*Ethica*, ja que pel llenguatge que utilitza i la comparació amb les altres versions, tot sembla indicar que Arnau fa servir una versió del segle XIII més que del segle XII, probablement la de Robert Grosseteste o Guillem de Moerbeke. L'altre és el dels *Parva naturalia* i la traducció de Guillem de Moerbeke, ja que l'exemple que menciona Arnau, surt en la seva traducció. També hi ha altres elements que permeten discernir la seva font, com per exemple la referència a la disciplina o ciència dels contraris, que Arnau utilitza en diverses obres i que sembla més proper als *Topica* que a la *Metaphysica*.

Com cita Aristòtil Arnau de Vilanova? Per a referir-se a les obres d'Aristòtil, Arnau de Vilanova utilitza una metodologia molt clara: en la majoria dels casos, no proporciona ni el títol ni l'obra, i gairebé mai no procura una citació literal. Aquesta metodologia planteja la qüestió de si Arnau citava Aristòtil de memòria o ho feia amb el text al davant. Segons que es desprèn de les citacions, és probable que Arnau ho fes majoritàriament de memòria, o bé n'extreia aquells elements necessaris per després adaptar-los al discurs mèdic. Això defineix la seva metodologia i demostra un gran coneixement del corpus aristotèlic, no només per la seva formació sinó també per la seva voluntat de constituir una nova disciplina mèdica amb eines pròpies però fonamentades en la filosofia natural.

Aquesta voluntat el va portar a conèixer les principals discussions de l'època i aportar noves propostes que necessàriament havien de tenir a Aristòtil com a centre.

Quins són els temes que aborda amb Aristòtil? Ja hem vist que la filosofia natural és un element fonamental en la medicina d'Arnau. Les obres que tenen més referències a Aristòtil són les de medicina teòrica o filosofia natural i els comentaris a les obres del currículum mèdic. La voluntat de trobar un punt en comú entre Galè i Aristòtil respon a l'objectiu de construir una disciplina mèdica i delimitar l'ús que el metge ha de fer de la filosofia de la naturalesa. En el *Tractatus de intentione medicorum*, Arnau de Vilanova utilitza un gran nombre de referències que ens remeten a obres aristotèliques. Una de les característiques que despunta en aquesta obra és que Arnau de Vilanova es refereix a Aristòtil sempre com el Filòsof. Això fou, en realitat, un tret característic en les obres mèdiques d'Arnau, amb l'excepció del *Tractatus de humido radicali*, en el qual Aristòtil és mencionat pel seu nom.

Hem examinat també els florilegis i altres manuals en què Aristòtil fou una peça important. Amb l'estudi de les seves citacions constatem que el coneixement que tenia Arnau d'Aristòtil anava més enllà del que presentava el currículum universitari. Sembla, doncs, que Arnau no les va utilitzar com a recurs per a la seva citació d'Aristòtil, i més especialment perquè no s'adiu amb la seva metodologia. La comparació entre les citacions de l'obra mèdica i les dels escrits religiosos mostra que no hi ha un distanciament gaire clar entre la citació de l'obra mèdica i l'obra espiritual, com tampoc en la seva utilització. En aquest sentit, Arnau era, doncs, el mateix quan escrivia medicina i teologia, i utilitzava Aristòtil com una autoritat que va integrar en el saber mèdic.

Podem afirmar que Arnau de Vilanova instrumentalitzava Aristòtil? Arnau de Vilanova està més interessat en la idea que no pas en la citació literal del text d'Aristòtil, com fan altres metges de la seva època. Aquesta metodologia encaixa amb la mentalitat i el pensament d'Arnau, que no està interessat en la literalitat d'Aristòtil sinó que l'utilitza, més aviat, per a il·lustrar el que vol exposar, i per això en pren només el que necessita; no és casualitat, doncs, que les obres que contenen una nombre major de citacions d'Aristòtil estiguin concentrades en la seva etapa com a professor de medicina, sobretot perquè va ser durant aquest període quan va desenvolupar a fons moltes de les qüestions mèdiques vinculades a l'àmbit de la filosofia natural.

1. OBRES CERTAMENT AUTÈNTIQUES

1. *Speculum medicinae*
2. *De intentione medicorum*
3. *De humido radicali*
4. *De considerationibus operis medicinae*
5. *Aphorismi de gradibus*
6. *De dosi tyriacalium*
7. *Medicationis parabole*
8. *Commentum super quasdam parabolas*
9. *Aphorismi particulares*
10. *Aphorismi de memoria*
11. *Aphorismi extravagantes*
12. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*
13. *Regimen Almarie (De regimine castra sequentium)*
14. *Practica summaria*
15. *De parte operativa*
16. *De amore heroico*
17. *Regimen de podagra*
18. *Compendium regimenti acutorum*
19. *Commentum super tractatum Galieni De malitia complexionis diverse*
20. *Repetitio super canone Vita brevis*
21. *Tabula super Vita brevis*
22. *De esu carniium*
23. *De improbatione maleficiorum*
24. *Translatio Albumasaris De simplicibus*
25. *Translatio Avicenne De viribus cordis*
26. *Translatio Galieni De rigore et ictigatione et tremore et spasmo*
27. *Translatio doctrine Galieni De interioribus*

⁷⁴¹ PANIAGUA 1995, pp. 20-21.

2. OBRES D'ATRIBUCIÓ DUBTOSA

A. AMB PRESUMPCIÓ D'AUTENTICITAT

1. *Tractatus contra calculum*
2. *De tremore cordis*
3. *Regimen contra catarrhum*
4. *Regimen sive consilium quartane*
5. *Consilium sive cura febris ethice*
6. *Compilatio de conceptione*
7. *Experimenta et recepte*
8. *De simplicibus*
9. *Antidotarium*
10. *Libellus de arte cognoscendi venena*
11. *Cura epilepsie*
12. *Astrologia*
13. *Expositio super aphorismo In morbis minus*
14. *Abbreuiatio libri prognosticorum*

B. AMB SOSPITA DE SER APÒCRIFES

1. *Tractatus de epilepsia*
2. *Libellus de confortatione vista*
3. *Signa leprosum*
4. *De urinis*
5. *Tractatus de venenis*
6. *Liber de vinis*
7. *De aquis medicinalibus*
8. *De cautelis medicorum*
9. *De sigillis*
10. *Commentum super librum Galieni De morbo et accidenti*
11. *Translatio Coste ben Luce De physicis ligaturis*
12. *Translatio Hippocratis De lege*

TRADUCCIONS I REELABORACIONS

1. *De medicinis simplicibus*
2. *De rigore, tremore, iectigatione et spasmo*
3. *De viribus cordis*
4. *Doctrina Galieni de interioribus*
5. *Compendium regimenti acutorum*

ELS COMENTARIS

6. *Repetitio super Vita brevis*
7. *Tabula super Vita brevis*
8. *Exposicio super isto amphorismo Ypocratis: in morbis minus...*
9. *Commentum super tractatum Galieni De malicia complexionis diversae*
10. *Commentum super De morbo et accidenti*

AFORISMES

11. *Aphorismi de gradibus*
12. *Medicationis parabolae*
13. *Aphorismi particulares*
14. *Aphorismi de memoria*
15. *Aphorismi extravagantes*

MEDICINA TEÒRICA I FILOSOFIA NATURAL

16. *Tractatus de amore heroico*
17. *Epistola de reprobatione nigromanticae fictionis*
18. *Tractatus de intentione medicorum*
19. *Tractatus de humido radicali*
20. *El De considerationibus operis medicinae*
21. *De dosi tyriacalium medicinarum*

⁷⁴² Arnau DB <<http://grupsderecerca.uab.cat/arnau>>.

22. *Speculum medicinae*
23. *Compilatio de conceptione*

MEDICINA PRÀCTICA

24. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*
25. *Regimen Almariae o Regimen castra sequentium*
26. *Practica summaria*
27. *De parte operativa*
28. *Regimen podagrae*

ESCRITS DUBTOSOS

29. *De venenis*
30. *Antidotarium*
31. *Experimenta*
32. *De iudiciis astronomiae*
33. *Libellus de arte cognoscendi venena*
34. *De urinis*
35. *De aquis medicinalibus*
36. *De simplicibus*
37. *Cura febris ethicae*
38. *Regimen quartanae*
39. *De epilentia*
40. *Abbreuiatio libri pronosticorum*

ESCRITS PROBABLEMENT APÒCRIFS

41. *De vinis*
42. *De balneis*
43. *De sigillis*
44. *Libellus regiminis de confortatione visus*
45. Traducció del *De lege*

APÈNDIX 3: EL *TRACTATUS DE CONSERVATIONE VITAE HUMANAЕ* DE BERNAT DE GORDÓ I LES REFERÈNCIES A ARISTÒTIL

Secundum intentionem Aristotelis primo Ethic. vita humana est triplex: Vita scilicet voluptuosa, civilis seu Politica et vita Contemplativa seu Speculativa. [...] Homo enim est naturaliter animal civile, sociabile et politicum secundum Aristotelem primo Ethicorum et sic acquirit prudentiam et temperantiam et sic vivens felix est felicitate in quantum politica sive civili et qui sic vivit secundum se vivit (p. 1).

Et Aristoteles primo Eth. non differt omnino puer aetate aut motibus puerilis (pp. 2-3).

Ista enim aetas in qua homines viuunt secundum se quod civiliter et moraliter et associative, hoc autem est proprium huius aetatis, cum homo sit animal associabile et civile natura secundum Aristot. primo Ethic. ut dictum est: Ex hoc enim acquirit homo triplex bonum (p. 3).

Illa autem sententia quae tractat de anima et moribus est multum nobilis, secundum intentionem Aristotelis primo Ethic. Nunc autem sententia Leaglis seu Moralis quae docet recte vivere, partim tractat de Anima, quae est multum nobilis. Qui ergo civiliter, vivit feliciter, quoniam est de politica vita seu civili, cum nondum sit in annis discretionis, et hoc est quod tangit Aristoteles primo Eth. cum dicit: Amplius autem passionum sequutor existens inaniter audit et inutiliter, quod finis est non cognitio sed actus (pp. 4-5).

Senes autem adhesionem habent ad superiora, cum contemnunt inferiora: Et hoc est quod dicit Aristoteles secundo Eth. in fine (p. 5).

Nunc autem a talibus illicitis, summe causendum est propter multiplicem deceptionem secundum intentionem Aristot. 7. Eth. loquens de Cyprigena dixit Venus dolosa varia etc. Patet igitur ... (pp. 5-6).

Tria ergo specialiter vitare debent: Primo quod non loquantur turpia et hoc dicit Aristot. in moralib. suis (p. 28).

Et videtur quod non, quoniam quod est de consideratione unius artificii, non est de consideratione alterius. Sed philosophus considerat ista accidentia animae et ista moralia, sicut patet in libris Ethicorum, quare medico non videtur ista considerare (p. 158).

ÍNDEX D'ANTROPÒNIMS

- A. de Crullariis, 79
 Abu-l-salt (Albumesar), 34, 56, 131, 236
 Agnès Blasi, 22
 Al-Kindi, 39, 236
 Albert el Gran, 52, 53, 65, 112, 153, 157, 174, 177, 197, 198
 Albert de Saxònia, 263
 Aldebert de Sarrebrück, 120
 Alfons III d'Aragó, 23
 Ali ibn Ridwan (Haly Rodoan), 69
 Andrònic de Rodes, 196
 Anna Comnena, 51
 Arnau de Saxònia, 194, 196
 Ermengol Blasi, 55
 Averrois, 12, 30, 36, 39, 52, 55, 65, 78, 99, 108-113, 122, 124-127, 132, 138, 139, 152-154, 159, 160, 196, 217, 237, 243, 245, 246, 248
 Avicenna, 12, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 42, 44, 55, 69, 80, 95, 101, 108, 109, 119, 120, 121, 124, 125, 138, 148, 158, 162, 168, 178, 183, 195, 198, 209, 211, 213, 215, 226, 234, 236, 237, 245, 268
 Bartomeu de Bruges, 66
 Bartomeu de Messina, 51, 237, 251, 252
 Benet XI, *papa*, 26
 Bernat de Gordó, 12, 18, 37, 83, 93, 150, 178, 182, 186, 190, 191, 195, 198, 207, 211, 212, 215, 218, 219, 233, 234, 249, 265-267, 271, 278
 Boeci, 47, 49, 50, 60, 62, 92, 93, 136, 138, 140, 142, 145, 146, 149, 271
 Bonifaci VIII, *papa*, 24, 25
 Burgundi de Pisa 49-51, 228, 231, 232, 255
 Cardinalis, 12, 18, 19, 21, 78, 95-97, 99-101, 149, 150, 153, 170, 186, 194, 195, 199, 200, 215, 218, 228
 Climent V, 13, 23, 24, 27, 28, 32, 55, 76, 77, 199
 Conrad, *cardenal*, 74, 76
 Constantí l'Africà, 68, 69, 80, 118, 151
 Costa ben Luca, 262
 David, 193
 Donat, 60
 Enric de Winchester, 18, 97, 97
 Enrico Aristippo, 50, 168
 Euclides, 93
 Étienne Tempier, 109
 Felip IV de França, 25, 39
 Filaret, 69, 78, 79
 Frederic II de Sicília, 75, 195
 Frederic III de Sicília, 23, 28
 Galè, 9, 30, 31, 33-37, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 55, 68-69, 71, 77-80, 94, 97, 102, 103, 105, 111, 120, 126, 131, 133, 135, 139, 154, 156, 159, 162, 163, 165, 168, 173, 174, 176, 184, 186, 189, 190, 193, 195, 200, 206, 207, 211, 215, 218, 219, 221, 234, 236-238, 240-248, 251, 265, 267-269, 272
 Gautier Agilon, 18
 Gentile de Foligno, 37, 66
 Gerard de Cremona, 30, 39, 50, 77, 141, 142, 152, 153, 162, 163, 168, 218
 Giacomo de Venezia, 49-51, 127, 141, 142, 152, 155, 159, 182-184, 217, 226
 Gil de Corbeil (Egidii), 71, 101, 200
 Gil de Roma, 181
 Gilbert Ànglic, 12, 18, 21, 88, 95, 100, 101, 194, 195, 200, 213, 215, 271
 Gregori IX, 61, 76, 84, 87
 Guillem VIII de Montpeller, 73
 Guiu de Sora, 76
 Guiu de Caulhiac, 39
 Guillem de Brescia, 77
 Guillem de Moerbeke, 51, 52, 110, 128, 136, 139-142, 145, 149, 152, 155, 156, 162, 163, 168-171, 174, 181-184, 189, 192, 196-198, 200, 202, 205-206, 208-

210, 213, 216, 218, 220, 224, 226, 228,
 229, 231, 232, 246, 255, 262, 271
 Haly Abbas, 68
 Henri de Mondeville, 39
 Hipòcrates, 9, 30, 34, 35, 38, 39, 69, 71,
 78, 80, 99, 105, 126, 131, 133, 184, 189,
 190, 193, 219, 236, 267, 269
 Ibn Sina, *vegeu Avicenna*
 Innocenci IV, 85
 Isaac l'Israelí, 80
 Jacques Egidii, 44
 Jaume I d'Aragó, 73
 Jaume II d'Aragó, 23, 24, 25, 28, 44, 45
 Jaume II de Mallorca, 24, 73
 Jaume III de Mallorca, 73
 Jaume des Pla, 45
 Jean de Montlaur II, 86
 Joan Blasi, 55
 Joan Buridani, 263
 Joan d'Alès, 77
 Joan de Damasc, 105, 267
 Joan de Rocatalhada, 257, 258
 Joannici, 43, 68, 69, 78, 79, 96, 122,
 153, 186
 Jordà de Turre, 93
 John Peckham, 48, 153
 Maimònides, 55
 Manfred de Sicília, 251
 Maria de Montpeller, 73
 Maria de Vilanova, 22
 Màrius de Salern, 118, 153
 Michael Scot, 98, 152, 153, 195, 197,
 198, 200, 205, 208-210, 213, 215, 218
 Nicolau IV, 76, 88
 Nicolau de Polònia, 18
 Nicolau Eimeric, 28
 Pere el Catòlic, 73
 Pere el Gran, 23, 236
 Pere d'Alvèrnia, 197, 255
 Pere de Montmeló, 45
 Pere Hispà, 156, 196, 198, 200, 206
 Pere Joan Oliu, 28, 258
 Pere Jutge, 45
 Petrus Cardinali, 95
 Petrus Cellarius, 11
 Pietro d'Abano, 12, 83, 120, 123, 124,
 198, 216, 268
 Porfiri, 49, 62, 92
 Priscià de Cesarea, 60, 63, 92
 Ramon Conesa, 45
 Ramon Llull, 29
 Ramon Martí, 24, 55, 107, 236
 Rasis, 30, 78, 80, 105, 190, 236, 268
 Robert de Courçon, 60, 74
 Robert Grosseteste, 51, 63, 64, 115, 117,
 123, 152, 159, 228, 229, 231, 232, 255,
 271
 Roger Bacon, 115, 153, 249
 Roger Bacon, *pseudo*, 186
 Roger Baron, 18
 Taddeo Alderotti, 70, 77, 83, 216
 Teòfil, 69, 79
 Thomas Bradwardine, 39
 Thomas de Cantimpré, 194
 Tomàs d'Aquino, 29, 52, 65, 106, 107,
 162, 258
 Urso de Lodi, 153
 Vincent de Beauvais, 196

FONTS I BIBLIOGRAFIA

OBRES D'ARNAU DE VILANOVA

EDICIONS IMPRESES

ARNAU DE VILANOVA 1532

Arnaldi de Villanova, *medici acutissim, Opera nuperrime revisa, una cum ipsius vita recenter hic apposita* (Lió: Jacques Myt per a Scipion de Gabiano, 1532).

ARNAU DE VILANOVA 1947

Arnau de Vilanova, *Obres catalanes, vol. 2 escrits mèdics*. Edició a cura del P. Miquel Batllori; pròleg de Joaquim Carreras i Artau (Barcelona: Barcino, 1947).

ARNAU DE VILANOVA 1980

Arnau de Vilanova, *El Maravilloso Regimiento y orden de vivir. (Una versión castellana del "Regimen sanitatis ad regem Aragonum")*. Introducció i estudi a cura de Juan A. Paniagua (Saragossa: Cátedra de Historia de la Medicina, 1980).

ARNAU DE VILANOVA 1981

Arnau de Vilanova *Translatio libri Galieni de rigore et tremore et ictigatione et spasmo*. Edició crítica i estudi per M. R. McVaugh. *AVOMO XVI* (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1981).

ARNAU DE VILANOVA 1985a

Arnau de Vilanova, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*. Edició crítica i estudi per Luis García Ballester i Eustaquio Sánchez-Salor; *Doctrina Galieni de interioribus*. Edició crítica i estudi per Richard Durling. *AVOMO XV* (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985).

ARNAU DE VILANOVA 1985b

Arnau de Vilanova, *De amore heroico. De dosi tyriacalium medicinarum*. Edició crítica i estudi per Michael R. McVaugh. *AVOMO III* (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985).

ARNAU DE VILANOVA 1988

Arnau de Vilanova *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*. Edició crítica Luke Demaitre; introducció Pedro Gil-Sotres. *AVOMO IV* (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1988).

ARNAU DE VILANOVA 1990

Arnau de Vilanova, *Medicationis parabole*. Edició crítica i estudi per Juan A. Paniagua. Pirqué Arnau de Vilanova. Edició crítica i estudi per Lola Ferre i Eduard Feliu. *AVOMO VI.1* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1990).

ARNAU DE VILANOVA 1992

Arnau de Vilanova, *Aphorismi de gradibus*. Edició crítica i estudi per Michael R. McVaugh. *AVOMO* II (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, ²1992 [Granada–Barcelona, 1975]).

ARNAU DE VILANOVA 1993

Arnau de Vilanova, *Commentum in quasdam parabolos et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extravagantes*. Edició crítica i estudi per J. A. Paniagua i P. Gil-Sotres, amb la col·laboració de L. García- Ballester i E. Feliu. *AVOMO* VI.2 (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1993).

ARNAU DE VILANOVA 1996

Arnau de Vilanova, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*. Edició a cura de Luis García Ballester i Michael R. McVaugh; estudi a cura Pedro Gil Sotres amb la col·laboració de Juan A. Paniagua i Luis García Ballester. *AVOMO* X.1 (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1996).

ARNAU DE VILANOVA 1997

Arnau de Vilanova, *Régimen de salud*, traducció castellana de Jerónimo Mondragón; apèndix de Juan Cruz Cruz, *Dietética medieval*. Apéndice con la versión castellana del Régimen de salud de Arnau de Vilanova (Osca: La Val de Onsera, 1997).

ARNAU DE VILANOVA 1998

Arnau de Vilanova, *Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)*. Edició crítica per M. R. McVaugh; estudi per Lluís Cifuentes i M. R. McVaugh. *AVOMO* X.2 (Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1998).

ARNAU DE VILANOVA 1999

Arnau de Vilanova, *De esu carniūm*. Edició crítica i estudi per Dianne M. Bazell. *AVOMO* XI (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1999).

ARNAU DE VILANOVA 2000

Arnau de Vilanova, *Tractatus de intentione medicorum*. Edició crítica i estudi per M. R. McVaugh. *AVOMO* V.1 (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 2000).

ARNAU DE VILANOVA 2004

Arnau de Vilanova, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus. Translatio libri Abuzale de medicinis simplicibus*. Edició a cura de José Martínez Gázquez i Michael R. McVaugh; estudi a cura d'Ana Labarta, Michael R. McVaugh, José Martínez Gázquez, Danielle Jacquart i Lluís Cifuentes. *AVOMO* XVII (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2004)

ARNAU DE VILANOVA 2005

Arnau de Vilanova, *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (De improbatione maleficiorum)*. Edició i estudi a cura de Sebastià Giralt. *AVOMO* VII.1 (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2005).

ARNAU DE VILANOVA 2010

Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*. Edició a cura de Michael R. McVaugh; introducció i estudi a cura de Chiara Crisciani i Giovanna Ferrari. *AVOMO* V.2 (Barcelona: Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2010).

ARNAU DE VILANOVA 2011

Arnau de Vilanova, *Tractat sobre l'amor heroic*. Introducció i text llatí a cura de Michael McVaugh; traducció catalana i notes de Sebastià Giralt (Barcelona: Barcino, 2011).

ARNAU DE VILANOVA 2014a

Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis "In morbis minus"*. Estudi i edició a cura de Michael R. McVaugh. *Repetitio super aphorismo Hippocratis "Vita brevis"*. Edició a cura de Michael R. McVaugh; estudi a cura de Michael R. McVaugh i Fernando Salmón. *AVOMO* XIV (Barcelona: Fundació Noguera – Universitat de Barcelona, 2014).

ARNAU DE VILANOVA 2014b

Arnau de Vilanova, *Tractatus de tempore adventus Antichristi. Ipsius et aliorum scripta coeva*. Edició de Josep Perarnau. *AVOThO* V (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, 2014).

MANUSCRITS

- Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824 (reuneix un conjunt d'obres espirituals presentades per Arnau al papa Bonifaci VIII).
- Cracòvia, Biblioteka Jagiellońska de la Universitat, 781, fols. 131ra-157v (Còpia de 1335 del comentari atribuït a Arnau de Vilanova de l'obra de Galè *De morbo et accidenti*).

BASE DE DADES

- Sebastià Giralt i Jaume Mensa (coord.), "Arnau DB", dins *Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona (2013-) <<http://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consultada l'11 de maig de 2015].

EDICIONS DE L'OBRA D'ARISTÒTIL

BEKKER 1831-1870

Immanuel Bekker, *Aristotelis Opera* (Berlín: Deutsche Akademie der Wissenschaften, 1831-1870 [reimp. W. de Gruyter, 1960-1987]).

ARISTÒTIL 1872

Aristotelis Politicorum libri octo cum vetusta translatione Guillelmi de Moerbeka, ed. F. Susemihl (Leipzig, 1872).

ARISTÒTIL 1943

AL XV 1-2 De somno et vigilia, De insomniis, De divinatione; Aristotelis De somno et vigilia liber adiectis veteribus translationibus et Theodori Metochitae Commentario, edició a cura de H. J. Drossaart Lulofs (Leiden, 1943).

ARISTÒTIL 1961a

AL I 1-5 Categoriae vel Praedicamenta. Translatio Boethii, Editio Composite, Translatio Guillelmi de Moerbeka, Lemmata e Simplicii commentario decerpta, Pseudo-Augustini Paraphrasis Themistianae. Edició a cura de L. Minio-Paluello (Bruges – París: Desclée De Brouwer, 1961).

ARISTÒTIL 1961b

AL XXIX 1 Politica (libri I-II.11). Translatio prior imperfecta interprete Guillelmo de Moerbeka (?), ed. P. Michaud-Quantin (Bruges-París: Desclée De Brouwer, 1961).

ARISTÒTIL 1966

AL XVII 2.V De generatione animalium. Translatio Guillelmi de Moerbeka. Edició a cura de H. J. Drossaart-Lulofs (Bruges – París: Desclée De Brouwer, 1966).

ARISTÒTIL 1969

AL V 1-3 Topica. Translatio Boethii, Fragmentum Recensionis Alterius et Translatio Anonyma. Edició a cura de L. Minio-Paluello (Brussel·les – París: Desclée De Brouwer, 1969).

ARISTÒTIL 1970

AL XXV 1-1a Metaphysica, lib. I-IV.4. Translatio Iacobi sive 'Vetustissima' cum Scholiis et Translatio Composita sive 'Vetus'. Edició de G. Vuillemin-Diem (Brussel·les – París: Desclée De Brouwer, 1970)

ARISTÒTIL 1976

AL XXV 2 Metaphysica, lib. I-X, XII-XIV. Translatio Anonyma sive 'Media'. Edició de G. Vuillemin-Diem (Leiden: Brill, 1976).

ARISTÒTIL 1979

ASL 2 The Arabic Version of Aristotle's Parts of Animals. Books XI-XIV of the Kitāb al-Hayawān. A Critical Edition. Edició de Remke Kruk (Leiden: Brill, 1979)

ARISTÒTIL 1986

AL IX 1 De generatione et corruptione. Translatio Vetus. Edició a cura de Joanna Judycka (Leiden: Brill, 1986).

ARISTÒTIL 1990

AL VII 1-2 Physica. Translatio Vetus. Edició a cura de F. Bossier i J. Brams; *Translatio Vaticana*, edició a cura de A. Mansion (Leiden – New York: E. J. Brill 1990 [Primera edició de VII 2 per A. Mansion. Bruges – París: Desclée De Brouwer, 1957]), 2 vols.

ARISTÒTIL 1992

ASL 5.3 De Animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin Translation, Volume 3 Books XV-XIX: *Generation of Animals.* With a Greek Index to *De Generatione Animalium.* Edició de H.J. Drossaart Lulofs (Leiden: E. J. Brill, 1992).

ARISTÒTIL 1994

ASL 7 Aristotle's Physics and its Reception in the Arabic World. With an Edition of the Unpublished Parts of Ibn Bājjā's Commentary on the Physics. Edició de Paul Lettinck (Leiden: Brill, 1994).

ARISTÒTIL 1995

AL XXV 3 Metaphysica, lib. I-XIV. Recensio et Translatio Guillelmi de Moerbeka. Edició de G. Vuillemin-Diem (Leiden – New York – Colònia: E. J. Brill, 1995).

ARISTÒTIL 1998

ASL 5.2 De Animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin Translation, Volume 2 Books XI-XIV: *Parts of Animals.* Edició de Aafke M. I. van Oppenraay (Leiden: E. J. Brill, 1998).

ARISTÒTIL 2000a

AL XVII 2.I.1 De historia animalium. Translatio Guillelmi de Morbeka. Pars prima: lib. I-V. Edició de P. Beullens i F. Bossier (Leiden – Boston – Colònia: E. J. Brill, 2000).

ARISTÒTIL 2000b

ASL 12 Aristotle's Meteorology in the Arabico-Latin Tradition. A Critical Edition of the Texts, with Introduction and Indexes, Pieter L. Schoonheim (Leiden: Brill, 2000)

ARISTÒTIL 2005

ASL 17 The Arabic Version of the Nicomachean Ethics, Edited by Anna A. Akasoy and Alexander Fidora with an Introduction and Annotated Translation by Douglas M. Dunlop (Leiden: Brill, 2005).

ARISTÒTIL 2008

AL X 2 1-2 Meteorologica. Translatio Guillelmi de Morbeka. Praefatio – Editio textus (2 vols.). Edició de G. Vuillemin-Diem (Turnhout: Brepols, 2008).

ARISTÒTIL 2010

AL X 1 Meteorologica. Liber quartus. Translatio Henrici Aristippi. Edició de E. Rubino (Turnhout: Brepols, 2010).

ARISTÒTIL 2011a

AL XVII 1.III Aristoteles, De motu animalium. Fragmenta Translationis anonymae. Edició de P. De Leemans (Turnhout: Brepols, 2011).

ARISTÒTIL 2011b

AL XVII 2.II-III Aristoteles. Guillelmus de Morbeka, De progressu animalium, De motu animalium. Translatio Guillelmi de Morbeka. Edició de P. De Leemans (Turnhout: Brepols, 2011).

OBRES MÈDIQUES MANUSCRITES

Glosa Cardinalis super Iohannicum, Bernkastel-Kues, Bibliothek des St. Nikolaus-Hospitals, Ms. 222, fols. 1r-48v.

Constantinus Africanus, Theorica Pantegni, British Library, Ms. Harley 5098 <<http://www.bl.uk/>> [consultada el 23 de febrer de 2015].

OBRES MÈDIQUES IMPRESES

AVERROIS 1553

Averrois, *Averrois Cordubensis Colliget libri VII: cum quibus etiam nunc primum in quinto libro impressimus translationem* (Venècia: apud Juntas, 1553).

AVERROIS 1953

Averrois, *Averrois Cordubensis Commentarium Magnum in Aristotelis 'De Anima' libros.* Edició de F. Stuart Crawford (Cambridge Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1953).

AVERROIS 1962

Averrois, *Aristotelis opera cum Averrois commentariis* (Venècia: apud Juntas, 1562-1574 [Frankfurt am Main: Minerva, ²1962]).

AVERROIS 2010

Averrois, *Avicennae Cantica: Texto árabe, versión latina y traducción española*. Edició a cura de Jaime Coullaut Cordero, Emiliano Fernández Vallina i Concepción Vázquez de Benito [CD-ROM] (Salamanca: Ediciones Universidad Salamanca, 2010).

AVICENNA 1500

Avicenna, *De animalibus* (Venècia: Joannes and Gregorius de Gregoriis, de Forlivio, ca. 1500).

AVICENNA 1507

Avicenna, *Liber canonis Avicenne: revisus & ab omni errore mendaque purgatus summaque cum diligentia impressus*. Translatus a Bernardo Cremonensis ab arabico in latinum (Venècia: Paganini, 1507).

AVICENNA 1972

Avicenna, *Avicenna Latinus. Liber De Anima Seu Sextus De Naturalibus I-III*. Edició de Simone van Riet (Brill: Éditions Peeters, 1972).

BERNAT DE GORDÓ 1542

Bernardus de Gordonio (Gordonius; Bernard de Gordon), *Practica seu Liliium medicine* (París: Jean Foucher, 1542) <<http://babel.hathitrust.org/>> [consultada el 23 de maig de 2015].

BERNAT DE GORDÓ 1570

Bernardus de Gordonio, *Tractatus de conservatione vitae humanae a die nativitatis usque ad ultimam horam mortis* (Leipzig: Vogelín, 1570).

GILBERT ÀNGLIC 1510

Gilbertus Anglicus, *Compendium medicine Gilberti Anglici tam morborum universalium quam particularium nondum medicis sed chirurgicis utilissimum* (Lió: Mercuriali, 1510).

PIETRO D'ABANO 1565

Pietro d'Abano, *Conciliator controversiarum, quae inter philosophos et medicos versantur* (Venècia: apud Juntas 1565).

BIBLIOGRAFIA

ADAMSON 2010

Melitta Adamson, "Bernard de Gordon and Arnald de Villanova: A Tale of Two Regimes," dins Andreas Speer i David Wirmer (eds.), *1308: Eine Topographie historischer Gleichzeitigkeit* (Berlín – Nova York: Walter de Gruyter, 2010), pp. 419-435.

ALANYÀ 2014

Josep Alanyà i Roig, "Diplomatari de mestre Arnau de Vilanova. Avantprojecte. Regest de documents," dins PERARNAU 2014, pp. 69-170.

ALSTON 1944

Mary Niven Alston, "The Attitude of the Church towards Dissection before 1500," *Bulletin of the History of Medicine* 16 (1944): 221-238.

AMUNDSEN 1978

Darrel Amundsen, "Medieval canon law on medical and surgical practice by the clergy," *Bulletin of the History of Medicine* 52/1 (1978): 22-44.

ARRIZABALAGA 1998

Jon Arrizabalaga, *The «Articella» in the Early Press c. 1476-1534* (Cambridge: Cambridge Wellcome Unit for the History of Medicine – Barcelona: CSIC, Department of History of Science 1998).

ASTON *et al.* 1984

Trevor Henry Aston, Ralph Evans i Jeremy Catto (eds.), *The History of the University of Oxford*. Vol. 1: "The Early Oxford Schools" (Oxford: Oxford University Press, 1984).

ASTRUC 1767

Jean Astruc, *Mémoires pour servir a l'histoire de la Faculté de medecine de Montpellier* (Paris: Cavelier, 1767).

BAKHOUCHE 2004

Béatrice Bakhouché, "Le *Libellus regiminis de confortatione visus* d'Arnauld de Villeneuve," dins GRANIER/LE BLÉVEC 2004, pp. 175-204.

BALAGUER 1996

Emili Balaguer, "Arnau de Vilanova: La medicina, la ciencia y la técnica en tiempos de Jaime II," *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 11 (1996): 13-28.

BATLLORI 1948

Miquel Batllori, "La documentación de Marsella sobre Arnau de Vilanova y Juan Blasi," *Analecta Sacra Tarraconensia* 21 (1948): 75-119

BATLLORI 1994

Miquel Batllori, *Arnau de Vilanova i l'Arnaldisme*. "Obra completa III" (València: Tres i Quatre, 1994).

BATLLORI 1951

Miquel Batllori, "Arnau de Vilanova antiescolastique d'après les textes catalans et italiens," *Scholastica ratione historico-critica instauranda. Acta Congressus scholastici internationalis Romae anno sancto MCML celebrati* (Roma: Pontificium Athenaeum Antonianum, 1951), pp. 568-581 [inclòs dins BATLLORI 1994, pp. 261-272].

BAZELL 1995

Dianne M. Bazell, "De Esu Carnium: Arnald of Villanova's defence of carthusian abstinence," dins PERARNAU 1995, vol. 2, pp. 227-248.

BEAUJOUAN 1997

Guy Beaujouan, "Le quadrivium et la Faculté des arts," dins WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 185-194.

BERTHIER 1936

André BERTHIER, "Un maître orientaliste du XIIIe siècle: Raymond Martin, O.P.," *Archivum Fratrum Praedicatorum* 6 (1936): 267-311.

BEULLENS 1992

Pieter Beullens, "Quelques observations sur la traduction de l'*Histoire des animaux* d'Aristote par Guillaume de Moerbeke," *Bulletin de Philosophie Médiévale* 34 (1992): 181-196.

BEULLENS 1999

Pieter Beullens, "A 13th-century florilegium from Aristotle's books on animals: *Auctoritates extracte de libro Aristotilis de naturis animalium*," dins STEEL *et al.* 1999, pp. 69-96.

BIANCHI 1990

Luca Bianchi, *Il vescovo e i filosofi: La condanna parigina del 1277 e l'evoluzione dell'aristotelismo scolastico* (Bèrgam, 1990).

BIRKENMAJER 1970

Alexander Birkenmajer, "Le rôle joué par les médecins et les naturalistes dans la réception d'Aristote aux XIIe et XIIIe siècles," *Études d'histoire des sciences et de la philosophie du Moyen Âge (Studia Copernicana, 1)*. Wrocław – Warsaw – Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolinskiich 1970: 73-87.

BILLER/ZIEGLER 2001

Peter Biller i Joseph Ziegler (eds.), *Religion and Medicine in the Middle Ages* (York, Woodbridge: York Medieval Press and The Boydell Press, 2001).

BORNET 1890-1899

Augusto Borgnet (ed.), *Albertus Magnus' Opera omnia* (Paris: Vives, 1890-1899), 38 vols.

BORIES 1970

Marcel Bories, "Les origines de l'Université de Montpellier," *Cahiers de Fanjeaux* 5: "Les universités du Languedoc au XIIIe siècle" (1970): 92-107.

BOSSIER 1997

Fernand Bossier, "L'élaboration du vocabulaire philosophique chez Burgundio de Pise," dans Jacqueline Hamesse (ed.), *Aux origines du lexique philosophique européen. L'influence de la latinitas*. Actes du Colloque international organisé à Rome (Academia Belgica, 23-25 mai 1996) Fédération International des Instituts d'Études Médiévales. (Louvain-la-Neuve, 1997), pp. 81-116.

BOSSIER 1998

Fernand Bossier, "Les ennuis d'un traducteur. Quatre annotations sur la première traduction latine de l'*Ethique à Nicomaque* par Burgundio de Pise," *Bijdragen. International Journal in Philosophy and Theology* 59/4 (1998): 406-427.

BOSSIER/BEYERS 1999

Fernand Bossier i Rita Beyers (eds.), *Tradition et traduction. Les textes philosophiques et scientifiques grecs au moyen âge latin. Hommage à Fernand Bossier* (Lovaina: Leuven University Press, 1999).

BRAMS 1990

Joseph Brams, "Guillaume de Moerbeke et Aristote," dans Jacqueline Hamesse i Marta Fattori (eds.), *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'antiquité tardive au XIVème siècle*. Actes du colloque international de Cassino, 15-17 juin 1989, organisé par la Société internationale pour l'étude de la philosophie médiévale et l'Università degli Studi di Cassino (Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain – Cassino: Università degli studi di Cassino 1990), pp. 317-336.

BRAAKHUIS 1997

Henk A. G. Braakhuis, "Logica Modernorum as a Discipline at the Faculty of Arts of Paris in the Thirteenth Century," dans WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 129-145.

BRAMS/VANHAMEL 1989

Joseph Brams i Willy Vanhamel (eds.), *Guillaume de Moerbeke. Recueil d'études à l'occasion du 700e anniversaire de sa mort (1286)* (Lovaina: Leuven University Press, 1989).

BRAMS 1996

Joseph Brams, "The Revised Version of Grosseteste's Translation of the Nicomachean Ethics", *Bulletin de Philosophie Médiévale* 36 (1996): 45-55.

BRAMS 2000

Joseph Brams, "L'influence de l'Aristoteles Latinus: Boèce et Jacques de Venise," dins Jacqueline Hamesse and Carlos Steel (eds.), *L'élaboration du vocabulaire philosophique au moyen âge* (Turnhout: Brepols, 2000), pp. 203-219.

BRAMS 2003

Josef Brams, *La riscoperta di Aristotele in occidente* (Milà: Jaca Book 2003).

BREWER 1859

John Sherren Brewer, *Fr. Rogeri Bacon, Opera quaedam hactenus inedita* (Londres: Longman, Green, Longman, and Roberts, 1859).

BULLOUGH 1956

Vern L. Bullough, "The Development of the Medical University at Montpellier to the End of the Fourteenth Century," *Bulletin of the history of medicine* 30 (1956): 508-523 [Reed. BULLOUGH 2004, pp. 15-30].

BULLOUGH 1957

Vern L. Bullough, "The medieval medical university at Paris," *Bulletin of the history of medicine* 31 (1957): 197-211 [Reed. BULLOUGH 2004, pp. 31-46].

BULLOUGH 1960

Vern L. Bullough, "The teaching of surgery at the University of Montpellier in the Thirteenth Century," *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 15 (1960): 202-204 [Reed. BULLOUGH 2004, pp. 274-276].

BULLOUGH 2004

Vern L. Bullough, *Universities, medicine and science in the medieval west* (Cornwall: Ashgate Variorum, 2004).

BURNETT 1988

Charles Burnett, "Scientific speculations," dins DRONKE 1988, pp. 151-176.

BURNETT 1999

Charles Burnett, "A Note on the Origins of the *Physica Vaticana* and *Metaphysica Media*," dins BOSSIER/BEYERS 1999, pp. 59-68.

BYL 1975

Simon Byl, *Recherches sur les grands traités biologiques d'Aristote: Sources écrites et préjugés* (Brussel·les: Académie Royale de Belgique, 1975).

CAILLE 1970

Jacqueline Caille, "Le *studium* de Narbonne," *Cahiers de Fanjeaux* 5 "Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle" (1979): 245-257.

CALVET 2005

Antoine Calvet, "Qu'est-ce que le corpus alchimique attribué à maître Arnaud de Villeneuve?," dins PERARNAU pp. 435-456.

CALVET 2011

Antoine Calvet, *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge* (Paris - Milà: S.É.H.A. – Archè, 2011).

CARRERAS/BATLLORI 1947

Joaquim Carreras i Miquel Batllori, "La patria y la familia de Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia* 21 (1947): 5-75.

CARRERAS 1935

Joaquim Carreras, "La llibreria d'Arnau de Vilanova," *Analecta Sacra Tarraconensia* 11 (1935): 63-84.

CARRERAS 1939

Joaquim Carreras, "El anti-escolasticismo. Arnaldo de Vilanova", T. Carreras i J. Carreras eds., *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII-XV*, vol. 1 (Madrid: Real Academia de Ciencias exactas, físicas y naturales 1939), pp. 199-230.

CARRERAS 1950-1951

Joaquim Carreras, "La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos," *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* 5/6 (1950-1951): 5-58.

CHABÀS 1896

Roc Chabàs, "Testamento de Arnaldo de Vilanova," *Boletín de la Real Academia de la Historia* 28 (1896): 87-90.

CHABÀS 1903

Roc Chabàs, "Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva (pergamino o.7430 del archivo Metropolitano de Valencia)," *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 9 (1903): 189-203.

CIFUENTES 2005

Lluís Cifuentes, "Les obres alquímiques 'arnaldianes' en català a finals de l'edat mitjana," dins PERARNAU 2005, pp. 129-150.

CIFUENTES 2006

Lluís Cifuentes, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement* (Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, ²2006 [2002]).

CLAGETT 1948

Marshall Clagett, "Some general aspects of *Physics* in the Middle Ages," *Isis* 39 (1948), pp. 29-44.

COLOMER 1997

Eusebi Colomer, *El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997).

CRISCIANI 1978

Chiara Crisciani, "*Exemplum Christi* e sapere. Sull'epistemologia di Arnaldo da Villanova," *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* 28 (1978): 245-292.

CRISCIANI *et al.* 2004

Chiara Crisciani, Roberto Lambertini i Romana Martorelli Vico (eds.), *Parva naturalia: saperi medievali, natura e vita*. Atti dell'XI convegno della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale, Macerata, 7 - 9 dicembre 2001 (Pisa: Istituti editoriali e poligrafici internazionali, 2004)

CRISCIANI 2004

Chiara Crisciani, "Aspetti del dibattito sull'umido radicale nella cultura del tardo medioevo (secoli XIII-XV)," dins PERARNAU 2004, pp. 333-380.

CRISCIANI/FERRARI 2010

Chiara Crisciani i Giovanna Ferrari, "Introduzione," dins ARNAU DE VILANOVA 2010, pp. 319-571 [trad. catalana pp. 15-269].

CRUZ 1997

Juan Cruz, *Dietética medieval. Apéndice con la versión castellana del Régimen de salud de Arnau de Vilanova* (Osca: La Val de Onsera, 1997)

CUNNINGHAM 2012

Jack P. Cunningham (ed.), *Robert Grosseteste, His Thought and Its Impact* (Toronto: PIMS, 2012).

D'ALÓS 1923

Ramon d'Alós, "De la marmessoria d'Arnau de Vilanova," *Miscel·lània Prat de la Riba*, vol. 1 (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1923), pp. 289-306.

DALES 1964

Richard C. Dales "The Authorship of the *Summa in Physica* attributed to Robert Grosseteste," *Isis* 55/1 (1964): 70-74.

DE ASÚA 1995

Miguel de Asúa, "El comentario de Pedro Hispano sobre el *De animalibus*. Transcripción de las Quaestiones sobre la controversia entre médicos y filósofos," *Patristica et Mediaevalia* 16 (1995): 45-66.

DE ASÚA 1997

Miguel de Asúa, "Peter of Spain, Albert the Great and the *Quaestiones de animalibus*," *Physis. Rivista internazionale di storia della scienza* 34 (1997): 1-30.

DE ASÚA 1999

Miguel de Asúa, "Medicine and philosophy in Peter of Spain's commentary on *De animalibus*," dins STEEL *et al.* 1999, pp. 189-211

DE LEEMANS/GOYENS 2006

Pieter De Leemans i Michèle Goyens, *Aristotle's Problemata in Different Times and Tongues*. Mediaevalia Lovaniensia - Series 1/Studia 39 (Lovaina: Leuven University Press, 2006).

DE LEEMANS 2000

Pieter De Leemans, "The discovery and use of Aristotle's *De Motu Animalium* by Albert the Great," dins Jan A. Aertsen i Andreas Speer (eds.), *Geistesleben im 13. Jahrhundert*. (Berlín: De Gruyter, 2000), pp. 170-188.

DE LEEMANS 2010

Pieter De Leemans, "Secundum viam naturae et doctrinae. Lire le *De motu animalium* et les *Parva naturalia* d'Aristote au Moyen Âge," dins GRELLARD/MOREL 2010, pp. 197-220.

DE LIBERA 1997

Alain de Libera, "Faculté des arts ou Faculté de philosophie ? Sur l'idée de philosophie et l'idéal philosophique au XIIIe siècle," dins WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 430-444.

DE LIBERA 1982

Alain de Libera, "The Oxford and Paris traditions in logic," dans KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 174-187.

DELARUELLE 1970

Étienne Delaruelle "Théologie et médecine à Montpellier," *Cahiers de Fanjeaux* 5 "Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle" (1970): 230-241.

DEMAITRE 1975

Luke Demaitre, "Theory and Practice in Medical Education at the University of Montpellier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries," *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 30/2 (1975): 103-123.

DEMAITRE 1980

Luke Demaitre, *Doctor Bernard de Gordon: Professor and Practitioner*. Studies and texts, vol. 51 (Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1980).

DEMAITRE 1992

Luke Demaitre, "The Medical Notion of 'Withering' from Galen to the Fourteenth Century: The Treatise on Marasmus," *Traditio* 47 (1992): 259-307.

DEMAITRE 2013

Luke Demaitre, *Medieval Medicine: the art of healing, from head to toe* (Santa Barbara, California: Praeger, 2013).

DETEL 2004

Wolfgang Detel, "A New Reading of Aristotle's Philosophy of Science," dans LUTZ-BACHMANN *et al.* 2004, pp. 1-14.

DIEPGEN 1911

Paul Diepgen (ed.), *Gaulterius Agilon, Summa medicinalis* (Lepzig: Barth, 1911).

DOD 1982

Bernard G. Dod, "Aristoteles Latinus," dans KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 45-79.

DOSSAT 1970

Yves Dossat, "L'université de Toulouse, Raymond VII, les capitouls et le roi," *Cahiers de Fanjeaux* 5: "Les universités du Languedoc au XIIIe siècle" (1970): 58-91.

DRAELANTS 1999

Isabelle Draelants, "La transmission du *De animalibus* d'Aristote dans le *De floribus rerum naturalium* d'Arnoldus Saxo," dans STEEL *et al.* 1999, pp. 126-158.

DRONKE 1988

Peter Dronke (ed.), *A History of Twelfth-Century Western Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press ²1992 [1988]).

DULIEU 1975

Louis Dulieu, *La médecine à Montpellier*. Vol 1: “Le Moyen Âge” (Avinyó: Les Presses Universelles, 1975).

DULIEU 1985

Louis Dulieu, “Les médecins juifs ont-ils créé l’Ecole de médecine de Montpellier?” *Histoire* 1985, pp. 79-83.

DUNBABIN 1982

Jean Dunbabin, “The reception and interpretation of Aristotle’s *Politics*,” dans KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 723-737.

DUMAS 2014

Geneviève Dumas, *Santé et société à Montpellier à la fin du Moyen Âge* (Leiden: Brill 2014).

DURLING 1994

Richard J. Durling, “The Anonymous Translation of Aristotle’s *De generatione et corruptione* (Translatio Vetus),” *Traditio* 49 (1994): 320-330.

EBBESEN 1982

Sten Ebbesen, “Ancient scholastic logic as the source of medieval scholastic logic,” dans KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 101-127.

EBBESEN 1990

Sten Ebbesen, “Boethius as an Aristotelian Commentator,” dans Richard Sorabji (ed.), *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and their Influence* (Ithaca, Nova York: Cornell University Press, 1990), pp. 373-391.

EBBESEN 2013

Sten Ebbesen, “Simon of Faversham. *Quaestiones super librum De somno et vigilia*. An Edition,” *Cahiers de l’Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 82 (2013): 90-145.

EBBESEN/ ROSIER-CATACH 1997

Sten Ebbesen et Irène Rosier-Catach, “Le *trivium* à la Faculté des arts,” dans WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 97-128.

EHRLE 1920

Franz Ehrle, “Arnaldo de Villanova ed i «Thomatiste». Contributo alla storia della scuola Tomistica,” *Gregorianum* 1 (1920): 475-501

FEDERICI 2004

Graziella Federici Vescovini, “La tradizione dei *Parva Naturalia* nell’insegnamento universitario medievale (secoli XIII e XIV),” dins CRISCIANI *et al.* 2004, pp. 125-141.

FEDERICI 1999

Graziella Federici Vescovini, “La médecine, synthèse d’art et de science selon Pierre d’Abano,” dins Roshdi Rashed i Joël Biard (eds.), *Les doctrines de la science de l’antiquité à l’âge classique* (Lovaina: Peeters, 1999), pp. 227-255.

FERRE 1998-1999

Lola Ferre, “Hebrew Translations from Medical Treatises of Montpellier,” *Koroth* 13 (1998-1999): 21-36.

FIDORA 2012

Alexander Fidora, “Ramon Martí in Context: The Influence of the ‘Pugio fidei’ on Ramon Llull, Arnau de Vilanova and Francesc Eiximenis,” *Recherches de philosophie et théologie médiévales* 79/2 (2012): 373-397.

FITA 1896

Fidel Fita, “Observaciones sobre el testamento de Arnaldo de Vilanova,” *Boletín de la Real Academia de la Historia* 28 (1896): 90-92.

FITA 1897

Fidel Fita, “Arnaldo de Vilanova. Sitio y fecha de su defunción,” *Boletín de la Real Academia de la Historia* 31 (1897): 313-314

FOLKERTS 2006

Menso Folkerts, “Euclid in Medieval Europe,” dins Menso Folkerts, *The Development of Mathematics in Medieval Europe* (Aldershot: Ashgate, 2006), pp. 1-64 [versió revisada de: *Euclid in Medieval Europe*, Winnipeg 1989].

FORTUNY 1989a

Francesc Fortuny, “Arnau de Vilanova: els límits de la raó teològica. Arnau en oposició a Averrois, Maimònides i Tomàs d’Aquino,” *Estudi General* 9 (1989): 31-60.

FORTUNY 1989b

Francesc Fortuny, “La Filosofia d’Arnau de Vilanova,” *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia* 3 (1989): 19-54.

FRANCESCHINI 1935

Ezio Franceschini, “Le traduzioni latine aristoteliche e pseudoaristoteliche del codice Antoniano XVII, 370,” *Aevum* 9 (1935): 3-26.

FRENCH/ CUNNINGHAM 1996

Roger French i Andrew Cunningham, *Before science: the invention of the friars' natural philosophy* (Brookfield, Vermont: Scolar Press, Ashgate Publishing Company, 1996).

FRENCH 2000

Roger French, "Where the Philosopher finishes, the Physician begins: Medicine and the Arts Course in Thirteenth-Century Oxford," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 20 (2000): 75-106.

FRENCH 2003

Roger French, *Medicine before Science: The Business of Medicine from the Middle Ages to the Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

GARCÍA BALLESTER 1982

Luis García Ballester, "Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos de Montpellier (1309): El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 2 (1982): 97-158 [versió actualitzada en anglès: Luis García Ballester, "The New Galen: a challenge to Latin Galenism in thirteenth-century Montpellier," dins Klaus-Dietrich Fischer, Diethard Nickel i Paul Potter (eds.), *Text and Tradition. Studies in ancient medicine and its transmission*. Presented to Jutta Kollesch. Studies in Ancient Medicine (Leiden: Brill, 1998), pp. 55-85; reimp. GARCÍA BALLESTER 2002, n. V].

GARCÍA BALLESTER/SÁNCHEZ 1985

Luis García Ballester i Eustaquio Sánchez Salor, "Introducción," dins ARNAU DE VILANOVA 1985a, pp. 13-137.

GARCÍA BALLESTER 1987

Luis García Ballester, "La recepción del *Colliget* de Averroes en Montpellier (c. 1285) y su influencia en las polémicas sobre la naturaleza de la fiebre," *Homenaje al profesor Darío Cabanelas Rodríguez, O.F.M., con motivo de su LXX aniversario*, Vol. 2. (Granada: Universidad de Granada – Departamento de Estudios Semíticos, 1987), pp. 317-332.

GARCÍA BALLESTER 1988

Luis García Ballester, "Las influencias de la medicina islámica en la obra médica de Arnau de Vilanova," *Estudi General* 9 (1988): 79-95.

GARCÍA BALLESTER/FELIU 1988

Luis García Ballester i Eduard Feliu, "Las relaciones intelectuales entre médicos judíos y cristianos: la traducción hebrea de las *Medicationis parabole* de Arnau de Vilanova por Abraham Abigdor (ca. 1384)," *Asclepio* 45 (1993): 55-88.

GARCÍA BALLESTER 1995a

Luis García Ballester, “Hacia el establecimiento de un canon de las obras médicas de Arnau de Vilanova,” dins PERARNAU 1995, pp. 23-29.

GARCÍA BALLESTER 1995b

Luis García Ballester, “The construction of a new form of learning and practicing medicine in medieval Latin Europe,” *Science in context* 8 (1995): 75-102 [reimp. GARCÍA BALLESTER 2002, n. VII].

GARCÍA BALLESTER 1995c

Luis García Ballester, “*Artifex factivus sanitatis*. Health and medical care in medieval Latin Galenism,” dins Don Bates (ed.), *Knowledge and the scholarly medical traditions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 127-150 [reimp. GARCÍA BALLESTER 2002, n. VI].

GARCÍA BALLESTER *et al.* 1995

Luis García Ballester, Fernando Salmón i Eustaqui Sánchez Salor, “Tradición manuscrita y autoría: sobre la posible autenticidad del comentario de Arnau de Vilanova al *De morbo et accidenti* de Galeno,” dins PERARNAU 1995, pp. 31-74.

GARCÍA BALLESTER 1998

Luis García Ballester, “Sobre el origen de los tratados de baños (*de balneis*) como género literario,” *Cronos* 1 (1998): 7-50.

GARCÍA BALLESTER 2002

Luis García-Ballester, *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*. Editat per Jon Arrizabalaga, Montserrat Cabré, Lluís Cifuentes i Fernando Salmón “Variorum Collected Studies Series” (Aldershot: Ashgate, 2002).

GARCÍA/VIDAL 1974-1975

Diego GARCÍA GUILLÉN i José Luis VIDAL, “La *Isagoge* de Joannitius: Introducción, transcripción, traducción y notas,” *Asclepio* 26-27 (1974-1975): 269-382.

GAUTHIER 1985

Renatus A. GAUTHIER (ed.), *Anonymi, Magistri Artium (c. 1245–1250), Lectura in librum De anima, a quodam discipulo reportata* (ms. Roma, Naz. V.eE. 828) (Grottaferrata 1985).

GERMAIN 1890

Alexandre Germain ed., *Cartulaire de l'Université de Montpellier* (Montpeller: Imprimé par la maison Ricard frères, 1890), pp. 1-176.

GIL 1988

Pedro Gil Sotres, "Introducción," dins ARNAU DE VILANOVA 1988, pp. 7-120.

GIL 1994

Pedro Gil Sotres, "Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy," Luis García Ballester, Roger French, Jon Arrizabalaga i Andrew Cunningham (eds.), *Practical medicine from Salerno to the Black Death* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 110-155.

GIL *et al.* 1996

Pedro Gil Sotres, Juan A. Paniagua i Luis García Ballester, "Introducción," dins ARNAU DE VILANOVA 1996, pp. 471-861.

GIL 2014

Pedro Gil Sotres, "El *Antidotario* de Arnau de Vilanova: a vuelta con la autenticidad," dins PERARNAU 2014, pp. 239-253.

GIL 2004

Luis Gil Fernández, "La diagnosis onírica en Galeno," *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios griegos e indoeuropeos* 14 (2004): 139 - 153.

GIRALT 2002a

Sebastià Giralt, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista* (Manresa: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona - Mútua Manresana, 2002).

GIRALT 2002b

Sebastià Giralt, *Decus Arnaldi: estudis entorn dels escrits de medicina pràctica, l'ocultisme i la pervivència del corpus atribuït a Arnau de Vilanova* [Tesi doctoral] (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2002)
<<http://hdl.handle.net/10803/5542>> [consultada el 20 d'agost de 2015].

GIRALT 2003

Sebastià Giralt, "Arnaldus astrologus?" La astrologia en la medicina de Arnau de Vilanova," *Medicina & historia* 2 (2003): 1-15.

GIRALT 2004

Sebastià Giralt, "El mite d'Arnau de Vilanova, de l'Edat Mitjana al Renaixement," *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona* 23-24 (2004): 127-142.

GIRALT 2005a

Sebastià Giralt, "El *Regimen quartane* atribuït a Arnau de Vilanova," *Faventia* 27/1 (2005): 97-112.

GIRALT 2005b

Sebastià Giralt, “Estudi introductori,” dins ARNAU DE VILANOVA 2005.

GIRALT 2005c

Sebastià Giralt, “Un alquimista medieval per als temps moderns : les edicions del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (c. 1477-1754),” dins PERARNAU 2005, pp. 61-128.

GIRALT 2006

Sebastià Giralt, “Vides modernes d’Arnau de Vilanova,” *Faventia* 28/1-2 (2006): 137-145.

GIRALT 2013

Sebastià Giralt, “The legend of Arnau de Vilanova, from the Middle Ages to the Early Modern Times,” *Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali* 21 (2013): 411–444.

GIRALT/MENSA 2013

Sebastià Giralt i Jaume Mensa, “Qui és Arnau de Vilanova”, dins *Arnau DB. Corpus digital d’Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona (2013) <<http://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consultada l’1 d’agost de 2015].

GIRALT 2014

Sebastià Giralt, “Cap a l’edició crítica de la *Practica summaria* d’Arnau de Vilanova,” dins PERARNAU 2014, pp. 255-291.

GLASNER 2009

Ruth Glasner, *Averroes’ Physics: A Turning Point in Medieval Natural Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

GLAZE 2008

Florence Eliza Glaze, “Gariopontus and the Salernitans: Textual Traditions in the Eleventh and Twelfth Centuries,” Danielle Jacquart i Agostino Paravicini Bagliani (eds.), *La Collectio Salernitana di Salvatore De Renzi*. Convegno internazionale, Università degli Studi di Salerno, 18-19 giugno 2007 (Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 2008), pp. 149-190.

GLICK *et al.* 2005

Thomas Glick, Steven John Livesey i Faith Wallis (eds.), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*. Routledge encyclopedias of the Middle Ages. Vol. 11 (Nova York : Routledge, 2005).

GODDU 1985

André L. Goddu, "The effect of canonical prohibitions on the Faculty of Medicine at the University of Paris in the Middle Ages," *Medizinhistorisches Journal* 20 (1985): 342-362.

GOLDSTEIN-PRÉAUD 1981

Tamara Goldstein-Préaud, "Albert le Grand et les questions du XIIIe siècle sur le *De animalibus* d'Aristote," *History and Philosophy of the Life Sciences* 3 (1981): 61-71.

GOTTHELF/LENNOX 1987

Allan Gotthelf i James G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology* (Cambridge: Cambridge University Press; 1987).

GRANIER/LE BLÉVEC 2004

Thomas Granier i Daniel Le Blévec (eds.), *L'Université de médecine de Montpellier et son rayonnement (XIIIe-XVe siècles)*. Actes du colloque international de Montpellier organisé par le Centre historique de recherches et d'études médiévales sur la Méditerranée occidentale (Université Paul Valéry - Montpellier III), 17-19 mai 2001 (Turnhout: Brepols, 2004).

GRANT 1971

Edward Grant, *Physical Science in the Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977 [Nova York: J. Wiley, 1971]).

GRANT 1996

Edward Grant, *The foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional, and Intellectual Contexts* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1996).

GRAU 2015

Sergi Grau Torras, "L'assimilació dels llibres sobre els animals d'Aristòtil en la medicina d'Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)," *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam* 35/1 (2015): 35-55.

GRAU 2014

Sergi Grau Torras, "Aristotle in the medical works of Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)," *Early Science and Medicine* 19/3 (2014): 236-257.

GREGORY 1962

Tullio Gregory, "Escatologia e aristotelismo nella scolastica medievale," dins AAVV, *L'attesa dell'età nuova nella spiritualità della fine del Medioevo*. Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità Medievale, III. Todi, 16-19 Ottobre 1960 (Todi: Presso l'Accademia Tudertina 1962), pp. 262-282.

GREGORY 1965

Tullio Gregory, "Sull'escatologia di Bonaventura e Tommaso d'Aquino," *Studi Medievali* 4 (1965): 79-94.

GRELLARD/MOREL 2010

Christophe Grellard i Pierre-Marie Morel (eds.), *Les Parva naturalia d'Aristote: fortune antique et médiévale* (Paris: Publications de la Sorbonne, 2010).

GUTAS 1988

Dimitri Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition* (Leiden: E. J. Brill ²2014 [1988]).

HAMESSE 1974

Jacqueline Hamesse, *Les Auctoritates Aristotelis. Un Florilège médiéval. Étude historique et édition critique* (Louvain: Publications Universitaires – Paris: Béatrice-Nauwelaerts, 1974).

HAMESSE 1994

Jacqueline Hamesse, *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales. Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve 9-11 septembre 1993* (Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain, 1994).

HANDERSON 1918

Henry Ebenezer Handerson, *Gilbertus Anglicus: Medicine of the Thirteenth Century* (Cleveland: The Cleveland Medical Library Association, 1918).

HANSBERGER 2010

Rotraud Hansberger, "Kitâb al-Hiss wa-l-mahsûs. Aristotle's *Parva naturalia* in Arabie Guise," dins GRELLARD/MOREL 2010, pp. 143-162.

HENRY 1982

D. P. Henry, "Predicables and Categories," dins KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 128-142.

HISSETTE 1977

Roland Hissette, *Enquête sur les 219 articles condamnés à Paris le 7 mars 1277* (Louvain: Publications Universitaires, 1977).

Histoire 1985

Histoire de l'Ecole médicale de Montpellier. Actes du 110e Congrès national des sociétés savantes (Montpellier, 1985). Section d'histoire des sciences et des techniques, vol. 2 (Paris: Comité des travaux historiques et scientifiques, 1985).

HÖFFE 2008

Otfried Höffe, *Praktische Philosophie. Das modell des Aristoteles* (Berlin: Akademie Verlag, 2008).

HULSKAMP 2008

Maithe Armido Aroesja Hulskamp, *Sleep and dreams in ancient medical diagnosis and prognosis* [Tesi doctoral] (Newcastle University, 2008)

<<http://hdl.handle.net/10443/1577>> [consultada el 2 de maig de 2015].

JACQUART 1979

Danielle Jacquart, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Âge* [d'Ernest Wickersheimer] vol. 3 "Supplément" (Gènova – Droz: Champion, 1979).

JACQUART 1981

Danielle Jacquart, *Le Milieu médical en France du XIIIe au XVe siècle. En annexe 2e supplément au "Dictionnaire" d'Ernest Wickersheimer* (Gènova: Droz 1981).

JACQUART 1985

Danielle Jacquart, "La réception du *Canon* d'Avicenne: comparaison entre Montpellier et Paris aux XIIIe et XIVe siècles," *Histoire* 1985, vol. 2, pp. 69-77.

JACQUART 1986

Danielle Jacquart, "A l'aube de la renaissance médicale des XIe-XIIe siècles : l'*Isagoge Johannis* et son traducteur," *Bibliothèque de l'École des Chartes* 144/2 (1986): 209-240.

JACQUART 1988

Danielle Jacquart, "Aristotelian thought in Salerno," dins DRONKE 1988, pp. 407-428.

JACQUART 1992

Danielle Jacquart, "« Theorica » et « practica » dans l'enseignement de la médecine à Salerne au XIIe siècle," dins Olga Weijers (ed.), *Vocabulaire des écoles et des méthodes d'enseignement au moyen âge* (Turnhout: Brepols, 1992), pp. 102-110.

JACQUART 1994

Danielle Jacquart, "Le sens donné par Constantin l'Africain à son œuvre: les chapitres introductifs en arabe et en latin," dins Charles S. F. Burnett i Danielle Jacquart (eds.), *Constantine the African and 'Alī Ibn Al-'Abbās Al-Mağūsī: The Pantegni and Related Texts* (Leiden: Brill, 1994), pp. 71-89.

JACQUART 1998

Danielle Jacquart, *La Médecine médiévale dans le cadre parisien: XIVe-XVe siècle* (Paris: Fayard, 1998)

JACQUART 2002

Danielle Jacquart, "Lectures universitaires du *Canon* d'Avicenne," dins Jules Janssens i Daniel de Smet (eds.), *Avicenna and his Heritage* (Lovaina: Leuven University Press, 2002), pp. 313-324.

JACQUART 2008

Danielle Jacquart, "La médecine entre théorie et pratique: retour sur quelques définitions originelles," dans Matthias Lutz-Bachmann i Alexander Fidora (eds.), *Handlung und Wissenschaft, Die Epistemologie der praktischen Wissenschaften im 13. Und 14. Jahrhundert* (Francfort- sur-le-Main, 2008), pp. 33-42.

JAEGER 1957

Werner Jaeger, "Aristotle's use of Medicine as Model of Method in His *Ethics*," *The Journal of Hellenic Studies* 77/1 (1957): 54-61.

JAMES 1908

Montague Rhodes James, *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of Gonville and Caius College* (Cambridge: Cambridge University Press Warehouse, 1908).

JOLY 1968

Robert Joly, "La biologie d'Aristote," *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 158 (1968), 219-253.

JORDAN 1987

Mark D. Jordan, "Medicine as a science in the early commentaries on 'Johannitius'," *Traditio* (1987): 121-145.

JUDYCKA 1989

Joanna Judycka, "L'attribution de la 'Translatio Nova' du *De generatione et corruptione* à Guillaume de Moerbeke," dans BRAMS/VANHAMEL 1989, pp. 247-252.

KAUP/LERNER 2001

Matthias Kaup i Robert E. Lerner (eds.), "Gentile of Foligno interprets the Prophecy «Woe to the World». With an Edition and English Translation," *Traditio* 56 (2001): 149-211.

KEELER 1937

Leo W. Keeler, "The Alleged Revision of Robert Grosseteste's Translation of the *Ethics*," *Gregorianum* 18 (1937): 410-425.

KIBRE 1953

Pearl Kibre, "The faculty of medicine at Paris, charlatanism, and unlicensed medical practice in the later Middle Ages," *Bulletin of the History of Medicine* 27 (1953): 1-20.

KUTTNER 1965

Stephan Kuttner, "Richardus Anglicus," dans Raoul Naz (ed.), *Dictionnaire de droit canonique* vol. 7 (Paris: Letouzey & Ané, 1965), cols. 676-681.

KRETZMANN *et al.* 1982

Norman Kretzmann, Anthony Kenny i Jan Pinborg eds., *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism 1100-1600* (Cambridge: Cambridge University Press 1982).

KRISTELLER 1976

Paul Oskar Kristeller “Bartholomaeus, Musandinus and Maurus of Salerno and other early commentators of the *Articella*, with a tentative list of texts and manuscripts,” *Italia Medioevale e Umanistica* 19 (1976): 57-87.

KRISTELLER 1986

Paul Oskar Kristeller, *Studia sulla Scuola medica salernitana* (Nàpols: Istituto italiano per gli studi filosofici, 1986).

KRUGER 1992

Steven F. Kruger, *Dreaming in the Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, ²1994 [1992]).

KURDZIAŁEK 1963

Marian Kurdziałek, “Gilbertus Anglicus und die psychologischen Erörterungen in seinem Compendium Medicinæ,” *Sudhoffs Archiv* 47/2 (1963): 106-126.

LACOMBE 1931

George Lacombe, “Mediaeval Latin Versions of the *Parva Naturalia*,” *New Scholasticism* 5/4 (1931): 289-311.

LAFLEUR 1992

Claude Lafleur, *Le «Guide de l'étudiant» d'un maître anonyme de la Faculté des arts de Paris au XIIIe siècle* (Quebec: Université Laval, 1992).

LAFLEUR 1998

Claude Lafleur, “Transformations et permanences dans le programme des études à la Faculté des arts de l'Université de Paris au XIIIe siècle,” *Laval théologique et philosophique* 54 (1998): 387-410.

LANG 1992

Helen S. Lang, *Aristotle's Physics and its Medieval Varieties* (Albany: State University of New York Press, 1992).

LAVABRE-BERTRAND 2004

Thierry Lavabre-Bertrand, “Nature et place des doctrines dans l'enseignement de l'Université de Médecine de Montpellier,” dans GRANIER/LE BLÉVEC 2004, pp. 2004, pp. 147-155.

LEFF 1975

Gordon Leff, *Paris an Oxford Universities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: An Institutional and Intellectual History* (Nova York: John Wiley, ²1975 [1968]).

LEFF 1992

Gordon Leff, "The *trivium* and the Three Philosophies," dins RIDDER-SYMOENS 1992, pp. 307-336.

LENNOX 2001

James G. Lennox, *Aristotle's Philosophy of Biology. Studies in the Origins of Life Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

LLOYD 1968

G. E. R. Lloyd, "The Role of Medical and Biological Analogies in Aristotle's *Ethics*," *Phronesis* 13/1 (1968): 68-83.

LOHR 1997

Charles H. Lohr, "The new Aristotle and 'science' in the Paris arts faculty (1255)," dins WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 251-269.

LOHR 1982

Charles H. Lohr, "The medieval interpretation of Aristotle," dins KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 80-98.

LOHR 2004

Charles H. Lohr, "Aristotelian 'Scientia', the 'Artes', and English Philosophy in the 14th Century," dins LUTZ-BACHMANN *et al.* 2004, pp. 265-274.

LÓPEZ 2005

José Miguel López Cuétara, "El aristotelismo en el pensamiento de Robert Grosseteste," *Verdad y Vida* 63/242 (2005): 49-92.

LUGT 2011

Maaïke van der Lugt, "Neither ill nor healthy. The intermediate state between health and disease in medieval medicine," *Quaderni storici* 136 (2011): 13-46.

LUSCOMBE 1997

David Luscombe, "Commentaires on the Politics: Paris and Oxford, XIII-XVth centuries," dins WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 313-327.

LUTZ-BACHMANN *et al.* 2004

Matthias Lutz-Bachmann, Alexander Fidora i Pia A. Antolic (eds.), *Erkenntnis und Wissenschaft. Probleme der Epistemologie in der Philosophie des Mittelalters* (Berlin: Akademie Verlag, 2004).

MAIERÙ 1997

Alfonso Maierù, "Les cours: *lectio* et *lectio cursoria* (d'après les statuts de Paris et d'Oxford)," dans WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 373-391.

MANDIN/JEANNEAU 1985

André Mandin i Thierry Jeanneau, "La donation des premiers statuts de la Faculté de Médecine de Montpellier (17 août 1220) et son contexte géo-politique," *Histoire* 1985, vol. 2, pp. 13-17.

MAURACH 1978

Gregor Maurach, "Johannicius: *Isagoge ad techne Galieni*," *Sudhofs Archiv* 62 (1978): 148-174.

MCVAUGH 1967

Michael R. McVaugh, "Arnald of Villanova and Bradwardine's law," *Isis* 58 (1967): 56-64.

MCVAUGH 1969

Michael McVaugh, "Quantified medical theory and practice at Fourteenth-Century Montpellier," *Bulletin of the history of medicine* 43 (1969): 397-413.

MCVAUGH 1973

Michael R. McVaugh, "Nota sobre las relaciones entre dos maestros de Montpellier: Arnau de Vilanova y Bernardo Gordon," *Asclepio* 25 (1973): 331-336.

MCVAUGH 1974

Michael R. McVaugh, "The humidum radicale in the 13th Century Medicine," *Traditio* 30 (1974): 148-174.

MCVAUGH 1975

Michael R. McVaugh, "An Early Discussion on Medicinal Degrees at Montpellier by Henry of Winchester," *Bulletin of the History of Medicine* 49 (1975): 57-71.

MCVAUGH 1981

Michael R. McVaugh, "The Authorship of the Galenic Compendium *De interioribus*, «Quoniam diversitas...»," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 1 (1981): 225-229.

MCVAUGH 1982

Michael R. McVaugh, "Further documents for the biography of Arnau de Vilanova," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 2 (1982): 363-372.

McVAUGH 1990

Michael R. McVaugh, "The Nature and Limits of Medical Certitude at Early Fourteenth-Century Montpellier," *Osiris* 6 (1990): 62-84.

McVAUGH 1992

Michael R. McVaugh, "The development of Medical Pharmaceutical Theory," dins ARNAU DE VILANOVA 1992, pp. 1-136.

McVAUGH 1994

Michael R. McVaugh, "Medical Knowledge at the Time of Frederick II," *Micrologus* 2 (1994): 3-17.

McVAUGH 1995

Michael R. McVaugh, "Two Texts, one problem: the authorship of the *Antidotarium* and *De venenis* attributed to Arnau de Vilanova," dins PERARNAU 1995, vol. 2, pp. 75-94.

McVAUGH 1997

Michael R. McVaugh, "Armengaud Blaise as a translator of Galen," dins Edith Sylla i Michael R. McVaugh (eds.), *Texts and Contexts in Ancient and Medieval Science. Studies on the Occasion of John E. Murdoch's Seventieth Birthday* (Leiden – Colònia – Nova York: Brill, 1997), pp. 115-133.

McVAUGH 2000

Michael R. McVaugh, "Introduction," dins ARNAU DE VILANOVA 2000, pp. 127-197 [trad. cat. pp. 11-85].

McVAUGH/FERRE 2000

Michael R. McVaugh i Lola Ferre, *The Tabula Antidotarii of Armengaud Blasi and its Hebrew Translation* (Filadèlfia: American Philosophical Society 2000).

McVAUGH 2001

Michael R. McVaugh, "Moments of inflection: the careers of Arnau de Vilanova," dins BILLER/ZIEGLER 2001, pp. 47-67.

McVAUGH 2005

Michael McVaugh, "Chemical medicine in the medical writings of Arnau de Vilanova," dins PERARNAU 2005, pp. 239-267.

McVAUGH 2006

Michael R. McVaugh, "Arnau de Vilanova and Paris: one embassy or two?," *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge* 73/1 (2006): 29-42.

MCVAUGH 2010

Michael R. McVaugh, "Who Was Gilbert the Englishman?," dins George Hardin Brown i Linda E. Voigts (eds.), *The Study of Medieval Manuscripts of England* (Turnhout: Brepols Publishers, 2010), pp. 295-324.

MCVAUGH 2011

Michael R. McVaugh, "Medicine and Arts in the thirteenth-century Paris," dins Spencer E. Young (ed.), *Crossing Boundaries at medieval Universities* (Leiden – Boston: Brill, 2011), pp. 189-211.

MCVAUGH 2014

Michael R. McVaugh, "The Writing of the *Speculum medicine* and its place in Arnau de Vilanova's last years," dins PERARNAU 2014, pp. 293-304.

MCVAUGH/SALMÓN 2014

Michael R. McVaugh i Fernando Salmón, "Introducció," dins ARNAU DE VIALNOVA 2014a, pp. 107-179.

MCEVOY 2000

James McEvoy, *Robert Grosseteste. Great Medieval Thinkers* (Oxford: Oxford University Press 2000).

MENSA 1994

Jaume Mensa, *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1994).

MENSA 1998

Jaume Mensa, *Les raons d'un anunci apocalíptic: La polemica escatologica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305)* (Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 1998).

MENSA 2003

Jaume Mensa, "La «fallacia consequentis» en la polémica escatológica entre Arnau de Vilanova y los profesores de la Universidad de París," *Revista Española de Filosofía Medieval* 10 (2003): 297-301.

MENSA/GIRALT 2003

Jaume Mensa i Sebastià Giralt, "Bibliografia arnaldiana (1994-2003)," *Arxiu de Textos Catalans Antics* 22 (2003): 665-734

MENSA 2009

Jaume Mensa, "Arnau de Vilanova, la filosofia i la sentència condemnatòria de les seves obres (Tarragona, 1316)," *Enrahonar* 42 (2009): 21-46.

MENSA 2011

Jaume Mensa, "Arnau de Vilanova i els *theologi philosophantes*," *Estudios de Latín Medieval Hispánico*. Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico. Barcelona, 7-10 de septiembre de 2009. Eds. José Martínez Gázquez, Óscar de la Cruz Palma, Cándida Ferrero Hernández (Florència: SISMELE, Edizioni del Galluzzo, 2011), pp. 309-316.

MENSA 2012

Jaume Mensa, *Arnau de Vilanova i les teories medievals de l'amor* (Barcelona: Cruïlla, 2012).

MINIO-PALUELLO 1947

Lorenzo Minio-Paluello, "Henri Aristippe, Guillaume de Moerbeke et les traductions latines médiévales des 'Météorologiques' et du 'De generatione et corruptione' d'Aristote," *Revue Philosophique de Louvain* 45 (1947): 206-236 [Reed. MINIO-PALUELLO 1972, p. 57-87].

MINIO-PALUELLO 1950a

Lorenzo Minio-Paluello, "La 'Metaphysica Vetustissima' comprendeva tutta la Metafisica?," *Rivista di Filosofia Neoscolastica* 42 (1950): 222-226.

MINIO-PALUELLO 1950b

Lorenzo Minio-Paluello, "Caratteristiche del traduttore della 'Physica Vaticana' e della 'Metaphysica Media'," *Rivista di Filosofia Neoscolastica* 42 (1950): 226-231.

MINIO-PALUELLO 1952a

Lorenzo Minio-Paluello, "Manoscritti, aristotelici latini nel XII secolo con note contemporanee: scolii greci alla Metafisica tradotti in latino da Giacomo Veneto," *Rivista di Filosofia Neoscolastica* 44 (1952): 485-495.

MINIO-PALUELLO 1952b

Lorenzo Minio-Paluello, "Iacobus Veneticus Grecus: Canonist and Translator of Aristotle," *Traditio* 8 (1952): 265-304 [Reed. MINIO-PALUELLO 1972, pp. 189-228].

MINIO-PALUELLO 1957

Lorenzo Minio-Paluello, "Les traductions et les commentaires aristotéliens de Boèce," *Studia Patristica* 64 (1957): 567-584. [Reed. MINIO-PALUELLO 1972, pp. 328-335].

MINIO-PALUELLO 1972

Lorenzo Minio-Paluello, *Opuscula. The Latin Aristotle* (Amsterdam: Hakkert, 1972).

MORPURGO 1993

Piero Morpurgo, *L'idea di Natura nell'Italia Normannosveva* (Bologna: CLUEB, 1993).

MULCAHEY 1998

Marian Michèle Mulcahey, *“First the bow is bent in study...”*. *Dominican education before 1350* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies)

NAVARRO 2009

Francisca Navarro Sánchez, *Petri Hispani, Questiones super libro “De animalibus” Aristotelis: estudio, edición y traducción del ms. 1877 de la B.N. de Madrid* [Tesi doctoral] (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2009)
<<http://hdl.handle.net/10803/5558>> [consultada el 24 de febrer de 2014].

NEBBIAI-DALLA 2004

Donatella Nebbiai-Dalla Guarda, “L’école de Montpellier et les bibliothèques médicales. Arnaud de Villeneuve, son milieu et ses livres (XIIIe-XIVe siècles),” dins GRANIER/LE BLÉVEC 2004, pp. 255-272.

NICOUD 2007

Marilyn Nicoud, *Les régimes de santé au Moyen Âge. Naissance et diffusion d’une écriture médicale* (Roma, 2007), 2 vols.

NORTH 1992

John David North, “The *quadrivium*,” dins RIDDER-SYMOENS 1992, pp. 337-359

O’BOYLE 1992

Cornelius O’Boyle, “Medicine, God, and Aristotle in the early universities: prefatory prayers in late medieval medical commentaries,” *Bulletin of the history of medicine* 66 (1992): 185-209.

O’BOYLE 1998a

Cornelius O’Boyle, *The art of medicine : medical teaching at the University of Paris, 1250-1400* (Leiden – Boston : Brill, 1998).

O’BOYLE 1998b

Cornelius O’Boyle, *Thirteenth- and Fourteenth-Century Copies of the «Ars Medicinae»: A Checklist and Contents Descriptions of the Manuscripts* (Cambridge: Cambridge Wellcome Unit for the History of Medicine –Barcelona: CSIC, Department of History of Science, 1998).

O’BOYLE 2000

Cornelius O’Boyle, “Discussions on the nature of medicine at the University of Paris, ca. 1300,” dins John Van Engen (ed.), *Learning institutionalized. Teaching in the medieval university* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2000), pp. 197-227.

O'NEILL 1965

Ynez Violé O'Neill, "The History of the Publication of Bernard of Gordon's *Liber de Conservazione Vitae Humanae*," *Sudhoffs Archiv* 49/3 (1965): 269-279

OPPENRAAY 1999

Aafke M. I. van Oppenraay, "Michael Scot's Arabic-Latin translation of Aristotle's *Books on Animals*. Some remarks concerning the relation between the translation and its Arabic and Greek sources," dins STEEL *et al.* 1999, pp. 31-43

PANIAGUA 1964

Juan A. Paniagua, "L'arabisme à Montpellier dans l'oeuvre d'Arnald de Villeneuve," *Le Scalpel* 117 (1964): 631-637 [Reimp. in PANIAGUA 1994, pp. 317-325].

PANIAGUA 1969

Juan A. Paniagua, *El Maestro Arnau de Vilanova, médico* (València: Cátedra e instituto de historia de la medicina, 1969).

PANIAGUA 1981

Juan A. Paniagua, "Las traducciones de textos médicos hechas del árabe al latín por el Maestro Arnau de Vilanova," dins *Actas del XXVII Congreso Internacional de Historia de la Medicina*. Barcelona, 1980, Vol. 1 (Barcelona: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, 1981), pp. 321-326 [Reimp. PANIAGUA 1994, pp. 327-334]

PANIAGUA 1984

Juan A. Paniagua, "Abstinencia de carnes y medicina (El *Tractatus de esu carniūm* de Arnau de Vilanova)," *Scripta theologica* 16/1-2 (1984): 323-346.

PANIAGUA 1985

Juan A. Paniagua, "Arnau de Vilanova, Maître-régent à l'École de Médecine de Montpellier," *Histoire* 1985, vol. 2, pp. 57-66 [Reimp. in PANIAGUA 1994, pp. 305-316].

PANIAGUA/GIL 1993

Juan A. Paniagua i Pedro Gil-Sotres, "Estudi introductorí," dins ARNAU DE VILANOVA 1993, pp. 9-238.

PANIAGUA 1994

Juan A. Paniagua, *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311* (Barcelona: Fundació Uriach Paniagua, 1994).

PANIAGUA 1995

Juan A. Paniagua, "En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano," dins PERARNAU 1995, pp. 20-22.

PANSIER 1903

Pierre Pansier, “Arnaldi de Villanova Libellus regiminis de confortatione visus : editus circa annum 1308 : publié pour la première fois d’après le manuscrit de la Bibliothèque de Metz,” dins *Mémoires de l’Académie de Vaucluse*, 2ª sèrie, vol. 3 (Avinyó: Françoise Seguin, 1903): 1-20.

PANSIER 1904

Pierre Pansier, “Les maîtres de la faculte de medecine de Montpellier au Moyen Âge,” *Janus* 9 (1904): 443-451, 499-511, 537-545 i 593-602; i *Janus* 10 (1905): 1-11.

PATAR 1996

Benoît Patar, *Ioannis Buridani Expositio et quaestiones in Aristotelis ‘De caelo’* (Louvain-la-Neuve: Éditions de l’Institut Supérieur de Philosophie; Lovaina – París: Éditions Peeters, 1996).

PATAR 2008

Benoît Patar, *Alberti de Saxonia, quaestiones in Aristotelis ‘De Caelo’* (Louvain-la-Neuve: Éditions de l’Institut supérieur de philosophie, 2008).

PERARNAU 1978

Josep Perarnau, *L’‘Alia informatio beguinorum’ d’Arnau de Vilanova*. Studia, Textus, Subsidia II (Barcelona, 1978).

PERARNAU 1988-1989

Josep Perarnau, “El text primitiu del *De Mystério Cymbalorum Ecclesiae* d’Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu *Tractatus de tempore adventus Antichristi*,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 7/8 (1988-1989): 7-169.

PERARNAU 1991

Josep Perarnau, “L’*Ars catholicae philosophiae* (primera redacció de la *Philosophia catholica et divina*) d’Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 10 (1991), pp. 7-223.

PERARNAU 1992

Josep Perarnau, “L’*Allocutio Christini*.....d’Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 11 (1992), pp. 7-135.

PERARNAU 1993

Josep Perarnau, “La traducció catalana resumida del *Vademecum in tribulatione* (Ve ab mi en tribulació) de Fra Joan de Rocatalhada,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 12 (1993): 43-140.

PERARNAU 1995

Josep Perarnau (ed.), “Actes de la I Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova,” *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 13 (Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1995), 2 vols.

PERARNAU 2001a

Josep Perarnau, “L’*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum jacobum albi, canonigum dignensem* d’Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu antichisti*,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20 (2001): 7-348.

PERARNAU 2001b

Josep Perarnau, “Sobre la primera crisis entorn el *De adventu Antichristi*, d’Arnau de Vilanova,” *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20 (2001): 349-402.

PERARNAU 2004

Josep Perarnau (ed.), “Actes de la II Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova,” *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 23-24 (Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2004), 2 vols.

PERARNAU 2014

Josep Perarnau (ed.), *Actes de la III Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova. Barcelona, 7-9 d’octubre de 2011* (Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2014).

PEREIRA 2005

Michela Pereira, “Maestro di segreti o caposcuola contestato?: presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani,” dins PERARNAU 2005, pp. 381-412.

PERFETTI 2004

Stefano Perfetti, “I libri *De animalibus* di Aristotele e i saperi sugli animali nel XIII secolo,” dins CRISCIANI *et al.* 2004, pp. 143-170.

PESENTI 1989

Tiziana Pesenti, “Arti e medicina: la formazione del curriculum medico,” Luciano Gargan i Oronzo Limone (eds.), *Luoghi e metodi di insegnamento nell’Italia medioevale (secoli XII-XIV)* (Galatina: Congedo, 1989), pp. 155-177.

PETERS 1961

Francis E. Peters, *Aristoteles Arabus: The Oriental Translations and Commentaries of the Aristotelian Corpus* (Leiden: Brill, 1961).

PICHÉ 1999

Davis Piché, *La condamnation parisienne de 1277. Texte latin, traduction, introduction et commentaire* (Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1999).

PILEGGI 2005

Maria Pileggi, "Le medium neutrum: une possible liaison entre la médecine arnaldienne et l'alchimie pseudo-lullienne," dans PERARNAU 2005, pp. 413-433.

PREUS 1975

Anthony Preus, *Science and Philosophy in Aristotle's Biological Works* (Hildesheim – New York: Georg Olms, 1975).

RASHDALL 1895

Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages* (Oxford: Clarendon Press ²1936 [1895]), 3 vols.

RIDDER-SYMOENS 1992

Hilde de Ridder-Symoens (ed.), *A History of the University in Europe*. Vol. 1 "Universities in the Middle Ages" (Cambridge: Cambridge University Press, 1994 [1992]).

RIDDLE 1974

John Riddle, "Theory and Practice in Medieval Medicine," *Viator* 5 (1974): 157-184.

RIHA 1994

Ortrun Riha, "Gilbertus Anglicus und sein ‚Compendium medicinae‘: Arbeitstechnik und Wissensorganisation," *Sudhoffs Archiv* 78/1 (1994): 59-79.

RODRIGO 1981

Mateu Rodrigo Lizondo, "La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 1 (1981): 241-273.

ROMESTAN 1991

Guy Romestan, "Nicolas IV et la fondation de l'Université de Montpellier," Enrico Menestò (ed.), *Niccolò IV, un pontificato tra Oriente ed Occidente. Atti del convegno internazionale di studi in occasione del VII centenario del pontificato di Niccolò IV. Ascoli Piceno, 14-17 dicembre 1989* (Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1991), pp. 39-52.

ROSS 1955

David Ross (ed.), Aristotle. *Parva Naturalia*. A revised text with introduction and commentary David Ross (Oxford: Clarendon Press ²1970 [1955]).

ROSS 1962

Sydney Ross, "Scientist: the Story of a Word," *Annals of Science* 18/2 (1962): 65–85

ROSSI 1989

Pietro B. Rossi, "'La Translatio Anonyma' e la 'Translatio Guillelmi' del *De Partibus Animalium* (Anàlisi del llibre I)," dins BRAMS/VANHAMEL 1989, pp. 193-220.

ROSSI 1999

Rossi, Pietro B. "Note sulla tradizione della 'Translatio Guillelmi' del *De partibus animalium*," dins BOSSIER/BEYERS 1999, pp. 167-197.

RÖTZER 2008

Daniel Rötzer, "Salerno und Montpellier. Die Medizinischen Fakultäten des Südens", *Mittelalter-Mythen* 5 (2008): 745-758.

RUBIÓ 1908

Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*. Vol. 1 (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908).

SANTI 1987

Francesco Santi, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i Societat 5) (València: Diputació Provincial, 1987).

SALMÓN 1991

Fernando Salmón, *Las Teorías de la visión en la medicina universitaria bajomedieval: estudio y edición crítica del Arnaldi de Villanova commentum supra tractatum Galieni de morbo et accidenti cum textu Galieni, lib. IV, c. 1288-1292/1295* [Tesi doctoral, microfilm] (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1991).

SALMÓN 1997

Fernando Salmón, "The many Galens of the medieval commentators on vision," *Revue d'Histoire des Sciences* 50/4 (1997): 397-420.

SALMÓN 1998

Fernando Salmón, *Medical classroom practice: Petrus Hispanus' questions on 'Isagoge', 'Tegni', 'Regimen Acutorum' and 'Prognostica' (c.1245-50) (MS Madrid B.N. 1877, fols 24rb-141vb)* (Cambridge: Cambridge Wellcome Unit for the History of Medicine; Barcelona: CSIC - Department of History of Science, 1998).

SALMÓN 2000

Fernando Salmón, "Technologies of Authority in the Medical Classroom," *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 20 (2000): 135-157.

SALMÓN 2004

Fernando Salmón, “La obra médica de Arnau de Vilanova en Montpellier,” dins GRANIER/LE BLÉVEC 2004, pp. 133-143.

SALMÓN 2014

Fernando Salmón, “*De Parte operativa*: a preliminary approach to its date of composition and contents,” dins PERARNAU 2014, pp. 373-383.

SÁNCHEZ/SALMÓN 1993

Eustaquio Sánchez i Fernando Salomón, “Sobre el uso de la autoridad en la medicina medieval: Aristóteles, Galeno y las moscas volantes,” *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 13 (1993): 347-371.

SANTONJA 1990

Pedro Santonja, “Arnau de Vilanova y el pensamiento islámico,” *Dynamis. Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam* 10 (1990): 39-61.

SERENE 1982

Eileen Serene, “Demonstrative science,” dins KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 497-517.

SERRA 1973

Giuseppe Serra, “Note sulla traduzione arabo-latina del *De generatione et corruptione* di Aristotele,” *Giornale critico della filosofia italiana* 52 (1973): 387-427.

SIRAIISI 1973

Nancy G. Siraisi, *Arts and sciences at Padua: the Studium of Padua before 1350* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1973).

SIRAIISI 1981

Nancy G. Siraisi, *Taddeo Alderotti and His Pupils: Two Generations of Italian Medical Learning, ca. 1265-1325* (Princeton: Princeton University Press 1981).

SIRAIISI 1987

Nancy G. Siraisi, *Avicenna in Renaissance Italy: The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500* (Princeton: Princeton University Press, 1987).

SIRAIISI 1990

Nancy G. Siraisi, *Medieval and Early Renaissance Medicine: An Introduction to Knowledge and Practice* (Chicago: University of Chicago Press, 1990).

SIRAIISI 1992

Nancy G. Siraisi, “The faculty of medicine,” dins RIDDER-SYMOENS 1992, pp. 360-387.

SIRAISI 2001

Nancy G. Siraisi, "Medical Scholasticism and the Historian," In: Nancy G. Siraisi, *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600* (Leiden, E. J. Brill 2001), pp. 140-156 [publicat originalment: "Reflections on Italian Medical Writings of the Fourteenth and Fifteenth Centuries," dins Josep Warren Dauben i Virginia Staudt Sexton (eds.), *History and Philosophy of Science: Selected Papers* 412 (1983): 155-168].

STEEL *et al.* 1999

Carlos Steel, Guy Guldentops, Pieter Beullens (eds.), *Aristotle's Animals in the Middle Ages and Renaissance* (Lovaina: Leuven University Press, 1999).

STEELE 1920

Robert Steele (ed.), *Secretum secretorum cum glossis et notulis. tractatus brevis et utilis ad declarandum quedam obscure dicta Fratris Roger. Opera hactenus inedita Roger Baconi* vol. 5 (Oxford: E Typographeo Clarendoniano, 1920).

STROICK 1968

Clemence Stroick (ed.), *Sancti doctoris ecclesiae Alberti Magni. Opera omnia.* vol. VII, pars I: *De anima* (Münster: Aschendorf, 1968).

STUMP 1982

Eleonore Stump, "Topics: Their Development and Absorption Into Consequences," dins KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 273-299.

SUÁREZ DE LA TORRE 1973

Emilio Suárez de la Torre, "El sueño y la fenomenología onírica en Aristóteles," *Cuadernos de Filología Clásica* 5 (1973): 279-311.

SUDHOFF 1928

Karl Sudhoff, "Salerno, Montpellier und Paris um 1200: Ein Handschriftenfund," *Archiv für Geschichte der Medizin* 20/1 (1928): 51-62.

TALBOT/HAMMOND 1965

Charles H. Talbot i Eugene Ashby Hammond, *The medical practitioners in medieval England. A biographical register* (Londres: Wellcome Historical Medical Library, 1965).

THOMSON 1934

Samuel Harrison Thomson, "The *Summa in VIII Libros Physicorum* of Grosseteste," *Isis* 22/1 (1934): 12-18.

THORNDIKE 1937

Lynn Thorndike, "The date of the translation by Ermengaud Blassius of the work on the quadrant by Profatius Judaeus," *Isis* 72 (1937), pp. 306-309.

THORNDIKE/KIBRE 1963

Lynn Thorndike i Pearl Kibre, *A Catalogue of incipits of medieval scientific writings in Latin* (Cambridge: Mediaeval Academy of America, ²1963 [1938]).

THURN 1970

Hans Thurn, *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Würzburg. Die Handschriften der Zisterzienserabtei Ebrach* (Wiesbaden: Harrassowitz 1970).

TURCHINI 1956

Jean Turchini, "The first medical schools of Montpellier preceding the creation of the university of medicine in this city by Honorius III in 1220," *Montpellier médical. Journal de la Faculté de Médecine de Montpellier* 50/3 (1956): 360-367.

TURETTA 2008

Laura Turetta, "Bibliografia delle opere a stampa di e su Pietro D'Abano," *Convegno internazionale per il 750 anniversario della nascita di Pietro D'Abano: Abano Terme, Sala Kursaal, venerdì 30 novembre - sabato 1 dicembre 2007* (Roma: Dipartimento di Medicina sperimentale - Sezione di Storia della medicina, 2008), pp. 659-731.

VAN DEN ABEELE 1999

Baudouin van den Abeele, "Le *De animalibus* d'Aristote dans le monde latin: modalités de sa réception médiévale," *Frühmittelalterliche Studien* 33 (1999): 287-318.

VERGER 1997

Jacques Verger, "La Faculté des arts: le cadre institutionnel," dans WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 17-42.

VERGER 1982

Jacques Verger, "Les rapports entre Universités italiennes et Universités françaises méridionales (XIIIe-XVe siècles)," dans *Università e società nei secoli XII-XVI, Atti del nono Convegno Internazionale di studio (Pistoia, 20-25 settembre 1979)* (Pistoia, 1982), pp. 145-172.

VERGER 2004

Jacques Verger, "Les statuts de l'Université de Médecine de Montpellier," dans GRANIER/LE BLÉVEC 2004, pp. 13-28.

VICAIRE 1970

Marie-Humbert Vicaire, "L'école du chapitre de la cathédrale et le projet d'extension de la théologie parisienne à Toulouse (1072-1217)," *Cahiers de Fanjeaux* 5 "Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle" (1970): 35-57.

VULLIEZ 1997

Charles Vulliez, "Textes statutaires et autres sources institutionnelles émanés de la Faculté des arts de Paris: esquisse d'un bilan," dans WEIJERS/HOLTZ 1997, pp. 71-82.

WALLIS 2008

Faith Wallis, "12th Century Commentaries on the *Tegni*: Bartholomaeus of Salerno and Others," dans Nicoletta Palmieri (ed.), *L'Ars Medica (Tegni) de Galien: lectures antiques et médiévales* (Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2008), pp. 127-168.

WEHRLI 1951

Fritz Wehrli, "Ethik und Medizin. Zur Vorgeschichte der aristotelischen Mesonlehre," *Museum helveticum* 8 (1951): 36-62.

WEIJERS 1994

Olga Weijers, "L'enseignement du trivium à la faculté des arts de Paris: la 'questio'," dans HAMESSE 1994, pp. 57-74.

WEIJERS 1995

Olga Weijers, *La 'disputatio' à la Faculté des Arts de Paris (1200 - 1350 environ): esquisse d'une typologie* (Turnhout: Brepols, 1995).

WEIJERS 1996

Olga Weijers, *Le maniement du savoir. Pratiques intellectuelles à l'époque des premières universités XIIIe-XIVe siècles* (Turnhout: Brepols, 1996).

WEIJERS/HOLTZ 1997

Olga Weijers i Louis Holtz (eds.), *L'enseignement des disciplines à la faculté des arts : Paris et Oxford, XIIIe-XVe siècles*. Actes du colloque international (Turnhout: Brepols, 1997).

WEILL-PAROT 2005

Nicolas Weill-Parot, "Arnaud de Villeneuve et les relations possibles entre le sceau du Lion et l'alchimie," dans PERARNAU 2005, pp. 269-280.

WEISHEIPL 1982

James A. Weisheipl, "The interpretation of Aristotle's *Physics* and the science of motion," dans KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 521-536.

WEISHEIPL 1984

James A. Weisheipl, "Science in the Thirteenth Century," dans ASTON *et al.* 1984, pp. 435-470.

WICKERSHEIMER 1979

Ernest Wickersheimer, *Dictionnaire Biographique des médecins en France au Moyen Âge*. 34/ 1 i 34/2 (Ginebra – París: Droz – Champion, ²1979 [1936]), 2 vols.

WIELAND 1982

Georg Wieland, “The reception and interpretation of Aristotle’s *Ethics*,” dins KRETZMANN *et al.* 1982, pp. 657-672.

WIELAND 1993

Wolfgang Wieland, “The Concept of the Art of Medicine,” dins Corinna Delkeskamp-Hayes i Mary Ann Gardell Cutter (eds.), *Science, Technology, and the Art of Medicine: European-American Dialogues* (Dordrecht – Boston: Kluwer Academic, 1993), pp. 165-181.

WILSON 1986

Nigel G. Wilson, “New Light on Burgundio of Pisa,” *Studi italiani di filologia classica. Terza serie* 4 (1986): 113-118.

WINGATE 1931

Sybil D. Wingate, *The medieval Latin versions of the Aristotelian scientific corpus, with special reference to the biological works* (Londres: University of London, 1931).

ZIEGLER 1995

Joseph Ziegler, “Arnau de Vilanova: a case-study of a theologizing physician”, dins PERARNAU 1995, pp. 248-307.

ZIEGLER 1998

Joseph Ziegler, *Medicine and religion c. 1300: the case of Arnau de Vilanova* (Nova York: Oxford University Press, 1998).